

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 29

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапець Ю.О., доктор політичних наук, професор, декан факультету суспільних наук, професор кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharčík Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Cirner Michal, PhD, Assistant Professor and Secretary of Institute of Political Sciences, Faculty of Arts, University of Prešov (Prešov, Slovakia);

Dudinska Irina, PhD., Associate Professor, Head of Institute of Political Science, Faculty of Arts, University of Prešov (Slovakia)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 4 від 28.01.2022 р.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21016-10816Р,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Petriaiev O.S.

STAGES OF MIGRATION OF MUSLIMS TO EUROPE
IN THE XX AND XXI CENTURIES: CAUSES, NATURE, CONSEQUENCE..... 7

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Остапець Ю.О., Ключкович А.Ю., Калішева Н.Х.

МІСЦЕ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МАЛИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ
В ПАРТІЙНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ.....15

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Богатчук С.С., Гайдай І.В., Мазило І.В.

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ГРОМАДСЬКУ
ТА ПОЛІТИЧНУ АКТИВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ.....27

Бучин М.А., Данчук Г.Д.

КВОТУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ.....35

Бучин М.А., Тиндик У.М.

ПРОБЛЕМА ТАЙВАНЮ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ВРЕГУЛЮВАННЯ
У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ..... 39

Горло Н.В.

УНІОНІЗМ СУВЕРЕННИХ АКТОРІВ У ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....44

Кобетяк А.Р.

ПОЛІТИЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ АВТОКЕФАЛІЗАЦІЇ У ПЕРІОД МІЖСОБОРНОЇ ПРИСУТНОСТІ У ХХ СТ.....50

Мазьняк Р.О.

ВИКОРИСТАННЯ ЗМІ АСОЦІАТИВНИХ РЯДІВ У ПОЛІТИЧНОМУ МАНІПУЛЮВАННІ:
ДОСВІД ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2019 РОКУ..... 56

Міщенко А.С.

ВПЛИВ COVID-19 НА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОЦЕСИ У СВІТІ.....62

Омельченко С.В.

ПОЛІТИКО-ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ БЕЗПЕКОВИХ РІШЕНЬ:
КОНТЕКСТ СУЧАСНИХ СТАЛИХ ДЕМОКРАТІЙ.....67

Опанасюк В.В.

ПОДОЛАННЯ КРИЗИ ДЕМОКРАТІЇ ШЛЯХОМ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УНІВЕРСИТЕТІ72

Романов Р.О.

МЕНЕДЖМЕНТ СУЧАСНИХ ПАРТІЙ: ЕВРИСТИЧНІСТЬ
ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ТА ВИКЛИКИ ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ.....78

Тисячний В.А.

ВИБОРЧІ КАМПАНІЇ 2019 РОКУ ТА ВПЛИВ ЇХ РЕЗУЛЬТАТІВ
НА ВЗАЄМОДІЮ ГІЛОК ВЛАДИ В УКРАЇНІ.....83

Угрин Л.Я., Бевза Б.П.

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ГРОМАДЯН ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК НЕСТАБІЛЬНОСТІ
ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....88

Філатов Б.А.

ПАТРІОТИЧНА СТРАТЕГІЯ ЛОКАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ: ІНСТИТУЦІЙНІ
ТА МОТИВАЦІЙНІ ЗАСАДИ..... 95

Хмельников А.О.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ТА ЗА ЇЇ МЕЖАМИ:
ОРІЄНТИРИ ДЛЯ СИСТЕМИ ЛОКАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ.....100

Хорішко Л.С.

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....105

Цурканова І.О.

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ НОВОГО «ПОКОЛІННЯ X, Y, Z»
В РОЗБУДОВІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....110

РОЗДІЛ 4**ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ
ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ****Братута Є.О., Братута О.Г.**

ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ.....114

Гаджиева С.М.

РОЛЬ ДІАСПОРИ В РАЗВИТТІ АЗЕРБАЙДЖАНО-БЕЛОРУССКИХ ОТНОШЕНИЙ.....123

Горюнова Є.О., Верещук А.-В.В.

ОКУПАЦІЯ КРИМУ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ.....128

Івасечко О.Я., Іванишин Х.І.

СПІЛЬНА ПОЛІТИКА ЄС ЩОДО ОСВОЄННЯ КОСМОСУ: ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ.....133

Ігнатєва Т.В., Віннічук О.В., Чабанов В.Г.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ.....141

Turchyn Ya.B., Ivasechko O.Ya., Tsebenko O.O.

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR ENSURING ENERGY SECURITY
IN PARTNER COUNTRIES OF THE EU'S EASTERN PARTNERSHIP INITIATIVE.....146

РОЗДІЛ 5**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ****Олашин М.В., Палінчак М.М.**

ПРОФЕСОР МИКОЛА ВЕГЕШ: ІСТОРИК, ПОЛІТОЛОГ, КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ДІЯЧ ЗАКАРПАТТЯ.....154

Рубан А.О.

ВИЗНАЧАЛЬНІ ЧИННИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ.....167

CONTENTS

SECTION 1

ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-NATIONAL STUDIES

Petriaiev O.S.

STAGES OF MIGRATION OF MUSLIMS TO EUROPE
IN THE XX AND XXI CENTURIES: CAUSES, NATURE, CONSEQUENCE..... 7

SECTION 2

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Ostapets Yu.O., Kliuchkovych A.Yu., Kalisheva N.Kh.

PLACE AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF SMALL POLITICAL PARTIES
IN THE PARTY SYSTEM OF UKRAINE.....15

SECTION 3

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Bohatchuk S.S., Haidai I.V., Mazylo I.V.

INFLUENCE OF SOCIAL NETWORKS ON PUBLIC
AND POLITICAL ACTIVITY OF UKRAINIAN YOUTH.....27

Buchyn M.A., Danchuk H.D.

QUOTING AS A TOOL FOR ENSURING THE PRINCIPLE
OF GENDER EQUALITY IN THE ELECTION PROCESS.....35

Buchyn M.A., Tyndyk U.M.

THE PROBLEM OF TAIWAN AND THE PROSPECTS OF ITS SETTLEMENT
IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....39

Horlo N.V.

UNIONISM OF THE SOVEREIGN ACTORS IN THE GLOBALIZATION ERA.....44

Kobetiak A.R.

POLITICIANSHIP OF THE PROCESS OF AUTOCEPHALIZATION
IN THE PERIOD OF INTER-CATHEDRAL PRESENCE IN THE XX CENTURY.....50

Mazniak R.O.

MEDIA USE OF ASSOCIATIVE SERIES IN POLITICAL MANIPULATION:
THE EXPERIENCE OF THE 2019 PRESIDENTIAL ELECTIONS.....56

Mischenko A.S.

THE IMPACT OF THE COVID-19 ON REGIONAL PROCESSES IN THE WORLD.....62

Omelchenko S.V.

POLITICAL AND INSTITUTIONAL PRINCIPLES OF SECURITY DECISIONS: THE CONTEXT
OF CONTEMPORARY SUSTAINABLE DEMOCRACIES.....67

Opanasiuk V.V.

OVERCOMING THE CRISIS OF DEMOCRACY BY CIVIC EDUCATION IN UNIVERSITY.....72

Romanov R.O.

MANAGEMENT OF MODERN PARTIES: HEURISTICITY
OF THEORETICAL APPROACHES AND CHALLENGES OF POLITICAL CRISIS.....78

Tysiachnyi V.A.

ELECTION CAMPAIGNS IN 2019 AND THE INFLUENCE OF THEIR RESULTS
ON THE INTERACTION OF GOVERNMENT BRANCHES IN UKRAINE..... 83

Uhryn L.Ya., Bevza B.P.

SELF-IDENTIFICATION OF CITIZENS AS A KEY FACTOR
OF INSTABILITY OF PARTY SYSTEM IN UKRAINE..... 88

Filatov B.A.

PATRIOTIC STRATEGY OF LOCAL POLITICAL DEVELOPMENT:
INSTITUTIONAL AND MOTIVATIVE FUNDAMENTALS.....95

Khmelnikov A.O.

DECENTRALIZATION IN MODERN UKRAINE AND ABROAD:
GUIDELINES FOR THE SYSTEM OF LOCAL POLITICAL MANAGEMENT..... 100

Khorishko L.S.

STRATEGIC COMMUNICATIONS OF THE MINISTRY OF DEFENSE OF UKRAINE IN WAR..... 105

Tsurkanova I.O.

POLITICAL CONSCIOUSNESS OF THE NEW «GENERATION X, Y, Z»
IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETY..... 110

SECTION 4**POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS
AND GLOBAL DEVELOPMENT****Bratuta Ye.O., Bratuta O.H.**

THE HYBRID WAR AS THE SOCIO-POLITICAL PHENOMENON.....114

Hadzhyeva S.M.

THE ROLE OF THE DIASPORA IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJANI-BELARUSIAN RELATIONS.....123

Horiunova Ye.O., Vereschuk A.-V.V.

OCCUPATION OF CRIMEA BY RUSSIAN FEDERATION IN POLITICAL AND LEGAL DISCOURSE.....128

Ivasechko O.Ya., Ivanyshyn Kh.I.

EU COMMON POLICY ON SPACE EXPLORATION: IMPLEMENTATION ISSUES.....133

Ihnatieva T.V., Vinnichuk O.V., Chabanov V.H.

PECULIARITIES OF THE TRANSFORMATION OF THE MODERN GEOPOLITICAL SPACE..... 141

Turchyn Ya.B., Ivasechko O.Ya., Tsebenko O.O.

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR ENSURING ENERGY SECURITY
IN PARTNER COUNTRIES OF THE EU'S EASTERN PARTNERSHIP INITIATIVE.....146

SECTION 5**THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE****Olashyn M.V., Palinchak M.M.**

PROFESSOR MYKOLA VEHESH: HISTORIAN, POLITICAL SCIENTIST, CULTURAL
AND EDUCATIONAL ACTIVIST OF TRANSCARPATIA.....154

Ruban A.O.

DETERMINING FACTORS AND PECULIARITIES OF UKRAINIAN POLITICAL MENTALITY..... 167

РОЗДІЛ 1 ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 327

STAGES OF MIGRATION OF MUSLIMS TO EUROPE IN THE XX AND XXI CENTURIES: CAUSES, NATURE, CONSEQUENCE

ЕТАПИ МІГРАЦІЇ МУСУЛЬМАН ДО ЄВРОПИ У XX І XXI СТОЛІТТЯХ: ПРИЧИНИ, ПРИРОДА, НАСЛІДКИ

Petriaiev O.S.,*Postgraduate Student at the Department of Informational Security
National Institute for Strategic Studies*

The article examines the issue of the migration of the Muslim population from the regions of North Africa, the Middle East and Central Asia to the European Union. Muslim migration occurs in waves depending on the economic, political and social conditions of the countries of origin. After the First World War, and the partition of the Ottoman Empire between France and Great Britain, based on the Sykes-Picot Agreement, the Arab population of the Levant and Mesopotamia was artificially divided. This led to the division of peoples professing Islam, having an identical culture, speaking Arabic, which laid the foundation for future conflicts in the Middle East. Also, the European colonization of the Middle East region at the beginning of the 20th century left a psychological mark on the Arab people, that they were conquered and plundered by the European Christian civilization. The article is aimed at demonstrating the fact that the migration flows of Muslims, in the period after the Second World War, began to form enclaves of the Islamic world in Europe, which gradually expand their controlled territory in European cities. The first wave of Muslim migrants to Europe occurred in the fifties, after a labor agreement between the Federal Republic of Germany and the Republic of Turkey. Europe lay in ruins after the Second World War, and European countries needed cheap labor. Identical agreements were concluded between France, Belgium, Holland and the Arab countries of North Africa. The second wave of Muslim migration to Europe occurred in 2011, during the Libyan Civil War and the Arab Spring. The third wave occurred in 2015, which was called the European Migration Crisis. The fourth wave of Muslim migration to Europe occurred in 2021, after the withdrawal of NATO troops from Afghanistan. The fourth migration crisis was used by the President of Belarus Alexander Lukashenko as a mechanism for pressure on the countries of the European Union, primarily on Poland and the Baltic states. The Muslim migration flows pose a direct threat to the national security of both individual European countries and the entire European Union as a whole. The study was conducted using the system analysis method, which showed that Islamic migration to the countries of the European Union poses a threat to national security for European civilization, both at the moment and in the near future.

Key words: Islam, ISIS, Arab Spring, demography of Europe, national security.

У статті розглядається питання міграції мусульманського населення з регіонів Північної Африки, Близького Сходу та Центральної Азії до Європейського Союзу. Мусульманська міграція відбувається хвилями в залежності від економічних, політичних і соціальних умов країн походження. Після Першої світової війни та поділу Османської імперії між Францією та Великобританією на основі угоди Сайкса-Піко арабське населення Леванту та Месопотамії було штучно розділене. Це призвело до поділу народів, які сповідують іслам, що мають ідентичну культуру, розмовляють арабською мовою, що заклало основу для майбутніх конфліктів на Близькому Сході. Також європейська колонізація Близького Сходу на початку XX століття залишила психологічний слід на арабському народі, що він був завойований і пограбований європейською християнською цивілізацією.

Стаття покликана продемонструвати той факт, що міграційні потоки мусульман у період після Другої світової війни почали утворювати в Європі анклавні ісламського світу, які поступово розширювали контрольовану їм територію в європейських містах. Перша хвиля мігрантів-мусульман до Європи виникла в п'ятдесятих роках після укладення трудової угоди між Федеративною Республікою Німеччина та Республікою Туреччина. Після Другої світової війни Європа лежала в руїнах, а європейським країнам була потрібна дешева робоча сила. Ідентичні угоди були укладені між Францією, Бельгією, Голландією та арабськими країнами Північної Африки. Друга хвиля міграції мусульман до Європи відбулася в 2011 році, під час громадянської війни в Лівії та арабської весни. Третя хвиля відбулася в 2015 році, яка отримала назву Європейська міграційна криза. Четверта хвиля міграції мусульман до Європи сталася в 2021 році після виведення військ НАТО з Афганістану. Четверта міграційна криза

була використана президентом Білорусі Олександром Лукашенко як механізм тиску на країни Європейського Союзу, насамперед на Польщу та країни Балтії.

Мусульманські міграційні потоки становлять пряму загрозу національній безпеці як окремих європейських країн, так і всього Європейського Союзу в цілому. Дослідження проводилося методом системного аналізу, який показав, що ісламська міграція до країн Європейського Союзу становить загрозу національній безпеці європейської цивілізації як на даний момент, так і в найближчому майбутньому.

Ключові слова: іслам, ІДІЛ, арабська весна, демографія Європи, національна безпека.

Introduction. In today's globalized world, migration has become an integral part of the global process. It is no exaggeration to say that the modern world is the result of centuries of movement of human communities. People from different social strata, different ethnicity, different religions, moved to where their life could get better, and where the conditions for their self-realization were more favorable.

Thus, the migration of people to more developed, prosperous and wealthy countries is a phenomenon that has a long history. The high mobility of the population in different countries of the world is due to the widening gap in the standard of living, welfare, culture, health care and other factors between the developed and developing countries of the world. The political stability of the regions is also an important factor. For many years, there has been a population migration from the troubled south to the peaceful north.

Depending on the specific circumstances, migration can become both a positive impetus for the development of the economic, scientific and technical potential of the host state, and have a negative, destabilizing effect.

The Muslim world, especially the Arab East, is an example of a region with intense migration flows. The exception is a number of countries with developed oil-producing economies located on the Arabian Peninsula. Residents of the Arab East, due to wars and a poor socio-economic situation, migrate to countries with a more developed economic system. Western Europe has become one of the economic centers that actively shapes the migration of Muslims. The main countries in which Muslim migrants are interested today are Germany, France, Great Britain, Belgium, Holland, Austria, Switzerland and the Scandinavian countries.

Most Arab migrants arrive in Europe from the countries of the Arab Maghreb due to their geographical proximity to Europe. Also, streams of Arab refugees go from the Levant and Mesopotamia through the Turkish corridor. In the summer and fall of 2021, an air corridor was marked for Afghan refugees after the fall of Kabul and the rise to power of the Taliban movement in Afghanistan, as well as Syrian and Iraqi migrants across the border of Belarus, Lithuania, Latvia and Poland.

It is important to note that the processes under consideration are taking place in parallel with the decline in the birth rate and the aging of the national popu-

lation in almost all European countries. It is obvious that in the foreseeable future, the current situation may cause ethnic, religious and social conflicts.

When considering the problem of the presence of Muslims in Europe at the stage of modern history, it is necessary to analyze the migration of the population from Muslim countries in the XX and XXI centuries. The resettlement of Muslims to the European continent in modern history is associated with the economic development of Western Europe, the collapse of the colonial system, wars, the search for better places to live and the spread of Islam.

The article main goal is to study and analyze the migration flows of Muslims from the Middle East, North Africa and Central Asia to the European Union, and the change in the socio-cultural and religious society in Europe.

Recent literature review. For the study, works of different political scientists and sociologists were analyzed, such as Samuel P. Huntington, Desmond Dinan, Alberto Tagliapietra, James Hampshire, Richard George Adams, E. Libanova, A. Gaidutskiy, O. Malinovskiy and etc.

The main research material. The Sykes-Picot Agreement was concluded in London between May 9-16, 1916 and signed by the British Foreign Secretary Edward Gray and the French Ambassador Jules Cambon. The name of the treaty is derived from its authors, British Lieutenant Colonel for Middle East Affairs M. Sykes and French diplomat F. Georges-Picot. The purpose of this agreement was the division of the territory of the Ottoman Empire in the Middle East after the termination of its existence following the First World War. It provided for the transfer to France of such territories of the Ottoman Empire as Western Syria, Lebanon, Cilicia, areas of the cities of Ayntab, Urfa, Mardin, Sivas, Diyarbakir and the region of Hakkaria. The territories of Transjordan and Iraq were transferred under the control of Great Britain. Subsequently, Great Britain demanded a revision of the agreement, which led to the delimitation of the mandated territories of the Middle East [1].

Mandate territories in the Middle East, of the victorious countries of the First World War, in fact, represented a disguised form of colonization of the territories of the former Ottoman Empire. After the World War, the League of Nations justified the emergence of mandated territories by the fact that the population of these lands was not capable of self-government and should be placed under external control. The man-

date of the group of countries "A" consisted of Iraq, Palestine, Transjordan, Syria and Lebanon. Formally, all these countries were organized as states, which in their attributes had citizenship, administrative apparatus, internal legislation, internal politics and relations with external states [2].

The redistribution of the territories of the Middle East, which was part of the Ottoman Empire, the creation of new Arab states and artificial borders, created a danger for future conflicts between the Arab peoples who inhabited these lands. The people of the Middle East were divided by artificial boundaries, ignoring their ethnic, religious, tribal and ancestral systems.

After the end of World War II, economic recovery and development began in Europe. Due to the fact that there were not enough human resources for its restoration, Western European countries relied on labor migrants from Turkey and the countries of the Middle East and North Africa. This movement of people was the first wave of migration.

Turkey was one of the countries whose labor migrants rushed to work, primarily in the Federal Republic of Germany (FRG). On October 30, 1961, the Republic of Turkey and the FRG signed an agreement, according to which the latter began to accept labor migrants from Turkey. The German side opened its representative office in Istanbul, which represented the interests of the German Ministry of Labor, through which German companies could employ Turkish workers. Despite the fact that the original Turkish workers were supposed to return to their homeland in two years, since 1964 they began to stay for a longer time and over time began to come with their families and remain in Germany as full-fledged citizens.

The arrival of labor migrants from Turkey to Germany continued until 1973, before the start of the economic recession, which occurred in connection with the oil crisis caused by the Arab-Israeli war. Despite the termination of the agreement on labor migration in 1961, the number of the Turkish population in Germany continued to grow due to the migration of families of labor migrants and the birth of the new generation [3].

According to the German statistical company Statista, there were already 1,461,910 Turks living in Germany in 2020, representing the second largest ethnic group after the ethnic German population (Number of foreigners in Germany from 2018 to 2020, by country of origin, 2021).

Most of the ethnic Turks in Germany live in enclaves in large families, in conditions of strict adherence to traditional family values, maintaining a high birth rate, as a rule, from three to five children in each family, while each German family has from one to one and a half children. Due to the fact that the majority of the Turkish population, due to cultural differences, is not integrated into the social and political life of the FRG, their socio-political life is concluded

and develops in the Turkish diaspora. In addition, cultural differences have created the conditions for the active conversion of the Turkish population to the Islamic faith through the development of a network of mosques in their areas of residence. Thus, the Turkish diaspora is a parallel society in Germany and, in fact, is not part of the culture of German society [4].

A similar situation with the Turkish population is observed in other countries of the European Union, such as Holland, Belgium, France, Austria, Great Britain, Denmark, etc. In many of these countries, the Turkish diaspora is the largest ethnic diaspora practicing Islam.

The migration of Muslims to Europe was based on two important factors: the colonial past of European countries and the lack of labor in Europe after the Second World War. France had many colonial possessions in Arab North Africa. Algeria was one of the most important colonies. By 1954, the start of the Algerian War of Independence, France had controlled the country for 120 years. Over the years, a large stratum of Europeanized, educated Algerians formed in the country, who were supporters of the French presence and French culture. Despite this, the majority of the population lived in poverty, remained illiterate and led a traditional economy; their lives were strongly influenced by the Muslim clergy and the leaders of the Sheikh tribes. A movement called the Algerian National Liberation Front fought against the French colonial authorities. After a long and bloody war of independence, in 1962, the French colonists left Algeria. Algerians who collaborated with the colonial administration, as well as the Algerian intelligentsia, military personnel and police, also moved to France. With the coming to power of the National Liberation Front movement, terror against the French population began in the country. The country's catastrophic shortage of educated people and terror led the country to economic decline. This served as a condition for the mass departure of the ethnic population from the country. According to some estimates, the number of Algerian emigrants abroad reaches 7 million, of whom 4 million live in France. An important detail should be noted: during the independence of Algeria, Algerians and their descendants moved to France, Spain and other European countries, who at the first stage supported the proclamation of their country's independence [5].

It is also worth noting the Muslim emigration to the UK. Large-scale migration of the Muslim population to England also began after the end of World War II. As a result of devastation and labor shortages, England began inviting migrant workers from former British colonies such as India, Pakistan, Yemen and other former overseas territories of the British Empire.

In 1962, the Commonwealth Immigrants Act was passed, which entailed severe restrictions on the entry of Commonwealth citizens into the UK. Entry was

allowed only for the category of people who had a work permit [6].

By 1970, there were already 400,000 Muslims, men, women and children in England who arrived in England before the 1962 Commonwealth Immigrants Act came into force. They settled in large industrial areas such as the East Midlands, London, and Northern England.

In the eighties, as a result of civil wars and political persecution, residents of Algeria, Libya, Somalia, Iran, Iraq, Afghanistan and Bosnia began to migrate to England as asylum seekers and refugees [7].

As in the case of France and Great Britain, Muslims began to arrive in Belgium. The country also needed a manpower to rebuild the economy and extract coal from the Belgian coal mines. Belgium signed bilateral relations on labor migrants with Morocco and Turkey in 1964, Tunisia in 1969 and Algeria in 1970. Thus, the first signs of a Muslim presence in Belgium began in the context of economic development and were mainly the result of a large wave of immigrants arriving in the country.

Despite the fact that the Belgian authorities announced an end to the wave of migration in 1974, the flow of immigration continued to be stable and the number of Muslims increased. The Belgian government expected that the stay of labor migrants would be short-term and after accumulating sufficient funds, they would return to their homeland. However, contrary to this expectation, family members of Muslim labor migrants began to move to Belgium and found their own enclaves and diasporas.

The bulk of the migrants were Moroccans, who were more comfortable living in a Francophone country [8].

The main incentive for the migration of Muslims to Europe during the first wave was the economic component. The main factors attracting Muslim labor migrants to European countries are the following:

- acceptable policy towards Muslim migrants in host countries;
- good economic opportunities of the host country;
- a high degree of tolerance towards Muslim migrants on the part of the local population at the initial stage of resettlement [9, c. 103 – 140].

The Muslim migrants of the first wave of resettlement to Western Europe developed a certain logic. In particular, the host country does not obstruct resettlement; the resettlement process itself presents no serious difficulties; the host country provides the migrant with work, housing and benefits, allows the family to be transferred, there is no discrimination based on ethnicity and religion; there are no obstacles to the construction of mosques and the creation of a diaspora; economic and political security creates comfortable conditions for creating and running a private business.

The first wave of migration of Muslims to the countries of Western Europe, which is almost 70 years old,

created a diaspora, formed separate regions (enclaves) of their compact residence and established massive small and medium-sized businesses [10, c. 195 – 200].

In late 2010, Mohammed Bouazizi, a Tunisian street vegetable vendor, committed an act of self-immolation in protest against police and state tyranny. This event triggered a series of revolutions and coups d'état, called the Arab Spring. Revolutions, coups d'états, protests and acts of disobedience have been reported in almost all Arab countries. At the heart of these events were unresolved political and economic problems. These include the reluctance of the ruling circles of these countries to carry out democratic reforms, ignorance of basic human rights, social injustice, large-scale bureaucratic corruption, and the lack of prospects for young people with higher education. The economic downturn led to rising prices for food and essential goods, massive unemployment and poverty. Demographic factors associated with an increase in the population in Arab countries and the marginalization of part of society outside of large cities also played an important role in this process [11].

The second significant wave of Muslim migrants occurred in 2011. During the Arab Spring, a civil war broke out in Libya between supporters of the country's leader, Colonel Muammar Gaddafi, and the armed opposition. The result was the assassination of Colonel Gaddafi by rebel forces and the end of the existence of the Libyan Arab Jamahiriya in the world political arena. The civil war in Libya provoked a humanitarian crisis and large numbers of refugees. It is important to note that before the outbreak of the civil war, Libya was a target for labor migration from other African countries. A developed resource-based economy and a high standard of living attracted labor migrants from black Africa.

Also, for a long time Libya was a migration corridor for African people who sought to get to Europe. They sailed on boats to the Italian island of Lampedusa, hoping to get to Italy. In 2005, 15 527 people arrived on the island, in 2006 – 18 047, 2007 – 11 749, 2008 – 31 252. In 2009, the number of African and Arab migrants fell sharply due to the agreement between the government of Italy and Libya, and amounted to 2 947 people, and in 2010 – 459. After that, it seemed that the problem was solved, and the centers for the reception of refugees on the Italian island ceased to operate.

In 2011, in connection with the coup d'état in Tunisia and the civil war in Libya, refugees began to arrive again on the island of Lampedusa. First, the citizens of Tunisia began to arrive, who fled from their country to neighboring Libya, and then to the Italian island. These were mainly women and children; then, they were replaced by Libyan refugees.

By September 21, 2011, 55,298 people had already arrived on the Italian island, of which 27,315 were from Tunisia, 27,983 from Libya, the rest of the ref-

ugees were representatives of Nigeria, Ghana, Mali and Cote d'Ivoire [12].

During a military operation by NATO and their Arab allies to force the Libyan government to cease-fire, Colonel Gaddafi threatened the European Union to use the waves of migration of Africans who were in Libya as a hybrid weapon against European countries. On March 5, 2011, Colonel Gaddafi said in his interview to the French newspaper *Le Journal du Dimanche*: "I want to be understood: if we are threatened, if we are destabilized, we will take advantage of immigration. Thousands of people will invade Europe from Libya. And there will be no one to stop them. Osama bin Laden will come to North Africa with his armed groups. On the breed of Europe there will be Osama bin Laden." Further in the same interview, Colonel Gaddafi says the following: "This is reality! In the current political vacuum in Tunisia and Egypt, Islamists can come to power. An Islamic jihad awaits Europe. There will be attacks on the 6th US fleet and on European ships in the Mediterranean. 50 kilometers from the borders of the European Union will be piracy. Bin Laden's people will wage jihad on land and at sea. Kill, rob and capture people with a demand for ransom. We will return to the time of Barbarossa pirates, the Ottomans who demanded ransom for ships. These will indeed be a global crisis and disaster for all" [13].

It should be emphasized that the European Parliament was well aware of Colonel Gaddafi's plans to use thousands of Arab and African migrants to create a crisis in the European Union, as noted in the report No. E-002902/2011, dated 25.03.2011 for European parliamentarians [14].

Also, in his radio address to the Libyan people and addressed to the European leaders, Colonel Gaddafi said that: "... *the wonderful Libyan people*" will attack "*houses, offices and entire families*" in Europe and, especially, in France, Great Britain and Italy ... The colonel also declared European officials, civilians, and urban infrastructure in European countries "*legitimate targets of war*" [15].

Summing up the process of the second migration wave of Muslims to Europe, it should be noted that even before the start of the civil war in Libya, there was a migration corridor through this country. For many years, this territory has accumulated African labor migrants and refugees fleeing civil wars in their countries. The coup d'état in Tunisia and the civil war in Libya created, in fact, an army of Arab refugees from these countries.

President Gaddafi had comprehensive information about the number of refugees in his country; their ethnicity with Arabs and Africans professing Islam; that among these refugees there are many representatives of various jihadist movements who at any time are ready to take advantage of the unstable situation in the regions of North Africa in order to seize power or, under the guise of refugees, will try to penetrate the

European continent in order to continue the religious war in the countries of the European Union.

After the death of Colonel Gaddafi, Libya plunged even more into civil war. The Libyan migration corridor continued to operate, which leads to even greater flows of illegal migrants from Equatorial and North Africa striving on various floating facilities, with the assistance of smugglers, to enter the European Union.

The Arab Spring also affected the Syrian Arab Republic. The country plunged into a long bloody civil war. In 2014, the Islamic State of Iraq and the Levant (ISIS) began to take an active role in the conflict, which in a short time was able to capture vast territories of Syria and neighboring Iraq. The war, destruction, poverty and brutality of Islamic militants have led to the emergence of large numbers of refugees in the territory of neighboring states with Syria, such as Turkey, Jordan and Lebanon.

In 2015, Europe was marked by a manifold increase in the flow of migrants and refugees from the Middle East and Africa. This migration flow for the countries of the European Union has become a serious civil problem, which the European Commission has recognized as the biggest crisis since the Second World War.

The size and simultaneous nature of the crisis caused a mixed reaction in the world. On the one hand, the migration crisis is seen as the beginning of the end of European civilization, on the other hand, the current situation has shown the ineffectiveness of European institutions and organizational structures in regulating migration flows, which symbolized the failure of European migration policy.

The 2015 migration crisis was the result of a number of related factors, which include the global economic crisis, social inequality, the aftermath of military conflicts and civil wars, and the destabilization of Arab countries.

One of the features of the 2015 migration crisis is the diverse ethnic and national composition of the refugees, consisting of Syrians, Egyptians, Libyans, Nigerians, Afghans, Pakistanis and other people. Most of them, initially, were aimed at obtaining the wealth that the inhabitants of Western Europe, primarily Germany and France, possessed. This indicates that the migrants of the third wave were well informed about the standard of living in these countries, the quality of economic and social support for the population living in these territories. Unlike the first two migration waves, the migrants of 2015 fled from their countries not so much from poverty and war as they acted purposefully, using information from the Internet and organizing propaganda of national diasporas in Western Europe.

Kapitsa L.M. believes that refugees and migrants from poor countries of the Middle East, Central and North Africa, and Central Asia, moving to the countries of Western Europe, are trying to get the benefits

created by the labor of Europeans, without making efforts to create them. Further, these people, receiving European benefits, reject European values, and try to establish their own life principles, creating and expanding their own cultural and national structures (national enclaves) in European cities [16].

In the formed situation in 2015, which in our study we designated as the third Muslim migration wave, two important factors must be distinguished. The first is information manipulation that accompanied the migration crisis. In particular, the famous incident that took place on September 2, 2015 on the Mediterranean coast, not far from the Turkish city of Bodrum, where a drowned Kurdish boy from Syria, Ailan Kurdi, aged four, was found. His photograph was circulated by all the world's media and radically changed the attitude of Europeans towards refugees. Even British Prime Minister David Cameron said that as a father, he is very emotionally hurt by this photo. Thus, this informational propaganda created an emotional background among the Europeans, which formed public opinion for the admission of migrants to the countries of Western Europe [17].

The second factor of the European migration crisis is associated with Turkish President Recep Erdogan, who used the migration flows of Muslims in 2015 as a manipulative tool in order to put pressure on the European Union, after which an agreement was signed between the European Union and Turkey at the end of the year, according to which Turkey received from the EU \$ 3 billion in exchange for stopping the migration flow of Muslims to Europe [18].

The year 2021 was marked by two flows of Muslim refugees to the European Union. The first flow was associated with the withdrawal of the NATO coalition armed forces from Afghanistan, the fall of the Ashraf Ghani regime, and the rise to power of the Islamic Taliban movement. The second flow took place on the Belarusian-Lithuanian, Latvian and Polish borders during the summer and autumn. Muslim migrants from countries such as Syria, Iraq and Afghanistan tried to cross the border with the European Union in order to reach Germany. In our research, we have combined these two flows into one called the fourth wave of Muslim migrants.

During the withdrawal of US and NATO troops from Afghanistan and the fall of the regime of President Ashraf Ghani, the mass exodus of Afghans from their country began. First of all, the country was left by citizens who collaborated with the American and European occupation forces, and the local administration, in addition, there were many people who feared terror from the Taliban. For several weeks, the United States and the EU carried out air evacuation of citizens of their countries and the host country. Some of the residents fled to neighboring Iran and Pakistan.

On August 15, 2021, power in Kabul was taken by Taliban. On August 31, the ministers of the interior of

the member states of the European Union made a joint statement regarding the admission of Afghan refugees. At the same time, there were fears of a repeat, uncontrolled flow of Muslim refugees, as it happened in 2015 [19].

On October 7, 2021, the European Commissioner for Internal Affairs Ilva Johansson, in her speech, stated that already 300 thousand Afghans have a residence permit in European countries.

After the fall of Kabul, EU countries evacuated 22,000 Afghans to Europe. The European Commissioner noted that the European Union should continue to help Afghan refugees in providing asylum, primarily human rights defenders, journalists and women. She also said that Afghan refugees should be integrated into the 300 thousand Afghan European diaspora.

On December 13, 2021, the European Commissioner for Internal Affairs announced that 15 EU member states have agreed to host 60,000 Afghan refugees. The European Union has taken full responsibility for their evacuation and placement so that: *"So that's 60,000 people in need of protection who won't pay a fortune to smugglers, won't end up on a rubber boat on the Mediterranean, suffocating in an air-tight van or freezing in a deadly cold forest at the Eastern EU border, tricked and trapped by Lukashenko"* [20].

Thus, we can conclude that the leaders of the European Union by their actions contribute to the creation of a Muslim diaspora in the EU member states.

In parallel with the flow of Afghan refugees in June 2021, another wave of Muslim migrants went to the countries of the European Union, across the border of the Republic of Belarus, which borders Poland, Lithuania and Latvia. Most of the migrants were from Iraq, Afghanistan and Syria, who arrived in Belarus by flights from their countries or with a transfer in Turkey. From Minsk, the capital of Belarus, they took buses to the Polish, Lithuanian and Latvian borders, and tried to cross them illegally.

Lithuanian Foreign Minister Gabrielius Landsbergis said that Belarus uses illegal migrants as a political weapon not only against some members of the union, but also against the European Union as a whole [21].

It is important to note that the Belarusian President Alexander Lukashenko, who was after the presidential elections in political and economic isolation, with the help of organized flows of refugees, managed to find a lever of influence on the countries of the European Union to start a dialogue. Also, this action was a provocation, with the aim of showing that the member states of the European Union are ready to move away from the principles of the ideology of liberal democracy, in conditions of national security.

Conclusion. After World War II, Europe was in ruins. The post-war reconstruction and economic boom required a lot of cheap labor, which was sorely lacking in connection with the death of millions of

people. This workforce has become migrants from Muslim countries invited by the governments of West Germany, Belgium, Holland and Great Britain. Also, the process of decolonization that unfolded in the post-war period led to political and economic instability in the former colonies, forcing many of their inhabitants to migrate to the former metropolises. The first migration wave created Muslim diasporas in Western European countries, such as: Turkish in Germany, Algerian in France, Moroccan in Belgium, Pakistani in Great Britain. If we characterize the reasons for the first migration wave of Muslims to the countries of Western Europe, it should be noted that, first of all, they were related to economic ones.

The second migration wave of 2011 was associated with the Arab Spring and the civil war in Libya. Libyan leader Colonel Gaddafi tried to use African migrants who had been in his country for many years and continued to arrive, gradually sending them to Europe. Despite the fact that Gaddafi and the Libyan Jamahiriya quickly fell as a result of the Arab Spring and external military intervention, the precedent with African and Libyan refugees showed that migrants can be successfully used as a political weapon against the countries of the European Union.

The third wave of migration occurred in 2015, as a result of which Syrian, Iraqi and other refugees who were in Turkish refugee camps rushed to the countries of the European Union. The potential for this migration was significant. The movement of Muslim migrants to the European Union was heavily covered by the media. For example, photographs of Aylan Kurdi, a Syrian child of Kurdish origin, have been featured in many European news outlets, provoking a sense of duty among the European public in rescuing the refugees. The factor of Arab migration to the countries of the European Union was used as a lever of manipulation by Turkish President Recep Erdogan. The leaders of the European Union, by the fall of 2015, entered into a dialogue with Turkey on stopping the flow of Muslim migrants from their territory.

The fourth wave of Islamic migration occurred in 2021 during the withdrawal of US troops and their NATO allies from Afghanistan. The Afghan population, which worked closely with the NATO occupation forces, fearing for their lives and the lives of their loved ones, fled with the Western coalition. Many of them have moved to European Union. At the same time, a migration crisis occurred on the border between Belarus and Poland, Lithuania and Latvia. On Belarusian airlines Belavia, Syrians, Iraqis, Afghans, arriving in Belarus under the guise of tourists, tried to cross the border with the European Union. Some have succeeded. Alexander Lukashenko used the refugee factor as a provocation and an element of hybrid weapon to discredit the leadership of the European Union, Poland and the Baltic countries. We combined these two flows of Muslim refugees in 2021 into one fourth wave of migration.

After analyzing the migration flows of the XX and XXI centuries of Muslims to Europe, one can come to the conclusion that the European Union, to some extent, has become a hostage to its internal and external liberal-democratic policy. Muslim migrants, taking advantage of the open policy of Brussels, which for the same reasons cannot apply tough measures to protect its borders, actively took advantage of the conditions for settling in the territories of the European Union. In addition, the tactic of Libyan leader Colonel Gaddafi, Turkish President Recep Tayyip Erdogan and President of the Republic of Belarus Alexander Lukashenko included the use of Muslim migrants as an element of a hybrid war against the European Union.

In the 21st century, in the era of globalization, migration flows remain and will continue to be used as an element of destabilization of both individual countries and state unions. Such actions lead to aggressive retaliatory measures using violence against migrants by border forces, pressure on the state budget, popularization of nationalist parties, and conditions for the emergence of ethnic, religious and cultural conflict in the future.

REFERENCES:

1. Сайкс-Пико соглашение 1916, Большая российская энциклопедия. 2017. URL: http://bre.mkrf.ru/world_history/text/3528096 (13.12.2021).
2. Мандатные территории, Большая российская энциклопедия. 2017. URL: http://bre.mkrf.ru/world_history/text/2156621 (13.12.2021).
3. Kuebler M. Turkish guest workers transformed German society. DW. 2011. URL: <https://www.dw.com/en/turkish-guest-workers-transformed-german-society/a-15489210> (14.12.2021).
4. Katzenson, E. "The Patterns and Impacts of Turkish Immigration to the European Union," Claremont-UC Undergraduate Research Conference on the European Union: Vol. 2015, Article 6. URL: <https://scholarship.claremont.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1105&context=urceu> (16.12.2021).
5. Ляпин А. Страх и ненависть в Алжире. 18.01.2019. URL: <https://warspot.ru/8347-strah-i-nenavist-v-alzhire> (27.05.2022)
6. Commonwealth Immigrants Act, 1962. PERCY FAULKNER, C. B. London. URL: <https://www.freemovement.org.uk/wp-content/uploads/2018/04/CIA1962.pdf> (20.12.2021).

7. British Muslims: a history. CREST. 2018. URL: <https://crestresearch.ac.uk/resources/british-muslims-history/> (20.12.2021).
8. Bernes L. Muslims in the EU: BELGIUM. Open Society Institute. 2007. URL: https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/3dc37b95-94ca-4c3b-a571-07b9a2451715/museucitiesbel_20080101.pdf (21.12.2021).
9. McAuliffe M. Seeking the views of irregular migrants: Decision-making, drivers and migration journeys. A Long Way to Go: Irregular Migration Patterns, Processes, Drivers and Decision-making, edited by Marie McAuliffe and Khalid Koser, published 2017 by ANU Press, The Australian National University, Canberra, Australia. ANU Press, 2017. P. 103 – 140.
10. Добаев И. П. Ислам и миграции в Европе. Государственное и муниципальное управление. Учёные записки СКАГС. 2015. № 2. С. 195–200.
11. Rozsa E.N., Abu-Dalbouh W., Al-Wahishi W. The Arab Spring. Its Impact on the Region and on the Middle East Conference. ACADEMIC PEACE ORCHESTRA MIDDLE EAST. 09.2012. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/iez/09609.pdf> (27.12.2021).
12. Chope M. Report on the visit to Lampedusa (Italy). Council of Europe. 30.09.2011. URL: http://assembly.coe.int/committeedocs/2011/amahlarg03_rev2_2011.pdf (27.12.2021).
13. Valdiguié L. Kadhafi: "J'en appelle à la France". Le Journal du Dimanche. 05.03.2011. URL: <https://www.lejdd.fr/International/Afrique/Exclusif-L-interview-integrale-accordee-par-Mouammar-Kadhafi-au-JDD-278745-3236552> (28.12.2021)
14. E-002902/2011. Subject: Gaddafi admits wave of illegal immigration to Europe. European Parliament. 25.03.2011. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-7-2011-002902_EN.html (28.12.2021)
15. Ловкис Е., Вильгельм С. Каддафи угрожает Европе терактами. Deutsche Welle. 02.07.2011. URL: <https://www.dw.com/ru/%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B4%D0%B0%D1%84%D0%B8-%D1%83%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%B0%D0%B5%D1%82-%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5-%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8/a-15206043> (28.12.2021).
16. Капица Л.М. Миграционный цунами в Европейском союзе. Университет МГИМО. 21.09.2015. URL: <https://mgimo.ru/about/news/experts/migratsionnyy-tsunami-v-nbsp-evropeyskom-soyuze/> (04.01.2022).
17. Gunter J. Alan Kurdi: Why one picture cut through. BBC News. 04.09.2015. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-34150419> (04.01.2022).
18. Turkey, EU agree 3-billion-euro aid deal to stem migrant crisis. DW. 29.11.2015. URL: <https://www.dw.com/en/turkey-eu-agree-3-billion-euro-aid-deal-to-stem-migrant-crisis/a-18883398> (04.01.2022).
19. Cerdeira V.H. Statement on the situation in Afghanistan. European Council. 31.09.2021. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/08/31/statement-on-the-situation-in-afghanistan/> (05.01.2022).
20. Johansson Y. The efforts by Member States to help Afghans in need shows Migration EU in action. European Commission. 13.12.2021. URL: https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2019-2024/johansson/blog/efforts-member-states-help-afghans-need-shows-migrationeu-action_en (06.01.2022).
21. Landsbergis G. Lithuania says Belarus using refugees as a 'weapon'. Reuters. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hcgBd3W3mNo> (06.01.2022).

РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 329 (477)

МІСЦЕ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МАЛИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В ПАРТІЙНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

PLACE AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF SMALL POLITICAL PARTIES IN THE PARTY SYSTEM OF UKRAINE

Остапєць Ю.О.,

*доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук*

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Ключкович А.Ю.,

*доктор політичних наук, професор
кафедри політології і державного управління*

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Калішева Н.Х.,

доктор юридичних наук,

*доцент кафедри теорії і історії держави і права, конституційного і адміністративного права
Казахського національного університету імені аль-Фарабі*

Охарактеризовано феномен малих партій у політичному процесі України. Зафіксовано зростання ролі малих політичних партій після проведення місцевих виборів 2010 р., які відповідно до законодавства вперше відбулися незалежно від парламентських. Досліджено участь малих партій у місцевих виборах 2015 і 2020 рр. Підкреслено, що фактично кожну другу партію-переможницю на місцевих виборах 2020 р. (54 партії) можна ідентифікувати як малу партію. Проаналізовано причини успіху малих партій і чинники їх регіональної локалізації.

На основі аналізу участі малих партій у політичному житті України виокремлено основні типи малих партій, зроблено низку висновків про їх сутнісні та функціональні характеристики. Під «малою партією» слід розуміти політичну партію, яка через низку причин (фінансових, кадрових, організаційних та ін.) не може організувати свою роботу у такий спосіб, щоб мати значимий вплив на політичний процес і прийняття управлінських рішень. Акцентовано, що віднесення / невіднесення політичних партій до категорії «малих» залежить від традицій партійного будівництва, особливостей функціонування партійної системи та традицій національного політологічного дискурсу.

Виокремлено ознаки малих політичних партій: невелика кількість членів, мінімальний адміністративний апарат, обмежений територіальний вплив (як правило на рівні місцевих органів влади), відсутність належного фінансування (в тому числі державного) та кадрових ресурсів. Вказано на основні причини виникнення малих партій в Україні: недосконалість партійно-виборчого законодавства, соціокультурне розмежування за віссю «Схід-Захід», компактне проживання національних меншин, реформа децентралізації, прагнення місцевої еліти зберегти політичний вплив і контроль за місцевими ресурсами, владні амбіції окремих політиків і підприємців, криза мейнстримних партій. Виокремлено основні типи малих політичних партій в Україні: а) парламентські малі партії; б) загальноукраїнські непарламентські малі партії; в) регіональні партії; г) субрегіональні (етнічні, локальні) партії.

Ключові слова: Україна, партійна система, політичні партії, парламентські вибори, місцеві вибори, малі політичні партії.

The phenomenon of small parties in the political process of Ukraine is described. The role of small political parties has increased since the 2010 local elections. The participation of small parties in the local elections of 2015 and 2020 has been studied. It is emphasized that virtually every second winning party in the 2020 local elections (54 parties) can be identified as a small party. The reasons for the success of small parties and the factors of their regional localization are analyzed.

Based on the analysis of the participation of small parties in the political life of Ukraine, the main types of small parties are identified. A number of conclusions about their essential and functional characteristics are made. A «small party» should be understood as a political party, which for a number of reasons (financial, personnel, organizational and others) can't organize its work in such a way as to have a significant impact on the political process and management decisions. It is emphasized that the classification / non-classification of political parties as «small» depends on the traditions of party building, the peculiarities of the functioning of the party system and the traditions of national political discourse.

The major characteristics of small political parties are highlighted: small number of members, minimal administrative staff, limited territorial influence (usually local authorities), lack of adequate funding (including state) and human resources.

The main reasons for the emergence of small parties in Ukraine are: imperfection of party and election legislation, socio-cultural delimitation on the East-West axis, compact residence of national minorities, decentralization reform, the desire of local elites to maintain political influence and control over local resources, power ambitions of individual politicians and entrepreneurs, crisis of mainstream parties. The main types of small political parties in Ukraine are identified: a) parliamentary small parties; b) all-Ukrainian non-parliamentary small parties; c) regional parties; d) subregional (ethnic, local) parties.

Key words: Ukraine, party system, political parties, parliamentary elections, local elections, small political parties.

Постановка проблеми. Останнім часом малі партії стають активними учасниками політичного процесу в Україні. Яскравим прикладом цього є останні місцеві вибори 2020 р., на яких майже половину депутатських місць здобули саме малі політичні партії. При цьому в багатьох місцевих радах вони стали основою депутатської більшості. Відтак зростання суб'єктності малих партій у політичному житті українського суспільства потребує і відповідного рівня наукового осмислення проблеми. Насамперед це стосується розробки методологічних засад вивчення феномену малих партій та аналіз їх місця і ролі в політичному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Малі політичні партії є предметом наукового інтересу багатьох закордонних дослідників (Д. Ван Ден Бум, О. Нідермайер, Ю. Сімолайт, А. Шульце та ін.). Натомість у вітчизняному політологічному дискурсі малі політичні партії вивчаються переважно у контексті більш широкого дослідження загальнонаціональних і місцевих виборів (В. Бортніков, В. Климончук, В. Лебедюк, Р. Манайло-Приходько, Ю. Остапеч, М. Шелемба, А. Романюк), а також партійної системи України загалом (Г. Зеленько, М. Кармазіна, Ю. Мацієвський, Ю. Якименко). Українські вчені виявляють науковий інтерес також до феномену малих партій у зарубіжних політиках (А. Колодій, В. Литвин).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналізуючи малі політичні партії у широкому контексті, вітчизняні науковці залишають поза увагою проблеми вдосконалення методологічного інструментарію їхнього дослідження, розробку самого концепту «малих партій», що відповідало б умовам і тенденціям українського політичного життя.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета нашої наукової розвідки – дослідження феномену малих політичних партій в українській партійній системі та вивчення їх функціональних характеристик. Для досягнення мети необхідно розв'язати такі дослідницькі завдання: а) окреслити та охарактеризувати концепт «малих» партій на основі аналізу українського політичного життя (2015–2020 рр.); б) дослідити участь малих партій у вітчизняному політичному процесі та зробити їх класифікацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Партійну систему суспільства утворює сукупність партій, що окреслює певну конфігурацію всере-

дині політичної системи і залишається незмінною протягом більш-менш тривалого часу (декілька електоральних циклів). Такі партії беруть участь у виборах, є представленими в органах влади та забезпечують дієвість взаємодії між суспільством і державою. Дискусійним при такому визначенні залишається питання про те, які партії слід відносити до партійної системи, а які – ні. У нашій науковій розвідці до партійної системи України ми будемо відносити ті політичні партії, які беруть участь у виборах (загальнонаціональних і місцевих), формують представницькі органи влади й у такий спосіб забезпечують представництво інтересів громадян.

Конфігурацію партійної системи України на нинішній час утворюють такі складові:

1. Загальнонаціональні парламентські партії, які на виборах до Верховної Ради України подолали виборчий бар'єр (5 % голосів виборців).

2. Загальнонаціональні непарламентські партії, які отримали на виборах до ВР України не менше 1 % голосів виборців, і відповідно мають вплив на партійну конкуренцію.

3. Регіональні політичні партії:

– партії, які отримують перемогу на місцевих виборах чи представлені в обласних радах в одній або декількох областях України, і мають суттєвий вплив на формування місцевих органів влади;

– етнічні регіональні партії, які функціонують на територіях компактного проживання національних меншин.

4. Субрегіональні / локальні партії – це партії, які ситуативно використовують політики місцевого рівня для забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування (обласні, районні, місцеві ради). Інколи регіональна локалізація пов'язана з дієздатністю одичних місцевих осередків загальнонаціональних партій або надання ними свого партійного бренду зацікавленим учасникам виборчого процесу на умовах політичної франшизи [7, с. 129–130].

Частину партій, які утворюють українську партійну систему, можна віднести до категорії «малих». Концепт «малих партій» залишається категоріально неоднозначним у політичній науці, і трактується вченими по-різному: нішева партія, другорядна партія, периферійна партія, маргінальна партія, антисистемна партія, мережева партія і т. д.

Віднесення / невіднесення політичних партій до категорії «малих» залежить насамперед від

традицій партійного будівництва та особливостей функціонування партійної системи країни: нормативно-правової бази функціонування партій, домінуючих соціально-політичних поділів, соціально-демографічних характеристик, геополітичних чинників тощо. А також від традицій національного політологічного дискурсу, в тому числі й щодо трактування сутності малих партій.

Наприклад, у німецькій політичній науці можна зустріти різні точки зору щодо розуміння «малих партій». Дірк Ван Ден Бум визначає «малу партію» як політичну партію, що за правовими, фінансовими, персональними, організаційними і програмними умовами своєї діяльності не стверджується в політичній системі настільки, щоб брати активну участь у процесі прийняття рішень і підборі кадрів для політичного керівництва [13, с. 21]. Дехто з німецьких дослідників виключає з категорії «малих» ті політичні партії, які здобували місця у Бундестазі [12]. Інша точка зору акцентує на ролі малих партій у партійній системі на противагу т.зв. «народним» чи «великим» партіям (СДПН і ХДС/ХСС) [4].

У вітчизняній політичній науці немає єдиного підходу до трактування сутності малих партій, тому в рамках нашого дослідження ми пропонуємо один із варіантів їх типологізації та визначення. Під «малою партією» слід розуміти політичну партію, яка через низку причин (фінансових, кадрових, організаційних та ін.) не може організувати свою роботу у такий спосіб, щоб мати значимий вплив на політичний процес і прийняття управлінських рішень. До основних ознак малих політичних партій відносимо: невелику кількість членів, мінімальний адміністративний апарат, обмежений територіальний вплив (як правило місцеві органи влади), відсутність належного фінансування та кадрових ресурсів. У більшості випадків такі партії не мають державної підтримки / фінансування з огляду на слабкі електоральні здобутки.

Малі політичні партії концентрують свої програмні меседжі на невеликій цільовій групі. Досить часто вони перші піднімають низку питань, які т.зв. «мейнстрімні» (системні) партії через свій статус у структурі владних відносин, не можуть належним чином озвучити у своїх програмних положеннях. Активна участь громадян у обговоренні цих питань змушує великі (парламентські) партії реагувати на зміни, які відбуваються у суспільстві. Відповідно вказані проблеми чи радикальні точки зору стають частиною політичного дискурсу в країні. Малі партії у такий спосіб виступають по суті індикаторами суспільних проблем, які потребують розв'язання. Наприклад, запізніла реакція німецьких великих партій ХДС/ХСС і СДПН на зміни, які відбуваються у суспільстві в останні десятиліття, стала однією

з причин втрати ними електоральної підтримки на парламентських виборах 2017 і 2021 рр. І навпаки, шляхом обіцянок розв'язати актуальні проблеми (зокрема пов'язані з міграцією), правопопулістська партія «Альтернатива для Німеччини» уже другий раз поспіль здобуває депутатські мандати в Бундестазі (2017 і 2021 рр.).

Малі партії у своєму розвитку або досягають успіхів, визнання та зміцнюють свої позиції в політичній системі суспільства (їх тоді називають естаблованими), або ж залишаються на маргінесі політичного життя і в кінцевому результаті просто перестають існувати.

В умовах українського політичного процесу таке трактування ускладнюється нетривалістю існування партій, а відтак їх ідентифікацію можна робити лише в рамках одного-двох електоральних циклів. Тому характеристику малих політичних партій у вітчизняній партійній системі ми зробимо у рамках двох великих електоральних циклів (включають президентські, парламентські та місцеві вибори) 2014–2020 рр.

В таблиці 1 подано порівняльний аналіз результатів парламентських виборів в Україні упродовж 2012–2019 рр.

Якщо аналізувати результати виборів до ВР України в 2014 і 2019 р., то слід зазначити, по-перше, що вони були позачерговими. По-друге, на результат виборів визначальний вплив мали президентські виборчі кампанії, які також відбулися у 2014 і 2019 рр. напередодні виборів до ВР України, а відтак пропрезидентські партії «Блок Петра Порошенка» (2014) та «Слуга народу» (2019) мали найвищий рейтинг. І, по-третє, вони кардинально змінили формат партійної системи та її акторну структуру. Зміни, які відбулися в акторній структурі партійної системи, на нашу думку, дозволяють назвати її «другою українською партійною системою». Перша була сформована у процесі політичного розвитку впродовж 1991–2012 рр.

Отже, зміни в українській партійній системі упродовж 2014–2019 рр. призвели до появи як нових партійних брендів, так і нових способів організації та функціонування політичних партій (мережеві партії, партії-франшизи і т. д.). Вказані зміни також ускладнюють ідентифікацію малих / великих партій у партійній системі України. Йдеться про те, що нові політичні партії (наприклад, «Слуга народу») функціонують як мережеві партії, не маючи розгалужених структур і членства як такого. Навіть депутати від вказаної політичної партії ідентифікують себе як позапартійні. У таблиці 2 подано партійність депутатів за результатами парламентських виборів 2019 р. Тому якою буде у майбутньому партія «Слуга народу» залежить від низки чинників (рейтингу лідера партії, Президента України В. Зеленського, результатів наступних президентських

**Порівняльний аналіз результатів політичних партій, які подолали виборчий бар'єр
на парламентських виборах 2012, 2014 і 2019 рр.**

Назва політичної партії	2012 р.	2014 р.	PNS	2019 р.	PNS
Народний фронт	–	22,14	0,75	–	–
Блок Петра Порошенка (2014) Європейська солідарність (2019)	–	21,82	0,89	8,10	0,77
Об'єднання «Самопоміч»	–	10,97	0,81	0,62	0,57
Партія регіонів (2012) Опозиційний блок (2014)	30,00	9,43	0,42	3,03	0,56
Радикальна партія Олега Ляшка	1,08	7,44	0,81	4,01	–
ВО «Батьківщина»	25,54	5,68	0,85	8,18	0,77
Слуга народу	–	–	–	43,16	0,89
Опозиційна платформа – За життя (ОПЗЖ)	–	–	–	13,05	
Голос	–	–	–	5,82	0,58
УДАР	13,96	–	–	–	–
КПУ	13,18	3,88	–	–	–
ВО «Свобода»	10,44	4,71	0,75	2,15	0,55
Емпіричні показники результатів виборів					
PSNS	0,68	0,76	–	0,74	–
Кількість позапартійних депутатів	125	271	–	303	–
Індекс волатильності Педерсена	36	61	–	69	–

*PSN – індекс націоналізації політичних партій; PSNS – індекс націоналізації партійної системи.

Джерело: [9].

**Кількість партійних депутатів за результатами виборів 2019 р.
(розраховано для партій, які подолали виборчий бар'єр)**

Назва партії	К-ть депутатів за партійними списками	К-ть членів партії за партійними списками	К-ть депутатів мажоритарників	К-ть членів партії серед мажоритарників
Слуга народу	124	20	130	10
ОПЗЖ	37	37	6	5
ВО «Батьківщина»	24	16	2	1
Європейська солідарність	23	15	2	0
Голос	17	12	3	0
Всього	225	118	143	16

Джерело: [9].

виборів, успішності / неуспішності діяльності монобільшості у ВР України тощо).

Як бачимо з 254 депутатів від партії «Слуга народу» лише 30 є членами партії, а інші 224 – безпартійні. І зазначимо, що кількість членів партії упродовж наступних років не збільшилася. Аналогічною є ситуація і в інших партіях, за виключенням ОПЗЖ (наступниця «Партії регіонів») і ВО «Батьківщина», які функціонують як класичні партії, маючи розгалужену організаційну структуру та фіксоване членство.

В українській партійній системі до малих політичних партій можемо віднести:

1) **парламентські партії**, які отримавши депутатські мандати (наприклад «Об'єднання «Самопоміч», «Голос»), через низку обставин (у нашому випадку це «Революція Гідності» (2014 р.)

і потребу в нових політичних лідерах («електоральна революція» 2019 р.) не змогли розбудувати свої структури та збільшити електоральний вплив, перетворившись по суті на малі регіональні партії. У Таблиці 1 показано, що у 2019 р. індекс націоналізації партії «Об'єднання «Самопоміч» становив 0,57, а партії «Голос» – 0,58 (це показник регіональних партій).

2) **загальнонаціональні партії**, які отримують на виборах до українського парламенту від 1 до 5 % голосів виборців і мають чітку регіональну локацію, а відповідно і низький індекс націоналізації. Електоральні результати таких партій подано у таблиці 3.

Як бачимо з даних, наведених у таблиці, у 2014 р. шість таких партій здобули разом 19,25 % голосів виборців. У 2019 р. таких партій

Таблиця 3

Результати партій, які здобули від 1 до 5 % голосів виборців на парламентських виборах 2014 і 2019 рр.

Назва політичної партії	2014 р.	2019 р.
ВО «Свобода»	4,71	2,15
Комуністична партія України	3,88	–
Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна»	3,11	–
Громадянська позиція	3,10	–
Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»	2,65	–
Правий сектор	1,80	–
Сила і честь		3,82
Опозиційний блок	9,43	3,03
Українська стратегія Гройсмана	–	2,41
Партія Шарія	–	2,23

Джерело: [9].

Таблиця 4

Переможці місцевих виборів в адміністративно-територіальних одиницях України

Політична партія	Обласні ради
Блок Петра Порошенка (БПП) «Солідарність»	Вінницька, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
Опозиційний блок	Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська
Єдиний Центр	Закарпатська
Відродження	Харківська
За конкретні справи	Хмельницька
УКРОП	Волинська

Джерело: [9]

було п'ять, а їх сумарна кількість голосів склала 13,64 %. Отже, малі політичні партії здобували на парламентських виборах майже п'яту частину голосів виборців. У більшості випадків це партії з яскраво вираженою регіональною локацією своїх прихильників: «Партія Шарія», «Опозиційний блок» (східні області України), ВО «Свобода» (Галичина), «Українська стратегія Гройсмана» (Вінницька область). Такі партії у політичній науці трактуються як регіоналістські.

3) **регіональні політичні партії.** Це особливий кластер політичних партій у вітчизняній партійній системі, який чітко викристалізовується, починаючи з місцевих виборів 2010 р. і остаточно формується після того, як місцеві та парламентські вибори починають проводитися у різні терміни (2015 р.).

У вітчизняному політологічному дискурсі тривають дискусії чи можна взагалі використовувати термін «регіональна партія» для характеристики процесів партійного будівництва, оскільки відповідно до українського законодавства партії можуть створюватися лише з загальнонаціональним статусом. Реалії ж практичної політики вказують на те, що такі партії є характерною особливістю регіональних політичних процесів. При чому досить часто вони є основою коаліцій у місцевих радах, партіями «мерів» та інше.

Для того, щоб показати масштаб їх задіяності у політичному житті українських регіонів, зробимо порівняльний аналіз місцевих виборів 2015 та 2020 рр.

Вибори до місцевих рад 25 жовтня 2015 р. завершили «революційний електоральний цикл» (2014–2015 рр.) і остаточно оформили акторний склад і конфігурацію партійної системи. У місцевих виборах 2015 р. взяли участь 142 політичні партії з 297 зареєстрованих, а до місцевих рад різного рівня було обрано представників 88 партій [9]. Згідно з підрахунком зведених показників «Блок Петра Порошенка «Солідарність» підтримали 19,5% виборців, ВО «Батьківщина» – 12,1%, «Опозиційний блок» – 11,5%, «УКРОП» – 7,3%, ВО «Свобода» – 6,8%, Радикальна партія Олега Ляшка (РПЛ) – 6,7%, «Об'єднання «Самопоміч» – 6,4%, «Відродження» – 5,4%, «Наш край» – 4,8%, Аграрну партію України – 3,2% [6, с. 34].

У розрізі регіонів переможцями виборів до обласних рад були такі політичні партії (див. табл. 4).

За підрахунками С. Янішевського, до числа загальноукраїнських можна віднести 12 політичних партій, які за підсумками виборів отримали представництво у місцевих радах більшості регіонів України (див. табл. 5).

Політичні партії з представництвом у місцевих радах більш ніж у половині регіонів України

№	Назва партії	Кількість регіонів, де отримано представництво	Кількість регіонів, де не отримано представництво
1	БПП «Солідарність»	25	
2	Батьківщина	25	
3	Об'єднання «Самопоміч»	25	
4	РПЛ	24	м. Київ
5	УКРОП	23	м. Київ, Донецька обл.
6	ВО «Свобода»	22	Донецька, Луганська, Одеська обл.
7	Опозиційний блок	21	м. Київ, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська обл.
8	Наш край	21	м. Київ, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька обл.
9	Аграрна партія України	20	м. Київ, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська обл.
10	Відродження	15	м. Київ, Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Луганська обл.
11	Громадянська позиція	14	м. Київ, Волинська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Луганська, Миколаївська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Чернігівська обл.
12	Народна партія	14	м. Київ, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Чернігівська обл.

Джерело: [11].

Нескладні підрахунки дають можливість зробити висновок про те, що 76 політичних партій, які отримали мандати до місцевих органів влади, можна вважати малими партіями, в тому числі й регіональними партійними проектами.

Регіональні політичні проекти почали виникати ще під час виборчої кампанії 2006 р. Відповідно до виборчого законодавства тоді дозволялося створювати регіональні партійні блоки на підтримку рейтингових кандидатів. Такими утвореннями були: «Блок Черновецького» (м. Київ), блок «Наша Одеса» на підтримку Е. Гурвіца, «Громадянський Блок «Миколаїв за Володимира Чайку», блок «Закарпатський майдан П. Чучки» та інші [9]. А вже починаючи з 2010 р. (місцеві вибори відбулися окремо від парламентських), регіональні та субрегіональні партійні проекти стають на рівні з парламентськими партіями впливовими суб'єктами виборчого процесу. Результати регіональних / субрегіональних (малих) партій на виборах 2015 р. наведено з аналітичного звіту С. Янішевського (див. табл. 6) [11].

Як видно з даних таблиці 6, практично у кожній області є регіональні / субрегіональні партії (у нашому випадку малі партії), які здобувають значиму електоральну підтримку громадян.

С. Янішевський пропонує зробити таку класифікацію вказаних партій: 1) локальні партії, які

колись були впливовими політичними акторами загальнонаціонального рівня (ВО «Громада», КУН, НДП, СелПУ, УП), а також партії, які лише декларували загальноукраїнські політичні амбіції, не здобуваючи вагомих електоральних результатів (ВПО «Жінки за майбутнє» та ін.); 2) «регіональні політичні машини», які здатні забезпечувати політичний і адміністративний контроль на території регіону, утримуючи політичне лідерство в окремих містах і районах (наприклад «Єдиний Центр» у Закарпатській області та інші); 3) партії одного регіону – політичні сили, які висунули свої виборчі списки в межах однієї області, однак здобули представництво лише в частині місцевих рад; 4) партії виборчого округу, чий електоральні зусилля зосереджені на території одного-двох одномандатних виборчих округів по виборах народних депутатів України; 5) партії одного району; 6) партії одного міста, електоральна активність яких сконцентрована в одному місті; 7) «партії – дочірні підприємства», які створюються компаніями для захисту своїх бізнесових інтересів за їхнім місцезнаходженням [11].

Місцеві вибори 2020 р. були також останніми в електоральному циклі 2019–2020 рр. і відбулися у період завершення чергового етапу реформи децентралізації, наслідком якої стала ліквідація значної кількості районів, шляхом їх

Таблиця 6

Результати малих партій на місцевих виборах 2015 року

№	Назва партії	Заг. к-ть виб. списків	К-ть списків у межах регіону	К-ть рад одного регіону, в яких отримано представництво	Назва області
1	Рідне місто	56	35	29	Полтавська
2	Черкашани	35	35	30	Черкаська
3	За конкретні справи	34	34	32	Хмельницька
4	КУН	34	22	14	Львівська
5	Єдиний Центр	30	25	25	Закарпатська
6	Нові обличчя	30	28	15	Київська
7	Воля народу	26	26	16	Сумська
8	Прогрес	26	26	14	Рівненська
9	УРП	20	13	7	Львівська
10	Громадська сила	17	17	10	Дніпропетровська
12	Авио-Майдан	9	5	3	Чернівецька
15	Довіряй ділам	6	6	5	Одеська
16	Молодіжна партія України	6	3	2	Донецька
17	Центр	6	6	6	Харківська
19	СелПУ	5	3	2	Київська
20	Українська партія	5	4	4	Івано-Франківська
21	Добрий самарянин	4	4	2	Тернопільська
22	Сила і честь	4	3	3	Чернігівська
27	Вінницька європейська стратегія	1	1	1	Вінницька
28	ПЕВУ	1	1	1	Київська
29	Громадський контроль	2	1	1	Рівненська
30	Жінки за майбутнє	2	2	1	Донецька
31	ВО «Громада»	1	1	1	Полтавська
32	Патріотичний рух	2	2	2	Київська

Джерело: [11].

об'єднання та утворення територіальних громад. За результатами цієї реформи кількість районів зменшилася з 390 до 136, і було утворено 1438 об'єднаних територіальних громад [8, с. 38]. Як результат зросла політична суб'єктність еліт місцевого рівня і бажання їх самостійно, незалежно від загальнонаціональних партій брати участь у місцевих виборах. Підвищили значущість політичних партій у виборчому процесі й нові правила їх проведення, окреслені у Виборчому кодексі України (2019 р.). Вибори у територіальних громадах, які нараховують понад 10 тис. виборців, повинні проводитися виключно на партійній основі [1].

У місцевих виборах 2020 р. взяли участь 194 політичні партії з 349 зареєстрованих станом на січень 2020 р. [9]. Серед них понад 30 іменних партій: Радикальна партія Олега Ляшка (8839 кандидатів), «УДАР» Віталія Кличка (3940), «Перемога Пальчевського» (2993), «Українська стратегія Гройсмана» (1816), «Блок Вілкула «Українська перспектива» (1563), «Блок Світличної разом» (1319), «Блок Кернеса – Успішний Харків» (1312), «Партія Шарія» (1311), «Команда Андрія Балоги» (858), «Громадянський рух Миколи Томенка «Рідна

Україна» (771), «Українська морська партія Сергія Ківалова» (717), «Партія Ігоря Колихаєва «Нам тут жити» (689), «Партія простих людей Сергія Капліна» (450), «Блок Володимира Сальдо» (391), «Команда Сергія Рудика. Час змін» (376), «Партія Володимира Буряка «Єднання» (300), «Команда Самчишина» (171), «Команда Михайлішина» (121) та інші [9].

У назвах близько 20 партій використовувалася регіональна складова: Українська Галицька партія (2442), «Блок Кернеса – Успішний Харків» (1312), «Рідне Закарпаття» (876), «Черкашани» (871), «Партія вінничан» (397), «Херсонці» (149), «Команда Єфімова – Наш Краматорськ» (96), «Березанська громада» (80), «Біла Церква разом» (42), «Рівне разом» (42), «Команда Дніпра» (41), «Миколаївці» (39) та інші [9].

Результати політичних партій, які перемогли на виборах до обласних рад України, подано у таблиці 7. Слід зазначити, що на місцевих виборах 2020 р. парламентські партії стали переможцями лише у 13 регіонах України, при чому «Слуга народу», «Європейська солідарність», ОПЗЖ – кожна у чотирьох (див. Таблицю 7), а ВО «Батьківщина» – лише у Кіровоградській області.

Переможці виборів до обласних рад 2020 р.

Партії	Регіони, (%)
Слуга народу (4 області)	Дніпропетровська (22,9), Житомирська (17,9), Сумська (19,3), Чернівецька (14,8)
Європейська солідарність (4 області)	Київська (19,5), Львівська (30,8), Рівненська (18,6), Тернопільська (22,5)
Опозиційна платформа – За життя (4 області)	Запорізька (23,2), Миколаївська (23,4), Одеська (26,8), Херсонська (23,2)
Батьківщина	Кіровоградська область (23,4)
Рідне Закарпаття	Закарпатська область (17,7)
ВО «Свобода»	Івано-Франківська (19,3)
Українська стратегія Гройсмана	Вінницька область (47,6)
За майбутнє	Волинська область (31,2)
Довіра	Полтавська область (17,1)
Команда Симчишина	Хмельницька область (19,0)
Блок Кернеса – Успішний Харків	Харківська область (34,5)
Рідний дім	Чернігівська область (30,7)
Черкащани	Черкаська область (21,4)

Джерело: [9]

Регіональні політичні партії здобули перемогу на виборах до 7 обласних рад. Вони стали лідерами у Вінницькій («Українська стратегія Гройсмана»), Закарпатській («Рідне Закарпаття»), Полтавській («Довіра»), Харківській («Блок Кернеса – Успішний Харків»), Хмельницькій («Команда Симчишина»), Черкаській («Черкащани»), Чернігівській («Рідний дім»). Ці партії висунули кандидатів лише до однієї обласної ради в межах країни. На місцевих виборах 2015 р. лише у Закарпатській та Хмельницькій областях перемогу здобули регіональні партії.

Електоральні результати регіональних партій до обласних рад подані у Додатку А. Як видно з даних, практично у кожній обласній раді малі (регіональні) політичні партії отримали депутатські мандати і взяли участь у формуванні керівництва обласних рад. Інакше кажучи, стали представниками коаліції більшості у радах. У Додатку А також вказано, які з цих політичних партій належать до таких коаліцій. Зауважимо, що коаліція виключно з парламентських партій утворена лише в Київській та Сумській обласних радах.

Головами обласних рад були обрані представники таких політичних партій: «Слуга народу» – 12 рад, ВО «Свобода» – 2 ради, «За майбутнє» – 2 ради, «Європейська солідарність» – 2 ради, по одній раді – Українська стратегія Гройсмана, «Довіра», «Черкащани», АПУ [8].

Отже, значимою тенденцією місцевих виборів 2015 та 2020 рр. була регіональна специфіка їх результатів. Фактично в кожному регіоні вибори показали існування своєї особливої партійної структури та її конфігурації. На думку І. Павленка, у 2020 р. відбулася зміна політичної поведінки місцевих еліт з орієнтацією на створення власних партійних проєктів [10]. За його ж підрахун-

ками, представництво у місцевих радах різного рівня отримали приблизно 54 «регіональні» партії із загального числа переможців. Тобто фактично кожна друга партія-переможниця виборів 2020 р. – «регіональна» [10].

Низка політичних партій, що отримали представництво в органах місцевої влади, обрали тактику виборчої кампанії, сконцентрувавши сили на регіональному чи субрегіональному рівнях і висувуючи своїх кандидатів до незначної кількості місцевих рад. Регіональна локалізація таких партій пов'язана з: а) дієздатністю окремих місцевих осередків загальнонаціональної партії (принцип функціонування багаторівневої партії); б) наданням партійного бренду зацікавленим учасникам виборчого процесу (політична франшиза); в) функціонуванням загальнонаціональних партій в окремих регіонах за принципом «регіональних партійно-електоральних машин».

4) етнічні політичні партії. Серед 365 зареєстрованих партій в Україні станом на 1 січня 2021 р. є низка етнічних партій: Партія поляків України (06.10.2014), Грузинська партія України (22.01.2016; у травні 2017 р. перейменована на Політичну партію «Блок Міхеїла Саакашвілі»), Циганська партія України (11.02.2016), «КМКС» Партія угорців України (17.02.2005), Демократична партія угорців України (24.03.2005).

Водночас, як зазначає М. Зан, системної взаємодії з представниками етнічних меншин України, від яких запозичений етнобренд партії, практично не відбувається. У випадку Циганської партії України етнобренд запозичений навіть без урахування повсюдного поширення етноетноніму «роми» й негативного контексту екзоетноніму «цигани», що унеможливує співпрацю з ромською елітою України [3, с. 146–147].

Серед вказаних партій функціонуючими є лише партії, які представляють інтереси угорської національної меншини. За результатами місцевих виборів 2020 р. «КМКС» Партія угорців України здобула 130 мандатів до органів місцевої влади, а Демократична партія угорців України – 23 мандати [9].

5) субрегіональні / локальні політичні партії, які функціонують як разові електоральні проекти, політичні франшизи, багаторівневі партії.

Досвід місцевих виборчих кампаній засвідчує, що локальні політичні проекти створювалися або кандидатами на посаду міського голови з метою формування власних фракцій у місцевих радах і незалежності впливу від місцевих організацій провідних загальноукраїнських партій, або іншими політиками місцевого рівня з метою розширення і/або збереження впливу на діяльність органів місцевого самоврядування в межах певної адміністративно-територіальної одиниці. Наприклад, у 2020 р. в обласних центрах України мерами міст були обрані представники непарламентських партій. Це, як правило, локальні партійні проекти (малі партії): Вінниця («Українська стратегія Гройсмана»), Запоріжжя («Партія Володимира Буряка «Єднання»), Львів («Об'єднання «Самопоміч»), Одеса («Довіряй ділам»), Київ («Удар»), Херсон («Партія Ігоря Колиханова «Нам тут жити»), Чернігів («Рідний дім»), Чернівці («Єдина Альтернатива»), Чернівці («Рідний дім»). Парламентські партії отримали лише два крісла міських голів: Суми (ВО «Батьківщина»), Рівне («Європейська солідарність») [9]. Аналогічною була ситуація і в міських радах обласних центрів, де найбільшу кількість голосів також здобули місцеві (малі) політичні партії.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, під «малою пар-

тією» слід розуміти політичну партію, яка через низку причин (фінансових, кадрових, організаційних та ін.) не може організувати свою роботу у такий спосіб, щоб мати значимий вплив на політичний процес і прийняття управлінських рішень. До основних ознак малих політичних партій відносимо: невелику кількість членів, мінімальний адміністративний апарат, обмежений територіальний вплив, відсутність належного фінансування та кадрових ресурсів. У більшості випадків такі партії не мають державної підтримки або фінансування з огляду на слабкі електоральні здобутки.

З-поміж основних причин виникнення малих партій у вітчизняному політичному контексті варто виокремити: недосконалість вітчизняного партійно-виборчого законодавства, соціокультурне розмежування за віссю «Схід-Захід», компактне проживання національних меншин, реформа децентралізації, прагнення місцевої еліти зберегти політичний вплив і контроль за місцевими ресурсами, владні амбіції окремих політиків і підприємців, криза великих мейнстрімних партій.

Типологізацію малих політичних партій можна зробити на основі виокремлення структурних компонентів партійної системи України: а) парламентські малі партії, б) загальноукраїнські непарламентські малі партії; в) регіональні партії; г) субрегіональні (етнічні, локальні) партії.

Перспективними напрямками дослідження малих політичних партій у вітчизняній політологічній науці є: а) вдосконалення методологічних засад і категоріального апарату дослідження; б) окреслення концепту «малих» політичних партій в умовах української політичної системи; в) типологізація малих партій і уточнення їхніх характерних рис.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Виборчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення 01.12.2021).
2. Голуб А., Соловйов М. Неприродний добір. Хто конкретно отримав владу в обласних радах України. URL: <https://tyzhden.ua/Election/251219> (дата звернення 09.12.2021).
3. Зан М. Репрезентація етнополітичних партій меншитарних груп України у форматі парламентських виборів 1998–2019 рр. *Політикус*. 2020. Випуск 4. С. 146–154.
4. Ключкович А. Особливості коаліційної політики німецьких партій в 1990–2005 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. Випуск 3. Ужгород: «Вісник Карпат», 2006. С. 103–111.
5. Кондратова В. Ворог мій – друг мій. Слуги плюс ОПЗЖ, ЄС плюс Слуги: хто тепер влада в облрадах: карти. URL: <https://ua-news.liga.net/politics/articles/vorog-miy-drug-miy-slugi-plyus-opzj-es-plyus-slugi-hto-teper-vlada-v-oblradah-karti> (дата звернення 09.12.2021).
6. Конончук С. Динаміка партійного представництва в Україні після Революції Гідності. К.: ТОВ «Агенство Україна», 2016. 44 с.
7. Манайло-Приходько Р., Остапеч Ю. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. Монографія. Ужгород: Вид-во «Рік-У», 2020. 338 с.
8. Остапеч Ю., Копинець Ю. Регіональні особливості електорального вибору громадян за результатами місцевих виборів 2020 року в Україні. *Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти. Матеріали науко-*

вої конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» / За заг. ред. проф. М. М. Вегеша і Ю. О. Остапця. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. С. 38–56.

9. Офіційний сайт ЦВК. URL: <https://www.cvk.gov.ua/> (дата звернення 25.12.2021).

10. Павленко І. Аналіз результатів виборчої кампанії до місцевих органів влади 25 жовтня 2020 р. Аналітична доповідь. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/analit-dopovid-2.pdf> (дата звернення 04.12.2021)

11. Янішевський С. Локальні політичні проекти: чинники виникнення та перспективи політичної діяльності (за підсумками місцевих виборів-2015). URL: <http://www.niss.gov.ua/catalogue/8> (дата звернення 04.12.2021).

12. Simoleit Julia. Was sind "Kleinparteien"? *Bundeszentrale für politische Bildung*. 28. August 2009. URL: https://www.bpb.de/themen/5BBHD6,0,Was_sind_Kleinparteien.html?global=true&global-format-main=all&global-year=all (дата звернення 14.10.2021).

13. Van den Boom Dirk. Politik diesseits der Macht? Zu Einfluss, Funktion und Stellung von Kleinparteien im politischen System der Bundesrepublik Deutschland. Opladen, 1999. 355 S.

Додаток А

**Результати виборів та коаліції в обласних радах
за результатами місцевих виборів 25 жовтня 2020 року**

Область / к-ть мандатів в обласній раді	Результати виборів (% голосів виборців поданих за партію)	Формат коаліцій у обласних радах
1	2	3
Вінницька (84)	Українська стратегія Гройсмана – 47,6 % Батьківщина – 13,1 % Європейська солідарність – 13,1% Слуга народу – 9,5 % ОПЗЖ – 8,3 % За майбутнє – 8,3 %	Українська стратегія Гройсмана, Батьківщина, За майбутнє, Слуга народу
Волинська (64)	За майбутнє – 31,2 % Європейська солідарність – 12,5% Батьківщина – 11,6 % Слуга народу – 9,7 % Свобода – 8,5 % АПУ – 6,2 % Сила і Честь – 5,1 %	За майбутнє, Свобода, Батьківщина
Дніпропетровська (120)	Слуга народу – 22,9 % ОПЗЖ – 20,3 % Пропозиція – 12,6 % БВ «УП» – 11,8 % Європейська солідарність – 9,0 % Громадянська сила – 5,9 % Батьківщина – 5,1 %	Слуга народу, ОПЗЖ, Пропозиція
Житомирська (64)	Слуга народу – 17,9 % Наш край – 13,5 % Європейська солідарність – 13,0% ОПЗЖ – 11,0 % За майбутнє – 10,7 % Пропозиція – 9,2 % Батьківщина – 7,7 % РПЛ – 6,0 % Сила і Честь – 5,5 %	Слуга народу, Наш край, Пропозиція
Закарпатська (64)	Рідне Закарпаття – 17,7 % Слуга народу – 17,4 % Батьківщина – 12,6 % КМКС-ПУУ – 11,6 % Команда Андрія Балоги – 10,8 % Європейська солідарність – 9,0 % За майбутнє – 8,9 % ОПЗЖ – 8,0 %	Слуга народу, Батьківщина, Європейська солідарність, Рідне Закарпаття

Продовження додатку А

1	2	3
Запорізька (84)	ОПЗЖ – 23,2 % Слуга народу – 18,8 % Європейська солідарність – 9,4 % ПВБ «Єднання» – 8,0 % Опозиційний блок – 7,5 % За майбутнє – 6,9 % Батьківщина – 5,8 %	Слуга народу, Батьківщина, Опозиційний блок, За майбутнє
Івано-Франківська (84)	Свобода – 19,3 % Європейська солідарність – 17,2% За майбутнє – 16,2 % Батьківщина – 14,8 % Платформа громад – 10,3 % Слуга народу – 8,9 %	Свобода, Батьківщина, За май- бутнє, Платформа громад
Київська (84)	Європейська солідарність – 19,5% Слуга народу – 16,9 % За майбутнє – 10,6 % Батьківщина – 10,5 % ОПЗЖ – 6,8 %	Слуга народу, Батьківщина, ОПЗЖ
Кіровоградська (64)	Батьківщина – 20,4 % Слуга народу – 19,2 % ОПЗЖ – 14,8 % Європейська солідарність – 12,2% За майбутнє – 7,0 % Пропозиція – 6,6 % РПЛ – 5,8 %	Слуга народу, Пропозиція, ОПЗЖ, Радикальна партія Олега Ляшка
Львівська (84)	Європейська солідарність – 30,8% Слуга народу – 9,4 % Об'єднання «Самопоміч» – 8,7 % Батьківщина – 7,3 % Голос – 6,5 % Свобода – 6,0 % НРУ – 5,8 % УГП – 5,6 % За майбутнє – 5,2 %	Європейська солідарність, Батьківщина, Слуга народу, Голос, Українська Галицька партія
Миколаївська (64)	ОПЗЖ – 23,4 % Слуга народу – 21,3 % Європейська солідарність – 10,4% Пропозиція – 8,1 % За майбутнє – 5,5 %	Слуга народу, ОПЗЖ, Наш край
Одеська (84)	ОПЗЖ – 26,8 % Слуга народу – 17,5 % Довіряй ділам – 11,8 % Європейська солідарність – 10,3% За майбутнє – 10,0 % Батьківщина – 6,8 % Партія Шарія – 5,09 %	Слуга народу, Батьківщина, «Довіряй ділам», Європейська солідарність
Полтавська (84)	Довіра – 17,1 % Слуга народу – 14,6 % За майбутнє – 13,4 % Батьківщина – 11,9 % ОПЗЖ – 10,6 % Рідне місто – 9,2 % Європейська солідарність – 8,6 %	Довіра, Слуга народу, Батьківщина, Рідне місто, За майбутнє
Рівненська (64)	Європейська солідарність – 18,8% Слуга народу – 15,6 % За майбутнє – 11,5 % Батьківщина – 10,8 % Сила і Честь – 10,2 % РПЛ – 7,8 % Свобода – 7,4 %	Європейська солідарність, За майбутнє, Свобода, Радикальна партія Олега Ляшка

1	2	3
Сумська (64)	Слуга народу – 19,3 % ОПЗЖ – 17,0 % Батьківщина – 11,4 % Європейська солідарність – 10,9% Наш край – 9,0 % За майбутнє – 7,6 %	Слуга народу, ОПЗЖ
Тернопільська (64)	Європейська солідарність – 22,5% Свобода – 16,4 % За майбутнє – 14,9 % Слуга народу – 10,1 % Батьківщина – 9,7 % Довіра – 6,5 %	Свобода, За майбутнє, Довіра, Слуга народу
Харківська (120)	БК – Успішний Харків – 34,5 % ОПЗЖ – 21,3 % Слуга народу – 12,7 % Блок Світличної разом – 12,4 % Європейська солідарність – 8,0 %	Слуга народу, БК – Успішний Харків, ОПЗЖ
Херсонська (64)	ОПЗЖ – 20,4 % ПНК «Нам тут жити» – 17,9 % Слуга народу – 15,1 % Європейська солідарність – 9,4 % Наш край – 9,4 % Батьківщина – 7,5 % Блок Володимира Сальдо – 5,05 %	Слуга народу, ОПЗЖ, ПНК – Нам тут жити
Хмельницька (64)	Команда Симчишина – 19,0 % За майбутнє – 18,2 % Слуга народу – 14,8 % За конкретні справи – 14,0 % Європейська солідарність – 10,1% Батьківщина – 9,2 % РПЛ – 5,1 %	За майбутнє, Команда Симчишина, Європейська солідарність
Черкаська (64)	Черкащани – 21,4 % Слуга народу – 14,4 % За майбутнє – 13,6 % Європейська солідарність – 10,6% Батьківщина – 7,6 % ОПЗЖ – 6,2 %	Черкащани, Європейська, Батьківщина
Чернівецька (64)	Слуга народу – 15,0 % Батьківщина – 11,1 % Єдина Альтернатива – 11,0 % Європейська солідарність – 10,6% АПУ – 7,2 % ГР «Народний контроль» – 7,0 % ОПЗЖ – 6,9 % За майбутнє – 6,0 %	Аграрна партія України, Слуга народу, Європейська солідарність
Чернігівська (64)	Рідний дім – 30,7 % % Наш край – 14,7 % Слуга народу – 12,5 % РПЛ – 11,1 % Батьківщина – 8,1 % ОПЗЖ – 7,1 % За майбутнє – 6,7 % Європейська солідарність – 6,3 %	Слуга народу, Рідний дім, Радикальна партія Олега Ляшка

Джерело: [8]

РОЗДІЛ 3 ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 316.472.4

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ГРОМАДСЬКУ ТА ПОЛІТИЧНУ АКТИВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

INFLUENCE OF SOCIAL NETWORKS ON PUBLIC AND POLITICAL ACTIVITY OF UKRAINIAN YOUTH

Богагчук С.С.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України та філософії
Вінницького національного аграрного університету*

Гайдай І.В.,

*студент II курсу факультету менеджменту та права
Вінницького національного аграрного університету*

Мазило І.В.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України та філософії
Вінницького національного аграрного університету*

У статті розглянуті основні соціальні мережі й сервіси Інтернету та їх вплив на поведінку користувачів, зокрема молоді. Особлива увага приділяється соціальним мережам, які стали частиною нашого життя та впливають на молодих людей, які більшість часу витрачають на перебування в них. Це – соцмережі Facebook та Instagram, YouTube, де можна розмістити інформацію, фото, картинки, відео файли професійного, політичного, науково-освітнього характеру.

Відзначається, що молодь, особливо в період карантину, більше часу стала проводити в соцмережах, що ускладнює її соціалізацію, зокрема, політичну. Коронавірус вплинув на збільшення кількості користувачів Інтернету. Під час карантину населення пристосувалося до роботи в домашніх умовах за допомогою соцмереж.

Доведено, що згідно зі соціологічними опитуваннями українська молодь витрачає до 62% свого часу на користування соціальними мережами.

Необхідно визначити, що молодь лише 37% свого часу виділяє на отримання політичної інформації, а 11% молодих людей зовсім не цікавляться новинами, тобто, процес їх політичної соціалізації відсутній.

У статті проаналізовано вплив соціальних мереж на громадянську та політичну активність молоді.

Соціальні мережі стали важливими інструментами для досягнення політичних цілей та набувають вирішального впливу на формування ціннісних орієнтацій молоді. В цьому є позитивні моменти впливу Інтернету на формування політичної свідомості, громадянської позиції молодих людей, які останнім часом почали все більше цікавитися політикою.

Проаналізовано, що під час виборчої кампанії 2019 р. соціальні мережі використовувалися політичними силами для впливу на свій електорат. Найбільше політиками під час виборчого процесу залучалася мережа Instagram, яка має особливий вплив на українську молодь.

У статті на прикладі розвитку молодіжної політики на Вінниччині відзначається діяльність Студентської Ради Вінниччини та Молодіжного Конгресу Вінниччини в межах реалізації обласної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання. Неодноразово під час карантину використовувалася Zoom- платформа для роботи з молоддю, онлайн-зустрічі з молодіжними організаціями інших областей.

Ключові слова: соцмережі, Facebook, Instagram, YouTube, молодь, соціалізація.

The article considers the main social networks and Internet services and their impact on the behavior of users, including young people. Particular attention is paid to social networks that have become part of our lives and influence young people who spend most of their time there. These are social networks Facebook and Instagram, YouTube, where you can post information, photos, pictures, video files of professional, political, scientific and educational nature.

It is noted that young people, especially during the quarantine period, began to spend more time on social networks, which complicates their socialization, in particular, political. Coronavirus quarantine period has increased the number of Internet users. During the quarantine period, the population adapted to work at home with the help of social networks.

It is proved, according to opinion polls, Ukrainian youth spend up to 62% of their time using social networks.

It should be noted that only 37% of young people spend their time on political information, and 11% of young people are not interested in news at all, ie, the process of their political socialization is absent.

The article analyzes the impact of social networks on civic and political activity of young people.

Social networks have become important tools for achieving political goals and are gaining decisive influence on the formation of value orientations of young people. There are positive aspects of the Internet's influence on the formation of political consciousness, the civic position of young people who have recently become increasingly interested in politics.

It is analyzed that during the 2019 election campaign, social networks were used by political forces to influence their electorate. Most of the politicians involved in the election process were Instagram, which has a special impact on Ukrainian youth.

The article on the example of the development of youth policy in Vinnytsia region notes the activities of the Student Council of Vinnytsia and the Youth Congress of Vinnytsia within the implementation of the regional target social program of national and patriotic education. During the quarantine period, the Zoom platform was repeatedly used to work with young people, online meetings with youth organizations in other areas.

Key words: social networks, Facebook, Instagram, YouTube, youth, socialization.

Постановка проблеми. В епоху розвитку інформаційних технологій більшість молоді активно користуються сервісами соціальних мереж, які дають змогу спілкуватися з друзями, знайомитися та використовувати можливості для навчання й особистісного росту.

Молодь забагато часу стала проводити в соцмережах, особливо в період карантинних обмежень, що ускладнює її соціалізацію, зокрема, політичну. Так, коронавірус вплинув на кількість користувачів Інтернету та збільшення часу роботи в ньому. Громадяни вимушені були працювати вдома, занурюючись у віртуальний простір (робота, навчання, онлайн-конференції, наради, зустрічі тощо). Найбільш популярними соцмережами є Facebook, Instagram, YouTube та інші.

Останнім часом соціальні мережі набувають вирішального впливу на формування ціннісних орієнтацій молоді. Позитивні моменти впливу Інтернету в тому, що політичні ідеї, погляди та ідеологічні протистояння поширюються, обговорюються та сприймаються молодіжною аудиторією.

Виборчі компанії 2019 р. показали, що політичні сили використовували соціальні мережі для впливу на свій електорат. Особливістю передвиборчих перегонів було залучення найпоширенішої для України мережі Instagram, яка має багатомільйонну молодіжну аудиторію, що вплинуло на активність молоді на виборах Президента та депутатів Верховної Ради.

Однак, вплив соціальних мереж може мати негативні наслідки для розвитку особистості. Молоді люди, віддаючи увесь свій вільний час мережевим комунікаціям, втрачають бажання до безпосереднього спілкування, стають залежними від позитивних відгуків своїх однолітків.

Владою приймаються Закони та програми для активізації молоді не тільки в соцмережах, а й в безпосередньому спілкуванні між собою. Хоча цього, на сьогодні не достатньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню взаємодії молоді в соціальних мережах, вивчення позитивних та негативних аспектів присвячено наукове дослідження Вариводи К., який

визначає вплив нових методів масових комунікацій на формування соціальної реальності [1].

Гуцало А. та Мілош А., досліджуючи мотиви, що спонукають молодь до онлайн спілкування, виділяють пізнавальну, комунікативну, творчу та ігрову сфери, які можуть доповнювати одна одну та визначати поведінку користувачів соцмереж. Науковцями аналізуються різні сторони соціалізації молоді під впливом віртуальної Інтернет-реальності [2].

У науковому дослідженні Данько Ю. розглядається розвиток соціальних мереж, аналізуються позитивні та негативні сторони соціального спілкування, представлені дані соціологічних досліджень про зростання користувачів в соціальних мережах [3]. Олійник К.С. аналізує роль соціальних мереж як форми сучасної комунікації, окремо зосереджується увага на характеристиці функціональних особливостей соціальних мереж, а також, їх вплив на дітей та молодь [4].

Бабенко Ю.А. розглядає актуальні проблеми вільного часу і дозвілля української молоді в умовах нової соціокультурної реальності; визначено причини зміни ціннісних орієнтацій молоді щодо проведення вільного часу [5].

Дубчак О. та Главінська Е. висвітлюють проблеми десоціалізації сучасної молоді, характеризують аспекти впливу соціальних мереж на особистість на психічному рівні в умовах активного розвитку соціальних комунікацій. Ними виявлено ступінь залежності сучасної молоді від користування соціальними мережами [6].

Проблема інтернет-комунікацій та їх безпосереднього впливу на сучасну молодь розглядається в працях [7] та інших.

У колективній монографії Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України проаналізовані виборчі технології, а також вплив соціальних мереж на політичний вибір молодих українців [8].

Та сьогодні ще мало публікацій щодо впливу соціальних мереж на політичну соціалізацію молоді та формування її політичної свідомості й поведінки. Цьому й присвячена наша наукова робота.

Мета статті – визначення особливості впливу на молодих людей соціальних мереж в сучасних умовах, а також, формування їх політичної свідомості та політичної поведінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно відзначити, що на сьогодні найпоширенішою проблемою серед молоді є залежність від «соціальних мереж». Вона з'явилася кілька років тому за кордоном, охопила у тому числі і Україну. Інтернет надає людям можливість знаходити один одного і налагодити контакт, якщо він був втрачений [3, с. 181].

За даними щорічного звіту Global Digital 2021. 4,2 мільярда людей використовують соцмережі (майже половина населення планети). Лише останній рік показав зростання кількості прихильників соціальних медіа приблизно на 13%, в першу чергу, через пандемію [9].

Дійсно, коронавірус вплинув на кількість користувачів Інтернету. Люди по всьому світу працювали дома, занурюючись у віртуальний простір (робота, навчання, онлайн-конференції, наради, зустрічі тощо). За статистикою, на початку 2021 р. Інтернетом користувалося 4,66 мільярда людей у всьому світі, що на 316 мільйонів (7,3%) більше ніж торік, щосекунди реєструвалися близько 15 людей. Глобальне проникнення Інтернету зараз становить 59,5 відсотків. Через пандемію цифри можуть бути вищими.

Найпопулярнішою соціальною мережею у світі вже багато років є Facebook, заснована у 2004 р. Марком Цукербергом і його друзями. Станом на січень 2021 р. зареєстровано понад 2,7 мільярда користувачів, об'єднала людей усього світу. Ця платформа, в більшості, орієнтована на листування між друзями, обмін фотографіями або статусами [10].

Друге місце популярності серед соцмереж займає YouTube, маючи більш ніж 2 млрд користувачів, які можуть додавати перегляди, коментувати відеозаписи. У YouTube можна розмістити відео файли професійного, політичного, науково-освітнього характеру, тому і став одним із найпопулярніших місць для їх розміщення. Розміщенням своїх відео займаються блогери, які зацікавлюють людей і набирають велику кількість переглядів, лайків, коментарів і підписників, що дає їм змогу успішно розв'язувати свої матеріальні проблеми та паралельно поширювати свої політичні погляди серед глядачів [11].

Найбільшій популярності серед молоді набула соцмережа TikTok. У форматі спілкування є можливості створювати оригінальні відео кліпи, запускати флешмоби, давати оцінку політикам, критикуючи та одночасно схвалюючи їх діяльність.

Можливість демонструвати свій спосіб життя дозволяє Instagram – не менш популярна соцмережа сьогодні. Кількість підписників у Instagram вища, ніж у будь-якому іншому сервісі [10].

У середині грудня 2021 р. кількість користувачів Instagram перевищила 2 млрд людей [12].

Найпопулярніші соціальні мережі в США. Facebook як і раніше залишається найбільшою соціальною мережею в США, що налічує 471 млн користувачів. Більшість з них використовує портал для ведення бізнесу, просування товарів. Інші компанії – Instagram і Facebook Messenger – посіли друге і третє місця (121 і 106 млн користувачів) відповідно. Більшим попитом серед американської молоді користується Tagged, за зовнішнім виглядом нагадує командну гру [13].

Найбільш популярною соціальною мережею у Франції станом на 2019 р. був YouTube (80% опитаних користувачів інтернету). Мережі Facebook і Instagram посіли друге і третє місця (76% та 47%). Всі інші мережі набирають від 9% до 35% [14].

Отже, необхідно зазначити, що з початку карантинних обмежень населення почало витратити більше часу на соцмережі. За результатами опитування GlobalWebIndex, 42% користувачів тепер проводять більше часу в соціальних мережах, ніж до пандемії [15].

Та й використання соцмереж стало більш різноманітним, ніж попередньо. В період пандемії коронавірусу міжособистісне спілкування в мережі відходить на другий план, більш актуальними стали робочі відносини, бізнесові. Загалом минулого року близько 40% користувачів використовувало соцмережі для роботи.

За соціологічними опитуваннями зросла кількість користувачів Facebook, старших за 65 років, хоча основна їх частина – молодь до 34 років. І все ж Facebook лишається переважно «жіночою» соцмережею. У Європі, США та Австралії, наприклад, жінки користуються соцмережами більш активніше [15].

Популярні соцмережі в Україні. Майже 60% українських інтернет-користувачів мають Facebook, який є лідером майже в усіх областях та обласних центрах України. Поступаються йому популярністю YouTube (43%) та Instagram (30%). До 2014 р. лідером серед соціальних мереж України були VK і Однокласники. Тому після їх заборони стрімко почали розвиватися Facebook та Instagram [15].

Серед української молоді найбільш популярною соціальною мережею є Instagram – 82% людей віком 13-15 років, 64% – 16-35 років. Друге місце посідає Facebook – 61%, але тільки серед молодих людей віком 16-35 років. Популярними сьогодні є також месенджери Viber та Telegram. А от платформа TikTok здобуває популярність (32%) серед молоді віком 10-15 років [16].

Як повідомив Іван Курченко, голова комітету Інтернет-асоціації України з питань інтернет-реклами, що Facebook користується популярністю серед старшої аудиторії, а Instagram – тільки серед

молоді. 60% аудиторії TikTok – віком 18-35 років. Коли ці соцмережі тільки з'явилися, то першими користувачами справді були молоді люди [17].

Відзначимо, що більшість молодих людей (86%) має постійний доступ до інтернету: 42% (майже) кожного дня та 44% – постійно протягом дня. Найчастіше молоді люди проводять в інтернеті по дві-три години на день (35%), хоча користування ним може тривати й до 6 годин. Результати опитування доводять, що 79% респондентів використовують інтернет для підготовки занять (школа чи університет), менше – для роботи. Чим старше молоде покоління, тим менше воно користується всесвітньою мережею для спілкування чи електронного листування (відповідно 58% та 35% опитаних у віці від 25 до 29 років) [18].

Набагато частіше молоді українці використовують інтернет з іншою метою – для розваг та спілкування з друзями та родичами. Також використовують й інші види діяльності в мережі, як-от: перегляд і завантаження фільмів, музики тощо.

Показники таблиці 1 визначають, що на комунікацію з друзями та родичами, використання соціальних мереж молоді люди відводять більше як 60% свого часу. Перегляд фото, відео чи прослуховування музики забирає від 48% до 56% часу.

Необхідно відзначити, що молодь лише 37% свого часу виділяє на отримання політичної інформації. 11% молодих людей зовсім не цікавляться новинами, тобто, процес їх політичної соціалізації відсутній.

Відзначаємо, що 91% молодих українців користуються соцмережами. Майже кожен десятий (8%) має більше як 500 друзів. У 44% респондентів – від 51 до 200 друзів в соцмережі, у 22% опитаних – від 201 до 500 друзів. 30% респондентів пояснили, що зі списку усіх друзів у соцмережі вони в реальному житті до ближнього кола зарахували б не більше 10 осіб [18].

Варто підкреслити, що сучасна молодь розглядає Інтернет і соціальні мережі як основне та перевірене джерело інформації.

За результатами всеукраїнського опитування «Молодь України 2020», проведеного Центром

«Нова Європа» та Фондом ім. Фрідріха Еберта спільно з соціологічною компанією GfK Ukraine, щоб оцінити настрої української молоді, відзначається, що молоді люди здебільшого не цікавляться політикою. Зокрема, 65% з них не цікавляться взагалі політикою. Лише кожен п'ятий українець вважає себе політично активним. Проведене опитування щодо довіри політичним лідерам показало, що три чверті молоді України абсолютно їм не довіряють (74%) [16].

Молоді люди активно підписувалися під зверненнями та петиціями, підтримували флешмоби, акції та кампанії соціальних мереж. Понад десять відсотків молодих людей охоче включаються в активне життя України і сьогодні [20].

Для того, щоб рівень громадської відповідальності у молодих людей покращувався, необхідна якісна робота з ними.

В Україні існує програма підтримки молодіжних інновацій для сприяння доброчесності та інклюзивності в регіонах України U-Inn 2.0: RELOAD Restart Local Democracy (Перезапуск місцевої демократії). До цієї програми запрошуються молоді люди з регіонів України віком від 18 до 35 років, які можуть подавати проекти: такі IT-рішення, як веб-сервіс, сайт, платформа, мобільний застосунок, портал, чат-бот, проекти з використанням штучного інтелекту чи аналізу даних, онлайн-ігри тощо [21].

Центр Разумкова провів опитування, і виявилося, що на парламентських виборах 2019 р. взяло участь у голосуванні лише 27% української молоді – це найнижчий показник за всю історію незалежної України.

Під час проведення опитування молоді ставили запитання: «Чому люди, у тому числі молодь, повинні брати участь у виборах?». 63,3% молодих людей відповіли, що це їх громадянський обов'язок [22].

Центром спільних дій спільно з громадською організацією Global Office в рамках кампанії «вліпизасебе» було випущено відеоманіфест BAYDUZHE, який закликав молодь проголосувати на місцевих виборах 25 жовтня 2020 р. Це

Таблиця 1

Використання українською інтернету

Як часто Ви користуєтесь Інтернетом для таких цілей?	Часто	Інколи	Ніколи
Для комунікації з друзями та родичами	65%	29%	5%
Для використання соціальних мереж	62%	29%	7%
Для завантаження чи прослуховування музики	56%	39%	5%
Для завантаження або перегляду відео або фільмів	50%	43%	5%
Щоб поділитися фото, відео чи музикою	48%	42%	9%
Для навчання і роботи	44%	35%	19%
Для електронного листування	43%	35%	19%
Щоб прочитати новини/ отримати інформацію	37%	50%	11%
Для ігор	22%	39%	37%

відео зібрало за два тижні понад 820 000 переглядів на YouTube та отримало схвальну підтримку серед сотні тисяч українців. Такого високого показника не спостерігалось на інших мережах. Як відзначила координаторка Світлана Колодій, що цим відео звертаються до молодих людей, що вони теж приходили на вибори. Поняття «вліпиза-себе» означає прийти на вибори та проголосувати самому [23].

Закон України від 27 квітня 2021 р. «Про загальні засади молодіжної політики в Україні» чітко визначає, що молодіжна політика – це напрям державної політики, спрямований на створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій для соціалізації та інтеграції дітей та молоді в суспільні процеси, що здійснюються в інтересах дітей та молоді та за їх участю [24].

Одним із завдань молодіжної політики є створення умов для залучення молоді до громадського, політичного, соціально-економічного, культурного життя суспільства, популяризація ролі та важливості участі молоді у процесі ухвалення рішень. Крім того, законом передбачено створення розгалуженої мережі молодіжних центрів, структурних підрозділів інших установ для молодіжної роботи, молодіжних просторів, молодіжних працівників.

Також, згідно з законом буде створений консультативно-дорадчий орган – Національна рада з питань молоді, який очолюватиме Прем'єр-міністр, мета якого забезпечення гарантій участі молоді у громадсько-політичному житті.

Наразі в Україні молодіжна політика тільки починає розвиватися.

Одним зі шляхів залучення молоді до участі в суспільно-політичному житті країни є створення Агентства з розвитку приватної ініціативи. До пріоритетів його діяльності належить освітня, виховна, культурна робота з дітьми та молоддю, сприяння молодіжному руху та молодіжному підприємству, створення умов для самореалізації молоді в усіх сферах суспільного життя.

Молодим та небайдужим людям пропонується волонтерська діяльність, завдяки якій вони зможуть підвищити власну компетентність у найрізноманітніших сферах менеджменту та аналітичної діяльності: проведення опитувань, супровід делегацій, обслуговування публічних заходів (конференцій, форумів, круглих столів, фокус-груп, конкурсів тощо), а також обробка даних та інші неординарні та змістовні завдання. Координаторами цього агенства відзначається про важливість використання інформаційних технологій та сучасних комунікаційних можливостей. Почали апробувати елементи електронного врядування та електронного документообігу при створенні дозвільного центру в Коломиї (2006), а також, розроблення, апробацію та технічне регламентування

електронних адміністративних послуг для органів влади, а також створення платформ для публічних електронних сервісів. За результатами моніторингу 14 міст України вдосконалили власні вебсайти та впровадили нові електронні сервіси для громадян [25].

Законом України надається молоді можливість відчувати свою відповідальність та вплив на громаду через створення молодіжних рад. Основними завданнями цього інституту є участь молоді у формуванні та реалізації молодіжної політики, що забезпечується шляхом врахування їх позиції під час прийняття рішень [24].

Молодіжна рада дає можливість інформувати про рішення та дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, що стосуються молоді, шляхом оприлюднення відповідної інформації на своїх офіційних вебсайтах, через засоби масової інформації, соціальні мережі та за допомогою інших доступних для молоді засобів та методів комунікації.

Громадська та політична активність молоді Вінниччини

Прикладом активної громадської діяльності молоді в регіонах є Вінниччина. Безперечно, розвиток молодіжної політики Вінниччини – один з основних та найголовніших напрямів сучасної диджиталізації області.

29 січня 2021 р. на черговій сесії Вінницької обласної ради було прийнято Обласну цільову соціальну програму «Молодь Вінниччини 2021-2025» та Обласну цільову соціальну програму національно-патріотичного виховання на 2021-2025 роки». Студентська Рада Вінниччини спільно з ініціативною та небайдужою молоддю брала участь у розробці цих програм і бере активну участь у їх реалізації. За Проєкт обласної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на 2021-2025 роки проголосувало 72 депутати, а за Проєкт обласної цільової соціальної програми «Молодь Вінниччини 2021-2025» – 67 народних обранців. Молодь прагне розвиватись, самовдосконалюватися та гідно захищати свої інтереси [26].

22 травня 2021 р. у КЗ ВМЦ «Квадрат» відбулись Установчі збори Молодіжного Конгресу Вінниччини – першого молодіжного консультативно-дорадчого органу при Голові обласної державної адміністрації, що об'єднав представників та представниць 23-х молодіжних рад, 11 ініціативних груп для створення молодіжних рад в територіальних громадах Вінниччини та 8 громадських організацій [27].

А на зустрічі керівництва обласної державної адміністрації з представниками Вінницької обласної ради старшокласників "Лідер", Студентської Ради Вінниччини та Молодіжного Конгресу Вінниччини розглядалися основні питання: роз-

робка структури виборів усіх учнівських самоврядувань в один день, посилення спроможності молодіжних рад громад. Підписано на сайті 331 чоловік [28].

Студентська рада Вінниччини під час карантину проводила неодноразові зустрічі із молоддю інших регіонів у форматі Zoom-конференції, на яких обговорювали створення консультативно-дорадчого органу, розвиток консультативно-дорадчих молодіжних органів Кіровоградщини, співпрацю молоді Кіровоградщини та Студентської ради Вінниччини. Вона має більше як 2 тисячі підписників у Фейсбукі [26].

Сьогодні існує чимало соціальних платформ для розвитку, які дають можливість бути не лише залученим у громадсько-політичне життя, а й реалізувати себе як особистість. І молодь бачить у цьому перспективу й використовує шанси [29].

Вплив соціальних мереж на політичний вибір молоді у 2019 р.

Соціальні мережі перестали бути лише платформами вільного потоку думок. Після Революції Гідності до влади прийшло чимало молодих людей з громадського сектору, які більшу частину свого життя прожили у незалежній Україні.

Президентські та парламентські вибори 2019 р. довели, що соцмережі не варто ігнорувати. Передвиборча кампанія показала як можна використати вплив соціальних мереж на вибір електорату. Інтернет і соціальні мережі відіграли суттєву роль у виборчій кампанії Володимира Зеленського.

Як ми знаємо, Instagram став головним мобільним додатком у 2018 р. в Україні. Нараховує 11 млн користувачів.

У колективній монографії Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України експерти зазначають, що Instagram підштовхнув молодь піти та проголосувати. Проаналізовано, що тільки команда В. Зеленського створювала спеціальний контент під вибори в цій мережі, здійснивши перенесення політичної стратегії у розважальну площину [8, с. 137]. У В. Зеленського в Instagram – 3,5 млн підписників. У П. Порошенка – 253 тис. підписників [30]. Команда В. Зеленського продемонструвала живе спілкування з виборцями, вивчення думки молоді.

Кожна із політичних сил намагалася через соціальну мережу Facebook вплинути на свій електорат. Під час виборчої кампанії з травня по липень 2019 р. в соціальній мережі Facebook було опубліковано 40 427 рекламних дописів політичного характеру. 72% публікацій припало на липень [8, с. 138].

Можемо проаналізувати витрати коштів на виборчі перегони. Найбільше коштів на агітацію у Facebook витратила політична партія «Голос» (близько 230 тисяч доларів), розмістивши у соцмережі 470 рекламних записів. Політична партія

«Слуга народу» витратила на розміщення політичної реклами у Facebook більше як 47 тисяч доларів. За статистикою на політичну рекламу у Facebook протягом 24.05.2019 – 15.07.2019 р. витрачено більше як 1 млн 800 тисяч доларів США [31].

Перемога Володимира Зеленського підтверджує: освоєння соціальних медій та їх особливостей – один із вирішальних факторів політичного успіху сьогодні. В Instagram було зафіксовано найбільший відсоток позитивних та нейтральних постів. «Слуга народу», охопивши мільйони користувачів Instagram, показала, що політична інформація у стилі «лайфстайл» має більше переваги за серйозні дописи у Facebook [32].

Серед опитаних молодих людей, хто міг голосувати у 2019-2020 роках, 74% голосували на президентських виборах, 53% – на парламентських, а 52% – на місцевих виборах [19].

Висновки. Соціальні мережі все більше приваблюють сучасну молодь. Молоді люди занурюються у віртуальний світ для спілкування, навчання, проведення дозвілля в соціальних мережах. Майже половина населення планети користується соцмережами.

Використання соціальних мереж молоддю не обмежується метою пошуку корисної інформації, вирішенням професійних питань та полегшенням передачі повідомлень, а стає засобом міжособистісного спілкування.

Серед української молоді найбільш популярною соціальною мережею є Instagram. Друге місце посідає Facebook. Популярними сьогодні є також месенджери Viber та Telegram. А от платформа TikTok здобуває популярність серед молоді віком 10-15 років.

Позитивними факторами взаємодії сучасної молоді в соціальних мережах є: спілкування без меж; отримання корисної, нової інформації; проведення дозвілля; ознайомлення з відео й аудіо новинками; допомога в навчанні; всебічний розвиток.

Досліджено, що молодь багато часу проводить в соцмережах, особливо в період карантинних обмежень, але лише живе безпосереднє спілкування дасть змогу виробити власну думку про політику.

Прослідкувати щодо громадської та політичної активності молоді можна на прикладі Вінниччини, де Студентська Рада працює, особливо в умовах карантину в режимі онлайн, залучаючи молодь до активних дій.

Президентські та парламентські вибори 2019 р. довели, що соцмережі можуть відігравати важливу роль у впливі на вибір електорату. В більшості із соцмереж в передвиборчий період використовувалися Facebook, Instagram. Інтернет і соціальні мережі відіграли суттєву роль у виборчій кампанії чинного Президента, так і депутатів Верховної Ради України.

Зараз існує дуже багато способів спілкування в Інтернеті. Це електронна пошта, конференції, презентації, форуми, вебінари, тобто організація обміну інформацією та спілкування між великою кількістю співрозмовників, яким цікава тема обговорення, яка і є причиною концентрації цих людей в одному місці для винесення її на загальне обговорення.

Отже, пізнання світу сьогодні відбувається, не завдячуючи книгам, а через телевізійні передачі, а в більшості, через канали YouTube. Інтернет дуже часто допомагатиме в роботі.

Українській молоді необхідно забезпечити доступ до якісної освіти, поінформованості, щоб вона могла успішно соціалізуватися, бути активним членом громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варивода К.С. Позитивні та негативні аспекти взаємодії сучасної молоді в соціальних мережах. *Науковий огляд*. 2015. № 7. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/549/721>
2. Гуцало А., Мілош А. Мотиви звернення студентської молоді до соціальних мереж. 2014. URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/19/47/324>
3. Данько Ю.А. Соціальні мережі як форма сучасної комунікації: плюси і мінуси. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2012. С. 179-184.
4. Олійник К. Загальна характеристика та значення соціальних мереж у житті сучасної молоді. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2018. Вип. (84). Т. 2. С. 188–191.
5. Бабенко Ю. А. Вільний час і дозвілля української молоді в умовах нової соціокультурної реальності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 2. С. 74-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2013_2_21.
6. Дубчак О., Главінська Е. Соціальні мережі як чинник десоціалізації молоді. *Вісник національного авіаційного університету*. Збірник наукових праць. 2018. № 13. С. 120-124.
7. Гнатюк Р. Соціальні мережі: співвідношення позитиву і негативу. [Електронний ресурс] Дзеркало тижня. Україна. 2013. 13 січня. URL: <https://zn.ua/ukr/article/print/family/socialni-merezhi-spivvidnoshennya-pozitivu-i-negativu.html>
8. Вибірчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань / за ред. О. М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 232 с.
9. Digital 2021: последние данные исследования WeAreSocial и Hootsuite. URL: [https://mnr.ua/show/digital-2021-poslednie-dannye-issledovaniya-we-are-social-i-hootsuite](https://mmr.ua/show/digital-2021-poslednie-dannye-issledovaniya-we-are-social-i-hootsuite) (дата звернення 28.10.2021).
10. TikTok, Facebook, Instagram, YouTube та Twitter: які типи облікових записів популярні в кожній соціальній мережі. URL: <https://uaspectr.com/2021/11/19/yaki-typu-oblikovyh-zapysiv-populyarni/> (дата звернення 27.10.2021).
11. Фактчекери назвали YouTube одним із головних дезінформаторів у світі. URL: <https://uaspectr.com/2022/01/14/youtube-odny-z-golovnyh-dezinformatoriv/> (дата звернення 27.10.2021).
12. Instagram дозволить редагувати сітку профілю. URL: <https://uaspectr.com/2022/01/12/instagram-dozvolyt-redaguvaty-sitku-profilu/> (дата звернення 27.10.2021).
13. Юдін А. Соціальні мережі, топ 20 найпопулярніших в світі. URL: <https://marketer.ua/ua/top-social-media-2018/> (дата звернення 27.10.2021).
14. Найпопулярніші соціальні мережі в Україні та країнах світу у 2020. URL: <https://uaspectr.com/2020/06/23/najpopulyarnishi-sotsialni-merezhi-v-ukrayini-ta-krayinah-svitu-2020/> (дата звернення 27.10.2021).
15. Куренкова О. Соцмережі-2021: ТікТок старшає, Facebook – переважно жіночий, а стрічку ми гортаємо 400 мільйонів років. URL: <https://hromadske.ua/posts/socmerezhi-2021-tiktok-starshaye-facebook-perevazhno-zhinochij-a-strichku-mi-gortayemo-400-miljoniv-rokiv> (дата звернення 27.10.2021).
16. Українська молодь сьогодні: результати національного опитування. 2021. URL: <https://sapiens.com.ua/ua/socpol-research-single-page?id=174> (дата звернення 27.10.2021).
17. Куреченко І. Розвиток digital-ринку в Україні та роль індустріальних асоціацій в цьому. 2021. URL: <https://postmen-wakeup.com.ua/kucherenko> (дата звернення 27.10.2021).
18. Українське покоління Z: цінності та орієнтири. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Ukr_Generation_ukr_inet-2.pdf (дата звернення 27.10.2021).
19. Українська молодь сьогодні: результати національного опитування. URL: <https://www.iri.org.ua/novini/ukrainska-molod-sogodni-rezultati-nacionalnogo-opituvannya> (дата звернення 27.10.2021).
20. Виртосу І. Українська молодь – яка вона? URL: <https://theukrainians.org/ukrayinska-molod/> 2018 (дата звернення 27.10.2021).
21. Програма U-inn2.0: RELOAD – гайда змінювати країну разом! URL: <https://www.prostir.ua/?focus=prohrama-u-inn-2-0-reload-hajda-zminyuvaty-krajynu-razom> 2019 (дата звернення 27.10.2021).
22. Становище молоді України. Репрезентативне соціологічне дослідження URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/stanovishche-molodi-2021.pdf (дата звернення 27.10.2021).

23. Колотій С. Низька явка молоді на голосування: рецепт вирішення питання 2020. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=94388> (дата звернення 27.10.2021).
24. Закон України «Про загальні засади молодіжної політики в Україні» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> 2021 (дата звернення 27.10.2021).
25. Агентство з розвитку приватної ініціативи. 2021. URL: <https://arpi.org.ua/> (дата звернення 27.10.2021).
26. Студентська Рада Вінниччини URL: https://www.facebook.com/vinstudent/?ref=page_internal 2021 (дата звернення 27.10.2021).
27. Молодіжний Конгрес Вінниччини офіційно утворено! URL: <http://vin.gov.ua/dep-smp/molodizhnyy-konhres-vinnychchynu> 2021 (дата звернення 27.10.2021).
28. Вінницька обласна рада старшокласників "Лідер" URL: <https://www.facebook.com/vors.leader/2021> (дата звернення 27.10.2021).
29. Громадська та політична активність молоді: сучасна дійсність URL: <https://www.prostir.ua/?focus=hromadska-ta-politychna-aktyvnist-molodi-suchasna-dijsnist> 2019 (дата звернення 27.10.2021).
30. Дорош С. 2019. "Чорне Зе!" Чому і як перемагають технології на виборах-2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47851688> (дата звернення 27.10.2021).
31. Роберт Лорян Політична агітація у соціальній мережі Facebook URL: https://www.oporua.org/article/vyboru/parlamentski-vyboru/parlamentski-vyboru-2019/FB_ad (дата звернення 27.10.2021).
32. Вибори через соцмережі. Як "Голос" та "Слуга народу" працюють з інтернет-аудиторією. URL: <https://netfreedom.org.ua/article/vibori-cherez-socmerezhi-yak-golos-ta-sluga-narodu-pracyuyut-z-internet-auditoryeyu> 2019 (дата звернення 27.10.2021).

КВОТУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

QUOTING AS A TOOL FOR ENSURING THE PRINCIPLE OF GENDER EQUALITY IN THE ELECTION PROCESS

Бучин М.А.,

*доктор політичних наук,
професор кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Данчук Г.Д.,

*студентка III курсу Інституту гуманітарних і соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті досліджено особливості дотримання принципу гендерної рівності під час виборчого процесу. Основну увагу автори звертають на механізм гендерного квотування, який дає змогу забезпечити рівні умови участі у виборчому процесі та рівні можливості для представництва у виборних органах чоловіків та жінок.

Автори наголошують на тому, що гендерне квотування є тимчасовим механізмом, покликаним подолати наявні у суспільствах країн світу стереотипи. Проаналізовано два види виборчого квотування: наявність виборчих квот у вигляді зарезервованих місць у представницькому органі влади для представників певної статі та наявність квотування під час формування виборчих списків. У другому випадку квотування буває добровільним (використовується політичними партіями без примусу) або примусовим (застосовується державою та є обов'язковими для виконання всіма учасниками виборчого процесу).

Дослідники наголошують, що важливим є не лише формальне закріплення виборчих квот у законодавстві, але й практичне їх дотримання всіма суб'єктами виборчих перегонів. Відтак важливим є державний контроль та реагування влади на дотримання / недотримання принципу квотування під час виборів. Це можуть бути як позитивні (різноманітні заохочення тих учасників виборчого процесу, які дотримуються гендерного квотування), так і негативні (покарання тих політичних партій, які порушують гендерні квоти під час виборів) механізми контролю.

Автори розкривають досвід низки країн світу, які застосовують принцип гендерного квотування під час виборчого процесу. Дослідники наголошують на тому, що приклади проаналізованих країн засвідчують позитивний вплив гендерного квотування на збільшення представництва жінок у парламентах згаданих країн.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, гендерне квотування, виборчий процес, виборчі списки, гендерна квота, демократія.

The article examines the peculiarities of adherence to the principle of gender equality during the election process. The authors focus on the gender quoting mechanism, which provides equal conditions for participation in the electoral process and equal opportunities for men and women to be represented in elected bodies.

The authors emphasize that gender quoting is a temporary mechanism designed to overcome stereotypes in societies around the world. Two types of electoral quoting are analyzed: the presence of electoral quoting in the form of reserved seats in the representative body of power for members of a certain sex and the presence of quoting during the formation of electoral lists. In the second case, quoting can be voluntary (used by political parties without coercion) or coercive (applied by the state and mandatory for all participants in the election process).

Researchers emphasize that it is important not only to formally establish election quotas in the legislation, but also to practically observe them by all subjects of the election race. Therefore, state control and government response to compliance / non-compliance with the principle of quoting during elections is important. These can be both positive (various incentives for those participants in the election process who adhere to gender quoting) and negative (punishment of those political parties that violate gender quotas during elections) control mechanisms.

The authors reveal the experience of a number of countries around the world that apply the principle of gender quoting during the election process. Researchers emphasize that the examples of the analyzed countries show the positive impact of gender quoting on increasing the representation of women in the parliaments of these countries.

Key words: gender, gender equality, gender quoting, electoral process, electoral lists, gender quota, democracy.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що у сучасному світі важливою ознакою демократії є дотримання прав та свобод особи, що автоматично означає наявність рівних умов для участі всіх громадян у суспільно-політичному житті. Важливою складовою суспільної рівності є гендерна. Проте історичні особливості розвитку людства тривалий час

зумовлювали наявність гендерної нерівності, що передбачала привілейоване становище чоловіків у всіх сферах суспільного життя.

Це особливо було характерним для політичної сфери, де жінки впродовж тривалого часу були позбавлені можливості обирати та бути обраними до представницьких органів влади. Однак навіть після запровадження загального виборчого права

ситуація із політичною участю жінок демонструє диспропорцію на користь чоловічої статі. Це можна пояснити, зокрема, наявністю стереотипів, які не дають змоги жінкам бути представленими на рівні з чоловіками в органах влади.

Політична та виборча практики України теж значною мірою демонструють певні проблеми із реалізацією принципу гендерної рівності. Наявні стереотипи в українському суспільстві продукують уявлення про те, що політика є більшою мірою чоловічою справою, ніж жіночою. Це, у свою чергу, призводить до диспропорції представництва різних статей у виборних органах влади в Україні на користь чоловіків. Відтак дослідження гендерного квотування під час виборів є актуальним та важливим і для нашої держави.

Відтак гендерна диспропорція, наявна в багатьох країнах світу, зумовлює необхідність досягнення електоральної гендерної рівності через запровадження спеціальних нормативно-правових та інституційних механізмів. Одним із найбільш поширених та найбільш ефективних у контексті досягнення електоральної рівності статей вважається механізм гендерного квотування. Це зумовлює актуальність обраної нами для дослідження проблематики та необхідність її комплексного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Джерельною базою для нашого дослідження стали аналітичні та наукові статті зарубіжних і вітчизняних експертів та вчених. Серед зарубіжних науковців можна виокремити С. Біблера, В. Мохана, К. Райана, Т. Фітсімонса та ін. Серед вітчизняних дослідників питанню гендерної рівності у виборчому процесі приділяли увагу такі науковці, як І. Глиняний, Д. Ковриженко, О. Марцеляк та ін. Вони розглядали історію розвитку принципу гендерної рівності у виборчому праві; проблему виборчих цензів та їх застосування; особливості та наслідки використання гендерних квот; зарубіжну практику проведення виборів у контексті забезпечення гендерної рівності та ін.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу дослідників до проблеми гендерної рівності, такому її аспекту, як електоральна рівність, присвячено значно менше уваги науковців. Крім того, дослідники часто розглядають питання гендерного квотування побіжно, роблячи акценти лише на окремих аспектах цього механізму забезпечення принципу гендерної рівності. Відтак проблема гендерного квотування потребує більш комплексного політологічного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета публікації – здійснити наукове дослідження гендерного квотування як механізму забезпечення рівних умов участі у виборчому процесі чоловіків та жінок.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для того, щоб забезпечити дотримання принципу гендерної рівності у виборчому процесі, держави використовують численні інструменти, які сприяють розширенню можливостей жінок у політичній сфері, а також більшій залученості представниць жіночої статі в електоральний процес. Серед цих інструментів найбільше значення мають такі: закріплення у національних Конституціях принципу рівності прав жінок та чоловіків; ухвалення спеціальних законів як на міжнародному, так і на національному рівні; запровадження спеціальних інституцій, що займаються питанням статевого паритету; дослідження стану дотримання принципу гендерної рівності у конкретних країнах; запровадження гендерних квот, що гарантують мінімальне представництво жінок на виборах та ін. Зупинимось детальніше на аналізі остатнього інструмента.

Відтак для того, щоб забезпечити більшу гендерну рівність у виборчому процесі, часто застосовують спеціальні гендерні квоти. Гендерні квоти є способом усунення гендерної диспропорції шляхом визначення необхідної частки жінок, які повинні брати участь у виборчому процесі, надання спеціальних пільг та заохочень у випадку їхнього дотримання чи застосування санкцій у випадку порушення гендерного квотування [1].

Під терміном «гендерне квотування» розуміють певну стратегію діяльності держави у сфері гендерної політики, яка спрямована на збільшення ролі та кількості представниць жіночої статі у виборах та політиці. Гендерні квоти можуть застосовуватись до представників обох статей, але, зважаючи на домінуючу роль чоловіків у різних ешелонах влади та на політичній арені, вони зазвичай існують для захисту прав жінок.

На сьогодні гендерне квотування поширене у більш ніж 130 країнах, тобто цей метод застосовують у всіх регіонах світу. Вони забезпечують представництво жінок у політичній сфері у межах від 30% до 50% [2]. Варто відзначити, що впровадження гендерних квот є тимчасовим явищем, позаяк воно, в першу чергу, спрямоване на виправлення давно утверджених в суспільстві стереотипів.

Гендерно нейтральною є квота, за якою співвідношення жінок та чоловіків становить 50/50. Гендерне квотування можуть запроваджувати як самі політичні партії, так і держава. У першому випадку такі квоти є добровільними, у другому – загальнообов'язковими для усіх політичних сил в державі. Вони можуть закріплюватися положеннями Конституцій, виборчим законодавством, спеціальними законами про рівні права та протидію дискримінації чи статутами політичних партій.

Застосування партіями власних гендерних квот сьогодні є доволі поширеним явищем у світі.

Такі квоти існують в багатьох Європейських країнах: Великобританії, Норвегії, Італії, Німеччині, Австрії, Греції тощо, а також в Новій Зеландії. Для прикладу, Норвезька робоча партія запровадила квоту на усіх рівнях та в усіх структурах, які входять до складу її партійного апарату. В Ірландії добровільні квоти у своїй діяльності використовують Робітничка партія та Партія Зелених. Такі квоти також застосовують Африканський національний конгрес ПАР (ANC), Хустисіалістська партія (PJ) та Громадянський радикальний союз (UCR) Аргентини, політична сила «Совість вітчизни» Болівії (CONDEPA), Партія демократичної революції в Мексиці (PRD), лейбористські партії Британії та Австралії, а також партії Скандинавських країн [3].

Політичні сили Німеччини також доволі активно встановлюють добровільні квоти. Для прикладу, Соціал-демократична партія Німеччини встановила квоту 45%, а Партія демократичних соціалістів та Партія Зелених залишають жінкам половину місць у виборчих списках. В Австрії Соціал-демократична партія залишає жінкам 40% місць від загальної кількості своїх членів, квота Австрійської народної партії становить 33,3%, а «Зелена альтернатива» та партія зелених використовують гендерно-нейтральну квоту [4].

Законодавчо закріпленими є гендерні квоти в таких країнах, як Афганістан, Ірак, Руанда, Болівія, Мексика, Коста-Рика, Нікарагуа, Південна Африка тощо. До слова, шість останніх держав входять у десятку країн з найвищим показником представництва жінок у парламенті за даними Міжпарламентського союзу [2].

Варто відзначити, що до законодавчо закріплених квот відносяться так звані зарезервовані місця і законодавчі кандидатські квоти. Застосовуючи такі квоти, держава створює окремі місця у парламенті, призначені винятково для жінок. Таким чином представниці жіночої статі конкурують не з чоловіками за місця у парламенті, а між собою.

Такі квоти застосовуються, наприклад, у Бангладеші. Із 330 депутатських мандатів 30 (9%) можуть отримати тільки представниці жіночої статі. Аналогічний механізм застосовується і на виборах до парламенту Пакистану. Всього у Пакистані за представницями жіночої статі закріплена третина місць у парламенті. Завдяки таким заходам країна є лідером серед усіх ісламських країн за кількістю жінок, представлених у вищому органі законодавчої влади [5].

У Руанді для жінок також резервуються спеціальні місця у парламенті, що закріплено в Конституції країни. Також поправка до Закону Руанди «Про політичні організації та політиків», ухвалена у 2007 р., закріплює положення, відповідно до якого у передвиборчих списках партій частка жінок повинна становити щонайменше 30%. Як

результат використання згаданих інструментів виборчого квотування Руанда є країною-лідером за кількістю жінок у парламенті: частка представниць жіночої статі у законодавчому органі країни становить понад 61% (49 жінок з 80) [6].

У політиці також застосовують тип гендерних квот, який називається «подвійне квотування»: на виборах кандидатури жінок вносяться у верхню частину партійного списку, а не у нижню. Таким чином, ймовірність потрапляння жінок до парламенту зростає. Ця концепція широко застосовується на виборах у Бельгії та Аргентині.

Важливим є не лише законодавче закріплення принципу гендерного квотування, адже воно показує лише формальну сторону проблеми. Тому не менш важливим є реальне дотримання гендерного квотування в електоральній практиці. У цьому контексті доволі важливу роль відіграє позиція та реакція державної влади на дотримання / недотримання суб'єктами виборчого процесу гендерного квотування під час виборів.

У багатьох країнах не передбачено жодних санкцій за недотримання гендерної квоти, але є країни, які сліdkують за впровадження цього принципу. Зокрема, до таких країн належить Франція, яка у 2000 році прийняла Закон про рівний доступ жінок та чоловіків до виборчих посад. Його суть полягає в тому, що якщо політична сила не дотримується принципу гендерного паритету, то її державне фінансування зменшується. Допустиме відхилення від законодавчо встановленої квоти становить 2% [7].

Санкції за недотримання гендерного квотування застосовуються також у Греції, де на виборах до місцевих та регіональних органів самоврядування забезпечення частки жінок щонайменше на рівні 30% є загальнообов'язковим. Політичні сили, де частка представниць жіночої статі у виборчих списках є меншою, не реєструються [5].

Існує й інший підхід до забезпечення гендерної рівності шляхом квотування, у контексті якого робляться акценти не на покаранні, а на стимулюванні суб'єктів виборчого процесу: країни часто замість використання санкцій за порушення законодавчо встановлених гендерних квот застосовують додаткові пільги до тих політичних партій, які дотримуються гендерного квотування. Наприклад, в Італії держава забезпечує додаткове фінансування тим політичним силам, у яких жінки входять до виборчих списків. Розмір такого додаткового фінансування становить 5% від річного фінансування партії [5].

Швеція була першою країною, яка запровадила метод гендерних квот. Вона запропонувала політику гендерного квотування наприкінці 60-х років ХХ століття. Сьогодні частка жінок у парламенті цієї країни становить 47,3% від їх загальної кількості. Сьогодні всі партії в країні застосовують

гендерно нейтральні квоти, тобто забезпечують представництво обох статей у своєму складі за пропорцією 50/50 [8].

Загалом важливо зазначити, що в Скандинавських країнах доволі висока частка представництва жінок у парламенті. Середній показник залученості жінок до роботи парламентів Данії, Ісландії, Норвегії, Фінляндії та Швеції становить 43,9%. Для порівняння у країнах, які є членами ОБСЄ, цей середній показник становить 30% [8].

Доволі активну діяльність у сфері забезпечення принципу гендерної рівності та покращення прав жінок у світі проводить Норвегія. Частка жінок у владних органах цієї країни становить 41,4%. Окрім того, Норвегія заохочує інші країни світу, з якими вона має дипломатичні відносини, дотримуватися принципу гендерної рівності. Зокрема МЗС Норвегії тісно співпрацює з Україною для покращення рівня участі жінок у політиці. До прикладу, у 2005 р. воно організувало семінар «Жінки в політиці: міжнародний досвід для України». Також обидві країни спільно реалізовували проєкт «Управління, гендер і довкілля як перспектива розвитку сектору м'якої безпеки в Україні» [9].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, варто зазначити, що гендерна рівність є дуже важливою для функціонування демократичного суспільства, адже справжня демократія неможлива в умовах будь-якої дискримінації, у тому числі й за ознакою статі. Важливим елементом забезпечення принципу гендерної рівності є паритетні умови участі представників двох статей у політичному житті. Останні значною мірою забезпечуються електоральною гендерною рівністю, яка передбачає рівні засади участі чоловіків і жінок у виборчому процесі.

Одним з найбільш дієвих та найбільш поширених механізмів забезпечення електоральної гендерної рівності є застосування гендерних квот під час виборчого процесу. Такі квоти можуть стосуватися виборчих списків (наявність певного кількісного мінімуму включення представників певної статі у виборчий список) або ж парламенту (наявність певної кількості зарезервованих місць у парламенті, на які гарантовано будуть обиратися лише представники певної статі). У випадку квотування виборчих списків воно може застосовуватися державою (у такому випадку гендерне квотування буде обов'язковим для всіх учасників виборчих перегонів), або ж політичними партіями (в такому випадку гендерне квотування буде ініціативою самої партії та носитиме добровільний характер).

Для забезпечення гендерної рівності у політиці та виборчому процесі важливо, щоб механізм гендерного квотування доповнювався іншими механізмами, адже це даватиме позитивний синергетичний ефект. Крім того, особливості гендерного квотування та інших механізмів забезпечення гендерної рівності мають корелюватися із ситуацією у сфері гендерної рівності та національною специфікою конкретно взятої країни. Також важливо, щоб громадяни були носіями високого рівня демократичної політичної культури, адже це даватиме змогу долати стереотипи у сфері гендерної політики та забезпечуватиме більше високу гендерну рівність.

В Україні гендерна рівність у політиці та рівність чоловіків і жінок у виборчому процесі значною мірою не відповідає міжнародним стандартам. Відтак вивчення особливостей та перспектив дотримання принципу гендерної рівності у виборчому процесі в Україні вбачається перспективним напрямком наших подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті Європейської стратегії України / за редакції Алли Чернової. К.: Заповіт, 2016. 244 с.
2. Fitzsimons T. New IPU report shows well-designed quotas lead to significantly more women MPs. *Офіційний сайт IPU*. 2019. URL: <https://www.ipu.org/news/press-releases/2019-03/new-ipu-report-shows-well-designed-quotas-lead-significantly-more-women-mps?fbclid=IwAR1Tdoxn-koQ9raFUneH5c3MPIYjX4L59PDUXNrpgh--oRFsTZDbzo>
3. Глинаний І. В. Історія та розвиток гендерної політики у виборчому праві. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. Вип. 3. С. 22-32
4. Вибори в Європейському Союзі / за ред. Ковриженка Д.С. К.: ФАДА, ЛТД, 2006. 156 с.
5. Марцеляк О. В. Правова природа й види цензів у виборчому праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 33. С. 79-93.
6. Біблер С., Мохан В., Райан К. Гендерна рівність та органи адміністрування виборів: Посібник кращих практик / пер. з англ. Коваленко І. К.: АК Group, 2014. 92 с.
7. Ковриженко Д.С. Вибори в Європейському Союзі. К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2006. 475 с.
8. Скільки депутатів-жінок у парламентах світу. *Аналітичний портал Слово і діло*. 2020. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/02/12/infografika/polityka/skilky-deputativ-zhinok-parlamentax-svitu>
9. Жінки в політиці: міжнародний досвід для України / За заг. ред.: Яни Свердлюк Я. та Оксамитної С. *Жінки в політиці: міжнародний досвід для України*: матеріали міжнародного наукового семінару (Київ, 7 жовтня 2005 р.). К.: Атіка, 2006. 272 с.

ПРОБЛЕМА ТАЙВАНЮ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ВРЕГУЛЮВАННЯ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

THE PROBLEM OF TAIWAN AND THE PROSPECTS OF ITS SETTLEMENT IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Бучин М.А.,

*доктор політичних наук,
професор кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Тиндик У.М.,

*студентка 4 курсу Інституту гуманітарних і соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті досліджено суть та особливості проблеми Тайваню в сучасних міжнародних відносинах. Автори розкривають історичні особливості формування відносин між Китаєм і Тайваню. Показано, що значною мірою китайсько-тайванські відносини визначаються партійною приналежністю керівництва Тайваню, відтак із зміною глави Китайської Республіки мінялися і відносини країни з Китаєм. Автори відзначають, що з приходом до влади у 2016 р. у Тайвані Демократичної прогресивної партії китайсько-тайванські відносини суттєво погіршилися. Більше того, на сучасному етапі цілком реалістичним розглядається сценарій військової інтервенції з боку Китаю проти Тайваню у майбутньому.

Автори наголошують на тому, що між російсько-українськими та китайсько-тайванськими відносинами можна провести певні паралелі. Це пов'язано із асиметричністю відносин між країнами, наявністю претензій з боку одних країн (Китай та Росія) на домінування над іншими (Україна і Тайвань відповідно) та ін. Відтак автори зазначають, що певні паралелі можна провести і між російсько-українським конфліктом, з одного боку, та потенційним китайсько-тайванським конфліктом, з іншого боку. Це зумовлює пильну увагу, яку приділяє керівництво Тайваню війні на території України.

У статті наголошується на тому, що російсько-українська війна стала чинником, який значною мірою буде впливати на можливість розв'язання китайсько-тайванської війни. Однак це залежатиме як від результатів російсько-української війни, так і від реакції міжнародної спільноти і, насамперед, від дій США, які є основним союзником Тайваню. Автори наголошують, що зменшуватиме ймовірність китайської інтервенції проти Тайваню перемога України та активна роль у протидії російській агресії з боку США і міжнародної спільноти. Натомість збільшуватиме шанси на китайсько-тайванську війну поразка України при пасивній ролі Америки та Європи.

Ключові слова: Тайвань, КНР, конфлікт, російсько-українська війна, Україна, Росія, асиметричні відносини.

The article explores the essence and features of the problem of Taiwan in modern international relations. The authors reveal the historical features of the formation of relations between China and Taiwan. It is shown that Sino-Taiwanese relations are largely determined by the party affiliation of the Taiwanese leadership, so with the change of the head of the Republic of China, the country's relations with China have also changed. The authors note that in 2016, when the Democratic Progressive Party came to power in Taiwan, Chinese-Taiwanese relations deteriorated significantly. Moreover, the scenario of China's military intervention against Taiwan in years to come is quite realistic at the present stage.

The authors accentuate that certain parallels can be drawn between Russian-Ukrainian and Sino-Taiwanese relations. This is due to the asymmetry of relations between countries, the presence of claims by some countries (China and Russia) for dominance over others (Taiwan and Ukraine), and the like. Thus, the authors indicate that certain common features can also be noted between the Russian-Ukrainian conflict, on the one hand, and the potential Chinese-Taiwanese conflict, on the other hand. This leads to the close attention paid by the Taiwanese leadership to the war in Ukraine.

The article emphasizes that the Russian-Ukrainian war is a factor that can significantly influence the transformation of the Chinese-Taiwanese conflict into a full-scale war. However, this will depend on the results of the Russian-Ukrainian war, as well as on the reaction of the international community and, above all, on the actions of the United States, which is Taiwan's main ally. The authors claim that Ukraine's victory and active role in countering Russian aggression by the United States and the international community will reduce the likelihood of Chinese intervention against Taiwan. Instead, Ukraine's defeat as well as the inaction of America and Europe will increase the chances of a Chinese-Taiwanese war.

Key words: Taiwan, China, conflict, Russian-Ukrainian war, Ukraine, Russia, asymmetric relations.

Постановка проблеми. Найбільш впливовими у світі країнами сьогодні є США та КНР. Відносини між ними є чи не найскладнішими і найсуттєвішими для всього міжнародного співтовариства. Після падіння біполярної системи наприкінці 20 століття США залишалися єдиною наддержавою в міжнародному просторі. Проте протягом перших

двох десятиліть 21 століття Китайська Народна Республіка склала Вашингтону серйозну конкуренцію. Вона розвивалася настільки швидкими темпами, що ані Сполучені Штати Америки, ані світова спільнота не змогли підготуватися до появи нового комуністичного гравця з титулом наддержави. Крім того, Китай вже встиг стати «двигуном

світової економіки» і змусити США відставати. Країна, чию думку повністю ігнорували 20 років тому, тепер диктує власні правила та втілює свої амбіції. У контексті американсько-китайських відносин, мабуть, найважливішою проблемою є Тайвань. Тайванський фактор справив значний вплив на стратегію Вашингтону щодо стримування Пекіну як військово-політичного конкурента і суперника в регіоні і залишається ключовим фактором у формуванні політичних і військових відносин між Джо Байденом і Сі Цзінпінем.

Проблематика дослідження актуальна і з огляду на наявність певних паралелей між російсько-українською війною та можливим конфліктом між Тайванем і Китаєм у майбутньому. Така взаємопов'язаність, з одного боку, робить російсько-українську війну чинником, який визначатиме значною мірою майбутнє Тайваню. З іншого боку, Тайвань зацікавлений в перемозі України та надає їй активну допомогу і підтримку, сприяючи таким чином і реалізації власних інтересів. Зважаючи на сучасний характер явищ, що аналізують, проблематика публікації є актуальною та вимагає комплексного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельною базою для нашого дослідження стали аналітичні та наукові статті зарубіжних і вітчизняних експертів та вчених. Серед зарубіжних науковців можна виокремити, зокрема, А. Габуєва та С. Сергійчука. Серед вітчизняних дослідників питанню проблеми Тайваню приділяли увагу такі науковці та аналітики, як Н. Бутирська, О. Шевченко, О. Шевчук та ін. Вони розглядали історію розвитку китайсько-тайванських відносин, суть та особливості сучасного конфлікту між Китаєм і Тайванем, перспективи його врегулювання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу дослідників до проблеми Тайваню, такому її аспекту, як вплив на неї російсько-української війни, присвячено значно менше уваги науковців. Це можна пояснити новизною цього аспекту проблеми, що дає підстави припустити, що ця сторона питання стане предметом майбутніх наукових досліджень. Крім того, проблема Тайваню залишається невирішеною, вона трансформується, відтак потребує більш комплексного політологічного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета публікації – здійснити наукове дослідження проблеми Тайваню та перспектив її врегулювання на сучасному етапі у контексті російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Китайська Республіка була заснована на материковому Китаї в 1911 році під час Сінхайської революції. У 1949 році, після розгрому від комуністичних сил Мао Цзедуна, колишнє центральне

керівництво на чолі з лідером націоналістів Гоміндану Чан Кайші відійшло на острів і оголосило про створення на Тайвані Китайської Республіки. 1 березня 1950 року лідер Гоміндану оголосив себе президентом Китайської Республіки на Тайвані і головнокомандувачем збройних сил Китаю, зосередивши всю владу на острові. Місто Тайбей набуло статусу «тимчасової» столиці «Китайської республіки» [1, с. 31].

Суттєва конфронтаційна напруга – так можна охарактеризувати відносини між двома берегами Тайванської протоки. Проте розпад біполярної системи та внутрішньополітична трансформація на Тайвані (перехід від авторитарної до демократичної моделі розвитку) знизили «ступінь напруженості» у китайсько-тайванських відносинах. Каменем зіткнення позиції керівництва Китаю є принцип «одна країна, дві системи», який був перевірений під час приєднання Гонконгу (1997) і Макао (1999).

У 21 ст. рівень конфліктності між КНР та Китайською Республікою то зростає, то знижується, корелюючись, насамперед, із перемогою на Тайвані представників тих чи інших політичних сил. До прикладу, на початку 21 століття внутрішньополітичний процес на Тайвані негативно вплинув на переговори двох сторін. Кандидат від Демократичної прогресивної партії Чень Шуйбянь переміг на виборах президента Китайської Республіки на Тайвані в березні 2000 р., заявивши у своїй передвиборній програмі про намір добиватися визнання незалежності острова [2, с. 74].

3 серпня 2002 р. він виступив із заявою, в якій закликав до референдуму про незалежність острова від материкового Китаю. Ч. Шуйбянь також наголошував на необхідності прийняття закону, який міг би спочатку реалізувати «право Тайваню на самовизначення». Офіційна відповідь Пекіна на заяву Тайваню була негайною. «У світі є лише один Китай; материк і Тайвань входять до складу одного Китаю. Ми не будемо терпіти поділ суверенітету та територіальної цілісності Китаю», – заявив чиновник МЗС Китаю [2, с. 74-75].

«Потепління» китайсько-тайванських відносин стало можливим в результаті більш поміркованої позиції новообраного президента Тайваню Ма Інцзю, політика якого кардинально відрізняється від діяльності його попередника Ч. Шуйбяня. У промові на своїй інавгурації 20 травня 2008 р. Ма Інцзю охарактеризував своє обрання «історичною можливістю» для Тайваню та материкового Китаю і сподівався, що обидві сторони скористаються можливістю для спільного діалогу. Крім того, Ма Інцзю назвав свою країну «Китайською республікою», а не «Тайванем», даючи зрозуміти, що він не є прихильником ідеї незалежності острова і готовий повернутися до консенсусу 1992 року та визнання китайської єдності [3].

Чергове погіршення китайсько-тайванських відносин відбулося у 2016 р. Підтримка Демократичної прогресивної партії збільшилася на виборах у січні 2016 року, коли Цай Інвень здобула перемогу над кандидатом від Гоміндану Еріком Чу. Частково це сталося через невдоволення економічною політикою Гоміндану, через побоювання, що адміністрація Ма Інцзю зробила Тайвань занадто залежним від материкового Китаю. Цай Інвень висловила сподівання, що напруженість послабиться, острів продовжуватиме зміцнювати свою національну оборону та демонструватиме свою рішучість захищатися.

Станом на сьогодні Тайвань продовжує стикатися з зростаючим військовим і політичним тиском з боку Пекіна. Експерти відзначають, що захоплення Тайваню дозволить Пекіну взяти під контроль Південно-Китайське море, захопити кілька островів і вихід в Тихий океан. Тому не дивно, що у 2019 році президент Китаю Сі Цзіньпін заявив, що не виключає можливості застосування силових методів для повернення острова Тайвань [4].

У той же час громадяни Тайваню теж підтвердили свою рішучість і готовність боротися за свою незалежність. Зокрема, після того, як Демократична прогресивна партія вдруге перемогла на президентських виборах на острові в січні 2020 року, президент Цай Інвень офіційно відхилила заяву Пекіна на «об'єднання», заявивши, що «демократичний Тайвань і демократично обраний уряд ніколи не піддадуться на погрози» [5].

Варто сказати, що російсько-українська війна стала тим чинником, який матиме значний вплив на розв'язання тайванської проблеми. Розуміючи це, ще з початку зимового стягування у 2021-2022 рр. російських військ на українському кордоні ситуація прицільно моніторилася тайванською владою. Президентом Тайвані навіть була створена робоча група для стеження за російсько-українською війною та реакцією світу на неї. «Ця група повинна підтримувати контакти з державами, які беруть участь в конфлікті, йти в ногу з ситуацією, швидко інформувати про зміни та адекватно реагувати на них», – сказала Цай Інвень. Вона запевнила, що в нинішній ситуації Тайвань добре розуміє позицію України і повністю на її боці [6].

Таку увагу до російсько-українського конфлікту можна пояснити тим, що Тайвань бачить ситуацію між Україною та Росією такою самою, як і власні відносини з Китаєм. Набагато більший і могутніший сусід вважає, що Тайвань його територія, і припускає ймовірне військове завоювання острова. 23-мільйонне населення Тайваню не може самостійно протистояти Китаю, тому тайванська влада сподівається на оперативну підтримку американських військових. Але американська участь не гарантована, і розвиток російсько-

української війни стане важливим показником в цьому питанні [6].

Тайвань бачить свою ситуацію приблизно так само, як і українську. Ні Тайвань, ні Україна не хочуть чути заяв від сусідів про «єдину націю». Китай вдається до інформаційних, дипломатичних і військових провокативних дій щодо Тайваню, так само як Росія проти України. Також армії України та Тайваню менші за російську та китайську відповідно.

Схожими є також позиції, які Україна та Тайвань займають у стратегічному досвіді та історичному баченні Росії та Китаю. Мета захоплення кожної з країн – це, в першу чергу, бажання досягнути стратегічних цілей. Російська окупація України надасть Москві можливість контролю над Чорним морем і доступ до додаткових точок тиску на вразливі країни-члени НАТО – Румунію та Болгарію. В той час як завоювання острова Тайвань стане можливістю для комуністичного Китаю вирватися з першого ланцюга островів і здійснювати наступальні операції проти Японії, Філіппін і навіть територій США в тихоокеанському регіоні. Схожість цих двох ситуацій давно помічена західною пресою: часто з'являються статті про те, що Україна для Росії – як Тайвань для Китаю [7].

Головне, на що звертає увагу влада Тайваню в російсько-українському збройному зіткненні – це поведінка Сполучених Штатів Америки. Для острова ключовими є питання, чи будуть американці захищати Україну в разі загострення ситуації, чи вони готові втрутитися в конфлікт, як вони допоможуть Києву і чи можлива їх військова присутність на території України. На цьому тлі китайська преса рясніє пропагандистськими статтями про слабкість США в цій ситуації, про те, що Америка більше не зацікавлена брати участь у справах інших держав, і стосовно НАТО – яке нібито зараз переживає внутрішню кризу, тому на Альянс також не слід розраховувати.

Вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року викликало суттєве занепокоєння на острові Тайвань. Експерти висловлюють припущення, що російські дії на європейському континенті можуть розв'язати руки КНР в Азії. Такі застереження випливають з російсько-китайського військового зближення, яке можна спостерігати останнім часом: державами здійснюється активне проведення спільних військових навчань та проводяться ілюстрації усестороннього співробітництва, що базується насамперед на їхньому прагненні послабити лідерські позиції США та посилити власний вплив в регіоні [8].

Володимир Путін прибув до Пекіна на церемонію відкриття зимових Олімпійських ігор, де відбулася його зустріч з лідером Китаю Сі Цзіньпіном. Після зустрічі президенти оприлюднили спільну заяву, виступивши проти «кольорових

революцій», американського та іншого втручання в «регіональні справи», санкцій і введення додаткових військ у Європі. В. Путін зазначив, що двосторонні відносини держав розвиваються у формі дружби, стратегічного партнерства. Вони, на його думку, мають справді безпрецедентний характер і є прикладом гідних стосунків, які допомагають один одному розвиватися і водночас підтримують один одного. Росія також визнала острів Тайвань територією КНР і виступила проти тайванської незалежності в будь-якій формі [8].

У той же час представники тайванської розвідки заявляють, що китайська влада вирішила відтермінувати вторгнення на кілька років. Вже очевидно, що вторгнення на Тайвань не проводитиметься до кінця повноважень теперішнього президента Цай Інвень, чий термін підійде до завершення в 2026 році. Пекін за прикладом українського конфлікту зробив висновок, що війну не можна сприймати легковажно. Тож КНР планує удосконалити свою армію, базуючись на помилках Росії [9].

Російсько-українська війна привертає активну увагу як Пекіна, так і Тайбея, враховуючи їхнє власне розуміння перспектив військового конфлікту. Уряд Китаю заперечує, що між Україною і Тайванем є паралелі, в КНР неодноразово наголошували, що Тайвань – це не Україна, і завжди був невід'ємною частиною материка. На думку експертів, українська і тайванська ситуації дійсно відрізняються. Україна є незалежною суверенною державою, котру визнав світ, а Тайвань – це самопроголошена держава, яка де-юре є територією Китаю, а де-факто – ні [9].

Проте, незважаючи на багато відмінностей, які обумовлені географічним положенням, історичними факторами, економічними та політичними подіями, Україна і Тайвань сьогодні стикаються з однаковою проблемою, яка зближує їх більше, ніж будь-коли.

За словами міністра закордонних справ острова Джозефа Ву, Тайваню теж загрожує сильніша країна, тому він цілком на боці народу України. Офіційна позиція Тайваню супроводжується конкретними діями: острівна влада майже відразу приєдналася до західних санкцій (включно з обмеженнями на експорт напівпровідників на 20 млн доларів) і нарощує гуманітарну та фінансову підтримку України. Перший вантаж тайванської екстреної допомоги прибув до нашої держави вже 28 лютого 2022 р. Також здійснюється гуманітарна підтримка біженців, яка координується з іншими залученими країнами [10].

Також Міністерством закордонних справ Тайваню 2 березня було створено спеціальний рахунок, на який фізичні та юридичні особи можуть зробити пожертву. Лише за перший тиждень у такий спосіб вдалось зібрати біля 20 мільйонів доларів. Багато політиків готові підтримати укра-

їнців: президент Цай Інвень і кілька депутатів вирішили пожертвувати свої місячні зарплати на допомогу Україні, а радник президента Ку Куаньмін по жертвував 1 мільйон доларів. Як він сам зазначив, дуже болісно стежити за долею українців, особливо дітей, які вимушено стали біженцями, тому він прийняв рішення допомагати та підтримувати їх [10].

Варто сказати, що російські військові дії проти України пробуджують бойовий дух тайванського суспільства. Потужний спротив українців надихає населення острова також протистояти могутньому сусіду, а владу спонукає зайнятись посиленням власної обороноздатності. Адже загроза з материка реальна як ніколи і значною мірою залежить від подальшого розгортання подій в Україні.

Агресія Росії проти України є своєрідним екзамenom для всього цивілізованого світу, випробуванням для багатьох держав на здатність поставити загальнолюдські цінності вище власних політичних та економічних інтересів. За цих обставин Китаю все важче знайти баланс між формуванням іміджу як світової держави, що боронить принципи міжнародного права і статуту ООН, і своїм бажанням підтримати позицію Росії, не допустивши її поразки у зіткненні з Заходом.

Аналітики зазначають, що Україна, як і Тайвань, має і завжди матиме критичну асиметрію з Росією з точки зору збройних сил та міжнародного політичного впливу. І як би влада КНР не виступала проти порівняння України з Тайванем, тепер вони цілком зрозумілі: результати російсько-української війни визначають вектор поведінки Пекіну щодо Тайбею. Тому тайванці так активно беруть участь у демонстраціях із плакатами: «Ми разом з Україною», бо розуміють, що й Україна стоїть за них [10].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, варто зазначити, що проблема Тайваню має глибоке історичне коріння, а її вирішення зачіпає геополітичні інтереси таких провідних країн світу, як США та КНР. Відносини між Китаєм і Тайваню характеризувалися посиленням чи послабленням напруги значною мірою залежно від того, які політичні сили знаходилися при владі на острові. В останні роки спостерігається суттєва ескалація конфлікту між Тайваню і Китаєм, що суттєво збільшило загрозу китайської збройної інтервенції проти острова.

Російська військова агресія проти України стала тим фактором, який визначатиме перспективи врегулювання китайсько-тайванських відносин. Це пов'язано з тим, що і Україна, і Тайвань мають схожі асиметричні відносини конфліктогенного характеру із своїми більш потужними сусідами Росією та Китаєм відповідно. Відтак перемога України у війні та активна політика США у контексті російсько-українського конфлікту стануть тими факторами, які знижуватимуть вірогід-

ність конфлікту між Китаєм і Тайваню. І, навпаки, поразка нашої держави у поєднанні з пасивною позицією США стимулюватимуть Китай до силового вирішення проблеми Тайваню.

Зважаючи на те, що станом на сьогодні російсько-українська війна триває, а її конкретний

результат ще не до кінця визначений, ми не можемо однозначно спрогнозувати вплив війни між Росією та Україною на проблему Тайваню. Відтак з'ясування такого впливу в майбутньому вбачається перспективним напрямком наших подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сергейчук С. США и Китай. М. : Международные отношения, 1973. 238 с.
2. Шевчук О. Вибори Президента Тайванської адміністрації у контексті американсько-китайських відносин. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 107, Ч. 1. С. 72-79.
3. Габуев А. Разлад между Тайванем и Китаем сошел на три «нет». *Газета «Коммерсантъ»*. 21 травня 2008. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/894112>
4. Китай і Тайвань: мирне возз'єднання чи війна? *BBC*. 9 жовтня 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-58855514>
5. Taiwan President Tsai calls for stability in China relations. *AP News*. 20 травня 2020 р. URL: <https://apnews.com/article/health-asia-pacific-china-beijing-virus-outbreak-3c53daa1b0474d4e6bce3d588417a43e>
6. Tsai orders establishment of task force on Ukraine. *Focus Taiwan: CNA English News*. 28 січня 2022. URL: <https://focustaiwan.tw/politics/202201280016>
7. Шевченко О. Борьба за Евразию: на прицели Украина і Тайвань. *Фокус*. 10 січня 2022. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/502661-borba-za-evraziyu-na-pricele-ukraina-i-tajvan>
8. Myers S. The opening ceremony drew world leaders despite a U.S. diplomatic boycott. *The New York Times*. 4 лютого 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/02/04/sports/olympics/putin-opening-ceremony-china.html>
9. Тайвань: военная неудача России в Украине отсрочила вторжение Китая на годы. 30 березня 2022. URL: <https://rus.err.ee/1608549244/tajvan-voennaja-neudacha-rossii-v-ukraine-otsrochila-vtorzhenie-kitaja-na-gody>
10. Бутирська Н. Чому тайванці підтримують Україну? *Дзеркало тижня*. 18 березня 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/international/chomu-tajvantsi-pidtrimujut-ukrajinu.html>

УНІОНІЗМ СУВЕРЕННИХ АКТОРІВ У ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

UNIONISM OF THE SOVEREIGN ACTORS IN THE GLOBALIZATION ERA

Горло Н.В.,

доктор політичних наук,

професор кафедри політології

Запорізького національного університету

У статті розглянуто особливості уніонізму держав як суверенних акторів, які прагнуть реалізувати інтеграційні прагнення задля реалізації певної мети. Досліджено різноманітні форми уніонізму суверенних акторів у сучасному світі, серед яких формування союзу кількох суверенних держав з метою досягнення політичних та економічних цілей (Європейський Союз). Акцентовано увагу на об'єднанні в одному політичному організмі розділених націй, кожна з частин якої створила власне державне утворення (Німеччина). Показана неможливість у найближчій перспективі уніонізму корейського народу зважаючи на тривалий досвід існування двох частин народу у різних політико-ідеологічних та соціально-економічних системах. Проаналізовано особливості сербсько-чорногорського уніонізму, який полягає у визнанні неподільності союзу Сербії і Чорногорії і передбачає союз двох рівноправних партнерів і двох рівноправних націй. Досліджено уніонізм, пов'язаний з паннаціоналістичними рухами, в основі яких лежить певна панідея. Доведено, що геополітичне розуміння уніонізму (К. Хаусхофер) передбачає об'єднання народів за географічною ознакою, а етнополітичне (Е. Сміт) робить наголос на національних аспектах паннаціоналізму. Проаналізовано «іредентистський уніонізм суверенних акторів» як особливий вид уніонізму. На прикладі Молдови й Румунії продемонстровано можливий варіант «поглинання» однієї держави іншою, що випливає з твердження про тотожність народів, які проживають у двох державах. Показано відмінності уніонізму суверенних акторів від «захисного уніонізму», який реалізують Великобританія та Іспанія задля забезпечення єдності країни в умовах посилення сепаратистських рухів, та від «курдського стилю» іредентизму.

Ключові слова: уніонізм, інтеграція, глобалізація, суверенна держава, розділена нація, іредентизм.

The article considers the peculiarities of the unionism of states as the sovereign actors struggling to realize the integrational intentions for the realization of a specific goal. The article studies different forms of the unionism of the sovereign actors in the modern world, among which is the establishment of the union of several sovereign states to achieve the political and economic goals (European Union). The attention is focused on the unification of separate nations, each of the parts of which created its own state formation, in one political body (Germany). The impossibility is demonstrated of the unionism of Korean people considering the long-lasting period of existence of two parts of one people in different politico-ideological and socio-economic systems. The article analyses the peculiarities of the Serbian and Montenegrin unionism consisting in the acknowledgment of the inseparability of the union of Serbia and Montenegro and presupposes the union of two partners and two nations enjoying the equal rights. The article studies the unionism connected with the pan-nationalist movements based on a specific pan-idea. It is proved that the geopolitical vision of unionism (K. Haushofer) presupposes the unification of peoples according to the geographic attributes and the ethnopolitical (E. Smith) accentuates the national aspects of the pan-nationalism. The article analyses the "irredentist unionism of the sovereign actors" as a special type of unionism. The possible variant of "absorption" of one state by the other is exemplified by Moldova and Romania which follows from the statement about the identity of peoples residing in two states. The differences between the unionism of the sovereign states are demonstrated and the "defensive unionism" realized by Great Britain and Spain to provide for the unity of the country under the conditions of the strengthening of the separatist movements, and between the of the «Kurdish style» irredentism.

Key words: unionism, integration, globalization, sovereign state, separated nation, irredentism.

Постановка проблеми. У добу глобалізації інтенсифікуються політичні, економічні, культурні зв'язки між політичними акторами різного рівня – як національних держав, так і регіональних співтовариств. Потреба у вирішенні глобальних та регіональних проблем спонукає держави шукати нові форми співпраці та укладати нові дієві союзи, тож інтеграція є невід'ємною складовою процесу глобалізації. У політичній сфері інтеграція може проявлятися у вигляді уніонізму як планомірного курсу чи стратегії, спрямованої на досягнення єдності етносу, суспільства, держав та утворення чи зміцнення існуючих спільнот або союзів. Найбільше дискусій у суспільному дискурсі на сучасному етапі викликає румунсько-молдавський уніо-

нізм. Цей приклад, а також багато інших випадків уніонізму ставлять чимало актуальних питань нагального характеру, зокрема: яка відповідність між метою і результатами уніонізму, як обґрунтовується доцільність уніоністського проекту або як уніонізм впливає на державний суверенітет?

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інтеграційні процеси у добу глобалізації, суб'єктами яких виступають суверенні держави або регіональні актори, – важливий об'єкт вивчення для суспільствознавців. Питання політичної інтеграції у сучасному світі, у тому числі в контексті етнічних процесів, знайшли відображення у роботах О. Картунова, В. Копійки, О. Кривицької, Є. Рябініна, Т. Татаренко. Належну

увагу вивченню об'єднаних рухів, провідну роль у яких відіграє етнічний чинник, приділили зарубіжні науковці Т. Амброзіо, Д. Горовіц, Дж. Ландау, М. Сайдеман, Н. Чейзен. Разом з тим, уніонізм як політичний процес недостатньо досліджений, тож вивчення підстав і форм реалізації різноманітних уніоністських проєктів є актуальним науковим завданням.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження уніонізму суверенних акторів як однієї з провідних тенденцій у добу глобалізації, аналіз форм реалізації уніонізму та визначення йшлоп пецифіки у порівнянні із іншими формами уніонізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уніонізм тлумачиться як прагнення до об'єднання, злиття [1, с. 556]. Дане поняття корелює з поняттям «інтеграція» як об'єднання в ціле окремих частин, їх взаємозближення. Вважаємо, що поняття «уніонізм» передбачає уніфікацію окремих сторін життя, приведення окремих політичних, економічних чи культурних аспектів до «спільного знаменника». В епоху глобалізації суверенні держави залишаються важливими учасниками світової політики, тож доцільно вести мову про «уніонізм суверенних акторів». Зазначимо, що підстави, мета, ідеологічне обґрунтування та форми такого об'єднання суттєво відрізняються.

Найчастіше уніонізм проявляється у прагненні сформувати союз суверенних держав з метою досягнення певних політичних та економічних цілей, як, наприклад, Європейський Союз. Унікальність Європейського Союзу полягає у тому, що всі держави-члени залишаються суверенними та незалежними, але частково поєднують свій суверенітет у тих сферах, де доцільно працювати разом [2, с. 7]. Уніфікація стосується різноманітних сфер: розроблені спільна політика щодо міграції та надання притулку, безпекова політика, регіональна політика, функціонує єдиний (внутрішній) ринок тощо. Долучитися до такого виду уніонізму прагне Україна, яка нині, в умовах широкомасштабного вторгнення росії в Україну, демонструє свою належність до європейської родини, борючись свою незалежність та демократичні європейські цінності.

Ще одним прикладом уніоністської ідеології, яка підтримується суверенними акторами, є сербсько-чорногорський уніонізм, який полягає у визнанні неподільності союзу Сербії і Чорногорії. Слід зауважити, що даний уніонізм акцентує увагу на союзі двох рівноправних партнерів і двох рівноправних націй, тобто не передбачається «поглинання» Чорногорії Сербією. Це зауваження актуальне з огляду на існування ідей пансербізму та «Великої Сербії». З-поміж усіх республік колишньої Югославії політичні, економічні, культурні зв'язки між Сербією та Чорногорією

завжди буди досить сильними. У період розпаду Югославії (1991-2008 рр.) з 1992 по 2003 існувала Союзна Республіка Югославія як союз Сербії та Чорногорії, а у 2003-2006 роках – конфедеративний Державний союз Сербії і Чорногорії, або так звана Мала Югославія.

На даному етапі існування двох суверенних держав ідея сербсько-чорногорського уніонізму ґрунтується на уявленні про необхідність відновлення політичного союзу Чорногорії з Сербією. І у Сербії, і в Чорногорії діють політичні партії уніоністського спрямування, які виступають за відновлення союзу.

Останні події свідчать про посилення втручання Сербії у справи Чорногорії. Маємо на увазі події, які мали місце у вересні 2021 року, коли Сербська православна церква (СПЦ) зробила вдалу спробу інтронізувати (ввести на кафедру) новообраного митрополита Чорногорсько-Приморського Йоанікія II. Навіть у буремні 2000-і роки Сербська православна церква зберігала провідні позиції у Чорногорії і активно просувала тези «сербського миру», навіть відмовляючись визнавати чорногорців окремим від сербів народом [3]. Це свідчить про те, що Чорногорія залишається у сфері культурно-ідеологічного впливу Сербії. Значна частина населення виступає проти цього, намагаючись зберегти максимальну автономію Чорногорії у вирішенні питань у всіх суспільних сферах. Як зазначалося вище, внаслідок визнання сербів і чорногорців рівноправними націями, реалізація іредентистської ідеї «Великої Сербії» стосовно Чорногорії малоймовірна.

Об'єднаний процес розділених націй – це один варіант уніонізму. Яскравим прикладом є німецька нація. У XIX столітті розділений німецький народ був об'єднаний у одну державу завдяки політиці Отто фон Бісмарка. Досвід об'єднання був повторений наприкінці XX століття, але вже в якості «розділеної нації», коли кожна з частин німецького народу вже мала власне державне утворення. Цьому передували події по завершенню Другої світової війни, коли у 1945 році Німеччина була поділена на чотири окупаційні зони: радянську, американську, британську та французьку. У травні 1949 року землі, що перебували у складі західної зони окупації, об'єдналися у Федеративну Республіку Німеччина, а восени того ж року у відповідь на це у радянській зоні окупації виникла Німецька Демократична Республіка. Протягом 41 року німецька нація функціонувала як розділена, але об'єднана ідея залишалася на порядку денному. Щоправда, серед вищих політичних кіл були як прихильники, так і противники даної ідеї. Наприклад, коли до влади у НДР у 1970-ті роки прийшов Еріх Гонеккер, він підтримував концепцію двох німецьких держав та двох німецьких націй. Тоді проголосили, що ці держави навечно

йдуть різними шляхами й кожна буде власну німецьку націю. Це була спроба теоретично і політично закріпити наявний розкол. Натомість німецький канцлер Гельмут Коль виступив прихильником ідеї об'єднання німецького народу, записавши у свою передвиборчу програму тезу про об'єднання Німеччини. Але він завжди наголошував на тому, що це має відбутися у ненасильницький спосіб. Він став канцлером у 1982 році, а вже наприкінці 1980-х отримав реальний шанс очолити процес німецького об'єднання, й очолив його [4]. Процес об'єднання двох німецьких держав завершився 3 жовтня 1990 року, юридичною підставою став Договір щодо остаточного урегулювання стосовно Німеччини (або Договір «Два плюс чотири») – за кількістю країн, що його підписали: ФРН і НДР плюс Велика Британія, Франція, США і СРСР).

Процес об'єднання був дуже складний і працездатний. Обидві частини німецького народу на момент об'єднання мали різний світогляд, вже досить помітні відмінності у культурі та різний політичний й соціально-економічний досвід. У 2018 році канцлер ФРН Ангела Меркель зауважила, що процес об'єднання досі не завершений: «Через 28 років ми знаємо, що те, що ми називаємо німецькою єдністю, – це процес, тривалий шлях, який вимагає, щоб ми дослухалися одне до одного й безперервно йшли одне одному назустріч. Німецьке єднання не завершено, воно ставить перед нами виклики і через 28 років» [5].

Таким чином, даний вид уніонізму означав об'єднання двох суверенних національних держав, відповідав волі народу, який виявився штучно розділеним на тривалий період, і був реалізований завдяки зусиллям німецьких політиків та за сприяння лідерів провідних держав світу. Однак процес націотворення у сучасній Німеччині продовжується, до того ж державна етнонаціональна політика вимагає постійного контролю та коригування у зв'язку з міграційною привабливістю Німеччини та кризою політики мультикультуралізму.

Іншим прикладом розділеної нації є корейська, розділення якої також відбулося штучним шляхом. Як зазначає Кан Ден Сік, Корея була поділена і утримувалася в роз'єднаному стані зовнішніми силами. Проблема поділу Кореї виникла наприкінці Другої світової війни при встановленні міжнародної опіки над Кореєю, тобто тоді, коли питання післявоєнного врегулювання вирішувалося на міжнародних конференціях союзних держав в Каїрі, Ялті, Потсдамі і Москві. Він вважає, що утворення двох корейських держав означало крах мрії корейського народу про формування єдиного уряду і узаконило розділення країни. На його думку, виведення з країни радянських та американських військ у 1948 році об'єктивно створювало сприятливі можливості для вирішення корей-

ської проблеми, але, на превеликий жаль, обидві сторони, кожна вважаючи свій уряд законним, не скористалися з доброї нагоди для возз'єднання країни. Він зазначає, що за роз'єднання Кореї відповідальність несуть, перш за все, США та СРСР, і меншою мірою праві кола національного буржуазного руху Кореї, які, за підтримки США, прагнули закріпитися при владі, а також політики Північної Кореї, які в інтересах захисту комуністичної системи зрадили інтереси національні [6, с. 182]. Отже, у період штучного розділення корейського народу була можливість зберегти єдність народу, яка проте, виявилася упущеною. З позицій сьогодення, зважаючи на тривалий досвід існування двох частин корейського народу у різних політико-ідеологічних та соціально-економічних системах, корейський уніонізм, навіть у віддаленій перспективі, є малоімовірним.

Таким чином, досвід функціонування розділених націй є яскравим прикладом єдності інтеграційних та дезінтеграційних процесів.

Кожен випадок уніонізму має певне ідеологічне обґрунтування, тож ще один вид уніонізму суверенних акторів пов'язаний з паннаціоналістичними ідеями. Будь-які панрухи є уніоністськими за своєю природою, адже спираються на ідею об'єднання кількох суб'єктів в одну спільноту. Щоправда, підстави для такого об'єднання можуть відрізнятися. Поняття «панідея» знайшло докладне відображення у працях багатьох представників геополітики, серед яких К. Хаусхофер. Мова йде про об'єднання народів скоріше за географічною, аніж національною ознакою. На його думку, панідеї, що зароджувалися в різні часи та у різних місцях, отримували різний життєвий потенціал в залежності від того, яка тенденція була відправною, – раціоналістична або ідеалістична, та яким був родовий простір – вузьким чи широким, малим чи великим, або ж був він великим центром, що перебував під великим тиском, як Європа, чи був порожнім простором, який очікував на людей (dead heart Азії, Австралії; «wide lone lands» північної Америки і Австралії; гілея південної Америки, Африки). Він розрізняв континентальні та морські панідеї, а також штучні панідеї, що використовуються як інструмент, як, наприклад, пантихоокеанська панідея, та панідеї, породжені незадоволенням, революційні за природою, такі як паназіатська ідея [7, с. 298]. Питання про правомірність існування панідей у майбутньому він пов'язує з проблемою раціонального використання земних ресурсів і переймається питанням про те, чи не призведе це до боротьби за існування між різними спільнотами, тільки вже у більших масштабах, ніж раніше. Отже, географічні панідеї нівелюють національний компонент.

Етнополітологія, навпаки, акцентує увагу на етнічній складовій панідей. Наприклад, Е. Сміт

розглядає паннаціоналізм як різновид націоналізму, виділяючи територіальний і етнічний націоналізми. Він розрізняє два види етнічних рухів: 1) рухи перед здобуттям незалежності, які намагаються відколотися від більшої політичної одиниці і заснувати нову політичну «етнічну націю» – це сепаратистські і діаспорні націоналізми; 2) рухи після здобуття незалежності, які поширюються, прагнучи приєднати етнічних «родичів» поза межами теперішніх кордонів «етнічної нації» та землі, населені ними, або сформувати набагато більшу «етнонаціональну» державу через союз культурно і етнічно близьких етнонаціональних держав; це іредентистські і «пан»-націоналізми. Він вважає, що паннаціоналізм демонструє варіант «націоналізму без нації», оскільки передбачає об'єднання в єдиній культурно-політичній спільноті кількох, здебільшого суміжних держав на основі спільних культурних рис або «спорідненості культур». Дослідник пропонує поділяти паннаціоналістичні рухи на справжні – пантюркізм, панарабізм, та іредентистські, до яких відносить пангерманізм, панболгаризм, паніталізм та інші [8, с. 90]. На його думку, функції таких паннаціоналізмів досить суперечливі, адже, з одного боку, вони наче свідчать про витіснення наявних держав в інтересах більших держав чи націй, а з іншого, підтримують національну державу, адже прив'язують її до категорії «захищених» держав та зміцнюють її культурні контури й історичну ідентичність через протиставлення культурно відмінним сусідам і ворогам [9, с. 168, 169].

Звернемо увагу на «справжні» панрухи, які декларують об'єднання вже сформованих політичних організацій для досягнення певної мети. Наприклад, панарабізм, який сформувався в колишніх арабських провінціях Османської імперії, визнає арабів єдиним народом зі своєю мовою, історією та культурою та передбачає створення єдиної незалежної держави всіх арабських народів. Натомість панамериканізм ґрунтується скоріше на чиннику спільної території для всіх народів Північної і Південної Америки, аніж на єдності народу.

Е. Сміт вважає, що з політичного погляду паннаціоналізми – провальні проекти, і висловлює сумніви у тому, що вони витіснили або могли б витіснити окремі національні держави, а, навпаки, виконали функцію нормалізації та за її допомогою легітимізації національних держав [9, с. 169]. На нашу думку, паннаціоналізм у сучасних умовах, з врахуванням нинішнього стану міжнародно-правової бази та політики сучасних держав, які захищають свій суверенітет, функціонує скоріше в площині ідей, аніж у сфері практичної реалізації. Альтернативою їм виступає інтенсифікація інтеграції у різних сферах, як, наприклад, це відбувається у сфері економіки. Існують потужні інтеграційні об'єднання, які об'єднують суве-

ренних акторів з метою вирішення питань економічного співробітництва: у Північній Америці створена Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА), у Південній Америці функціонує Південний спільний ринок (МЕРКОСУР), в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні – Азіатське-Тихоокеанське економічне співтовариство (АТЕС), а у в Південно-Східній Азії – Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН).

Ще один варіант уніонізму пов'язаний з іредентизмом, тож можна вести мову про «іредентистський уніонізм». І хоч у класичному варіанті іредентизм представлений у вигляді іредентистського трикутника (іредентистська держава; споріднена їй група; національна держава, яка стикається з іредентистським варіантом сепаратизму), також може існувати іредентизм, учасниками якого виступають дві суверенні держави, населення яких, як вважається, є етнічно однорідним або спорідненим за іншими ознаками – мовою, культурою, релігією. У такому варіанті уніонізму можливий варіант «поглинання» однієї держави іншою, що впливає з твердження про тотожність народів, які проживають у двох державах. Яскравим прикладом є румунсько-молдавський уніонізм, адже ідея «унірі», яка активно пропагується румунськими і молдавськими уніоністами, може загрожувати втратою державного суверенітету Молдови. Даний уніонізм базується на уявленні про те, що у Румунії і Молдові живуть представники одного етносу – румунського, отже, вони мають спільне минуле, спільну історичну територію, культуру, традиції, мову, спосіб господарювання.

У суспільному дискурсі обох держав поширюється великодержавницька ідея «Великої Румунії», яку активно пропагують ЗМІ та уніоністські громадські організації чи політичні партії. Ідея «Великої Румунії» (România Mare) передбачає включення до складу держави суміжних територій, які були частиною Королівства Румунія у 1918-1940-х рр.: Південної Добруджі, Бессарабії, Трансильванії, Буковини. Саме тоді Румунія мала найбільшу територію. У кінці 1990-х рр. у країні виникла партія «Велика Румунія», у програмі якої записано: «Як видно зі свого імені, Велика Румунія виступає за мирну реалізацію Великої Румунії, в її історичних кордонах» [10].

Політики Румунії активно заявляють про важливість ідеї «унірі», наприклад, свого часу президент Траян Бесеску неодноразово проголошував, що за Прутом проживає 4,5 мільйонів румунів, яким необхідно повернути громадянство [11]. За часи його президентства (2004-2014 рр.) актуалізувалася ідея про «Велику Румунію» у складі Румунії, Молдови, Бессарабії, Марамурешу та Південної Буковини. С. Коч зазначає, що сферою впливу уніонізму стали «втрачені території»,

які в практичній ідеології представлені як «тимчасово окуповані». У 2017 р. Парламент Румунії встановив державне свято «День об'єднання з Бессарабією» (27 березня). В Україні та Молдові ця дата позначена як «День окупації Бессарабії» [12, с. 92]. У суспільстві пропагується ідея, що тільки об'єднання з Румунією дає шанси Молдові вступити в ЄС. Активним провідником уніонізму виступає громадянська платформа Aştiunea 2012, очолювана Джордже Сіміоном, громадянином Румунії.

Ситуація ускладнюється тим, що й окремі представники вищого державного керівництва Молдови підтримують уніонізм, крім того, отримали румунські паспорти. Президент Молдови М. Санду має подвійне громадянство, як і багато інших чиновників різного рівня. Саме з їхньої згоди відбувається просування уніоністських ідей у рамках системи освіти: у школах вивчається курс «історія румун», а з початку 1990-х років рідна мова у школах і вищих навчальних закладах вивчається тільки як румунська мова, навіть не зважаючи на те, що у Конституції Молдови закріплене поняття «молдавська мова».

На думку А. Добровольської, підпорядкування ідеям румунського уніонізму в Республіці Молдова має свої об'єктивні передумови. Унаслідок того, що етнічний бар'єр між бессарабськими молдованами і румунами практично відсутній і діалектичні відмінності розмовної мови молдован мало відрізнялися від розмовних мов інших румунських суб'етнічних груп, в Молдові вони привели до спроб створення на їх основі румунської національної ідентичності [13, с. 163]. Наслідки пропагування ідеї «унірі» та румунізація освіти вже проявляються у зростанні кількості людей, які підтримують уніонізм. Чимало молдован ідентифікують себе як етнічних румун. У Молдові кількість громадян, які почали вважати себе етнічними румунами, зросла з 2,2% населення у 2004 р. до 6,9% у 2014 р., а кількість громадян, які почали називати рідною мовою румунською, також збільшилася – з 16,3% у 2004 р. до 22,8% у 2014 р. Загальна ж кількість уніоністів зросла більш суттєво – з 5 до 24% [14]. У квітні 2017 р. за об'єднання Молдови й Румунії виступало 23% населення, у тому числі 37% – у віковій групі 18-29 років [15, с. 39].

Більшість громадян, які підтримують уніонізм, проживає у містах. Прихильники уніоністських

ідей, яких особливо багато серед інтелігенції, тлумачать ідеї збереження молдавської національної самобутності (ідеї молдовенізму) як сільські і примітивні, цим самим сприяючи формуванню навколо них комплексу ущербності і неповноцінності [16, с. 158].

Звісно, не всі політики і не все населення підтримують ці ідеї, але спроби по стримуванню впливу прорумунських ідей за увесь період існування незалежної Молдови не мали значного ефекту внаслідок багатьох чинників, серед яких роз'єднаність політичної еліти, активні дії уніоністів, їх готовність вийти на акції протесту проти дій влади, зовнішній тиск з боку Румунії. Зростання впливу Румунії сприяє впевненості уніоністів у свої силах і стримує реакцію влади на їх діяльність. Уніоністські погляди можна висловлювати все більш явно, не побоюючись санкцій з боку держави [15, с. 45].

Проте, на нашу думку, реалізація уніоністського румунсько-молдавського проєкту у найближчій перспективі маловірогідна, оскільки частка уніоністів поступається кількості прихильників незалежності.

Доцільно виокремити відмінність уніонізму суверенних акторів від інших видів уніонізму, як, наприклад, «захисного уніонізму», який реалізують Великобританія та Іспанія задля забезпечення єдності країни в умовах посилення сепаратистських рухів, або від «курдського стилю ірідентизму», суб'єктами якого є не суверенні держави, а групи розділеного народу, жодна з яких не створила свою державу.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, уніонізм суверенних акторів виступає як процес взаємодії двох чи більше суверенних держав, що проявляється у різних формах: утворення нового політичного і/чи економічного союзу (Європейський Союз, регіональні організації міждержавного співробітництва – МЕРКОСУР, АСЕАН та ін.), об'єднання розділених націй в одній державі (Німеччина), союз, що передбачає рівноправне партнерство (сербсько-чорногорський уніонізм), «поглинання» однієї держави іншою (румунсько-молдавський уніонізм). Подальші дослідження конкретних випадків уніонізму допоможуть розкрити питання про співвідношення мети і наслідків реалізації уніоністського проєкту та проаналізувати вплив уніонізму на державний суверенітет.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Биби́к С. П. Уніонізм. *Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання* / С. П. Биби́к, Г. М. Сюта ; за ред. С. Я. Єрмоленко. Харків : Прапор, 2012. С. 556.
2. Європейський Союз: що це таке і що він робить. Київ : Представництво ЄС в Україні, 2018. 60 с.
3. Ищенко Н. Черногория в огне: как «сербский мир» и друзья России поставили страну на грань раскола. *Европейская правда*. 6 сентября 2021.

4. Шурхало Д. 70 років ФРН: шлях від розділу до об'єднання. *Радіо Свобода*. 04 травня 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29921085.html>
5. Процес об'єднання Німеччини досі не завершено – Меркель. *Інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна»*. 3.10.2018. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/535572.html>
6. Кан Ден Сік. Проблема роз'єднання Кореї в історичній ретроспективі. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 175-183.
7. Хаусхофер К. Панидеи в геополитике. Хаусхофер К. О геополитике. Работы ранних лет / пер. И. Усачева. Москва : Мысль, 2016. С. 227-314.
8. Сміт Е. Національна ідентичність; пер. з англ. П. Таращука. Київ : Основи, 1994. 224 с.
9. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху ; пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. Київ : Ніка-Центр, 2013. 278 с. (Серія «Зміна парадигми» ; вип. 11).
10. Statut. Partidul România Mare. URL: <http://prm-central.ro/statut/>
11. Присоединение Молдовы к Румынии произойдет не во имя истории, а ради румынского паспорта. *Gagauzinfo*. 30.08.2011. URL: <http://gagauzinfo.md/index.php?newsid=1402>
12. Коч С. В. Кліважування простору Північного Причорномор'я: геополітичні суперечки в епоху пост-правди. *Політичне життя*. 2018. № 4. С. 90-96.
13. Добровольська А. Б. Загальні закономірності та національні особливості формування ідентичності на пострадянському просторі: досвід Молдови. *Проблеми всесвітньої історії*. 2020. № 2(11). С. 148-173.
14. Гырля И. Унионизм: панацея или оружие разрушения? *IPG*. 23.03.2018. URL: <https://www.ipg-journal.io/regiony/evropa/unionizm-panaceja-ili-oruzhie-razrusheniya-502/>
15. Кириллов В., Путинцев И. Влияние Румынии в Молдавии: формы и эволюция унионизма. *Современная Европа*. 2018. № 3. С. 37-48.
16. Степанов В. П. Этнополитическое конструирование гражданской идентичности на двух берегах Днестра (1989-2014 гг.). Москва ; Тирасполь : РИСИ ; ПГУ им. Т.Г. Шевченко, 2015. 224 с.

ПОЛІТИЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ АВТОКЕФАЛІЗАЦІЇ У ПЕРІОД МІЖСОБОРНОЇ ПРИСУТНОСТІ У ХХ СТ.

POLITICIATION OF THE PROCESS OF AUTOCEPHALIZATION IN THE PERIOD OF INTER-CATHEDRAL PRESENCE IN THE XX CENTURY

Кобетяк А.Р.,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування
Державний університет «Житомирська політехніка»*

У статті досліджуються основні принципи та механізми функціонування церковно-адміністративної системи управління православної церкви. Встановлено, що церковне життя – це процес динамічний та живий. Церква рухається вперед у фарватері політичного життя та вимушена реагувати на суспільні запити, проблеми та геополітичні питання. Визначено, що формування двох політичних підходів (слов'янського та грецького) до розуміння структури Вселенського православ'я стало причиною сучасної кризи в церкві. Вказано, що «церковні непорозуміння» стали очевидними після Великого собору 2016 р. на Криті та підписання Томосу для Української церкви. Встановлено роль Всеправославного Собору та Вселенського патріархату, який займає першість у православному світі, в процесі проголошення автокефального статусу нової Помісної церкви.

У статті розглядається підготовка важливого документу на передсоборних нарадах. Він має регулювати процес надання статусу незалежної церкви. Однак, на Великому Соборі «Автокефалія та способи її проголошення» так і не було прийнято до розгляду. У дослідженні висвітлюються трансформаційні процеси інституту автокефалії під тиском політичних змін на Балканах та світі загалом, а також його значення у сучасній церкві.

З точки зору православної еклезіології зрозуміло, що по своїй структурі, кожна із національних церков неодмінно має бути політично та адміністративно незалежною. Проте, сьогодні низка національних церков тривалий час чекають юрисдикційного та політичного визнання. Доведено, що у період пізньої Візантії автокефалія трансформувалась від природного стану існування до церковно-політичного явища. А у період міжсоборної присутності – у виключно політичне.

Визначено, що держава завжди була зацікавленою стороною у процесі унезалежнення національної церкви. Кожна незалежна країна хоче мати власну церковну інституцію, тому вона виступає захисником прав та повноважень церкви, розташованої в межах її територіальних володінь. Це значною мірою впливає на сучасні геополітичні відносини між незалежними Помісними церквами. Встановлено, що автокефалія виступала адаптаційним пристосуванням церкви до політичної географії держави. У статті встановлено, що Вселенська церква, будучи єдиною за сутністю, розділена на незалежні Помісні церкви за адміністративним та національним принципом.

У статті встановлено, що інституційні суперечки сучасних Помісних церков, у більшості випадків пов'язані із «канонічною територією» та межами їх впливу. Це безпосередньо пов'язане із набуттям автокефального статусу. Зроблено висновок про те, що такі глобальні проблеми Всецерковного значення можуть бути вирішені виключно соборним шляхом та розумом. Для цього необхідна участь всіх православних ієрархів, в тому числі і невизнаних церков, щоб врахувати їх позицію.

Ключові слова: релігія, геополітика, автокефалія, політичний тиск, собор, церковний апарат, політичний інститут.

The article investigates the basic principles and mechanisms of functioning of the church-administrative system of management of the Orthodox Church. It has been established that church life is a dynamic and lively process. The Church is moving forward in the path of political life and is forced to respond to social demands, problems and geopolitical issues. It is determined that the formation of two political approaches (Slavic and Greek) to the understanding of the structure of the Ecumenical Orthodoxy was the cause of the current crisis in the church. It is stated that "church misunderstandings" became apparent after the Great Council of 2016 in Crete and the signing of the Tomos for the Ukrainian Church. The role of the All-Orthodox Council and the Ecumenical Patriarchate, which is the leader in the Orthodox world, in the process of proclaiming the autocephalous status of the new Local Church has been established.

The article considers the preparation of an important document at pre-congress meetings. It should regulate the process of granting the status of an independent church. However, at the Great Council "Autocephaly and ways to proclaim it" was not accepted for consideration. The study highlights the transformational processes of the institution of autocephaly under the pressure of political change in the Balkans and the world at large, as well as its importance in the modern church.

From the point of view of Orthodox ecclesiology, it is clear that in its structure, each of the national churches must be politically and administratively independent. Today, however, a number of national churches have long awaited jurisdictional and political recognition. It is proved that in the period of late Byzantium autocephaly was transformed from a natural state of existence to a church-political phenomenon; and in the period of inter-conciliar presence to exclusively political.

It is determined that the state has always been a stakeholder in the process of independence of the national church. Every independent country wants to have its own church institution, so it defends the rights and powers of the church, located within its territorial possessions. This greatly affects the current geopolitical relations between the independent Local Churches. It is established that autocephaly was an adaptive adaptation of the church to the political geography of the state. The article establishes that the Ecumenical Church, being united in essence, is divided into independent Local Churches on an administrative and national basis.

The article finds that the institutional disputes of modern Local Churches are, in most cases, related to "canonical territory" and the limits of their influence. This is directly related to the acquisition of autocephalous status. It is concluded that such global problems of universal significance can be solved only by conciliar means and reason. This requires the participation of all Orthodox hierarchs, including unrecognized churches, to take into account their position.

Key words: religion, geopolitics, autocephaly, political pressure, cathedral, church apparatus, political institute.

Постановка проблеми. Політична ситуація ХХ ст., пов'язана із світовими війнами, міграцією населення та геополітичними трансформаціями, значно вплинула на релігійну мапу світу. Це час становлення нових національних країн та формування автокефальних Помісних церков. Значною мірою велика геополітика вплинула і на можливість проведення епохального світового зібрання православних, яке мало стати VIII Вселенським собором. Ідея скликання Великого Всеpravославного собору не нова. Православна церква впродовж багатьох століть не може зібратися для спільного обговорення найважливіших церковних проблем. Реалії економічного, політичного та географічного світу постійно змінюються, тому суспільство закономірно потребує відповідної реакції Церкви на політичні події, що відбуваються. Відтак, скликання Всеpravославного собору є необхідною об'єктивною умовою її існування сьогодні. Крім того, саме Собор є найвищим органом управління православної церкви, його ратифікації потребують численні рішення, прийняті в різний час Помісними соборами православних церков. Наприклад, Томоси про автокефалію, надані після останнього Вселенського зібрання ще у VIII ст. необхідно підтвердити на такому соборі.

Одним з найактуальніших питань останнього сторіччя, яке наразі не вирішене, є надання автокефального статусу Помісній церкві, яке значно впливає на геополітичну ситуацію у світі. Саме воно було одним із основних каменів спотикання для скликання Всеpravославного собору, який було частково зірвано на Криті. Політичне протистояння церковних центрів Константинополя та Москви значно загострилось саме у ХХ ст. Церкви засвідчують різне еклезіологічне розуміння структури Вселенського православ'я. Це призвело до неодноразового відкладення дати проведення Собору. Це велике зібрання ієрархів повинне відповісти на сучасні світові проблеми, перш за все політичні та церковні. Одним із організаторів такого заходу був Константинопольський патріарх Мелетій IV, який зібрав всеpravославний конгрес (першу загальну нараду) для обговорення можливостей скликати VIII Вселенського собору.

Особливо загострилось питання автокефалізації нової Помісної церкви після подій на Балканах у період міжсоборної присутності, який прийнято вважати часом підготовки до Великого Всеpravославного собору. Низка нових національних церков, отримавши державну незалежність, хотіли закріпити свій статус і у церковній площині. У хронологічних межах період підготовки Собору

розтягнувся на століття, оскільки дата постійно переносилась через неузгодження Константинопольського та Московського патріархатів із ключових питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання необхідності скликання Всеpravославного собору і суміжної з цим проблеми набуття церквами автокефального статусу зверталися провідні політологи, богослови та ієрархи різних часів. Особливо активно питання скликання Собору обговорювалось впродовж ХХ ст. досягнувши апогею перед Великим Собором на Криті у 2016 р. Ідеологами та рушіями передсоборних процесів були Патріархи Мелетій IV, Афінагор, Варфоломій, Алексій I, Кирило, Іриней, архієреї та священники різних країн, зокрема: Дамаскин (Папандреу), Йоанн (Зізіулас), Іларіон (Алфеев), Іоанн Пергамський, Іван (Огієнко), Іоанн Мейєндорф, Кирило (Говорун), а також багато інших, які активно долучались до обговорення самої ідеї скликання Собору та основних документів, які мали обговорюватись.

Про важливість скликання Великого Собору активно почали говорити ще наприкінці ХІХ ст. Такий собор є важливим не лише для православних, а й для всього християнського світу. Очевидно, що зібрати загальноцерковний, тобто Вселенський собор, наразі складно, адже значні розбіжності трьох основних гілок християнства є відчутною перешкодою. Тому доречно говорити про Всеpravославний собор, як відповідь на актуальні питання життя церкви та суспільства. Світ невинно рухається вперед, свого розвитку зазнає і Церква. Значна частина канонів, тобто базових категорій церковного життя вже застаріла. У ХХІ ст. вони не відповідають навіть самій церковній практиці. А невиконання канонів і приписів Вселенських соборів – смертельний гріх. Відтак, є реальна необхідність осучаснити канонічний уклад сучасного життя, а це можна зробити лише на загальному Соборі [1, с. 412].

Відзначимо, що історія Європейських країн розглядається у значній еликій кількості робіт вітчизняних та зарубіжних учених політичного та геополітичного характеру. Прикметно, що більшість із них покликана визначити місце і роль нової незалежної Української православної церкви у становленні України в новому геополітичному просторі Європи. Зокрема, цій проблематиці присвячена інтегрована колективна монографія вітчизняних політологів за редакцією професора Фелікса Рудича [2]. Разом із тим, автори не могли оминати порівняльної характеристики релігій-

них процесів у центральноевропейських країнах з українськими реаліями.

Важливим для статті є дослідження О. Балакірева та Ю. Середи, які на основі багатого матеріалу статистичних та соціологічних даних показали відновлення релігійності після розпаду СРСР. Згідно результатів дослідження релігійні організації в Україні, як вагома складова громадянського суспільства виявилися розвинутішими як за кількістю, так і за різноманітністю, ніж, наприклад у Росії [3, с. 226]. У монографії автори висвітлили вплив релігійного фактору на демократизацію, довіру до соціальних інститутів, волонтерську діяльність та охорону навколишнього середовища. Окремий розділ присвячений політичному впливу на релігійну сферу. Зокрема науковці свідчать, і з їх думкою варто погодитись, що специфічність української ситуації, полягає у наявності в Україні конфесійно спрямованих політичних партій [3, с. 232].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З одного боку, можна констатувати значний науковий, політичний та теологічний аспект актуальності зазначеної проблематики та наявності низки ґрунтовних праць. З іншого – проблема набуття автокефального статусу, політичного регулювання цього процесу та чіткого визначення межі канонічної та адміністративної території впливу залишається відкритою. У наукових працях не простежується чіткий зв'язок між еклезіологічною моделлю ідеальної Церкви раннього етапу та сучасним адміністративно-політичним укладом церковного життя. Наявність ряду малодосліджених наукових проблем, зокрема обраної, щодо структури облаштування Вселенської церкви значно актуалізує навколоавтокефальну тематику.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в осмисленні трансформаційних процесів інституту автокефалії у ХХ ст., та політичного впливу основних релігійних центрів на цей процес. Період передсоборної присутності відзначався високим рівнем політизації релігійних процесів, що відбувалися протягом ХХ ст. Взаємодія між церквами має здійснюватись виключно на засадах миру, взаємного визнання та рівності. Узурпація церковної влади – це нашарування, якими обросла церковна інституція за століття свого існування. Це якраз і є наслідком політичних втручань держави у внутрішньоцерковні питання. Тому, увага дослідження зосереджена на самому феномені Церкви в її історичній ретроспективі. Завданням дослідження є спроба напрацювання нового, альтернативного підходу до проблеми автокефалії у сучасному світі. Національний принцип, який відіграв ключову роль у становленні низки нових незалежних церков, зокрема на Балканах, вже не задовольняє сучасну церковну громадськість.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для скликання Великого загального Собору, є суто практичні питання, пов'язані зі створенням низки нових автокефальних церков, наприклад оформлення діаспори та мігрантів, межі «канонічної території», становлення новопроголошених церков, питання посту, повторного шлюбу, міжконфесійні шлюби, ставлення до інославнох та багато інших. Митрополит Іларіон (Огієнко) стверджує, що сучасна церква переживає значні потрясіння, адже, фактично, відмовилась від Собору, який є основним лікарем всіх недугів. А без такого зібрання проблем у церкві назріло настільки багато, що вона не спроможна виконувати свою рятівну місію [4, с. 5].

Ще один вагомий аргумент необхідності скликання Собору – утворення 10 Помісних церков вже після останнього Вселенського собору. Відтак, є дві причини. Перша – всі автокефальні церкви, які не згадані в канонах Святих Соборів потрібно підтвердити рішенням відповідного Всеpravославного зібрання. По-друге, думка новопроголошених церков не могла бути врахована на Вселенських соборах, бо їх ще просто не було [1, с. 415].

Відзначимо той факт, що є й інше бачення скликання Собору. Група богословів, представлена переважно вихідцями з Російської імперії, наприклад В. Соловйов, В. Успенський та інші, стверджує, що сучасний Собор не є необхідним, адже Вселенські собори вирішували суто догматичні питання, окреслювали основні віроповчальні істини, наразі догматична діяльність у православній церкві припинена, відтак і Всеpravославний собор не актуальний [5].

Подібна позиція не отримала схвалення у сучасному міжцерковному діалозі. Все частіше йдеться про неможливість конкурентоздатності православ'я через консерватизм та неможливість пристосування до проблем і викликів сучасного світу. Євангеліє не дає відповіді на проблеми в глобалізованому світі. Для їх вирішення та роз'яснення необхідне Вселенське обговорення, але через неузгодження позицій окремих церков щодо важливих проблем, наприклад набуття автокефалії, Собор переноситься уже багато разів. Професор І. Власовський переконаний, що навіть серед високоосвічених церковників немає однастайності в основних питаннях, які хвилюють церкву в останні десятиліття. Це розділяє єдине православне церковне тіло на різні шматки. До таких питань належить автокефальний статус [6, с. 29]. Отже, скликання Всеpravославного собору сьогодні, попри існування різних думок, вважається переважною більшістю ієрархів та представників Помісних церков об'єктивною умовою подальшого розвитку православ'я.

Весь комплекс проблем та протиріч у міжцерковному спілкуванні можна звести до осно-

вної проблеми – автокефалія. З одного боку, це головна причина, чому має відбутися Всеправославний собор, де це питання буде узгоджене та вироблено чіткий механізм її проголошення, а з іншого – небажання Помісних церков домовитись з приводу набуття автокефальності. Ключовою прерогативою автокефальної, тобто незалежної церкви є її джерело влади, яке вона черпає сама із себе. Тобто автокефальна церква самодостатня. Вона вирішує всі проблеми свого існування самостійно. Найважливіше – вона сама обирає і висвячує свого першоієрарха. Крім загальних віроповчальних питань така церква повністю незалежна [7, с. 200].

У 1925 р. Собор не відбувся, оскільки для фактичного зібрання необхідно було попередньо обговорити та вирішити питання порядку денного. Тому впродовж кількох років відбулося декілька підготовчих нарад. Фактично вперше у новітній історії церкви, на зібранні 1930 р. піднімається питання дарування новим церквам автокефального статусу, адже це неоднозначно впливало на загальні міжправославні відносини. На той час назрівав міжправославний конфлікт через одноосібне дарування автокефалії Константинопольським патріархом Польській ПЦ. Через відмову РПЦ та кількох церков «передсобор» відкладено на невідомий термін [8, с. 126].

Наступна Всеправославна нарада мала відбутися з ініціативи РПЦ під керівництвом владних структур СРСР. Константинопольський патріарх відмовився від участі в передсоборній нараді, пояснюючи це впливом органів державної влади на РПЦ та неможливістю лідерства Москви в православному світі за таких умов [9, с. 135]. Розходження в еклезіологічній традиції між Москвою і Константинополем стало основною причиною невдачі. Згідно грецької традиції, лише Вселенський патріарх має право всеправославних ініціатив, натомість у вченні РПЦ – будь-яка автокефальна церква.

Для підтвердження своєї позиції, Константинопольський патріарх Афінагор у 1950 р. публікує окружне послання у якому зазначається, що Помісні церкви «спілкуються» лише через Вселенську патріархію. Лише так вони мають зв'язок одна з одною. Розрив з будь-яких причин із Константинополем означає розрив із православ'ям в цілому [7, с. 213]. Цей документ засвідчує офіційну еклезіологічну позицію структури світового православ'я Фанаром. З нього випливає модель взаємовідносин Константинополя з Помісними церквами. Хоча офіційно Помісні церкви є повністю незалежними та самоуправними, але Вселенський ієрарх може виступати як верховний арбітр та наглядач за дотриманням канонічних приписів. Це стає можливим через використання права апеляції до нього ієрархів з усього світу,

а також через керівництво й окормлення діаспори інших церков.

У підготовці до I Всеправославної наради 1961 р. на о. Родос відбулась важлива зустріч між Константинопольським та Московським патріархами. У результаті спільних домовленостей Москва визнала автокефальний статус Фінляндської ПЦ, а Вселенський патріарх зобов'язався забезпечити присутність на нараді Албанської, Болгарської, Польської та Чеської ПЦ, тобто номінально визнав їх автокефальний статус. Проте митрополит Чеських земель і Словаччини отримав Томос від Фанару набагато пізніше. Одним із найважливіших моментів на Родосській нараді, як і на двох наступних, було намагання делегації РПЦ внести зміни в організаційні моменти Передсобору. Зокрема, створення спільного міжцерковного органу з представників усіх Помісних церков, який мав підготувати майбутній Собор та почергове головування на подібних зібраннях. Означене відображало загальну еклезіологічну позицію РПЦ, яка полягала в визначенні автокефальних церков як рівних суб'єктів взаємодії. Вселенський патріархат однозначно виступав проти, адже вважав першість і головування своїм невід'ємним атрибутом [10, р. 123]. Член делегації від РПЦ архієпископ Никодим (Ротов) відстоював ідею повної рівності всіх Помісних церков, адже це впливало з їх автокефального, а отже рівноправного статусу. Серед інших рішень Наради на Родосі було й питання про автокефальний статус та новоутворені Помісні церкви.

У 1976 р. відбулася I Всеправославна передсоборна нарада в Шамбезі на якій представники делегацій вирішили відмовитись від літургійних та віроповчальних пунктів та зосередились на проблемах налагодження мирних відносин у Вселенському православ'ї. З основних питань для обговорення були «автономія і спосіб її проголошення» та «автокефалія і спосіб її проголошення». Також делегати винесли на обговорення проблему оформлення діаспори, яка суміжно пов'язана із автокефальним статусом. У процесі підготовки наради виникло протиріччя про автокефальний статус Американської ПЦ, який вона отримала від РПЦ. Відмінність у підходах до механізму автокефалізації призвело до відкладання проведення Собору на невизначений термін. Фанар наполягав на власній прерогативі у проголошенні автокефального статусу новоутвореної церкви та його Соборному обговоренні. Натомість РПЦ відстоювало позицію на праві «Материнської» церкви надання автокефалії [11, с. 9].

Впродовж 7–13 листопада 1993 р. у Православному центрі вселенської Патріархії в м. Шамбезі (Швейцарія) відбулося чергове засідання Міжправославної підготовчої комісії. У порядку денному розглядалося питання автокефалії і спосо-

бів її проголошення. У запропонованих варіантах вирішення проблематики проголошення автокефалії Помісними церквами було озвучено погляди та пропозиції щодо функціонування механізму надання автокефального статусу. Позиції православних церков розійшлися у питанні не інституту автокефалії, а способу її проголошення. У доповідях православних церков виражено повну згоду з еклесіологічним обґрунтуванням і церковним застосуванням інституту автокефалії у Вселенській церкві. Автокефалія, як інститут управління помісної православної церкви, визначалася на основі еклесіологічного вчення про помісну Церкву, яке було зафіксоване в православному переданні і в житті православної Церкви з часів апостолів і до цього дня [12, с. 115]. Помісними церквами підкреслювалася взаємообумовлена роль помісного і вселенського Соборів у православної традиції і практиці. Таким чином у Помісній церкві повністю розкривалася ідея всезагальної присутності православ'я, а Вселенська церква відображала ідеї й устремління усіх Помісних церков. Еклесіологічна і канонічна основа інституту автокефалії закріплює рівноправ'я автокефалії усіх Помісних Церков і не дозволяє розрізняти суверенну і залежну автокефалію у спілкуванні між автокефальними церквами [12, с. 125].

Перед початком роботи IV Всеpravославної передсоборної наради вчергове питання про автокефалію, автономію та діаспору не були узгоджені через відсутність спільних позицій та суперництво Константинополя та Москви. Однак у 1993 р. спільна комісія підготувала документ «Автокефалія та спосіб її проголошення», який одногосно був прийнятим за основу.

На V та VI підготовчих комісіях вивчення питань автономії, автокефалії та діаспори знову не призвели до одностайності. Остаточо було врегульовано лише документ «Автономія та спосіб її проголошення». У 2011 р. представники церков погодили спосіб дарування автокефалії. У Комюніке наголошувалося, що автокефалію проголошує саме Вселенський патріарх, але він повинен отримати згоду «Матері-Церкви» (киріархальної) і всеpravославне погодження. При цьому, Томос підписується не лише Вселенським патріархом, а й главами Помісних церков [13]. Проте цей документ було заблоковано через використання права вето. На наступних засіданнях Комісії було запропоновано відмовитися від Регламенту Всеpravославних передсоборних нарад у питанні голосування, а рішення приймати більшістю голосів. Проти такої процедури виступила РПЦ незважаючи, що раніше принцип консенсусу відстоював і Фанар [14, с. 217].

На великій нараді Предстоятелів у Стамбулі 2014 р. було прийнято історичне рішення про скликання Всеpravославного собору у 2016 р.

Питання про автокефалію та диптихи не обговорювалося за відсутності загального погодження. Рішення на Соборі та в підготовчих нарадах повинно було прийматись шляхом консенсусу.

Отже, основним результатом всіх передсоборних зібрань та обговорень, що стосується проблематики проголошення нової автокефальної церкви є наступне. По-перше, автокефалія надається певній частині вже автокефальній церкві з благословенням «Матері-Церкви». По-друге, автокефалія надається соборним принципом, а вручення Томосу мають підтвердити всі Помісні церкви. Однак процедура підписання Томосу та роль Вселенського патріарха у процесі автокефалізації нової Помісної церкви до кінця не була узгоджена.

Представлений на обговорення документ «Автокефалія та спосіб її проголошення» актуалізував богословський дискурс у межах православних церков. Зокрема, представники Елладської церкви відстоювали всезагальну участь помісних церков у проголошенні нової автокефальної церкви. Однак, якщо певна група церков або Материнська церква проголосить свою Дочірню церкву незалежною – це антиканонічно. Вселенському патріархату відведено особливу роль в організації цього процесу без одноосібного права надання Томосу [15]. Таким чином, проголошення нової церкви повинно прийматися одногосним рішенням, яке підтверджується на Всеpravославному соборі.

Натомість Руська, Румунська, Болгарська і Польська церкви відстоювали позицію, що Материнська або киріархальна церкви можуть надати незалежність своїй частині (дочірній церкві). Разом із тим, паралельно має відбуватися Всеpravославне визнання новопроголошеної церкви. Важливо, що компетенція Материнської церкви розповсюджується виключно на власну територію. Тобто собор єпископів певної Помісної церкви може самостійно проголосити незалежність своєї частини, наприклад кількох єпархій, але це рішення буде потребувати Вселенського визнання. Делегація Румунської церкви запропонувала компромісний варіант, згідно якого, «Матір-Церква» спочатку радиться з іншими Церквами-сестрами, а потім вже надає автокефалію. Лише у випадку, коли церква, яка просить незалежності не отримує на це згоди Материнської церкви, вона може апелювати до Всеpravославного рішення.

Таким чином, делегації церков не прийшли до спільного рішення щодо узгодженого механізму надання автокефального статусу. Це ще раз доводить, що автокефалія нової церкви – питання загальносвітове, а тому може бути вирішено лише соборним рішенням. Хоча кожна з церков наводила різні канонічні норми та історичні приклади, які по-різному трактувалися кантоністами в силу конкретних обставин, але в своїх доповідях базувались саме на церковному канонічному

переданні, так як поняття автокефалії виходить із еклезіологічного устрою Церкви. Основне, в чому не змогли домовитись – спосіб проголошення і орган, який може розпочинати таку процедуру та підписувати кінцевий документ.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Важливою подією у житті церкви став Великий Собор 2016 р., який зі значними політичними розбіжностями і демонстративною відсутністю кількох Помісних церков, все ж пройшов на о. Крит. Необхідність скликання Великого Собору сьогодні дуже актуальна, адже накопилась значна кількість важливих церковно-політичних питань. У ХХ ст. церкви пройшли складний шлях до його підготовки, десятки зустрічей і передсоборних нарад, обговорення в різноформатних комісіях, політичні дебати, зібрання Предстоятелів. Врешті, сторічні потуги закінчились частково зірваним Собором. Така тривала підготовка пов'язана з формуванням двох політично протилежних таборів, які очолюють Константинопольський та Московський патріархати. Небажання узгодити позиції церков по ключовим питанням кожного разу відтермінували Собор. Разом із тим в контексті підготовки було напрацьовано десятки важливих документів, які отримали загальне визнання.

Що стосується автокефалії та способу її набуття, то всі православні церкви однозначно підтримують еклезіологічне обґрунтування, канонічну та політичну обумовленість самого інституту автокефальності. В процесі передсоборних нарад одноголосно вирішено базувати вчення про автокефалію виключно на канонічному праві та церковній традиції. Представники Помісних церков досягли згоди в питанні, що проголошення нової автокефальної церкви – справа Вселенського масштабу та має значний політичний підтекст. Відтак, необхідне одноголосне визнання всіх церков, незалежно від способу самого проголошення та підписання Томосу та ролі в цьому процесі Вселенської патріархії. Будь-яка автокефальна церква не може одноосібно вирішити справу загальноцерковного масштабу. Новопроголошена автокефальна церква є рівноправною сестрою-учасницею всіх вже визнаних Помісних церков. Ніхто в односторонньому порядку не може позбавити її нового статусу. Через низку Всеправославних колізій, політичних непорозумінь та взаємних звинувачень, пов'язаних із проголошенням автокефалії Української церкви, сьогодні є бажання більшості церков допрацювати та затвердити документ «Автокефалія та спосіб її проголошення».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. – К.: Світ Знань, 2004. 912 с.
2. Рудич Ф. (керівник), Балабан Р., Дергачов О. та ін. Україна у сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: монографія. Міжрегіональна академія управління персоналом, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Київ : МАУП, 2002. 487с.
3. Balakireva O. Religion and Civil Society in Ukraine and Russia / Olga Balakireva, Iuliia Sereda. *Religion and Civil Society in Europe* [edited by Joep de Hart, Paul Dekker and Loek Halman]. Dordrecht : Springer Science, 2013. P. 219–250.
4. Іларіон (Огієнко), митрополит. Сучасний стан поєднання Церков. Віра й культура. 1964. Ч. 4 (124). С. 4–6.
5. Успенський В. Вопрос «о догматическом развитии». Христианское чтение. Кн. XI-XII (репринт). 1904.
6. Власовський І. Канонічні й історичні підстави для автокефалії Української Православної Церкви. *Богословський Вісник (Мюнхен)*. – Ч. I. – 1948. – С. 29–34.
7. Шишков А. Церковная автокефалия через призму теории суверенитета Карла Шмитта. *ГОСУДАРСТВО – РЕЛИГИЯ – ЦЕРКОВЬ*. 2014. № 3. С. 197–224.
8. О Просиноде. *Журнал Московской патриархии*. 1932. № 113. М. : Издательский совет Русской Православной Церкви, 2001. С. 126–127.
9. Гусев А. История підготовки Всеправославного Собора. *ГОСУДАРСТВО – РЕЛИГИЯ – ЦЕРКОВЬ. Всеправославный собор: підготовка, повестка, контекст*. 2016. № 1 (34). С. 128–164.
10. Shishkov, A. Einige Besonderheiten der Position der Russischen Orthodoxen Kirche im panorthodoxen vorkonziliaren Prozes. *Una Sancta*. – № 2(70). P. 119–129.
11. Переписка иерархов в связи с автокефалией Американской православной церкви. *Журнал Московской патриархии*. 1970. № 9. С. 6–15.
12. Заремба Є. Міжправославний конфлікт в Україні: витоки, перебіг, перспективи подолання. Дис канд. філософ. наук. К., 2018. 230 с.
13. Commission interorthodoxe préparatoire 9–17 Décembre 2009. Communiqué, Ecumenical Patriarchate of Constantinople. – Access mode : <http://www.ec-patr.org/docdisplay.php?lang=en&id=1141&la=fr>.
14. Дамаскин (Папандреу), митрополит. Православная диаспора. Доклад на заседании Межправославной Подготовительной Комиссии, Шамбези 7-13 ноября 1993 г. URL: <http://www.orthodox-researchinstitute.org>.
15. Дамаскин (Папандреу), митр. Автокефалия и способ ее провозглашения: Выступление на Заседании Межправославной Подготовительной Комиссии, Шамбези (1993 г.). *Православие и мир*. – Кипр. Изд. Ливани – Нэа Синара, 1994.

ВИКОРИСТАННЯ ЗМІ АСОЦІАТИВНИХ РЯДІВ У ПОЛІТИЧНОМУ МАНІПУЛЮВАННІ: ДОСВІД ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2019 РОКУ

MEDIA USE OF ASSOCIATIVE SERIES IN POLITICAL MANIPULATION: THE EXPERIENCE OF THE 2019 PRESIDENTIAL ELECTIONS

Мазьняк Р.О.,

аспірант кафедри політології

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті головню звертається увага на ролі засобів масової інформації у інженерії політичного маніпулювання. Акцентовано, що у сучасному світі потужні зміни інформаційних технологій вдосконалюють можливість здійснення політичного маніпулювання, створення відповідного дискурсу, фрейму чи політичного міфу. Визначено, що передвборче політичне маніпулювання передусім пов'язане із вибором електорату, а відтак головною його метою буде зміна масової свідомості громадян. Виокремлено, що політичне маніпулювання призводить до когнітивних викривлень, що у свою чергу формує у електорату «ілюзію валідності». Доведено, що нова віртуальна реальність формується із телесеріалів, політичних ток-шоу, дебатів, будь-якого театралізованого дійства, яке через символи і смисли сягає глибин людської психіки, однак не відповідає політичній реальності. Такий контекст політичного маніпулювання дозволяє формувати мету роботи: виокремити використання методу асоціацій задля формування позитивного чи негативного образу кандидата у президенти на прикладі українських виборів 2019 року.

У ході дослідження було реалізовано завдання: окреслено поняття політичне маніпулювання – засіб досягнення політичної цілі, кінцевою метою якого у контексті передвборчих перегонів є отримання влади; визначено, що заангажовані медіа відіграють одну із ключових ролей у формуванні образу політичного лідера, зокрема через використання ними методу асоціативних рядів; здійснено порівняльний аналіз використання методу асоціацій на прикладі президентських виборів 2019 року. Доведено, що сьогодення сконструйоване таким чином, що найважливішу частину комунікації займають сенси, адже кожне політичне звернення, гасло чи політична реклама містить у собі закодовану інформацію, наратив, який спрямовується інженерами згоди до конкретного споживача.

Ключові слова: політичне маніпулювання, інженерія згоди, вибори, дискурс, символізм.

The article focuses on the corner of the media in the engineering of political manipulation. It is emphasized that in the modern world, powerful changes in information technology improve the possibility of political manipulation, the creation of appropriate discourse, frame or political myth. It has been determined that pre-election political manipulation is primarily related to the election of the electorate, and therefore its main goal will be to change the mass consciousness of citizens.

It is pointed out that political manipulation leads to cognitive distortions, which in turn creates an "illusion of validity" in the electorate. It is proved that the new virtual reality is formed from TV series, political talk shows, debates, any theatrical action, which through symbols and meanings reaches the depths of the human psyche, but does not correspond to political reality.

This context of political manipulation allows us to form the purpose of the work: to highlight the use of the method of associations to form a positive or negative image of the presidential candidate on the example of the Ukrainian elections in 2019.

In the course of the research the following tasks were realized: the concept of political manipulation was outlined – a means of achieving a political goal, the ultimate goal of which in the context of the election campaign is to gain power; it is determined that the involved media play one of the key roles in shaping the image of a political leader, in particular through their use of the method of associative series; a comparative analysis of the use of the association method on the example of the 2019 presidential election.

It is proved that realities are constructed in such a way that the most important part of communication is occupied by meanings, because every political appeal, slogan or political advertisement contains coded information, a narrative, which is directed by consent engineers to a specific consumer.

Key words: political manipulation, consent engineering, elections, discourse, symbolism.

Постановка проблеми. Розвиток технологій політичного маніпулювання, а також можливостей його реалізації залежить від особливостей функціонування комунікацій. У перехідний період кінця ХХ – поч. ХХІ ст. особливу нішу у політичному полі займають соціальні медіа, позаяк створення мережевих комунікацій виводить міжособистісну взаємодію політичних акторів на абсолютно інший, горизонтальний вид взаємодії: кожен стає споживачем інформації, яку тран-

слюють медіа, і кожен, хто отримує можливість створювати дописи, підкріплювати їх відповідними зображеннями й поширювати для великою аудиторії по-суті починає виконувати роль медіа. Людина одночасно стає і споживачем політичних наративів і наратором, який може формувати і контролювати певний політичний дискурс. Особливо яскраво це зображено у сьогоденньому інформаційному протистоянні України та Росії, оскільки інформаційна частина війни є такою

ж важливою як і фізичне знищення ворога. Розвиток соціальних мереж і їхня інтеграція із політикою довели, що політика, як і маркетинг, як, зрештою і будь-які інші види комунікації стали практично неможливими поза віртуальною реальністю, що у свою чергу призвело до формування у них ознак гейміфікації, хаотизації та подекуди абсурдизації. До слова, потужні зміни інформаційних технологій дедалі вдосконалюють можливість здійснення політичного маніпулювання, створення відповідного дискурсу, фрейму чи політичного міфу, які головно спрямовані на масову свідомість та поведінку, зокрема й електоральну. Особливо вагомого значення соціальні медіа набувають у взаємозв'язку споживача інформації та інституту виборів. Адже медіа водночас беруть участь у формуванні і у трансляції образу політичного лідера, дотичного до очікувань і потреб останнього. Ще одним важливим аргументом у актуальності дослідження ролі медіа у політичному маніпулюванні є використання ним певних технологій впливу, наприклад полікодових повідомлень, телевізійних серіалів, формування асоціацій. Яскравим прикладом їхнього використання є передвиборча кампанія В. Зеленського 2019 року, елементи політичного маніпулювання якої, власне і розглядатимуться у цій статті.

Загалом кампанія В. Зеленського була насичена образами та метафорами, гаслами та наративами, що працювали як на індивідуальному так і на колективному рівнях, підкріплена аудіо-візуальними образами та медійними повідомленнями. У цьому контексті Г. Почепцов вдало акцентує увагу, власне, на зміні пріоритетів сучасних медіа. На його думку, вони перестають нести інформацію до свого користувача. Нова віртуальна реальність формується із телесеріалів, які, як переконаний дослідник, сягають глибин людської психіки, виконують роль своєрідної казки, яка не відповідає реальності: «...це казки для дорослих. Оскільки вони наповнені в тому числі брутальними і сексуальними сценами», підкреслює автор, водночас акцентуючи на тому, що дорослим також потрібні казки [9]. Такою ж казкою для дорослих був телесеріал «Слуга народу», який за визначенням головного сценариста Юрія Костюка: «казка про те, що у нас все буде добре» [6].

Отже, метою статті є виокремити використання ЗМІ методу асоціацій задля формування позитивного чи негативного образу кандидата у президенти на прикладі українських виборів 2019 року, що і є новизною даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика політичного маніпулювання займає вагому нішу у сучасних політологічних дослідженнях. Серед вагомих доробків у даному контексті варто звернути увагу на напрацювання М. Кастельса, М. Фуко, Ж. Бодріяра, Бернейза, та

ін. Серед сучасних українських дослідників особливої уваги заслуговують дослідження Г. Почепцова, О. Свідерської, В. Павлятенко, О. Дяченко та ін.

Формулювання цілей статті. У ході дослідження було поставлені такі завдання: окреслити поняття політичне маніпулювання; визначити роль ЗМІ у процесі політичного маніпулювання; означити суть використання методу асоціацій у процедурі політичного маніпулювання; здійснити порівняльний аналіз на прикладі президентських виборів 2019 щодо використання ЗМІ методу асоціацій.

Виклад основного матеріалу. Віра у краще майбутнє України завдяки телесеріалу «Слуга народу» не просто сформувала інший, відірваний від радянських стереотипів образ «політика з народу», але й породила необхідність у науковому дискурсі дивитися по-новому на самі технології передвиборчих кампаній, адже цілком очевидним стало те, що вмиле використання соціальних медіа як інструментів політичного маніпулювання дозволяє проникати у людську психологію, впливати на когнітивні процеси. Гасло про те, що «кожен з нас президент» підкріплювало уяву некритичної маси населення, якій дали можливість повірити, що політиком може стати абсолютно будь-яка людина, без відповідної освіти, статусу, навичок державного управління, й загалом політичного минулого. В. Денисенко та Ю. Вишенський дають таку оцінку співдії технологів та середньостатистичного виборця Зеленського: «Політтехнологія Зеленського була цинічною, але саме тому і ефективною» [3, с. 280]. Загалом, вивчаючи дану передвиборчу кампанію можна виокремити кілька ключових технік політичного маніпулювання: використання популярних двошарових гасел, створення відповідного позитивного образу, підкріпленого ЗМІ через кіно, використання методу асоціативних рядів, дебати на стадіоні, емоційне підкріплення повідомлень, та ін. Всі ці технології допомагали створювати певний дискурс нової політики, яка б «врешті» забезпечувала саме ті потреби, які були найактуальніші для українського виборця: «кінця епохи бідності»; завершення війни через «просто перестати стріляти», та ін. Отже, у масовій свідомості українського виборця формується нова політика і відбувається це через дискурс – мову, яка не обов'язково є словесною навіть словесною. «У широкому сенсі ... дискурсом може бути будь-яка справа, вчинок, мова, яка має вплив» [8]. У даному випадку – серіал і використання методу асоціацій у формуванні іміджу.

Отже, у нашому розумінні, політичне маніпулювання – засіб досягнення політичної цілі, кінцевою метою якого у контексті передвиборчих перегонів є отримання влади. У нашому дослі-

дженні ми звертатимемо увагу саме на ті інструменти політичного маніпулювання, які були використані командою В. Зеленського у 2019 році, зокрема формування позитивного образу, шляхом залучення ЗМІ. Політичне маніпулювання тісно взаємопов'язане із впливом на масову політичну свідомість, через залучення цілого ряду когнітивних процесів: мислення, уяву, пам'ять та ін., а також, що не менш важливе, із прийняттям рішень. До слова, Д. Канеман підкреслює, що люди при оцінюванні ймовірності невизначеної події, чим однозначно можна вважати наслідок передвиборчої кампанії, покладаються на обмежену кількість евристичних принципів, які перетворюють складні завдання оцінки ймовірності та прогнозу до більш простих операцій судження [4]. Також використання простих схем підсилюється і тим, що у людини є більш розвинене образне мислення. У прийнятті рішень евристики є достатньо корисними, однак інколи призводять до серйозних і систематичних помилок. Одною із таких помилок, вважає Д. Канеман є ілюзія валідності: «при створенні прогнозу люди роблять висновок, що людина є бібліотекарем, якщо її опис відповідає стереотипу образу бібліотекаря, навіть якщо ця відповідність є мізерною, ненадійною чи застарілою» [4]. Акцентуємо, що маніпуляція як технологія політичного впливу завжди наділена емоцією, і чим сильнішою є емоція, тим успішнішою буде маніпуляція. У контексті політичних процесів, зокрема й передвиборчих перегонів, звичайний громадянин може бути об'єктом маніпуляції зі сторони осіб, управляють дискурсом кампанії.

Водночас одним із компонентів виборчої стратегії є комунікативне забезпечення, яке «передбачає налагодження надійної системи поширення інформації про кандидата всіма можливими каналами – через ЗМІ, агітаційні матеріали (листки, плакати тощо), неформальне спілкування, залучення лідерів громадської думки, використання авторитету відповідних посадовців та ін.» [1, с. 30]. У своєму дослідженні І. Рибак акцентує на тому, що «політична медіатизація як процес поглиблення взаємозалежності політики та мас-медіа зумовлює ключові вектори трансформації сучасного політикуму та його визначальних практик» [10, с. 597]. Сьогодні практично не можливо уявити будь-яку політику без її присутності у медіа. Більше того, на переконання М. Кастельса, політики, яка не представлена у медіа взагалі не існує. Варто зазначити, що чим більше розвивається медіа і виходить за рамки інституційного регулювання, тим більше можливостей відкривається для політичного маніпулювання. У контексті медіа можна виділити кілька можливостей для використання маніпулятивних технологій: політичні дебати, політичні інтерв'ю, заяви та прес-конференції, ток-шоу, висвітлення тієї чи

іншої проблеми з участю політика, використання полікодових повідомлень у політичній рекламі та опублікованих новинах на офіційних сторінках медіа. Водночас для медіа важливо не просто доносити інформацію до свого читача чи глядача, важливо зуміти утримати його у переліку своїх клієнтів. Тому, в процесі трансформації медіа під впливом сучасних глобальних змін довелося імплементувати певні анти-інформаційні елементи у вигляді бійок, публічних висловлювань, відвертого політичного хейту, тролінгу та ін. до політичних ток-шоу.

Такі елементи дозволяють утримати публіку, адже створюють «ефект присутності», однак, як правило, насичені політичні ток-шоу надмірною театралізацією та подекуди абсурдизацією стали більш схожими на гру, казку «про боротьбу добра і зла», аніж на обговорення політичних проблем сучасності. Отже, опираючись на думку Г. Почепцова, який називає ці вкраплення «анти-інформаційними елементами», оскільки вони є складовими фізичного, а не інформаційного простору, і, саме поява неінформаційного в інформаційному природно привертає увагу» [9], акцентуємо, що використання медіа в інформаційному політичному полі є доволі якісним інструментом у формуванні асоціативного мислення. Завдяки техніці асоціацій споживачів медійного продукту змушують повірити, що особа, яка у телесеріалі грає роль хорошого хлопця з народу, який відмовляється від президентських привілеїв на користь народу, буде так само себе поводити і у реальному житті. Адже, якщо досить часто і у правильний момент начинити медійний продукт образами та символами, то людина починає їх сприймати як істинні.

Сьогодення сконструйоване таким чином, що найвагомішу частину комунікації займають сенси, адже кожне політичне звернення, гасло чи політична реклама містить у собі закодовану інформацію, наратив, який звернений саме до свого конкретного споживача. Отже, «комунікація – це колективне використання смислів у процесі обміну інформацією. Процес комунікації визначається технологією комунікації, характеристиками відправників та одержувачів інформації, їх культурними кодами та протоколами комунікації, а також рамками комунікаційного процесу» [5, с. 73].

Водночас саме ЗМІ та соціальні медіа найчастіше звинувачують у поширенні політичного маніпулювання шляхом впливу на масову свідомість електорату. Цілком зрозумілими є і інструменти такого маніпулювання: затінення важливих новин неважливими, розповсюдження фейків, використання кричущих заголовків, формування негативних чи позитивних емоцій за допомогою візуальних засобів чи словотворчих образів. М. Кастельс, досліджуючи особливості інформаційного суспільства наголошує на тому, що сьогодні транс-

формація людської свідомості є найважливішим джерелом впливу. І «якщо це так, пише дослідник, тоді ключовими мережами виявляються медіа, оскільки саме медіа організовані в глобальні конгломерати та їх трансляційні мережі, а також вони є основними джерелами повідомлень та образів, що впливають на свідомість людей» [5, с. 45]. Медіа формують дискурс – складне комунікативне явище, що включає соціальний контекст і дає уявлення про учасників комунікації й про процес створення і сприйняття повідомлень [2, Сю. 112-113]. Вагомість процесу комунікації у політичних процесах полягає ще й у його інтеграції із самою культурою, що виражає соціальні структури [5, с. 41]. Отже, політичне маніпулювання у великій мірі детермінується із культурними особливостями аудиторії на яку здійснюється вплив.

Мережеве суспільство, яке є предметом дослідження М. Кастельса уособлює «динамічну структуру, яка легко піддається впливу з боку соціальних сил, культури, політики та економічних стратегій. Однак у всіх цих випадках домінування над свідомістю людини та її діяльністю знаходяться поза мережею» [5, с. 43]. Отже, людина, перебуваючи у заданому соціальному середовищі залишається вразливою до зовнішнього впливу чи політичних рішень, і власне, політичне маніпулювання залишається поза інституційною системою контролю та регулювання. Яскравим прикладом чого є ведення передвиборчих кампаній, і використання у них всіх можливих маніпулятивних стратегій, подекуди, навіть елементів, які можна віднести до спеціальних психологічних операцій.

Варто зазначити, що у процесі створення політичного образу надзвичайно важливим є вміння переконати людей що твій кандидат є саме тим, кого репрезентує його передвиборча програма. Трансформація суспільного порядку під впливом розвитку інформаційних технологій та соціальних мереж також акцентує увагу на тому ким людина повинна бути: «Кожна окрема людина починає бути залежною від того, що і як говорять довкола неї» [8]. Отже соціум, інституційні норми, політична свідомість формують наші потреби у відношенні людина-влада, а соціальні медіа і є трансляторами цих відносин. Така теза підтверджує думку, що роль соціальних медіа у передвиборчих перегонках є беззаперечною. Однак, «мережева технологія та мережева організація є лише засобами для реалізації тенденцій, що існують у соціальній структурі» [5, с. 41].

У своєму доробку М. Кастельс звертає увагу саме на застосування маніпулятивних технік ЗМІ: «навмисне спотворення реального стану речей шляхом замовчування одних фактів і актуалізації інших, публікації неправдивих повідомлень, стимулювання в аудиторії негативних емоцій за допомогою візуальних та словесних образів» [5, с. 27].

Так при формуванні заголовку політичної новини як правило використовуються великі літери. Ця ж технологія спрацьовує і у віртуальному світі медіа. Новини, метою яких є не донесення інформації, а радше формування думки гіпотетичного електорату передусім матиме емоційно насичений, з відчуттям терміновості заголовком, що міститиме і прізвище кандидата в президенти. Досить часто новини, які написані під цим заголовком не відповідатимуть йому, або ж відповідність буде мінімальною, однак у час шаленого потоку інформації і катастрофічно зниженої здатності фокусувати увагу на повідомленнях, суті новин практично ніхто не читає.

Ще однією технологією політичного маніпулювання є використання асоціацій у формуванні позитивного образу політичного лідера. Асоціація – зв'язок, який формується при певних визначених умовах між двома і більше психічними утвореннями (відчуттями, рухомими актами, сприйняттям, ідеями, та ін.). Власне дієвість цього методу полягає у актуалізації асоціації: поява однієї складової асоціації призводить до появи іншої. До прикладу, у час імперіалізму портрети царя й цариці могли висіти в хаті поруч з образом Бога й різних святих, з акцентом на те, що вони є рівними, такими ж «святими», у сталінський період радянська пропаганда створила образ «непогрішимого вождя, використовуючи у публічній риторичі титули «великий вождь», «великий вождь і вчитель», «батько народів», «великий полководець», «геніальний учений», «кращий друг (вчених, письменників, фізиків, культурників і ін.)», тощо. Методом асоціації користується сучасна російська пропаганда, зображуючи, наприклад портрети С. Бандери разом із портретами воєнних злочинців, а портрети Путіна поруч із зображеннями Ганді, матері Терези, та ін. Такі ж методи асоціацій використовуються і у звичайному маркетингу, коли, до прикладу, реклама годинника, асоціюється із легким та заможним життям.

Така ж технологія присутня практично у кожній передвиборчій стратегії. У листопаді 2019 року ТЕХТУ публікують статтю, в якій здійснюють аналіз медійного навантаження позитивних та негативних новин із використанням прізвищ Порошенка та Зеленського у час передвиборчих кампаній у президенти України. Опираючись на соціологічні дані, які почали демонструвати, «що українці кардинально змінили ставлення до того, що відбувається в країні, відразу після президентських виборів», журналістам вдалося відслідкувати певні закономірності «співвідношення негативу й позитиву в одній із найвпливовіших телепрограм – ТСН. Також дослідили, в якому контексті в ефірах згадували Порошенка та Зеленського під час виборів».

Отже, під час дослідження було виявлено, що у період січня-лютого 2019 року практично «половина всіх назв сюжетів вечірніх і тижневих випусків ТСН включали слова, що асоціюються з негативними емоціями («вбити», «ДТП», «вкрасти», «погроза», «смерть» тощо)». Однак з квітня місяця таких слів стає набагато менше. Окрім того, за словами журналістки, яка детально аналізувала емоційні навантаження сюжетів ТСН, увага до П. Порошенка та В. Зеленського розподілялась нерівномірно. До прикладу, прізвище Порошенко згадувалося частіше лише у лютому і поруч із черговим «корупційним скандалом», пов'язаним із міністерством оборони України та звинуваченням у підкупі виборців. Порошенко частіше згадують разом зі словами, що викликають негативні емоції, що у відсотковому співвідношенні становить 30.8% від всіх випадків, тоді як прізвище Зеленського лише у 18.6% випадків [7]. Яскравими прикладами березневих заголовків зі згадуванням прізвища Порошенка є: «Порошенку не вдалося відмежувати президентську роботу від агітаційної активності – ОПОРА»; «Скандал із підозрами оточенню Порошенка: прокурор Кулик дав ексклюзивне інтерв'ю ТСН»; Історії ТСН. «Дорога на Банкову: як Порошенко став безальтернативним кандидатом у президенти в 2014»; «Свіже опитування: Порошенко в другому турі програє всім основним опонентам»; «Волонтери розкрили імена працівників штабів Порошенка, які могли відповідати за підкуп виборців» та ін.

Із прізвищем Зеленського виокремлюємо такі заголовки: «Зеленський лідирує в передвиборчих опитуваннях»; «Велике інтерв'ю Володимира Зеленського для ТСН. Тижня»; «Володимир Зеленський дав свідчення в Національній поліції щодо стеження за ним»; «Більше 23% українців, що точно підуть на вибори, віддадуть голоси за Зеленського» та багато інших. Таким чином, ТСН виступає інструментом у формуванні певного дискурсу нової політики, виключаючи із масової свідомості асоціацію із негативними емоціями по-відношенню до одного кандидата та міцно прив'язуючи негативні емоції по відношенню до іншого. Якщо звернутися до маркетингових напрацювань Е. Бернейза, можемо сказати, що ЗМІ виконує роль свого роду «інженера згоди». Сенси, які закладені у маніпулятивні повідо-

влення формують у громадян не просто уявлення, а іншу, сконструйовану реальність із фейковими проблемами, на яку ті просто погоджуються. «Інженер згоди, читаємо у Е. Бернейза, досягає її за допомогою усного та письмового слова, адаптованого під залучені засоби комунікації та розробленого для конкретної аудиторії, до якої він звертається» [11, с. 130]. Оскільки медіа мають постійний доступ до аналізу свого користувача, то є абсолютно очевидним той факт, що у конструюванні реальності вони є достатньо впевненими.

Висновки. Розвиток інтернет-технологій детермінує появу нових «точок дотику» у процесі політичної комунікації. Будучи одним із інструментів здійснення політичного маніпулювання, заангажовані ЗМІ достатньо часто використовують кілька засобів впливу на свою аудиторію: ток-шоу, інтерв'ю, стрічку новин із використання відповідних емоцій у прайм-тайм, використання заголовків на своїх офіційних інтернет-сторінках, та ін. Такий вплив має беззаперечно негативні наслідки, передусім для когнітивних структур психіки людини, а у глобальному значенні призводить до формування когнітивних упереджень, похибок і хибного прийняття рішень. Достатньо часто передвиборчі перегони асоціюють із національною лотереєю, адже ніколи достеменно не відомо чи електоральний вибір буде правильним. У ході роботи доведено, що процедура формування іміджу політичного лідера містить у собі ряд маніпуляцій: промови, голос, зовнішній вигляд, передвиборчі обіцянки, співдія із ЗМІ, і т. д. Для українського суспільства надалі залишається потреба у безпеці як одна із незадоволених базових потреб, до того ж підігріта російсько-українською війною. А отже, для інженерії політичного маніпулювання це хороший спосіб будувати нові сенси та наративи задля формування позитивного образу чергового «героя», «переможця», «гетьмана», який пообіцяє «забезпечити» задоволення базових потреб: матеріального комфорту, безпечного життя, відчуття домівки і т. д. Важливо розуміти, що вибори 2019 року запустили не тільки нові технології політичного маніпулювання із використанням новітніх інформаційних систем, але й показали наскільки українське суспільство є слабким у протидії маніпуляції. А отже, для її протидії необхідно розвинути систему логічного та критичного мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богуш Д. Десять секретів політичних компаній. Київ : Вид-во «Березовська». 2017. 168 с.
2. Ван Дейк Т. А. К определению дискурса. Ленинград: Сэйдж пабликэйшнсб 1998. 384 с.
3. Денисенко В., Вишневецький Ю. Політики не брешуть: 10 законів взаємодії політиків і виборців. Київ: Наш формат. 2020. 296 с.
4. Канеман Д., Словик П., Тверски А. Принятие решений в неопределенности: Правила и предубеждения. Харьков: Издательство Институт прикладной психологии «Гуманитарный Центр». 2005. 632 с.
5. Кастельс М. Власть коммуникации Москва: Изд. дом Высшей школы экономики. 2016. 564 с.
6. Костюк Ю: «Слуга народа» – сказка о том, что все у нас будет хорошо». URL: <https://cutt.ly/dH56UHK> (Дата звернення: 26.05.2022 р.).

7. Після президентських виборів Т СН почав вживати менше негативних слів. Аналіз заголовків сюжетів <https://cutt.ly/fH6e1Wу>
8. Порядок дискурса Мишеля Фуко: хто управляє знаннями, управляє всім. URL: <https://cutt.ly/АН6qіКА>. (Дата звернення: 26.05.2022 р.)
9. Почепцов Г. Смена акцентов современных медиа с информационных на физические и виртуальные URL: <https://cutt.ly/СН56аSe> (Дата звернення: 26.05.2022 р.)
10. Рибак І. В. Інформаційно-комунікативні виміри сучасного політичного маніпулювання. Держава і право. Випуск 57 С. 596-603
11. Bernays E. The Engineering of Consent. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 250, № 1. 1947.

ВПЛИВ COVID-19 НА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОЦЕСИ У СВІТІ

THE IMPACT OF THE COVID-19 ON REGIONAL PROCESSES IN THE WORLD

Міщенко А.С.,

*аспірантка кафедри політології
Запорізького національного університету*

У статті авторка розглядає активізацію регіональних процесів у світі у зв'язку із поширенням пандемії коронавірусу. Виявлено, що регіоналізм продемонстрував свою ефективність як колективний механізм взаємодопомоги. Обґрунтовано, що регіоналізм є складовим процесом глобалізації. Показано, що завдяки пандемії світ остаточно довів свою глобалізованість та взаємозалежність. Розглянуто та проаналізовано особливості функціонування в умовах пандемії Європейського Союзу та країн Азії і Африки у період поширення коронавірусу. Наявність та функціонування регіонального органу, який здатний в екстреному випадку приймати виважені та обмірковані рішення, довело свою ефективність. Тим самим довівши, що розвиток регіоналізму на сьогоднішній день є неодмінною умовою існування країн.

Розглянуто ситуацію, що склалася в Європейському Союзі, та розкрито сутність «коронаціоналізму», який з'явився на початку пандемії та спровокував коронакризу в Європі, від якої найбільше постраждала Італія. Продемонстровано ефективність регіоналізму на прикладі Африки, де, об'єднавшись, країни скоординували діяльність країн континенту, залучившись зовнішньополітичною підтримкою, та надходженнями зі сфери бізнесу. Усі можливі ресурси що були залучені, як результат були направлені на боротьбу з пандемією, та не допустили очікуваного катастрофічного поширення коронавірусу на Африканському континенті.

Не менш актуальним питанням для усіх регіонів світу є проблеми виходу зі стану пандемії. Отже, також було розглянуто питання вакцинації: і як загальної проблеми для більшості регіонів світу, так і індивідуальний випадок, коли саме наявність власної вакцини впливає на побудову зовнішньополітичних зв'язків та на формування зовнішнього оточення.

Розглянуто утворення відносно нового напрямку формування регіональної політики, а саме медичного регіоналізму, мета якого полягає у забезпеченні регіонів більш сталим ставленням до галузі охорони здоров'я, для того, щоб сумісно долати нові виклики та наслідки коронавірусної пандемії, зумовленої поширенням COVID-19 та його мутацій. А також для зменшення ризиків поширення хвороб іншого походження, які потенційно теж будуть негативно впливати на здоров'я в масштабах планети.

Ключові слова: глобалізація, регіональні процеси, регіоналізм, коронавірус, коронакриза, вакцинація.

In the article, the author considers the intensification of regional processes in the world due to the spread of the coronavirus pandemic. It has been found that regionalism has demonstrated its effectiveness as a collective mechanism of mutual assistance. It is justified that regionalism is a constituent process of globalization. It is shown that owing to the pandemic, the world has finally proved its globalization and interdependence. The peculiarities of functioning in the conditions of the pandemic of the European Union and the countries of Asia and Africa during the coronavirus spread are considered and analyzed. The presence and functioning of the regional body, which is able to make balanced and reasoned decisions in an emergency, proved its effectiveness. Thus, proving that the development of regionalism today is an indispensable condition for the existence of countries.

The situation in the European Union is examined, and the essence of "coronationalism," which appeared at the beginning of the pandemic and provoked the coronacrisis in Europe, from which Italy was most affected, is revealed. The effectiveness of regionalism on the example of Africa is demonstrated. By uniting, countries of Africa coordinated the activities of the continent, enlisting foreign policy support and revenues from the business sector. As a result, all possible resources were involved in fighting the pandemic, so the expected catastrophic spread of the coronavirus on the African continent didn't occur.

No less urgent issue for all regions of the world is the problem of getting out of the pandemic. Therefore, the issue of vaccination was also considered: both the general problem for most regions of the world, and the individual case when the presence of its own vaccine affects the construction of foreign policy ties and the formation of an external environment.

The formation of a relatively new direction of formation of regional policy, namely medical regionalism, is considered. Its goal is to provide regions with a more sustainable attitude to the healthcare sector in order to compatibly overcome the new challenges and consequences of the coronavirus pandemic caused by the spread of COVID-19 and its mutations. Also, it is aimed at reducing the risk of spreading diseases of other origin, which will potentially have a negative impact on health on the scale of the planet too.

Key words: globalization, regional processes, regionalism, coronavirus, coronacrisis, vaccination.

Постановка проблеми. Глобальним викликом сучасності стало розповсюдження COVID-19 по всіх континентах планети. Система світоустрою стала перед серйозним викликом, який вимагав певних трансформаційних дій та активної

діяльності з боку представників влади як країн, так і регіональних утворень. Актуальність теми дослідження обумовлена активізацією регіональних процесів, необхідністю регіоналізму для вирішення глобальних проблем. Взагалі подібна

ситуація є новою для світу, тому що коронавірус продемонстрував, наскільки глобалізований світ слабкий і не готовий до подібних ситуацій та скільки часу необхідно для налагодження певних зв'язків для вирішення неординарної проблеми. Дослідження впливу COVID-19 на регіональні процеси продемонстрували нестійкість, як до того вважалося, сталих регіональних об'єднань, та протилежну ситуацію, що країни, які постійно знаходяться в кризовому стані, об'єднали регіональні зусилля для уникнення повномасштабної трагедії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження регіональних процесів та впливу на них всесвітньої пандемії коронавірусу представлена у наукових працях Л. Горетті, Ф. Клієм, М. Лагутіна, С. Олорунтоба, Д. Хубер та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Під час пандемії активність регіональних процесів зросла, вони функціонують також відповідно до нових правил взаємозв'язку, взаємодопомоги та взаємозалежності. Глобальні процеси демонструють свою стійкість та впливовий характер, а регіональні процеси свою нестабільність та ситуативний характер, адже в одному випадку вони можуть посилитися, а в іншому, навпаки, послабитися. На нашу думку, взагалі вплив пандемії COVID-19 на характер регіональних процесів та їх взаємозв'язок на сьогодні є ще не досконало дослідженим та, скоріш за все, в майбутньому подібні ситуації будуть вимагати як перебудови світоустрою, так і перегляду канонів функціонування регіональних утворень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основна мета даної статті полягає у доведенні вагомості ролі регіональних утворень та здатності регіоналізму допомогти у вирішенні глобальних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення регіональних процесів є затребуваним напрямком наукових досліджень не лише через його багатовекторність та корелятивний зв'язок з процесом глобалізації, а і через появу такого нового світового фактору, як пандемія коронавірусу. Регіоналізм як форма політичної самоідентифікації країн, схожих за культурою та самобутністю, без сумніву, піддався значним випробуванням. Пандемія внесла певні корективи у розуміння ефективності регіоналізму як на локальних рівнях, так і у міжнародному співробітництві та у співвідношенні з глобалізмом. Відповідно, даний взаємозв'язок на сьогодні вимагає від науковців більш детального вивчення та розробки адекватних відповідей на виклики сучасності.

З початком всесвітньої пандемії коронавірусу та впровадження локдаунів більшістю країнами світу низка проблем регіонального функціону-

вання, що до того знаходилися в латентному стані, спливла назовні.

Коронакриза дала відповідь на давніше питання щодо кореляції регіоналізму та глобалізму та продемонструвала, що, скоріш за все, регіоналізація є процесом глобалізму, а регіональне управління є частиною глобального управління. Таким чином пандемія стала викликом не лише для регіональних систем, а й для глобалізованої системи світоустрою. Одним з факторів взаємозв'язку регіоналізму з глобалізмом є той факт, що за час коронакризи регіональні процеси почали глобалізуватися, а саме відбулося розширення сфер діяльності регіональних структур. Даний процес виявляється за рахунок того факту, що на повістку дня регіональних організацій, окрім економічних та політичних питань, вийшли і проблеми щодо подальшої сумісної боротьби з наслідками COVID-19, охорони здоров'я, медицини та інші проблеми (клімат, мігранти, безпека тощо) [1, 3].

Поширення пандемії коронавірусу сприяло тому, що сфера охорони здоров'я стала ще однією об'єднуючою ланкою регіональних структур. Це реалізовується через низку заходів, а саме: обмін досвідом (допомога лікарів) та інформацією, взаємні консультації, загальні закупівлі ліків, вакцини та медичного обладнання, документообігу у взаємній торгівлі, надання фінансової допомоги бізнесу у період карантину тощо.

Але для досягнення міжрегіонального консенсусу більшості регіональних структур довелося стикнутися з кризою солідарності всередині регіональних об'єднань. Для розуміння даної проблеми та спроб почати її вирішувати знадобилися час та людські життя. З початком пандемії першочергово внутрішньосоюзна криза солідарності проявилася в ЄС, це відбувалося внаслідок того, що країни-лідери ЄС, Німеччина та Франція, обмежили експорт медичних товарів, що перервало принцип вільного експорту необхідних товарів для життєдіяльності. Також низка країн (Польща, Австрія та Словенія) без попередніх консультацій закрили власні кордони, тим самим зруйнували принцип вільного переміщення осіб. Таким чином бачимо, що під час першої хвилі пандемії країни Європейського Союзу перешкодили реалізації низки традиційних для європейського суспільства принципів, правил та законів заради власного порятунку, але тим самим призвели своїми діями до поглиблення регіональної кризи. Європейський Союз стикнувся з таким явищем як «коронанаціоналізм» [4, 6].

Коли пандемія та кількість захворілих на COVID-19 перевищила усі можливі норми для систем охорони здоров'я країн ЄС, то, наприклад, в Італії медична система країни не була здатна самостійно подолати даний виклик. Після довготривалого очікування на допомогу країни ЄС

таки розпочали надавати консульську допомогу, надсилання медичного обладнання та відповідних кваліфікованих працівників до Італії. Отже, регіоналізм на першому етапі не був здатним до прийняття ударів з боку кризи ненасильницької небезпеки, де кожна країна, заклавши кордони, почала вирішувати лише проблеми власної національної безпеки, без урахування, що вони є інтегрованим простором, тим самим уникаючи колективної безпеки. Отже, європейський регіоналізм не був готовий до таких проблем і продемонстрував свою хиткість та нестабільність до кризових обставин. Але з часом, після розуміння того, що такі колективні дії мають більше шансів на перемогу над спільною проблемою, комісія ЄС вирішила, що для мінімізації економічних наслідків необхідно ініціювати підтримку бізнесу у вигляді 540 мільярдів євро, а Центральний європейський банк надав місцевим банкам близько 870 мільярдів євро. У подальшому також планується надати 75 мільярдів євро країнам членам ЄС у вигляді грантів та займів на відновлення після пандемії [4, 5].

Таким чином, бачимо, що ЄС, незважаючи на всесвітню пандемію, зумів продемонструвати ефективність у допомозі з вирішенням ковідних та постковідних проблем, зробивши революційний розвиток у єврозоні та ставши світовим лідером у боротьбі з коронавірусом. Регіоналізм в Європі довів свою ефективність, правда із невеличким запізненням, тепер одна із основних цілей ЄС – це спільна розробка дорожньої карти щодо подальших дій боротьби з COVID-19 та її новими формами мутації в подальшому. Дана форма роботи повинна буде координувати регіональні процеси, вирішувати питання відкритих/закритих кордонів, експорту/імпорту та, найголовніше, встановлення довіри, без якої існування та функціонування Європейського Союзу не буде ефективним. Відкритим питанням залишається те, наскільки була б ефективною боротьба з коронавірусом, якби Європа була централізованою, бо, як продемонстрував досвід, не всі країни ЄС однаково розвинуті, навіть якщо розглядати медичну систему [4,5,6].

Якщо для деяких країн коронавірусна криза стала трагедією та викликом, то для інших країн вона виступила приводом для поширення зовнішнього впливу. Так поведінка стосується саме зовнішньополітичної діяльності Російської Федерації. Розробка та реалізація вакцини проти коронавірусу та її оперативне розповсюдження до багатьох країн-партнерів дозволили Росії продемонструвати своїм партнерам з євразійських інтеграційних структур серйозний потенціал і переваги російської медицини. Хоча до розробленої РФ вакцини «Спутнік V» з боку ВОЗ та взагалі світового співтовариства залишається низка претензій та зауважень, російська пропаганда продо-

вжує нав'язувати власний медичний продукт, тим самим нагадуючи пострадянським країнам про важливість та необхідність співпраці з Росією. Основним меседжем є ідея того, що вакцинація саме «Спутнік V» буде як мінімум профілактичною від заражень або від повторного зараження та взагалі здатна подолати наслідки пандемії коронавірусу, а саме імунізувати населення від мутацій коронавірусу [2].

Отже бачимо, що наявність власної вакцини в умовах тотальної пандемії відіграла для Росії таку роль, яку приписують інструментам «м'якої сили» щодо підвищення привабливості образу країни. Саме масова вакцинація російською вакциною актуалізувала та поновила процес євразійської інтеграції [2].

У світі існують певні побоювання щодо того, що в силу свого слабкого економічного та політичного розвитку більш за все постраждають країни Африканського регіону. Але, на думку африканських дослідників, від катастрофічного сценарію розвитку пандемії в Африці врятував саме регіоналізм. Прийняття регіоналізму як основної стратегії супроводжувалося тим, що більшість африканських регіонів не здатні самостійно впоратися з пандемією через відсутність необхідного медичного обладнання, а також через той факт, що в Африці кордони є умовними, а закрити кордони неможливо через трансрегіональне співробітництво та родинні зв'язки. Отже, Африканські країни вирішували об'єднатися заради боротьби з коронавірусом, особливо активно функціонував Африканський Союз, який взяв на себе роль координатора по боротьбі з COVID-19. Було мобілізовано сили приватного сектору та міжнародного співтовариства для внесення вкладу у фонд, тому що вони зацікавлені у вирішенні проблем, пов'язаних з розповсюдженням пандемії коронавірусу. Таким чином організація «Africa50» виділила 300 тис. дол. на підтримку Африканських центрів контролю та профілактики захворювань, Африканський банк розвитку підтримав фонд у розмірі 27,33 млн. дол. Африканський Союз також закликав функціонуючі заклади, такі як Африканський центр з контролю та профілактики захворювань та регіональні економічні співтовариства, до навчання та оснащення співробітників охорони здоров'я на регіональному та континентальному рівнях для боротьби з майбутніми пандеміями. Отже, бачимо, що регіональний підхід зміг стримати загрозу, на яку могла б натрапити Африка на початку пандемії. Звісно, традиційні проблеми африканського континенту залишаються актуальними, але мобілізація сил допомагає уникнути ще більш негативного сценарію розвитку хвороби на континенті [7].

На повістці дня сьогодення стоїть проблема вакцинації. Наразі існує вже значна кількість

можливих вакцин, що є визнаними ВОЗ, які є у вільному доступу до можливості вакцинуватися. Але майже кожна країна світу стикнулася з проблемою так званого антивакцинаторського руху, учасники якого за тих чи інших причин відмовляються вакцинуватися, аргументуючи свою позицію тим, що заклик, а в деяких випадках і примус певної категорії населення вакцинуватися, є порушенням прав людини та є антидемократичними. З такою проблемою зустрілися як у Європі, так і у всьому світі. Отже, бачимо, що і впровадження локдаунів, масової самоізоляції і реалізація альтернативи у вигляді вакцинації викликають невдоволення по всьому світові та тим самим загрожують демократичним інституціям. Щодо питання регіоналізації, то на сьогодні, вважаємо, існуюча проблема є викликом для кожного регіону світу, так як для деяких регіонів світу важливо зберегти популяцію населення (країни Європи, колишнього СРСР, США), або зменшити загрозу поширення вірусу на світ через необхідність перетинати кордон з тих чи інших причин (Азія), або ж знизити навантаження на медичну систему (Південна Америка, Африка).

Більш актуальною для регіональних утворень стає проблема мутації коронавірусу, тому що виникає значна кількість питань, у тому числі – наскільки існуючі вакцини здатні боротися з мутаціями та саме в якому регіоні буде знайдено чергову мутацію, а також до яких саме наслідків здатна призвести та чи інша мутація та якими темпами вона буде поширюватися.

Щодо даної ситуації вважаємо доречним також поглибити так звану медичну регіональну співпрацю, адже вона надасть можливість більш чітко координувати процес протікання коронавірусу, його мутацію та надасть можливість обговорення долі вакцинації та її темпів. Впровадження та функціонування медичного регіоналізму стане одним із факторів закріплення регіональної співпраці, саме на засадах актуальних проблем для всього світу (пандемія) це зможе вирішувати ще й інші проблеми (проблеми, що пов'язані з погіршенням стану здоров'я у зв'язку зі зміною клімату) та ін., що сполучені з медичними та, відповідно, управлінськими питаннями. Це, в свою чергу, буде сприяти наданню екстреної медичної допомоги в тих чи інших випадках, реалізовувати обмін досвідом. Завдяки подібній діяльності можна активізувати діяльність ВООЗ, тим самим відбудеться децентралізація регіональних зв'язків у медичній

галузі, що потенційно надасть можливість уникати ситуацій, коли країни зачиняться, не в змозі вирішити ті чи інші питання в галузі медицини, що порушує демократичні засади цих країн та взагалі права людини.

Відповідно до пандемії COVID-19, то вважаємо, що за умови, якби наразі діяли б умови «старого» регіоналізму, то світ виходив би з кризи значно довше, а оскільки це проблема усього світу, то вирішувати її необхідно спільно, комплексно враховуючи не лише економічний, а й соціальний аспект. На нашу думку, коронавірусна криза ще більше об'єднає країни та сприятиме ще більшому поширенню регіоналізму не лише на Європу та наближені до неї частини світу, але й у інші регіони. Зокрема, потреба в регіоналізмі загостриться і для Центральної Азії, що в перспективі продемонструє ефективність регіоналізму в сучасних умовах як одночасно противаги та адекватної підтримки процесу глобалізації.

Звісно, частіше за все регіоналізм розглядають на світовому чи континентальному рівнях. Але даний процес можна і локалізувати, і прослідкувати за особливостями даного процесу в окремій країні та в окремих регіонах країни. Таким чином процес регіоналізму можна дослідити і в сучасних українських соціально-політичних реаліях.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Ситуація із загостренням пандемії коронавірусу показала світу його слабкі місця, і це проявилось не лише у системі охорони здоров'я та економіці, а й стосувалося уміння політиків координувати ситуацію в країні та регіонах під час екстрених ситуацій. Нестабільна ситуація довела світу, наскільки він глобалізований та наскільки важливим є факт взаємодопомоги у кризові часи. Політичному співтовариству пандемія засвідчила, що процес регіоналізму є необхідним та що регіоналізм є основною складовою процесу глобалізації. Пандемія описала декілька варіантів реакцій на розвиток подій, а саме: 1) об'єднання заради можливості уникнення катастрофічних масштабів на прикладі Африки; 2) поширення зовнішнього впливу за рахунок можливостей (РФ) та 3) закриття кордонів та паніка щодо відсутності розуміння, що відбувається та як саме адекватно реагувати (ЄС на початку пандемії). Але, як бачимо, в результаті пандемія активізувала регіональні процеси в усьому світі та продемонструвала важливість регіоналізму як провідного процесу для стабільності життєдіяльності сучасного світоустрою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лагутина М. Актуальные тенденции в развитии регионализма в период пандемии. URL: <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/aktualnye-tendentsii-v-razvitiy-regionalizma/> (дата звернення: 20.01.2022).
2. Нурша А. Казахстан в интеграционной и дезинтеграционной динамике в Центральной Азии и ЕАЭС в период пандемии коронавируса. URL: <https://www.caa-network.org/archives/22163> (дата звернення: 20.01.2022)

3. Толипов Ф. План «Б» для глобализации и либерализма. План «Б» для регионализма в Центральной Азии. URL: <https://www.caa-network.org/archives/19553> (дата звернення: 20.01.2022).
4. Bosa I., Castelli A, Castelli M., Ciani O., Vainieri M. Corona-regionalism? Differences in regional responses to COVID-19 in Italy Health Policy Volume 125, Issue 9, September 2021, Pages 1179-1187
5. Goretti L., Huber D., Regionalism at the Time of Covid-19: Impact and Implications in Europe, and Beyond. URL: https://ecpr.eu/Events/Event /PanelDetails/10563?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=op,sc (дата звернення: 20.01.2022).
6. Kliem F. 2020. Regionalism and Covid-19: How EU-ASEAN Inter-regionalism can Strengthen Pandemic Management. URL: https://think-asia.org/bitstream/handle/11540/12463/PR200826_Regionalism-and-Covid19_v2.pdf?sequence=1 (дата звернення: 20.01.2022).
7. Oloruntoba S. How regionalism has helped Africa manage the COVID-19 pandemic URL: https://theconversation-com.translate.goog/how-regionalism-has-helped-africa-manage-the-covid-19-pandemic-161924?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=op,sc (дата звернення: 20.01.2022).

ПОЛІТИКО-ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ БЕЗПЕКОВИХ РІШЕНЬ: КОНТЕКСТ СУЧАСНИХ СТАЛИХ ДЕМОКРАТІЙ

POLITICAL AND INSTITUTIONAL PRINCIPLES OF SECURITY DECISIONS: THE CONTEXT OF CONTEMPORARY SUSTAINABLE DEMOCRACIES

Омельченко С.В.,

аспірант кафедри політології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Вивчається процес ухвалення безпекових рішень, детермінований конфігурацією політико-інституційного середовища, яке може зумовлювати динаміку прийняття рішень та їх результативність. Розглядається досвід сучасних демократичних держав світу, який свідчить, що інституційні ланки політики безпеки вибудовується в рамках міжнародної співпраці, а також на основі внутрішньополітичного консенсусу. Розкриваються так звані «червоні лінії», за які не може переходити політичний актор навіть за умови конфліктної взаємодії з оточенням. Встановлюються зміст розширеного тлумачення політичної безпеки, яке стосується не лише життя індивідів та функціонування суспільства, але й політичних прав людини, розкриває обсяги та напрямки надзвичайної інституційної взаємодії. Обговорюються одностайність ухвалення політичних рішень в ЄС, яка до певної міри гарантує їх визнання всіма членами вказаних країн. У статті використані найбільш поширені методи сучасної політичної науки (системний та порівняльний) та загальнологічні методи (індуктивний, гіпотетико-дедуктивний). З'ясовуються особливості процесів прийняття безпекових рішень як передумови розвитку системи політико-інституційного забезпечення динамічного розвитку сталої демократії. Досліджуються чинники, що враховують як внутрішні, так і зовнішні контексти безпеки сучасного ЄС. Розкрито колегіальну модель забезпечення політичної безпеки, яка передбачає делегативний принцип виконання рішень. Виявляється значення безпекового контексту сталих демократій, який визначає загальні рамки політичних дій в даному секторі. Встановлено специфіку спроможності конкретної демократичної держави досягти визначених цілей у безпековому секторі. Досліджуються сучасні обговорення стосовно змісту політичної безпеки, які акцентують увагу на нетрадиційних викликах і загрозах для демократичної політичної стабільності. З'ясовуються актуальність питань екологічної безпеки для безпекового середовища, яке потребує діяльності із втручання політичних інститутів. Вивчено комплексне розуміння політичної безпеки, яке визначає вектори модернізації врахування загроз та їх політико-інституційного запобігання. Зроблено висновок про спроможність політики безпеки у трансформаційних державах, яка подекуди не має особливого статусу відносно інших пріоритетних проблем функціонування суспільства та державотворення.

Ключові слова: політико-інституційна взаємодія, політична безпека, «червоні лінії», політичні обговорення, політичні рішення, політичні процедури.

The process of security decisions making, determined by the configuration of the political and institutional environment, which can determine the dynamics of decision-making and their effectiveness, is studied. The experience of modern democracies of the world is considered, which shows that the institutional links of security policy are built in the framework of international cooperation, as well as on the basis of domestic political consensus. The so-called «red lines» are revealed, which a political actor cannot cross even in the event of conflict with the environment. The content of the expanded interpretation of political security, which concerns not only the life of individuals and the functioning of society, but also political human rights, reveals the scope and directions of extraordinary institutional cooperation. The unanimity of political decision-making in the EU is discussed, which to some extent guarantees their recognition by all members of these countries. The article uses the most common methods of modern political science (systemic and comparative) and general methods (inductive, hypothetical-deductive). The peculiarities of security decision-making processes as a prerequisite for the development of a system of political and institutional support for the dynamic development of a sustainable democracy are clarified. Factors that take into account both internal and external security contexts of the modern EU are studied. A collegial model of ensuring political security has been revealed, which provides for a delegate principle of implementing decisions. The importance of the security context of sustainable democracies, which determines the general framework of political action in this sector, is revealed. The specificity of the ability of a particular democratic state to achieve certain goals in the security sector is established. Current discussions on the content of political security are explored, focusing on non-traditional challenges and threats to democratic political stability. The relevance of environmental security issues for the security environment, which requires the intervention of political institutions, is clarified. A comprehensive understanding of political security has been studied, which identifies the vectors for modernizing the consideration of threats and their political and institutional prevention. The conclusion is made about the ability of security policy in transformational states, which in some places does not have a special status in relation to other priority problems of society and state-building.

Key words: political-institutional interaction, political security, «red lines», political discussions, political decisions, political procedures.

Постановка проблеми. Взаємодія політичних інститутів у безпековій сфері демократичної держави проходить трансформації залежно від усвідомлення політичним класом загроз та ризиків національній безпеці. Міжнародна ситуація вимагає швидкого реагування та чітких процедур. Водночас процес ухвалення безпекових рішень детермінований конфігурацією політико-інститу-

ційного середовища, яке може зумовлювати динаміку прийняття рішень та їх результативність. На макрорівні учасниками політико-безпекових обговорень можуть бути політичні сили, гілки влади, неформальні групи впливу тощо. Як показав приклад сучасної України, впливати на безпекову політику держави можуть політичні актори, ангажовані до співпраці державою-агресором. За таких умов актуалізується питання інституційної спроможності структур політичної безпеки, можливості відповідей на виклики, адаптивності до нових умов тощо. Досвід сучасних демократичних держав світу свідчить, що інституційні ланки політики безпеки вибудовується в рамках міжнародної співпраці, а також на основі внутрішньополітичного консенсусу. Також актуальним є питання доктринального забезпечення політичної безпеки та виявлення можливостей для партнерських коаліцій для конкуруючих політичних сил. Передусім ідеться про так звані «червоні лінії», за які не може переходити політичний актор навіть за умови конфліктної взаємодії з оточенням. В умовах ворожої агресії значну увагу викликає питання модернізації політико-безпекового сектору з метою якнайшвидшого налагодження взаємодії з міжнародними політичними партнерами та якнайшвидшої реакції на зміну безпекової ситуації.

Аналіз публікацій. До питання політико-інституційного забезпечення політичної безпеки та стабільності долучилася низка зарубіжних вчених та моніторингових і дослідних інституцій. Зокрема, в колективній монографії П. Берсенса, К. де Ландтшир, Л. Браекманса, Б. Сагерт було досліджено комплексне прийняття політичних рішень в контексті розвитку лідерства, легітимності та комунікації [2], Національний демократичний інститут здійснив огляд прийняття політичних рішень під час кризи та надав практичний інструментарій для політиків під час пандемії COVID-19 [10], Д. Лейк звертає увагу на важливість інститутів безпеки в протидії анархії [9], Д. Сільван, А. Гоель і Б. Чандрасекаран здійснили аналіз прийняття політичних рішень з точки зору засобів обробки інформації [11]. Однак, існує необхідність ідентифікації ціннісних та мотиваційних компонентів політико-інституційного середовища прийняття безпекових рішень в контексті функціонування сталих демократій.

Метою статті є виявлення особливостей політико-інституційного забезпечення безпекових рішень в умовах сучасної сталої демократії. Завданням статті є формування вектору модернізації політико-інституційних механізмів та процедур безпекових рішень.

Основний зміст

Інституційне середовище політичної безпеки міжнародного рівня відображено в документах сучасного ЄС. В них акцентовано увагу на місці

й безпекового сектору Союзу. Також встановлюються завдання конкретних інституцій. Ця інформація допомагає уявити масштаб та рівень діяльності із впорядкування інституційного забезпечення безпекових рішень. Згідно з «Європейською стратегією безпеки: безпечна Європа у кращому світі», користуючись унікальним набором інструментів, ЄС вже робить внесок у більш безпечний світ. ЄС працював над формуванням безпеки людей, зменшуючи бідність і нерівність, сприяючи належному врядуванню та права людини, сприяння розвитку та усунення основних причин конфліктів і небезпеки. ЄС залишається найбільшим донором для країн, які цього потребують. Довгострокове залучення є необхідні для тривалої стабілізації [4].

Розширене тлумачення безпеки, яке стосується не лише життя індивідів та функціонування суспільства, але й політичних прав людини, розкриває обсяги та напрямки інституційного забезпечення. Для сучасної Європи важливим є ціннісний підхід, який визначає поведінку посадовців та предмет політичних обговорень стосовно стану безпеки. Згідно з європейським документом «Зовнішня політика та політика безпеки», політика безпеки ЄС спрямована на збереження миру зміцнення міжнародної безпеки; сприяння міжнародному співробітництву; розвиток та зміцнення демократії, верховенства права та поваги до прав людини та основних свобод [6].

Установчі домовленості стосовно рівня політичної безпеки визначають конкретні траєкторії політичних рішень та результати діяльності інституцій. Одностаєне ухвалення політичних рішень в ЄС до певної міри гарантує їх визнання всіма членами вказаних країн. Ціннісні конструкції безпекового значення, які втілюються на національному рівні, також потребують нагляду з боку наднаціональних інституцій. У коментарях до рішень Європейської Ради, «Зовнішня політика та політика безпеки – роль Ради та Європейської Ради» обговорюється мета статей та безпекових рішень. Зокрема, у статтях договору визначено роль Європейської Ради та Ради Європейського Союзу (конкретно – Європейської ради, яка є вищим політичним органом Європейського союзу, який складається з глав держав та урядів держав-членів ЄС) у спільній зовнішньої та безпекової політики ЄС (CFSP), яка включає спільні дії щодо безпеки та оборони. Рішення забезпечують правові основи для створення головних комітетів і підготовчих органів Ради, які займаються зовнішньою політикою та політикою безпеки, а також визначають, як вони головуєть [5].

Інституційне забезпечення безпеки вирішення на рівні ЄС передбачає визначення ролей конкретних установ. Також у документах ради Європи визначаються межі повноважень в рам-

ках здійснення рішень. Згідно зі змістом рішення «Зовнішня політика та політика безпеки – роль Ради та Європейської Ради» визначаються функціональні ролі інститутів Європейської ради та Ради в рамках CFSP визначені статтею 26: Європейська рада визначає загальний політичний напрямок та визначає пріоритети; також Рада визначає та реалізує ці пріоритети [5].

Цільові засади рішень стосовно безпеки характеризується достатньою універсальністю. Вони враховують як внутрішні, так і зовнішні контексти розвитку сучасного ЄС. Але головною метою цієї політико-інституційної системи є захист прав і свобод громадян та демократичного політичного ладу. Також рішення Європейської ради в Статті 26 вимагає від цієї установи визначити стратегічні інтереси ЄС; визначити цілі та загальні керівні принципи CFSP, у тому числі щодо питань оборони; прийняти необхідні відповідні рішення. Ці керівні принципи та цілі базуються на принципах зовнішньої дії ЄС та його цілях, викладених у статті 21. До них належать: захист цінностей ЄС, фундаментальних інтересів, безпеки, незалежності та цілісності; консолідація та підтримка демократії, верховенства права та прав людини; збереження миру, запобігання конфліктам та зміцнення міжнародної безпеки; просування міжнародної системи, заснованої на міцнішій багаторсторонній співпраці та належному глобальному управлінні [5].

Колегіальна модель забезпечення політичної безпеки передбачає делегативний принцип виконання рішень. На прикладі ЄС видно, що не зважаючи на загальний декларативний характер цілей безпекових інституцій, вони мають керуватися конкретною посадовою особою з чітко визначеним предметом відання і засобами виконання повноважень. «Зовнішня політика та політика безпеки – роль Ради та Європейської Ради» стверджує, що основні інтереси та принципи ЄС наразі викладені в «Глобальній стратегії ЄС» щодо зовнішньої політики та політики безпеки. Президент Європейської ради представляє ЄС на міжнародному рівні у питаннях, що стосуються спільної політики безпеки, на рівні глав держав та/або урядів, не впливаючи на повноваження Верховного представника Союзу із закордонних справ і політики безпеки. Верховний представник бере участь у роботі Європейська рада [5].

Безпековий контекст сталих демократії визначає загальні рамки політичних дій в цьому секторі. Зокрема, йдеться про широкий обмін інформацією та постійну підтримку комунікації. Це певною мірою утримує конкретні держави та політичних суб'єктів від односторонніх неконструктивних дій, в тому числі перетину так званих «червоних ліній». Цікавими є спроби моделювання поведінки політичних лідерів як частини політико-

інституційного середовища. Зокрема, американський вчений Т. Чепмен значну увагу приділяє інформаційній ролі міжнародних інституцій. Він стверджує, що деякі питання щодо інформаційних аспектів інституційної поведінки залишаються недостатньо вивченими. Він висуває питання: що визначає, як аудиторія реагує на інституційні рішення? Через які канали надання інформації впливає на зовнішню політику? Т. Чепмен розробив формальну модель, мотивовану інформаційними ефектами інститутів безпеки [1].

Спроможність конкретної демократичної держави досягти визначених цілей у безпековому секторі визначається внутрішнім консенсусом та можливостями ресурсного забезпечення. Однак, вирішального значення набуває безпекова політика лідерів та їх послідовність у виконанні прийнятих рішень. Згідно з Т. Чепменом, формальна модель зображує передачу інформації між вітчизняною аудиторією, міжнародною інституцією та організатором зовнішньої політики. Заяви, опубліковані державами-членами через установу, служать для інформування аудиторії про ймовірні результати дій її лідера. Модель демонструє, що лідери мають стимули консультиватися з відносно консервативними інституціями, оскільки їхня підтримка переконує аудиторію, що вони також повинні підтримувати запропоновану політику. Лідери стикаються зі стимулами, щоб уникнути несхвалення ревізійністських інституцій, оскільки їх опозиція буде мати тенденцію викликати спротив громадськості [1].

Сучасні обговорення стосовно змісту політичної безпеки акцентують увагу на нетрадиційних викликах і загрозах для демократичної політичної стабільності. Передусім, це загрози для фундаментальних політичних цінностей: свободи, демократії, прав людини з боку інформаційного середовища суспільства і політики. Дослідник Х. Гріот слушно вказує, що все більш актуальними стають технологічні сценарії, кіберзагрози, спроби знищити інформацію чи вкрати її з економічних і політичних причин, маніпулювання інформацією породжує неякісну демократію, аж до легітимізації виборчих процесів [7].

Широкі ціннісні рамки демократичної безпекової політики не вичерпуються проблемами захисту прав людини та фундаментальних засад свободи вибору. Актуальним питанням щодо оновлення «червоних ліній» безпекового середовища, яке потребує діяльності із втручання політичних інститутів є екологічна безпека. Згідно з Х. Гріотом, «екологічні сценарії важливі, оскільки стає все більш очевидним, що екологічні проблеми є проблемами безпеки, доступ до води та енергії спричиняє постійні конфлікти» [7].

Яким би абстрактним не виглядала проблема захисту навколишнього природного середовища,

вона пов'язана з питаннями й енергетичного сектору, що також вимагає міжінституційної взаємодії та координації як на національному, так і на локальному рівнях. Комплексне розуміння політичної безпеки визначає вектори модернізації обрахунку загроз та їх політико-інституційного запобігання. До найважливіших завдань, які зараховують до внутрішніх аспектів розподілу влади, характерним є досягнення ефективності державного апарату (good governance). Згідно з підсумковим документом Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам «Резюме політики щодо демократії, конфліктів і безпеки людини: ключові висновки та рекомендації», джерела незахищеності полягають у відчуженні та відсутності доступу до влади та ресурсів. Концепція людської безпеки наголошує на захисті людей від серйозних загроз їхньому життю, безпеці, від шкоди та насильницьких конфліктів, а також на наданні прав і можливостей проти таких соціальних загроз, як хвороби чи злочини [3].

Одним з найважливіших рівнів інституційного середовища безпекових рішень є наявність гарантій захисту певних прав та невід'ємних потреб людини і громадянина. Саме демократичний спосіб врядування визначає гарантії політичної безпеки на макрорівні. Згідно з даними Міжнародного інституту демократії, демократія дає змогу захищати народи через інституційні гарантії, рівність перед законом та просування прав людини. Демократична практика пов'язує розширення прав і можливостей людей із важливими результатами суспільного розвитку, такими як освіта, охорона здоров'я та можливості для існування [3].

Взаємодія політичних інститутів у безпековій сфері створює умови для прогнозування безпекової ситуації. Для сучасної України необхідним є якнайшвидше врахування інституційних важелів та гарантій, характерних для сталих демократій. Ці кроки допоможуть продемонструвати інституційну спроможність нашої держави в контексті сучасних безпекових викликів. Вони дадуть змогу збільшити довіру до України з боку міжнародних партнерів.

Висновки

Таким чином, політика-інституційні важелі ухвалення рішень в демократичному середовищі формують певні передумови ухвалення раціональних безпекових рішень. До таких важелів належать, як відомо, система стримувань і протитяг, «червоні лінії» політичної безпеки, пакти

та угоди щодо політичної і економічної стабільності. Досвід держав ЄС та США свідчить, що в умовах відкритості та прозорості публічного врядування безпекової сфери центри ухвалення безпекових рішень мають дуже вузьке коло альтернатив. Внаслідок цього зменшується імовірність ухвалення «шкідливих» або невдалих рішень. У трансформаційних державах безпековий сектор не має особливого статусу відносно інших пріоритетних проблем функціонування суспільства та державотворення. Внаслідок цього конфлікти між політичними силами та деструктивний зовнішній вплив нівелює зусилля щодо формування чіткого контуру політичної безпеки. Агресія проти України показала, що основні політичні інститути (держава, партії, громадянське суспільство, місцеві громади тощо) потребують часу для відповіді на жорстокі виклики військової загрози. Парадоксально, але питанням політичної дискусії виступають не стратегічні напрямки політичної безпеки і захисту держави і суспільства. Обговорюються основні засади спрямування ресурсів та контролю над важливими секторами економіки та інфраструктури. Одностаїнність уряду та парламенту в сучасній Україні в умовах агресії була забезпечена наявністю так званої парламентської монобільшості. Водночас міжнародна практика свідчить, що безпекові виклики стають важливою темою політичних дискусій. Внаслідок цього уповільнюється процес прийняття важливих невідкладних рішень. На прикладі політико-інституційних взаємодій в країнах ЄС під час війни проти України починаючи з 24 лютого 2022 року спостерігається як консенсусні, так і конфліктні тенденції в рамках реакції держав на російську агресію. Першочерговим завданням реформи сектору політичної безпеки в Україні має стати законодавче закріплення політико-безпекових алгоритмів, які забезпечують оперативність прийняття рішень. Також важливою є синхронізація оборонних зусиль. У цілому метою перетворення в політико-інституційних взаємодіях має бути таке забезпечення політико-інституційної співпраці, яке буде гарантувати свободу політичної позиції та функціональну координованість дій державної системи і суспільства. Перспективи подальшого розвитку проблеми, порушеної в даній статті, є виявлення вдалих кейсів та конфігурацій політико-інституційної відповіді на випадки викликів політичної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Chapman T. L. International security institutions, domestic policy and institutional legitimacy. *The Journal of Conflict Resolution*, 2007.51 (1), 134–166.
2. *Complex Political Decision-Making Leadership, Legitimacy and Communication*. Ed. by P. Bursens, C. De Landtsheer, L. Braeckmans, B. Segaert. 2021. Routledge. 236 P.

3. Democracy, Conflict and Human Security Policy Summary: Key Findings and Recommendations. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/chapters/democracy-conflict-and-human-security/democracy-conflict-and-human-security-handbook-policy-summary.pdf>
4. European security strategy council of the european union a secure europe in a better world. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf>
5. Foreign and security policy – the role of the Council and the European Council. URL: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:4413645>
6. Foreign and Security Policy. URL: https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/actions-topic/foreign-and-security-policy_en
7. Griot Ch. Political institutions need to be updated to face new security threats. URL: <https://atalayar.com/en/content/political-institutions-need-be-updated-face-new-security-threats>
8. Human Security Report Project (HSRP), «Persistent Armed Conflict: An Increasing Threat?» in Human Security Report 2012: Sexual Violence, Education, and War: Beyond the Mainstream Narrative. Vancouver: Human Security Press. 2012. 180.
9. Lake D. A. Beyond anarchy: the importance of security institutions. *International Security*. 2001. 26 (1). 129–160.
10. Political decision-making during a crisis a practical toolkit for politicians during the COVID-19 pandemic. National democratic institute. URL: <https://www.ndi.org/sites/default/files/Crisis%20Response%20Teams%20English.pdf>
11. Sylvan D. A., Goel A., & Chandrasekaran B. Analyzing Political Decision Making from an Information-Processing Perspective: JESSE. *American Journal of Political Science*, 199034(1), 74–123. <https://doi.org/10.2307/2111512>

REFERENCES:

1. Chapman T. L. International security institutions, domestic policy and institutional legitimacy. *The Journal of Conflict Resolution*, 2007.51 (1), 134–166.
2. Complex Political Decision-Making Leadership, Legitimacy and Communication. Ed. by P. Bursens, C. De Landtsheer, L. Braeckmans, B. Segaert. 2021. Routledge. 236 P.
3. Democracy, Conflict and Human Security Policy Summary: Key Findings and Recommendations. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/chapters/democracy-conflict-and-human-security/democracy-conflict-and-human-security-handbook-policy-summary.pdf>
4. European security strategy council of the european union a secure europe in a better world. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf>
5. Foreign and security policy – the role of the Council and the European Council. URL: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:4413645>
6. Foreign and Security Policy. URL: https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/actions-topic/foreign-and-security-policy_en
7. Griot Ch. Political institutions need to be updated to face new security threats. URL: <https://atalayar.com/en/content/political-institutions-need-be-updated-face-new-security-threats>
8. Human Security Report Project (HSRP), «Persistent Armed Conflict: An Increasing Threat?» in Human Security Report 2012: Sexual Violence, Education, and War: Beyond the Mainstream Narrative. Vancouver: Human Security Press. 2012. 180.
9. Lake D. A. Beyond anarchy: the importance of security institutions. *International Security*. 2001. 26 (1). 129–160.
10. Political decision-making during a crisis a practical toolkit for politicians during the COVID-19 pandemic. National democratic institute. URL: <https://www.ndi.org/sites/default/files/Crisis%20Response%20Teams%20English.pdf>
11. Sylvan D. A., Goel A., & Chandrasekaran B. Analyzing Political Decision Making from an Information-Processing Perspective: JESSE. *American Journal of Political Science*. 1990. 34(1). 74–123. <https://doi.org/10.2307/2111512>

ПОДОЛАННЯ КРИЗИ ДЕМОКРАТІЇ ШЛЯХОМ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВИТИ В УНІВЕРСИТЕТІ

OVERCOMING THE CRISIS OF DEMOCRACY BY CIVIC EDUCATION IN UNIVERSITY

Опанасюк В.В.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету*

Кризові явища демократичного розвитку у світі посилюються протягом останніх років. У контексті війни Російської Федерації з Україною світова демократія опинилася перед серйозними загрозами. Країни старої демократії переживають порушення внутрішніх зав'язків і потребують консолідації. Зміцнення демократичних структур і підтримки потребують також країни, які обрали демократичний шлях розвитку. Останні дослідження демократії, які провели Рада Європи та Міжнародна організація Freedom House виявляють серйозні загрози цінностям демократії перед лицем авторитарних політичних режимів, що здатні використовувати ефективні методи впливу. Протистояння між авторитаризмом і демократією змусило країни Заходу поглянути на ситуацію з позиції достатності/недостатності зусиль із застосування дієвих методів збереження та просування демократичних цінностей і демократичного способу життя.

Мета даного дослідження полягає у виявленні особливостей і оптимізації шляхів забезпечення громадянської освіти в університеті для широкого залучення громадян із середовища інтелектуалів до суспільного та політичного життя.

У дослідницький процес введено останні дослідження стану демократії у світі та досвід громадянської освіти в Сумському державному університеті. Інтегрований курс «Демократія: цінності, принципи, механізми» є обов'язковим компонентом усіх освітніх програм у СумДУ. Опираючись на аналіз міжнародних правових документів і особливості громадянської освіти в СумДУ, обґрунтовано доцільність просування демократичної освіти у вищій школі.

У результаті дослідження обґрунтовано такі висновки, перше, вияви кризи демократії можуть зачіпати різні аспекти громадсько-політичного життя, перетинатися в своїх ефектах та впливах. Основою демократії є демократичні цінності, процедури та ставлення. Однак для виходу демократії із кризи необхідні не пасивна оцінка, а дієві заходи із громадянської участі. Друге, університет у системі формальної освіти має переваги в запровадженні та поширенні громадянської освіти, оскільки підтримує культуру демократизму та автономії, є осередком критичного мислення та цивілізованої дискусії. Третє, запропоновано оптимізувати громадянську освіту в університеті шляхом посилення дидактичного (мислительного) компонента для розуміння процесів і механізмів громадянської участі, зокрема, розширити в структурі курсу з демократії обсяг знань про функції держави.

Ключові слова: демократія, криза демократії, функції держави, освіта для демократичного громадянства, громадянська освіта, громадянська активність, громадянська участь.

The crisis phenomena of democratic development in the world have intensified in recent years. In the context of the war between the Russian Federation with Ukraine, world democracy faced serious threats. The countries of the old-long democracy are experiencing the violation of internal ties and need consolidation. Strengthening democratic structures and support are also needed by countries that have chosen a democratic way of development. Recent studies of democracy conducted by the Council of Europe and the International Organization Freedom House reveal serious threats to the values of democracy in the face of authoritarian political regimes capable of using effective methods of influence. The confrontation between authoritarianism and democracy forced the Western countries to look at the situation from the perspective of sufficient/insufficient efforts to apply effective methods of preserving and promoting democratic values and democratic lifestyles.

The purpose of this research is to identify the peculiarities and optimize the ways of providing civic education at the university for the widespread involvement of citizens from the environment of intellectuals in public and political life.

The research process introduces the latest research on the state of democracy in the world and the experience of civic education at Sumy State University. The integrated course «Democracy: Values, Principles, Mechanisms» is a mandatory component of all educational programs at SumSU. Based on the analysis of international legal documents and features of civic education at SumSU the feasibility of promoting democratic education in higher education is substantiated.

As a result of the research, such conclusions are substantiated, first, manifestations of the crisis of democracy can affect various aspects of social and political life, and intersect in their effects and influences. The basis of democracy is democratic values, procedures, and attitudes. However, to get democracy out of the crisis, it is necessary not a passive assessment, but effective measures for civic participation. Second, the university in the formal education system has the advantages in the introduction and dissemination of civic education because it supports the culture of democracy and autonomy, and is the center of critical thinking and civilized discussion. Third, it is proposed to optimize civic education at the university by strengthening the didactic (thinking) component for understanding the processes and mechanisms of civic participation, in particular, to expand in the structure of the course on democracy the amount of knowledge about the functions of the state.

Key words: democracy, crisis of democracy, functions of the state, education for democratic citizenship, civic education, civic activity, civic participation.

Постановка проблеми. Війна між Російською Федерацією та Україною загострила проблему протистояння між авторитаризмом і демократією, змусила країни Заходу подивитися на поточну ситуацію з позиції достатності/недостатності зусиль збереження та дієвості методів просування демократичних цінностей і демократичного способу життя.

Україна є державою, політичний режим якої позначають як перехідний, гібридний, у протистоянні російській військовій силі показала консолідацію суспільства та змогла застосувати методи громадянського мережування. Громадяни України виявили громадянську відповідальність, що здивувало увесь світ та змусило порівнювати рівень демократії в Україні зі старими демократіями.

Водночас, з'явилися застереження щодо перспектив демократії у світі, адже останнє дослідження стану демократії, здійснене в 2021 році Радою Європи [11] та дослідження Міжнародної організації Freedom House у 2022 році [9, с. 14] засвідчили тривале поглиблення кризових явищ демократичного розвитку.

З одного боку, традиційною формою збереження та поширення демократії є система громадянської освіти. З іншого, – громадянська освіта з її сучасною методологією та методикою не справляється з падінням рівня громадянської участі. Саме це протиріччя виявляє проблему адаптації методики громадянської освіти в університеті до конкретних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Демократії присвячено широке коло праць як її захисників, так і критиків. Аналіз кризи демократії з позицій її концептуалізації та емпіричних виявів здійснила німецька дослідниця Б. Вейффен [13]. Заслужують на увагу дослідження виявів кризи демократії американського політолога А. Пршеворського [10].

Поряд із цим у США та країнах Західної Європи достатньо уваги приділяється громадянській освіті для демократичного громадянства та широкого залучення до громадянської участі [12].

Ускладнюють процес просування демократичних цінностей і громадянської освіти нечіткість і конструктивізм понять «демократія» та «культура», зокрема, «політична культура» [1, с. 98; 2, с. 85], а також дискусія про різноманітність методологічних підходів до політико-інституційних взаємодій. Так, Т. Семігана зазначає, що сучасна політика розширює коло акторів, які впливають на вже існуючі політичні інститути та сприяє створенню нових інститутів, які відображають їх інтереси. Усе це зумовлює фрагментацію інституційного поля політики та стимулює не тільки пошук нових підходів до його пояснення [7, с. 64], але так само й пошук нових способів та оптимізацію вже існуючих взаємодій.

Вертикальні та горизонтальні зв'язки в розподілі влади, динаміка глобальної та національної інфраструктури потрапляє в поле уваги Т. В. Панченко при аналізі застосування принципу субсидіарності в політиці [6, с. 69-70]. Виходячи з доцільності застосування даного принципу, що обґрунтовується особливостями розвитку Європейського Союзу та процесами децентралізації на місцевому рівні, зростає значення громадянської активності, починаючи з основного рівня «громадянин – держава» та зміщуючись у напрямі «громадянин – органи місцевого самоврядування», «громадянин – інші громадяни, їх спільноти та об'єднання».

Таким чином, із огляду на останні публікації, виявляємо малодосліджений аспект проблеми, пов'язаний із особливостями та шляхами оптимізації громадянської освіти в Україні, зокрема, в університетській освіті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дане дослідження має на меті виявити особливості громадянської освіти в університеті для ширшого залучення громадян, які є інтелектуалами до суспільно-політичного життя. Досягнення поставленої мети забезпечують завдання для послідовного вирішення: з'ясувати ознаки кризи демократії; виявити місце громадянської освіти в університетській освіті; з'ясувати особливості та шляхи оптимізації громадянської освіти для формування активної демократичної суспільно-політичної позиції здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Дослідники стану демократії констатують кризу, що виявляється як на рівні сучасних феноменів, так само й при аналізі довготривалих ефектів. Так, А. Пршеворський аналізує такі вияви кризи демократії, як «(1) стрімка ерозія традиційних партійних систем; (2) зростання ксенофобії, расизму, націоналістичних партій та відносин та (3) зниження підтримки демократії в опитуваннях громадянської думки» [10, с. 83].

Сучасні дослідження показують стрімке зростання авторитарних тенденцій. Авторитарні політичні режими ефективніше використовують методи, які стоять на заваді демократичним інститутам і процедурам, таким чином підривають основи давно існуючих демократій і загрожують державам, які хочуть рухатися демократичним шляхом. Останні 16 років показують падіння рівня демократичних свобод по всім показникам, які досліджує Freedom House [9, с. 1-2, 14]. У контексті нашого дослідження звертає на себе увагу загрозове падіння таких із них як політичний плюралізм і участь, діяльність урядів та права асоціацій і організацій. Саме ці показники мають бути відкориговані першочергово, і на наш погляд, це частково можливо зробити шляхом адаптації

методики викладання демократії засобами формальної освіти. Хоч, безперечно, загальний підхід має бути комплексним і системним.

Криза політичної та громадянської участі є індикатором загальної кризи демократії. Демократію не можна зводити тільки до рівня свобод та інститутів. Демократія – це ще й функціонування, тобто політична культура, яку визначають ставлення та поведінка. Освіта «має забезпечити студентів необхідними компетенціями брати участь у демократії, здійснювати свої права людини і цінувати права інших і поважати верховенство права» [11, с. 137].

Університет у системі громадянської освіти відіграє суттєву роль, оскільки забезпечує становлення інтелектуалів, здатних приймати виважені рішення та впливати на думку інших. Саме університети, завдяки академічним свободам та інституційній автономії здатні розвивати потенціал демократичного розвитку та долати перешкоди на шляху виваженої демократичної політики. Держави покликані поважати академічні свободи, зокрема в забезпеченні освіти для демократичного громадянства та прав людини.

Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти в галузі прав людини, прийнята в рамках Рекомендація CM/Rec (2010)7 Комітету Міністрів пояснює, що освіта для демократичного громадянства здійснюється задля забезпечення здатності громадян захищати свої демократичні права та обов'язки, поважати різноманітність і відігравати активну роль у демократичному житті «з метою заохочення та захисту демократії та верховенства права» [8, с. 478].

Забезпечення розвитку демократії здійснюють міжнародні організації. Так, Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) забезпечує поширення та викладання дисципліни «Демократія: від теорії до практики» на систему вищої освіти в Україні. Завдяки зусиллям IFES, здійснюваним спільно з університетами, дисципліни з громадянської освіти станом на квітень 2022 року запроваджені в освітні програми 46 університетів України [3].

Практика викладання курсу на основі міжнародних стандартів громадянської освіти, підтримуваних IFES здійснюється в Сумському державному університеті (СумДУ) з 2019 року. Навчальний курс із громадянської освіти в СумДУ викладається для всіх спеціальностей всіх форм навчання, що є унікальним експериментом. Цей досвід вартий поглибленого аналізу та поширення.

Університети України, які запровадили дисципліни з громадянської освіти викладають їх як обов'язкові або вибіркові. У СумДУ дисципліна з громадянської освіти носить комплексний міждисциплінарний характер, впроваджена як обов'язковий компонент освітніх програм із

назвою «Інтегрований курс «Демократія: цінності, принципи, механізми» [4, с. 38].

Дисципліна повністю забезпечена підручниками та посібниками, а також всім іншим необхідним методичним забезпеченням. IFES турбується про дотримання методики, систематично підтримує та здійснює підвищення кваліфікації викладачів курсу. Втім, викладачі не обмежені в застосуванні елементів методики в інших дисциплінах, також у можливостях адаптації навчальних матеріалів і вдосконаленні його змісту.

Міжнародна методика громадянської освіти задає загальну лінію викладання курсу з громадянської освіти для демократичного громадянства. Поряд із цим, спостерігаємо, що окремі аспекти взаємодії суспільства та держави в ній зміщуються. Із одного боку, це пов'язано з підтримкою моделі ліберальної демократії. Із іншого, – такий підхід є занадто загальним, оскільки на місцях зустрічаємося з практиками, відмінними від цієї моделі. Таке зміщення акцентів порушує динамічну рівновагу у визначенні студентами своєї ролі, місця та можливостей впливу на державну владу. Розглядаємо це зміщення як першу, найзагальнішу особливість, яка має бути врахована.

Громадянську участь розуміємо як здатність громадян чинити вплив на органи влади для задоволення їх політично та суспільно значимих потреб. Таке трактування поняття виявляє два вектори взаємодії громадян. Перший із них, вертикальний, – взаємодія громадян із державою; другий, горизонтальний, – взаємодія громадян із іншими громадянами, громадськими організаціями, політичними партіями та їх об'єднаннями. Втім, другий вектор хоч і є гнучкішим, проте так само нормативно обмежений законодавством. Громадяни і в цьому разі потребують взаємодії з державою, наприклад, для розширення повноважень, зняття інституційних бар'єрів, забезпечення оперативності та якості надання гуманітарної допомоги в воєнний час тощо.

Перший зі зміщених акцентів у міжнародній методиці громадянської освіти IFES пов'язаний із орієнтацією студентів на практичну залученість до громадсько-політичного життя суспільства. В цілому, така переорієнтація є потребою часу та відповідає необхідності захисту й поширення демократії. І іншого боку, дидактичний (мислительний) компонент навчання при цьому часто губиться, йому не надають належної уваги або не завжди знаходять способи залучення навчального матеріалу в практико-орієнтований процес. Проте, даремно, – у студентів є інтерес і затребуваність теоретичних знань як основи для вибору форм і методів їх практичної діяльності. Оскільки інтегрований курс «Демократія: принципи, цінності, механізми» передбачає поєднання знань із різних галузей і викладається, як правило, на перших

курсах університету, саме теоретичних знань та ефективних методик його опанування студентам не вистачає.

Другий акцент пов'язаний зі зміщенням уваги в бік громадянського суспільства. Це зрозуміло з позиції визначення предмета, який вивчають студенти. Дійсно, демократію часто визначають як владу народу, обрану народом та для народу. Водночас при цьому, навіть попри загальні згадки про створення держави та її роль в одній із тем курсу, студентам недостатньо цих знань. Суть демократії, що базується на парних поняттях держави та громадянського суспільства, а також на взаємодії між ними вислизає з розуміння студентів разом із переходом самого поняття “держави” в контекст демократії.

Таким чином, намагання посилити громадянський активізм майбутньої інтелігенції переходить у площину активності заради активності, а не активності (вужче, громадянської участі) для підвищення якості виконання державою та державними службовцями своїх функцій, чи збереження стійкості суспільства, якщо держава свої функції не виконує належним чином.

Повернення від дисбалансу, що описаний нами вище, до динамічного балансу у висвітленні взаємодії суспільства та держави можливе шляхом врахування структурного та функціонального елементів держави в структурі навчальної дисципліни.

Дугою особливістю громадянської освіти в університеті є доцільність застосування підходу, орієнтованого не на процес, а на результат. Громадянська освіта дозволяє якнайкраще формувати навички м'якого впливу (soft skills) через практико-орієнтоване навчання, метод проектів, кейс-стаді тощо. Комплексний підхід і принцип міждисциплінарності дозволяють одночасно поєднувати професійні інтереси студентів із їх особистісними вподобаннями та потребами громадянського суспільства.

Подолання кризових явищ демократії тільки шляхом громадянської освіти в університеті є нездоланим завданням. Необхідний не тільки комплексний підхід в освіті, але врахування особливостей сучасної кризи демократії, її причин та виявів, характеристик суспільства, в якому здійснюється підтримання чи просування демократичних цінностей. Необхідна відповідь держави на запити громадян, забезпечення їх потреб. Поряд із цим, необхідно, самим громадянам знати, які функції виконує держава. Перефразовуючи знаменитий вислів «політика є мистецтвом можливого», так само можемо говорити про громадянську участь. Громадяни досягають результату, якщо знають межі відповідальності держави та свої можливості, використовують ефективні методи та дієві інструменти впливу на державну владу та органи місцевого самоврядування.

Структура інтегрованого курсу “Демократія: цінності, принципи, механізми” в СумДУ [5] складається з трьох навчальних блоків, виділених умовно на основі таких критеріїв як ставлення, відношення та активність. Зі світоглядної позиції ці критерії задають логіку діяльнісного підходу до громадянської освіти. Дійсно, відповідальний громадянин діє на основі усвідомленого ставлення до себе та свого відношення до світу. Відповідно, у структурі курсу доцільно виділити ціннісно-світоглядний, нормативно-правовий навчальні блоки та блок громадянської участі.

Розуміння функцій держави формується на основі базових знань із філософії, логіки, етики, права, історії. Ці теоретичні знання викладач має донести до студента, що є складним завданням із огляду на обмежений обсяг аудиторних, зокрема, лекційних занять. Тому студентам доцільно пропонувати навчальну літературу з відповідних проблем і перевіряти знання в аудиторії з коригуванням у разі потреби на початку заняття перед вивченням відповідної теми.

Функції держави в структурі інтегрованого курсу, як правило, розглядаються або в контексті, або як аспект взаємовідносин громадянського суспільства з державою. Водночас, ефективна взаємодія з державою в демократичному суспільстві неможлива, якщо відсутнє чітке розмежування функцій держави, державної влади, інститутів держави, наприклад, функцій уряду. Саме тому доцільно застосовувати принцип наскрізного зв'язку, при якому лінія функцій держави поступово проходить через теми курсу, в яких так чи інакше, хоча б побіжно, розглядається держава. Таким чином цей наскрізний зв'язок формує вектор розуміння, дозволяє упорядкувати знання, вибудувати систему ставлень, відношень і взаємодій громадянина з державою. Розширення знань про державу та її функції дозволяє не тільки сформулювати уявлення про архітектуру державного будівництва, її стійкість, але так само розширює простір взаємодії для забезпечення політичної стабільності. Опанування знань про функції держави надає громадянину свободу усвідомленого вибору на користь відповідальності та громадянської участі, тобто вибору активної життєвої позиції для захисту власних, групових і суспільних інтересів шляхом використання суспільного капіталу.

Принцип наскрізного зв'язку відображає логіку міркувань, на основі якої громадянин приймає рішення про переваги активної участі на противагу пасивному сприйняттю рішень, прийнятих без його участі та в інтересах інших соціальних груп, із якими він себе не ідентифікує.

Так, спершу, у межах ціннісно-світоглядного блоку, студент знайомиться з поняттям функцій держави, їх системою та класифікаціями. Ці загальнотеоретичні знання формують каркас, на

який поступово нанизуються диференціації, ідентифікації, індивідуальні, групові та суспільні цінності, можливості та відповідальності, механізми, методи, форми та інструменти активного громадянина у його взаємодії з державою.

Другий, нормативно-правовий навчальний блок формує уявлення студента про те, як держава захищає права та інтереси громадянина, щоб підвести його до розуміння важливості та значущості громадянської активності. У межах цього навчального блоку студент отримує уявлення про внутрішні та зовнішні функції держави, зокрема, правову функцію та функцію захисту національної безпеки. Тут важливо сформувати уявлення про місце національної держави в глобальній архітектурі, суверенність народу та державний суверенітет, захист державного суверенітету, механізм держави. Усе це дозволить студенту глибше розуміти взаємозв'язки та взаємозалежності, орієнтуватися в структурі держави та вимогах до неї, усвідомлювати власну громадянську відповідальність.

Нарешті, в межах останнього, третього навчального блоку з громадянської участі при м'якому сприянні викладача як фасилітатора студенти приходять до чіткого розмежування функцій держави та функцій уряду, усвідомлення, що уряд є лише одним із центральних інститутів державної влади, хоч і складним за своєю організаційною структурою. Із цим розумінням приходить усвідомлення необхідності виявлення інших елементів структури держави, політичних акторів, інститутів і організацій громадянського суспільства.

Розуміння внутрішньої архітектури держави породжує зв'язок зі знаннями про нормативно-правову систему та публічну політику/публічні політики. Саме останні, – правові акти та політики, – відображають основні напрями діяльності держави та їх реалізацію державою. Внаслідок цього формується чітке уявлення про можливість виявлення та вимірювання ефективності застосовуваних державою механізмів, методів, відповідність форм та інструментів реалізації функцій держави. Саме на цьому етапі студенти переходять від «сухої» теорії про функції держави до практики їх реалізації, тобто до функціонування держави. Функціонування передбачає наявність суб'єктів, виявляє соціальну сутність і роль держави. Таким чином, обґрунтовується потреба активної участі громадян у контролі за владою та посиленні своєї впливовості при прийнятті рішень у системі державного управління та при прийнятті політичних рішень.

Отже, розподіл тем інтегрованого курсу з демократії по навчальним блокам із їх подальшим розгортанням у навчальному процесі дозволяє побачити в демократичному суспільстві не тільки громадянина та громадянське суспільство. Такий розподіл акцентує увагу на державі як основному суб'єктові політики, який наділений вищою вла-

дою, здійснює публічну політику, а тому безпосередньо впливає на громадянина. Демократичний процес у такому розумінні набуває вагомості та значущості, зумовлює необхідність пошуку та освоєння відповідних ефективних механізмів і інструментів впливу на державу. Формування державної політики/державних політик за участі громадян набуває сенсу так само, як і контроль виконанням цих рішень. Посилюється взаємна відповідальність за результати спільно виробленої політики та прийнятих рішень, що сприяє подоланню кризових явищ демократичного розвитку.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Поглиблення кризи демократії протягом останніх 16 років привело до стану, який Freedom House назвав загрозливим перед наступом авторитаризму. Криза демократії виявилася як у зв'язках, так у структурах та цінностях демократичного розвитку. Демократичні суспільства як відкриті суспільства є більш вразливими перед жорсткими методами впливу та методами, що здатні обходити демократичні інститути, враховуючи слабкості громадян. Саме тому, поряд із непорушністю демократичних цінностей, процедур і ставлення до демократії, для виходу з кризи необхідні дієві заходи з громадянської участі. Демократична позиція тоді залишається стійкою, якщо громадяни готові за неї діяти.

Молодь є локомотивом змін у суспільстві. Студентська молодь, завдяки своїй активності може конструктивно діяти та впливати на владу, контролювати виконання прийнятих нею рішень. Університет є тим майданчиком, який завдяки духові свободи та своїй автономності може стати осередком поширення знань та навичок демократичної освіти для активного та відповідального громадянства.

Громадянська освіта в університеті заснована на критичному мисленні та цивілізованій дискусії. Успішність будь-якого навчання, – і громадянська освіта не є винятком, – будується на засвоєнні основних понять і зв'язків між ними, способів опанування знаннями для формування вмінь. Успішність громадянської освіти залежить від здатності подолати дисбаланс між висвітленням тем, пов'язаних із громадянським суспільством і державою. Існування такого дисбалансу порушує чіткі межі у розумінні студентами того факту, що вони є громадянами, тобто джерелом влади. Саме як громадяни вони можуть перебирати на себе частину функцій держави. Громадяни є відповідальними за стан справ у суспільстві, можуть використовувати дієві методи, щоб посилити відповідальність влади та впливати на ефективність діяльності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. Подолання виявленого нами дисбалансу можливе шляхом посилення в навчальних програмах із гро-

мадянської освіти дидактичного (мислительного) компонента для розуміння процесів і механізмів громадянської участі, зокрема, шляхом розширення в структурі курсу з демократії обсягу знань про функції держави.

Подальші дослідження будуть важливі для виявлення результатів громадянської освіти в університеті, оскільки цей аспект проблеми лежить у дискусійній площині і не досліджувався на практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бакланова Н. М., Букач В. М. Категорія «політична культура» в науковому та публічному дискурсах. *Політикус*. 2022. Вип. 1. С. 94–102.
2. Бакланова Н. М., Букач В. М. Політична участь у різних культурах як наукова та нормативна проблема. *Політикус*. 2021. Вип. 5. С. 81–88.
3. Зміцнюємо демократичне громадянство під час війни. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES). 05 квіт. 2022. URL : <https://ifesukraine.org/stories/zmicznuuyemo-demokratychno-gromadyanstvo-pid-chas-vijny/>.
4. Опанасюк В. В. Демократична освіта як важлива функція сучасної держави (на прикладі інтегрованого курсу з демократії для закладів вищої освіти). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* : зб. наук. праць. Київ, 2021. Вип. 30. С. 37–48. URL: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnsdpd/issue/view/51/19>.
5. Опанасюк В. В. Робоча програма (силабус) з навчальної дисципліни «Інтегрований курс «Демократія: цінності, принципи, механізми» для студентів спеціальності 101 Екологія: Екологія та охорона навколишнього середовища. РВО: перший (бакалаврський). Суми: СумДУ, 2021. URL: <https://pg.cabinet.sumdu.edu.ua/report/syllabus/92e354bbef9ffd952d69f558f9b5cb062117554>.
6. Панченко Т. В. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку. Харків : Майдан, 2011. 368 с.
7. Семигіна Т. В. Ієрархія, координація і співпраця у політико-інституційних взаємодіях : теоретико-методологічний вимір. *Дні науки філософського факультету – 2014. Міжнародна наук. конф. (15-16 квіт. 2014, Київ)*: [матеріали доповідей та виступів]. Київ : Київський університет, 2014. Ч. 9. С. 64–66.
8. Council of Europe Charter on Education for democratic citizenship and human rights education adopted in the framework of Recommendation CM/Rec(2010)7 of the Committee of Ministers. *Compass : manual for human rights education with young people*. 2nd ed. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2020. P. 478–479.
9. *Freedom in the World, 2022. The global expansion of authoritarian rule*. Washington : Freedom House, 2022. 36 p.
10. Przeworski A. *Crises of democracy*. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 250 p.
11. *State of democracy, human rights and the rule of law. A democratic renewal for Europe. Report by the Secretary General of the Council of Europe, 2021*. Strasbourg : Council of Europe Publications, 2021. 147 p.
12. *Teacher Education and the Development of Democratic Citizenship in Europe* / Eds. by A. Raiker, M. Rautiainen, B. Saqipi. Abingdon, New York : Routledge, 2019. 180 p.
13. Weiffen B. *The crisis of democracy : conceptualization and empirical assessment (with special consideration of Europe)*. Paper prepared for presentation at the IPSA World Congress, Brisbane, Australia, July 21-25, 2018. URL : <http://www.iea.usp.br/eventos/WeiffenCrisisofdemocracyIPSA2018.pdf>.

МЕНЕДЖМЕНТ СУЧАСНИХ ПАРТІЙ: ЕВРИСТИЧНІСТЬ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ТА ВИКЛИКИ ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ

MANAGEMENT OF MODERN PARTIES: HEURISTICITY OF THEORETICAL APPROACHES AND CHALLENGES OF POLITICAL CRISIS

Романов Р.О.,

аспірант кафедри політології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Розглядаються сучасні виклики індивідуалізації політичних уподобань, які спонукають партії до необхідності вступати у взаємодію з відносно дрібними соціальними групами. Вивчено особливості конкурентних відносин політичних партій в боротьбі за уподобання виборців. Наголошено на взаєминах партій і громадських рухів, неурядових організацій, груп тиску та впливу, самоврядних локальних спільнот та етнічних громад. Розкрито потребу в умовах масштабної військової агресії звернути увагу наукової спільноти на сприяння політичній консолідації та внутрішній єдності суспільства як функцію політичних партій в сучасній Україні. У статті застосовуються фахові методичні засоби сучасних політичних наук. Зокрема, компаративний аналіз описує значення партійного менеджменту в сталих демократіях і трансформаційних суспільствах. Ретроспективний аналіз визначає значення та вплив ключових організаційних вимірів партійного менеджменту. Фахові методи включають системний підхід і метод структурного функціоналізму. Вони спрямовані на визначення важливих пріоритетів ефективності партійного менеджменту в умовах кризи, а також конкретні структурні зв'язки партійного менеджменту та поведінки окремих соціальних груп, зокрема молоді. Увага приділяється просуванню конкретних інтересів на політичний рівень, яке вимагає концентрації зусиль всієї партійної організації. Встановлено орієнтири партійного менеджменту передусім в контексті формальних завдань. Акцентовано на постійних контактах партійних організацій із симпатиками та соціальним середовищем. Встановлено, що в умовах антикризової політики держави політичні партії узгоджують позиції з діями урядів та правлячих коаліцій. Розкрито значення виборчих процедур, у рамках яких партії намагаються забезпечити відповідні позиції в рейтингах та на виборчих перегонах. З'ясовано, що внутрішньопартійна конкуренція стимулює оновлення кадрів та оновлення ідейних основ. Доведено, що слабка соціальна база та кризова соціально-економічна ситуація спонукають до домовленостей з політичними інвесторами. Виявлено, що одним з перспективних напрямків реалізації партійного менеджменту є розгляд несистемних або маргінальних партій, які притягують системним партіям та виражають інтереси периферійних соціальних груп.

Ключові слова: політичні партії, партійний менеджмент, антикризова політика, партійна структура, партійне лідерство, партійна програма, політичне залучення.

The current challenges of political preferences individualization, which motivate parties to interact with relatively small social groups, are considered. The peculiarities of competitive relations of political parties in the struggle for the preferences of voters are studied. Emphasis is placed on the relationship between parties and social movements, non-governmental organizations, pressure and influence groups, self-governing local communities and ethnic communities. The need to draw the attention of the scientific community to the promotion of political consolidation and internal unity of society as a function of political parties in modern Ukraine is revealed in the conditions of large-scale military aggression. The article uses professional tools of modern political science. In particular, comparative analysis describes the importance of party management in sustainable democracies and transformational societies. Retrospective analysis determines the importance and impact of key organizational dimensions of party management. Professional methods include a systems approach and the method of structural functionalism. They are aimed at identifying important priorities for the effectiveness of party management in a crisis, as well as specific structural links between party management and the behavior of certain social groups, including youth. Attention is paid to the promotion of specific interests at the political level, which requires the concentration of efforts of the entire party organization. The guidelines of party management are established, first of all, in the context of formal tasks. Emphasis is placed on constant contacts of party organizations with sympathizers and the social environment. It has been established that in the conditions of anti-crisis policy of the state, political parties coordinate their positions with the actions of governments and ruling coalitions. The importance of election procedures in which parties try to secure appropriate positions in the rankings and in the election race is revealed. It was found that intra-party competition stimulates the renewal of personnel and the renewal of ideological foundations. It has been proven that the weak social base and the crisis socio-economic situation lead to agreements with political investors. It was found that one of the promising areas of party management is the consideration of non-systemic or marginal parties that oppose systemic parties and express the interests of peripheral social groups.

Key words: political parties, party management, anti-crisis policy, party structure, party leadership, party program, political involvement.

Постановка проблеми. Сучасні політичні партії, розвиваючи свою адаптивну спроможність до змін у цифровому інформаційному просторі. На відміну від доцифрової доби політичні партії дедалі більше втрачають масову підтримку та

ідеологічну складову діяльності. Сучасні виклики індивідуалізації політичних уподобань призводять до необхідності вступати у взаємодію з відносно дрібними соціальними групами. Динамізм політичних змін налаштовує партії на планування

своєї діяльності на короткі терміни, а також на формування мережної організаційної структури. Конкурентами політичних партій в боротьбі за уподобання виборців виступають громадські рухи, неурядові організації, групи тиску та впливу, самоврядні локальні спільноти та етнічні громади. Всі ці політичні актори мають перевагу над партіями, оскільки вони «експлуатують» здебільшого одну потребу громадян, яку ті прагнуть реалізувати на політичному рівні.

Середовище суспільства споживання також є викликом для партійного менеджменту, оскільки громадяни знижують свою політичну активність та потребують вагомих причин для політичного залучення. Все це значно звужує дієздатну політичну аудиторію як партійний мобілізаційний ресурс. У цій ситуації необхідною є оцінка основних підходів до партійного менеджменту та перспектив його корекції і трансформації. В сучасній Україні в умовах масштабної військової агресії існує потреба звернути увагу на таку функцію політичних партій, як сприяння політичній консолідації та внутрішній єдності суспільства.

Аналіз публікацій. Пробелми оптимізації розвитку партій вивчає низка вітчизняних науковців. Г. Агафонова пропонує критерії дослідження програмно-ідеологічних засад функціонування політичних партій [1], до проблем фінансування політичних партій в Україні долучається Л. Адашис [2], О. Безрук встановлює особливості функціонування політичних партій як каналу політичної мобільності [4], основні етапи розвитку партійних систем України, Румунії та Республіки Молдова на основі компаративного аналізу виявили Г. Боднараш та Н. Ротар [5], формування політичного класу в процесі партійного будівництва розкрила Т. Захарова [6], удосконалення програмних завдань правлячих політичних партій України 2006 – 2012 рр. стало доробком І. Кіянки [8], концепція розвитку радянської державності в поглядах вищого партійного керівництва розглядалася В. Скоморовським [12]. Попри багатовимірну експлікацію сучасного розвитку та ретроспективу політичних партій, проблема партійного менеджменту в кризових умовах вимагає подальшого дослідження.

Метою статті є диференціація теоретичних засад дослідження сучасного партійного менеджменту. Завданням статті є виявлення напрямків трансформації наукового пояснення менеджменту в Україні і зарубіжних державах.

Основний матеріал

Класичні теорії партійного менеджменту пояснюють значення партій всередині більш широких суспільних структур. Однією з найбільш впливових концепцій є обґрунтування ролі партій в контексті представництва громадян. Отже, партії розглядаються як один з чинників розви-

тку громадянського суспільства. При цьому партійний менеджмент виступає функціональним елементом представництва інтересів громадян. Т. Астахова цілком справедливо вважає розвинуте громадянське суспільство «спроможним обмежити державну владу, на відміну від людини, яка не має влади, а має тільки свободу і тому не може реально вплинути на державу. У цьому випадку держава може тільки самообмежити свою владу та визнати пріоритет людини» [3, с. 129].

Взаємозв'язок партій і громадянського суспільства накладає відбиток на діяльність керівництва партіями. Просування конкретних інтересів на політичний рівень вимагає концентрації зусиль всієї партійної організації. Також необхідно співвідносити партійну діяльність із розвитком суспільства в цілому. Згідно з думкою Т. Астахової, «саме через політику громадянське суспільство в цілому та кожна людина окремо мають прямий доступ до влади, оскільки політика тісно пов'язана з публічною владою. Таким чином, політичні партії забезпечують політичну взаємодію громадянського суспільства та держави, створюють реальну можливість для участі громадян України в рішенні стратегічних державних питань та, таким чином, виступають необхідною умовою формування сучасної правової держави» [3, с. 132].

Теоретичне бачення політичних партій як компоненту громадянського суспільства акцентує увагу на функціональних аспектах обов'язків, які покладаються на політичні сили. Це орієнтує партійний менеджмент передусім на реалізацію формальних завдань. Поряд з цим, партії мають цілу низку внутрішніх пріоритетів діяльності, які виходять за межі їх формального функціоналу (див.: І. Кіянка Б., О. Холевчук [8]). Як слушно стверджує українська вчена, «роль політичних партій як інституту громадянського суспільства в сучасній демократичній державі проявляється в певних напрямках діяльності політичних партій. Так, політичні партії беруть участь у виборах органів державної влади і місцевого самоврядування, тобто вони є суб'єктами виборчого процесу та мають відповідний конституційно-правовий статус» [3, с. 133].

Концепції внутрішньопартійної комунікації визначають обов'язки партійного менеджменту через необхідність підтримки зв'язку між ланками партійної структури. Також акцентується увага на постійних контактах із симпатиками та соціальним середовищем партії. Це накладає на політичні партії додаткові вимоги до діяльності та визначає нові орієнтири ефективності, зокрема в контексті поширення політичних знань про партії. А. Потіха вірно наголошує, що «процес створення й поширення нових знань має мережевий характер. Традиційні піраміди та вертикалі влади принципово не властиві новому типу суспільства. Головними

його елементами є вузли (окремі люди, групи людей, установи та організації) і гілки, які втілюють зв'язки між вузлами й розвиваються природно й довільно» [11, с. 210].

Акцентування уваги на владних пріоритетах політичних сил дає змогу уявити масштабність значення партійно-політичного менеджменту. В умовах в умовах антикризової політики держави політичні партії узгоджують позиції з діями урядів та правлячих коаліцій (див.: Г. Боднараш, Н. Ротар [5]). Це також вимагає від партійних менеджерів виважений цільової орієнтації з урахуванням місця конкретної партії в політичній системі. А. Потіха цілком слушно ідентифікує політичну партію в політичній системі суспільства як «важливий і необхідний елемент здобуття, впливу та здійснення політичної влади. Вона є тим інститутом політичної системи, що акумулює і висловлює політичні інтереси тих чи інших суб'єктів політики, які спрямовані на здобуття або утримання державної влади, крізь призму їхніх ідеологічних засад» [11, с. 212].

Комунікаційна концептуалізація партійного менеджменту забезпечує розуміння завдань з передачі інформації. Можливість досягти успіху в партійному будівництві визначається здатністю керівників партійних організацій опанувати новітніми технологіями спілкування та передавання політичних посилань. «Важливим завданням на початку маркетингового дослідження є формування дійової інформаційної системи, серцевину якої становлять три головні елементи: система комп'ютерних технічних засобів, набір пакетів прикладних програм і програмних модулів, можливість виходу на міські та регіональні підсистеми інформаційного забезпечення», обґрунтовано зазначає А. Потіха [11, с. 214].

Визначення функцій партійно-політичного менеджменту на основі інституційного середовища демократії дозволяє розкрити ключові орієнтири управлінської діяльності партійних менеджерів. Серед них – встановлення гідних та конструктивних відносин з іншими інституціями та захист інтересів у конфліктних ситуаціях. На думку українського політолога А. Кройтора, «демократія як тип політичного режиму може розглядатись в якості певного визначеного у правовому полі набору процедур. З-поміж них слід відзначити інституціоналізацію основних політичних акторів, технології виборчих кампаній, формування і структурування парламенту, політичні засоби публічного розв'язання соціальних конфліктів та ін.» [9, с. 322].

Демократичне середовище партійної діяльності визначає змагальний характер партійного менеджменту. Це характерно не лише для внутрішньопартійної демократії, але й для орієнтації організацій назовні. В умовах виборчих

процедур партії намагаються забезпечити відповідні позиції в рейтингах та на виборчих перегонах. У цій ситуації важливою є ініціативність та суб'єктивність партійних лідерів. Згідно з А. Кройтором, «у виборчий період мова йде про боротьбу партійних еліт за політичну владу – за право керувати державою, здійснювати процес урядування та реалізації публічної політики. Проблеми, пов'язані з демократизацією діяльності політичних партій та ротацією партійних еліт набувають особливої актуальності в контексті виборчих кампаній» [9, с. 322].

Змагальність партійних діячів та керівних осіб є рушійною силою розвитку партій. Конкуренція стимулює оновлення кадрів та оновлення ідейних основ. Також змагання є визначальним для нових технологій подолання кризи як всередині партій, так і в суспільстві в цілому. А. Кройтор доречно вказує, що «використання політичних технологій у період виборчих кампаній (пошуку цільової аудиторії, формулювання ключового повідомлення, виходячи з характеристик цільової групи та ін.) відображає рівень політичної конкуренції не лише між політичними партіями, а і серед елітних груп всередині партійних структур. Процес ротації повною мірою стосується внутрішньопартійних еліт» [9, с. 323].

Макросуспільна функція ротації політичних еліт реалізується через співпрацю партійних осередків із афілійованими соціальними групами. Однією з таких груп є молодь, вплив на яку є бажаним через її значну мобілізаційну спроможність. Також молодь забезпечує партійні організації кадрами, попереджаючи кризу старіння. Згідно зі слушною думкою Г. Ільтьо, «основною формою вияву соціальної активності молодого покоління та найефективнішим механізмом взаємодії молоді з державою є молодіжний рух. Назріла гостра необхідність посилення уваги до молодіжного руху з боку держави, розробки науково обґрунтованого плану дій, результати якого стануть відчутні в близькій перспективі» [7].

Взаємодія із соціальними групами робить партії суб'єктами збирання соціальної інформації. Широка обізнаність в потребах соціальних груп, зокрема молоді, дає змогу формувати більш адресних вплив та збільшувати популярність. Але при цьому партійний менеджмент повинен зосередитися на базових потребах соціальних груп. Г. Ільтьо справедливо підкреслює, що «такий підхід дасть можливість сформувати стратегічну мету українського молодіжного руху, спрямовану на формування відповідального ставлення молоді до свого майбутнього і майбутнього держави. Це зробить вплив молодіжного руху на розробку та реалізацію державної політики, ефективно змінить роль молоді у вирішенні завдань, що стоять перед державою і суспільством» [7].

Ресурсне забезпечення партійних організацій у трансформаційних державах вимагає постійної уваги партійного менеджменту. Слабка соціальна база та кризова соціально-економічна ситуація спонукає до домовленостей з політичними інвесторами. Внаслідок цього можлива втрата керованості політичними силами та перехоплення управління з боку фінансово-промислових груп. Є. Пальшков доречно виявляє ці та інші негативні чинники, які перешкоджають зміцненню партійних утворень. Він вказує на «опосередкованість розвитку партій низькими надходженнями від членських внесків матеріальна вразливість, яка штовхала партії на пошуки джерел фінансування від сторонніх осіб. У випадку ж позитивного результату таких пошуків партійні утворення ставали маріонетками, що потім віддаляючись від виборця були вимушені слугувати бізнес-інтересам спонсорів шляхом прийняття потрібних рішень» [10, с. 116].

Спроможність партій здійснити вплив на суспільство та реалізовувати представницькі функції забезпечується на основі постійного контакту з виборцями та громадянами. У міжвоєнний період від партійного менеджменту вимагається здатність бути актуальними представниками та інстанціями, які «акумулюють» справжні проблеми громадян. У протилежному випадку виникає криза довіри, яка веде до зниження популярності політичних сил. Є. Пальшков правильно зазначає про «низький рівень довіри до політичних партій як дієвого виразника електоральних інтересів, зростання якого найближчим часом важко прогнозувати в силу слабкості законодавчої гілки влади» [10, с. 118].

Критерієм успіху політичних партій є стійкість незалежно від суспільно-політичної кон'юнктури. Мистецтво партійного керівництва полягає в збереженні рейтингових позицій незважаючи на кризові явища. Це також вимагає чіткого позиціонування в середовищі діяльності групи інтересів та неформальних суспільних рухів. Згідно з позицією Є. Пальшкова, «лише за демократичної політичної системи партія є носієм групових інтересів та повноважним джерелом формування парламенту і уряду, що ставить демократію із всією тією множиною виборчих органів, яку вона передбачає, навіть у залежність від партійної складової» [10, с. 118].

У цілому антикризова діяльність партійного менеджменту вимагає оцінки та опрацювання

великої кількості інформації. Також необхідною є загальна налаштованість на дії в умовах постійної конкуренції не лише з партіями-опонентами, але й іншими суб'єктами громадянського суспільства. Також партійні лідери повинні усвідомлювати своє місце в політичному класі країни (див.: Т. Захарова [6]).

Висновки

Таким чином, одним з основних теоретичних підходів до опису практик антикризового партійного менеджменту є типологічний підхід. Визначення типу політичної партії надає можливість зорієнтуватися стосовно стратегії розвитку організації, її потреб, ресурсного забезпечення та соціальної бази. Також вагомим теоретичною площиною розгляду партійного політичного менеджменту є площина внутрішньої організації та партійної демократії (див.: Г. Агафонова [1]). Цей простір партологічного дискурсу є похідним від типологічного, але він є тісно пов'язаним із трансформаційними реаліями сучасної України. Важливим ресурсом для виявлення особливостей партійного менеджменту є сучасні неінституційні теорії, які долучають до політичного спектру різноманітні квазіполітичні організації, суміжні структури. До них належать профспілки, експертні аналітичні інституції, організації «коренів трави» на локальному рівні тощо.

Важливим аспектом ідентифікації перспектив антикризового партійного менеджменту в сучасному світі є теорії партійного лідерства. Обрання або призначення, або неопублічне висунення партійних лідерів є одним із смислових концептів дисфункційності партійної системи. Також одним з перспективних напрямків реалізації партійного менеджменту є розгляд несистемних або маргінальних партій, які протистоять системним партіям та виражають інтереси периферійних соціальних груп. Це дозволяє залучити одразу кілька теорій партійного менеджменту для встановлення цілісної картини цього явища. Водночас комплексне дослідження вимагає встановлення значення суміжних сегментів політичної сфери, які визначають порядок денний партійної політики та партійної конкуренції. Перспективою подальшого розгляду проблеми, порушеної в даній статті, є оцінка ресурсної спроможності сучасних політичних партій в контексті інституалізації громадянського суспільства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агафонова Г. С. Критерії дослідження програмно-ідеологічних засад функціонування політичних партій. Політологічні записки. 2012. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_5_18.
2. Адашис Л. І. Проблеми фінансування політичних партій в Україні. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 2. С. 10-16.
3. Астахова Т. В. Політичні партії в системі інститутів громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект. Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип. 64. С. 128-137.
4. Безрук О. О. Особливості функціонування політичних партій як каналу політичної мобільності. Сучасне суспільство. 2012. Вип. 2. С. 39-45.

5. Боднараш Г. В., Ротар Н. Ю. Основні етапи розвитку партійних систем України, Румунії та Республіки Молдова: компаративний аналіз. Гілея: науковий вісник. 2013. № 72. С. 887-894.
6. Захарова Т. М. Формування політичного класу в процесі партійного будівництва. Політологічні записки. 2011. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2011_4_47.
7. Ільтьо Г. Роль молодіжних організацій в розвитку партійної системи та громадянського суспільства України. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 1. С. 24-27.
8. Кіянка І. Б., Холєвчук О. І. Удосконалення програмних завдань правлячих політичних партій України 2006–2012 рр. у контексті державного управління. Ефективність державного управління. 2013. Вип. 34. С. 191-197.
9. Кройтор А. В. Виборча кампанія як складова процесу ротації партійної еліти: теорія та практика. Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 50. С. 321-328.
10. Пальшков К. Є. Проблеми становлення багатопартійності в Україні. Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 49. С. 111-119.
11. Потіха А. Партійна преса як джерело наукової інформації в процесі дослідження становлення і розвитку партійної системи в Україні. Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. 2009. Вип. 25. С. 209-216.
12. Скоморовський В. Б. Концепція розвитку радянської державності у поглядах вищого партійного керівництва (напередодні утворення СРСР). Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. 2013. Вип. 6-1(1). С. 72-75.

ВИБОРЧІ КАМПАНІЇ 2019 РОКУ ТА ВПЛИВ ЇХ РЕЗУЛЬТАТІВ НА ВЗАЄМОДІЮ ГЛОК ВЛАДИ В УКРАЇНІ

ELECTION CAMPAIGNS IN 2019 AND THE INFLUENCE OF THEIR RESULTS ON THE INTERACTION OF GOVERNMENT BRANCHES IN UKRAINE

Тисячний В.А.,

*аспірант кафедри соціології та політології
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

Одним із найдієвіших механізмів оновлення політичної системи будь-якої демократичної держави є вибори. Адже саме вільне волевиявлення громадян на різних рівнях може легітимно та легально оновити владу. Відповідні процеси характеризують політичний процес в усіх демократичних державах світу. При цьому, є приклади і кардинальної зміни владної еліти, з відходом від керівних посад попередніх політичних сил, які займали домінуючі позиції в політичному процесі. Виборчі процеси 2019 року в Україні можуть бути яскравою ілюстрацією явищ подібної якості.

Достатньо блискавично, в ході президентської виборчої кампанії в Україні в 2019 року, громадяни 38-мільйонної країни, своїми голосам на чолі держави поставили людину, яка до цього жодного дня не була у політиці. А згодом, на дострокових парламентських виборах, ті ж самі громадяни надали неймовірно високий кредит довіри новій політичній партії, лідером якої був вже діючий Президент України. Ця партія, практично вперше, в історії України змогла сформувати монопартійну більшість у вищому законодавчому органі – Верховній Раді України.

Однак, вищезгадані історичні події, окрім надання громадянами феноменально високої довіри новим представникам політичної еліти, обумовили становлення ще одного особливого феномену в політичній історії України. Мова йде про створення умов для злиття чи досягнення високого рівня єдності гілок влади в сучасному українському суспільстві.

Створення одного єдиного центру прийняття рішень, який у багатьох аспектах замінив поняття «легальність» на всенародну «легітимність». І це все, сьогодні має місце, у демократичному, а не авторитарному чи тоталітарному суспільствах.

Цей феномен є унікальним не тільки для України, а й для всього сучасного демократичного світу. Цей процес мав свій блискавичний перебіг, практично одномоментно, законно й без соціальних потрясінь.

В умовах повного визнання процесу з боку міжнародних інституцій, спостерігачів і держав. Саме тому, вивчення цього феномену становить не тільки теоретичне, але й практичне значення, як для сучасної української політологічної науки, так і для поточного політичного процесу в сучасному українському суспільстві. Окрім цього, вищезгадані події, на момент написання цієї статі зберігають свою динаміку, що може спонукати всі зацікавлені сторони продовжувати осмислювати наведені констатації, що безумовно буде сприяти більш об'єктивному і глибокому баченню цього процесу.

Ключові слова: гілки влади, вибори, Президент, монобільшість, партія «Слуга народу», Володимир Зеленський.

Election is one of the most effective mechanisms for renewing the political system of any democratic state. After all, it is the free will of citizens at different levels that can legitimately and legally renew power. Relevant processes are taking place to characterize the political process in all democracies of the world. At the same time, there are examples of a radical changes in the ruling elite, with the departure from the leadership positions of previous political forces, which occupied a dominant position in the political process. The 2019 election process in Ukraine can be a vivid illustration of phenomena of this quality.

During the presidential election campaign in Ukraine in 2019, the citizens of the country of 38 million, with their votes at the head of the state put a man who has never been in politics. And later, in the early parliamentary elections, the same citizens gave an incredibly high credit of confidence to the new political party, whose leader was the incumbent President of Ukraine. This party, almost for the first time in the history of Ukraine, was able to form a mono-party majority in the highest legislative body – the Verkhovna Rada of Ukraine.

However, the above-mentioned historical events, in addition to giving citizens a phenomenally high level of trust in new members of the political elite, led to the emergence of another special phenomenon in the political history of Ukraine. It is a question of creating conditions for merging or achieving a high level of unity of branches of power in modern Ukrainian society.

Creation of a single decision-making center, which in many respects replaced the concept of «legality» with nationwide «legitimacy». And all this is happening today in democratic, not authoritarian or totalitarian societies.

This phenomenon is unique not only for Ukraine, but also for the whole modern democratic world. This process had its lightning speed, almost simultaneously, legally and without social upheavals.

In the conditions of full recognition of the process by international institutions, observers and states. That is why the study of this phenomenon is not only theoretical but also practical, both for modern Ukrainian political science and for the current political process in modern Ukrainian society. In addition, the above-mentioned events, at the time of writing this article, remain dynamic, which may encourage all stakeholders to continue to reflect on these findings, which will certainly contribute to a more objective and deeper vision of this process.

Key words: branches of power, election, President, majority, Servant of the People, Volodymyr Zelensky.

Постановка проблеми. Українське суспільство в своєму розвитку, в останні декілька років, має декілька нових політичних феноменів, які були сформовані в результаті президентських та парламентських виборчих кампаній 2019 року. Один з цих феноменів пов'язаний з новими умовами функціонування гілок влади, які забезпечили особливий рівень взаємодії гілок влади в сучасній політичній системі України.

По-суті, за результатами виборів в Верховній Раді України була сформована монопартійна більшість, яка організаційно та ідеологічно з'єднана з новообраним Президентом України. Такого роду ситуація, забезпечила умови для фактичного злиття виконавчої та законодавчої гілок влади в Україні.

Ця ситуація має свої позитивні наслідки, але, при цьому, і має в собі низку загроз. Прояви слідування вищого виконавчого законодавчого органів влади в «фарватері» політики Президента та його адміністрації (Офісу) не можуть не викликати занепокоєння, оскільки такого роду стан підриває фундаментальний принцип розподілу державної влади на гілки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В українському дискурсі дане питання посідає незначне місце і практично не знайшло необхідного відображення в ґрунтовних наукових публікаціях. Така ситуація склалася, можливо, через те, що вказані процеси, стали очевидними не одразу і все ще перебувають в стадії розвитку. Також, причиною недостатньої «дослідженості» згаданих аспектів, може бути брак незацікавлених і безпристрасних дослідників.

Однак, все ж таки, певні аналітичні матеріали, щодо цього питання на сьогодні опубліковані та можуть бути використаними для аналізу зазначених питань.

Зокрема, в першу чергу, це стосується аналітичних матеріалів Центру Разумкова, які містять певний аналіз впливу наслідків виборчих кампаній 2019 року на політичний процес в Україні. Автори матеріалів діагностували наявність окремих проблем у політичній архітектурі влади, пов'язані з помітним підпорядкуванням гілок влади Інституту Президента України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення впливів результатів виборчих кампаній 2019 року на особливості політичного процесу, які пов'язані з ознаками можливого злиття виконавчої, законодавчої та судової гілок влади в Україні, на сьогодні знаходяться на початковому етапі.

Мало приділяється уваги питанням можливих загроз об'єднанням керівництва вищих органів влади своєю партійною єдністю.

Недостатня увага в сучасних наукових дослідженнях вітчизняних вчених, приділена впливам

партійно сконсолідованої єдності гілок влади, в різних соціально-політичних та економічних умовах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даного дослідження є характеристика сформованих засад взаємодії гілок влади в умовах їх партійної єдності, яка склалася в результаті виборчих кампаній 2019 в Україні. Ця характеристика може бути основою для виявлення шляхів удосконалення політичної системи українського суспільства та визначення перспектив її девіації в умовах її моноцентричності.

Дослідження подібної спрямованості можуть передбачати окреслення нормативно-правового забезпечення діяльності всіх гілок влади та Інституту Президента України, як запобіжника тенденцій до узурпації державної влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед вивченням особливостей і результатів вказаних виборів, їх наслідків, важливо проаналізувати, в якому стані та з якими соціально-політичними проблемами, очікуваннями Україна входила у передвиборчий 2019 рік. Щоб більш якісно зрозуміти ці тенденції, варто звернутися до соціологічних досліджень того часу. Найбільш релевантними і об'єктивними, з нашої точки зору, є дані та матеріали Київського міжнародного інституту соціології.

Так, станом на грудень 2018 року більшість громадян недовіряла політичним та державним інститутам України. Мова йде в першу чергу про виборні посади (Президент, парламент). Динаміка щодо інших інститутів (силових структур, церкви) була значно вищою. Наприклад, рівень довіри до Інституту Президента був стабільно низьким – 16% довіряють, 70% не довіряють [1].

Як зазначає один із авторів дослідження соціолог Володимир Паніотто, подібна тенденція була незмінна протягом 2017-2018 рр. Дещо більшою, але все ж таки невеликою була довіра і до силових структур. СБУ довіряло лише 21%, а Національній поліції 29% [1].

Лідером у цьому питанні виявилася категорія «волонтери», яким довіряли більше 60% громадян. Майже ідентична підтримка була і до Збройних Сил – 51%. Рівень довіри до Президента України був стабільно низький (16% довіряють, 70% не довіряють), баланс також негативний (-54%), ситуація практично не змінилась протягом 2017-2018 рр. За регіональним розподілом Президенту України найбільше довіряють у Центральному регіоні (19%), найменше у Східному (12%) [1].

Ще одним важливим маркером у політичному житті країни того часу важливо назвати опитування від КМІС за лютий 2019 році. Так, соціологи поставили питання респондентам: «У чому саме Ви особисто вбачаєте основне завдання пре-

зидентських виборів 2019 року? Оберіть не більше 2-х відповідей». Показовими є перші 5 пунктів, які набрали найбільшу кількість голосів.

1. Забезпечити чесні і прозорі вибори і обрати владу, у легітимності якої не буде сумнівів – 28,6%;
2. Змінити соціально-економічний курс країни – 24,6%;
3. Привести у владу нове покоління політиків, не пов'язаних із нинішньою системою – 23,1%;
4. Зберегти стабільність в державі – 20,4%;
5. Змінити обличчя при владі – 16,6% [7].

Виходячи із цих даних, можна зробити одразу кілька висновків:

Запит суспільства на нові обличчя. Про це говорять як дані щодо довіри до Інституту Президента та інших органів влади, так і загальний рейтинг на той момент діючого голови держави (за різними даними того ж КМІС, він не перевищував 15%) [7].

Тобто громадяни в більшості вважали за необхідним оновити правлячу політичну верхівку, змінити діючий на той момент курс влади.

Готовність до нестандартних рішень. Громадяни були готові голосувати не тільки за нові обличчя у політиці, а й за людей, які не мали жодного стосунку до цієї сфери. Окрім Володимира Зеленського, варто не забувати про ще один показовий результат – партія співака Святослава Вакарчука «Голос» отримала 5,82% на позачергових виборах до Парламенту. Це чудовий результат, враховуючи, що про створення політсили було заявлено всього за 2 місяці до дня голосування [3].

Недовіра до основних владних інститутів. Очевидний, але не менш важливий показник – легітимність основних органів влади в очах українців помітно знизилася. Особливо після подій 2014 року, коли після оновлення політичної еліти суспільство прагнуло кардинально змінити політичний курс країни.

В умовах значної апатії більшості українського суспільства до наявних на той час політичних фігур, еліти та інституцій, закономірним є прихід до влади «нових облич».

Загалом 2019 рік став проривним для політичної системи України. Адже держава отримала Президента України, який набрав рекордні 73,22% голосів [4].

Його політична партія «Слуга народу», яка де-факто почала працювати лише за 2 місяці до дня голосування і змогла створити справжню електоральну революцію, отримавши захмарні результати. В умовах змішаної виборчої системи політична сила отримала 43% голосів українців, а також 130 місць у Парламенті через одномандатні мажоритарні округи. Загальна кількість мандатів склала – 254, що дало можливість партії Володимира Зеленського створити одноосібну коаліцію – монобільшість [6].

Такий політичний, а головне легітимний карт-бланш створив безумовні передумови для концентрації та злиття гілок в руках команди Президента України.

Варто нагадати кілька основоположних фрагментів із Конституції нашої держави. Конституція передбачає, що Україна це – парламентсько-президентська країна, яка має три гілки влади: виконавчу, законодавчу та судову.

Вони є незалежними, але взаємозалежними. Наприклад, кандидатуру Міністра закордонних справ вносить Президент, але затвердження на посаді відбувається голосуванням у Верховній Раді. У Конституції є хоча і складний, але все ж механізм імпічменту Президента і так далі. Ці важелі впливу гілок влади одна на одну створені для того, щоб зберегти механізм «стримувань та противаг». Це основа сучасної демократичної держави, запобіжник для спроб повної узурпації влади.

Однак, для того, щоб цей механізм був дієвим і працював справно, потрібно також кілька фундаментальних речей.

По-перше, мова йде про верховенство закону в країні, не формальне, а реальне.

По-друге, справну роботу громадянських інституцій та регулярне оновлення шляхом виборів усіх владних інституцій.

По-третє, наявність у політичній системі дієвої опозиції, яка може контролювати роботи владу на всіх щаблях. Ось саме на останньому пункті і варто зосередити найбільшу увагу.

Події 2019 року не просто змінили чи оновили систему, вони створили передумови для концентрації влади в одних руках. Злиття гілок під президентську вертикаль. При цьому, зроблено це було законно та легітимно, через демократичні вибори. Мова йде про те, що 254 народних депутатів могли самостійно формувати як Кабінет Міністрів (для призначення та звільнення міністрів потрібно лише 226 голосів), так і інші державні інституції.

Наприклад, Конституційний Суд, де Верховна Рада має квоту на призначення третини суддів. Чи Центральну виборчу комісію, де Верховна Рада призначає чи звільняє членів Комісії з подачі Президента.

Така унікальна ситуація створила реальне підґрунтя для визначення терміну «єдності гілок влади». Цей термін не треба плутати із «єдністю державної влади», який має дещо інше значення.

Як зазначає І. Процюк, єдність державної влади проявляється, перш за все в тому, що вона здійснюється єдиною системою державних органів – апаратом держави, які функціонують на підставі єдиного для усіх законодавства, в межах однієї країни, на засадах єдиних принципів, єдиних принципових цілей і напрямків у діяльності державних органів [5].

У даному випадку мова йде не про функціонування органів влади, а про фактичне злиття виконавчої та законодавчої гілок, а також частково судової під президентську вертикаль.

Як зазначає у своєму аналітичному тексті за підсумками 2019 року «Центр Разумкова», обрана модель реалізації влади та взаємодії між основними політичними партнерами на їх безумовному підпорядкуванні Президенту, не залишала можливості для відновлення і подальшого розвитку парламентаризму, а також для самостійного функціонування виконавчої та судової гілок влади [9, с. 18].

Автори матеріалу зазначають, що говорити про наявність повноцінних елементів стримувань і противаг у політичній системі не можна. Мова радше йде про конкуренцію окремих груп впливу. У якості певних стримуючих моментів для влади виступали в одних випадках – демонстрація суспільного невдоволення (напередодні зустрічі в Нормандському форматі, під час спроб скасувати мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення), або сигнали від зарубіжних партнерів (у випадку зі змінами до Конституції в частині децентралізації). Однак, деякі сигнали від зарубіжних партнерів, зокрема стосовно судової реформи, владою просто ігнорувалися.

Значний вплив Президента на діяльність всіх гілок влади підтверджується численними заявами та рішеннями за останні 2,5 роки.

Прикладів більш ніж достатньо. Так, 25 вересня 2019 року Білий дім оприлюднив текст телефонної розмови між Президентом США Дональдом Трампом і Президентом України Володимиром Зеленським, через яку була розпочата процедура імпичменту Трампа. У цій розмові, зокрема, голова Української держави називає Генерального прокурора «На 100% своєю людиною, кандидатом, який буде затверджений парламентом» [8]. Згідно з законом, Президент хоч і подає кандидатуру Генпрокурора, але після ухвалення парламентом не мусить впливати нього.

Ще одне показове призначення – нинішній Міністр внутрішніх справ Денис Монастирський був призначений після погодження з Президентом. Про це заявляли як представники правлячої партії «Слуга народу», так і сам Монастирський 13 липня 2021 року: «Відповів «так» на пропозицію Президента. Розумію, на яку жертву йду як людина, як політик. Я зробив цей вибір і буду претендувати на посаду», – заявив сам Монастирський у коментарі журналістам [2].

Хоча на відміну від Генерального прокурора, голова МВС немає жодного відношення до Президента.

Схожий вплив відчувається і в інших інституціях, наприклад, у Конституційному Суді. У грудні 2020 року Володимир Зеленський своїм указом відсторонив голову Конституційного суду Олександра Тупицького на два місяці. В Офісі Президента аргументували це рішення тим, що Тупицький підозрюється у злочині, а через те, що він був назначений до КСУ за квотою голови держави, то і той має право відкликати свого представника. Хоча згідно із законом, існує принцип рівності статусу суддів КСУ залежно від того, за чиєю квотою вони призначені. До того ж, подібний крок суперечить і Конституції України. Як результат – Конституційний суд вже більше року знаходиться в перманентній кризі і не може повноцінно виконувати власні функції.

Такі випадки свідчать про безпрецедентну концентрацію влади в руках Президента України та його команди. По суті, ми маємо унікальний випадок, коли лідер парламентсько-президентської країни через механізм законних виборів отримує прямий вплив на формування та виконання державної внутрішньої та зовнішньої політики. Фактично мова йде про вказане вище «злиття гілок влади».

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Результати президентських та парламентських виборів 2019 року є унікальними для української політичної системи. Адже внаслідок демократичних процедур був створений прецедент – вся виконавча та законодавча влада в країні де-факто перейшла до Президента України. Створена ним політична партія «Слуга народу» отримала коаліційну більшість мандатів у Верховній Раді та одноосібне право формувати як Уряд, так і інші органи влади, визначені Конституцією.

При цьому сам голова держави став одноосібним лідером всіх політичних процесів в країні. Це підтверджується численними політичними заявами як влади, так і опозиції. Де-факто Україна через механізм волевиявлення отримала централізованову вертикаль, президентську республіку, де голова держави має прямий вплив на формування уряду та діяльність Верховної Ради. При чому в Конституції України, держава формально зберігає парламентсько-президентську форму правління.

Така ситуація матиме довгострокові наслідки для формування демократії в Україні. Особливо після початку повномасштабної війни, яку розпочала Росія 24 лютого 2022 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Київський міжнародний інститут соціології: Довіра соціальним інститутам, грудень 2018 року. *Київський міжнародний інститут соціології* : веб-сайт. URL: <https://www.kiis.com.ua> (дата звернення: 01.29.2019).
2. Нардеп Денис Монастирський погодився на пропозицію Зеленського стати міністром внутрішніх справ. *Бабель* : веб-сайт. URL: <https://babel.ua> (дата звернення: 07.13.2021).
3. Протокол Центральної виборчої комісії: Про результати виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі від 3 серп. 2019. URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/protokol_zbvo_03082019.pdf (дата звернення: 08.03.2019).
4. Протокол Центральної виборчої комісії: Про результати повторного голосування з виборів Президента України від 30 квіт. 2019. URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/vpu_2019_protokol_cvk_30042019.pdf (дата звернення: 04.30.2019).
5. Процюк І.В. Поділ та єдність державної влади. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Харків : Право, 2007. Вип. 14. С. 70-76.
6. «Слуга народу» сама із себе створила коаліцію. *Українська Правда* : веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua> (дата звернення: 09.29.2019).
7. Суспільно-політичні настрої населення України: січень-лютий 2019 року. *Київський міжнародний інститут соціології* : веб-сайт. URL: <https://www.kiis.com.ua> (дата звернення: 02.14.2019).
8. Трамп оприлюднив стенограму розмови із Зеленським, через яку спалахнув скандал. *Українська Правда* : веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua> (дата звернення: 09.25.2019).
9. Україна 2019-2020: широкі можливості, суперечливі результати. *Центр Разумкова* : веб-сайт. URL: <https://razumkov.org.ua/> (дата звернення: 02.01.2020).

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ГРОМАДЯН ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК НЕСТАБІЛЬНОСТІ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

SELF-IDENTIFICATION OF CITIZENS AS A KEY FACTOR OF INSTABILITY OF PARTY SYSTEM IN UKRAINE

Угрин Л.Я.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри теорії та історії політичної науки
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Бевза Б.П.,

*магістрант факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Розкрито взаємозв'язок самоідентифікації громадянина та стабільного (або нестабільного) стану партійної системи на прикладі сучасних політичних процесів в Україні. Самоідентифікація громадянина інтерпретується процесом формування ідентичності індивіда через інтерналізацію норм, цінностей і дискурсів суспільного середовища та включення їх у його внутрішній світ, погляди, мотиви, очікування. Інтерналізовані цінності є основою усвідомлення індивідом власних інтересів. Доведено, що індивідуальний інтерес і цінності громадянина, що формуються в результаті самоідентифікації, є основою для формування у суспільстві об'єднань громадян та підґрунтям для формування партій та партійної системи. Ефективне та стабільне функціонування партійної системи залежить від механізму артикуляції та оформлення групових – суспільних і національних – інтересів, визначення консолідуючої національної ідеї та відображення в них індивідуальних потреб. Визначення пріоритетів, ідентичностей, ідей, цінностей та інтересів на рівні базових матеріальних потреб, їхня політизація, неусвідомлення можливих напрямів розвитку суспільства перетворює його в аморфне, неструктуроване об'єднання індивідів, які нездатні співставити та конкретизувати свої інтереси з ширшими – національними, ідентичність – з національною ідентичністю та ідеєю. Відповіддю на неструктурованість суспільних інтересів в Україні стала однопартійна система (монобільність) як відображення, з одного боку, прагнення змін, «нових обличч», а, з іншого – відсутності розуміння громадянами напрямів, інструментів та ціни їхньої реалізації й бажання перекласти відповідальність за них на державу та нових агентів змін – партію «Слуга народу». Отже, ключовим чинником нестабільності партійної системи України є проблеми самоідентифікації громадян, як зворотній бік неефективності функціонування політичних та суспільних інститутів.

Ключові слова: партійна система, самоідентифікація, інтерналізація, цінності, інтереси, національна ідея.

The interconnection between citizen's self-identification and stability (or instability) of party system is revealed in this article on the example of modern political processes in Ukraine. Citizen's self-identification is interpreted as a process forming individual's identity via internalization of norms, values and discourses of the social environment and their inclusion in individual's inner world, views, motives, expectations. Internalized values are the basis of an individual's awareness of his own interests. It is proved that the individual interest and values of the citizen, which are formed as a result of self-identification, are the basis for the formation of communities in society and the basis for the formation of parties and party system. The effective and stable functioning of the party system depends on the mechanism of articulation and arrangement of group – public and national – interests, the definition of a consolidating national idea and the individual needs reflected in them. Defining priorities, identities, ideas, values and interests at the level of basic material needs, their politicization, ignorance of possible directions of society turns it into an amorphous, unstructured association of individuals who are unable to compare and concretize their interests with broader – national interests, identity – with national identity and idea. The answer to the unstructured public interests in Ukraine was a one-party system (majority of the party "Sluha Narodu") as a reflection, on the one hand, of the desire for change, for the "new faces", and on the other – of lack of citizen's understanding of both society's direction, tools and costs of its implementation and the agents of change. A key factor in the instability of Ukraine's party system is the problem of self-identification of citizens as a reverse side of the of political and social institutions' inefficiency.

Key words: party system, self-identification, internalization, values, interests, national idea.

Постановка проблеми. Важливим критерієм стабільності та політичного розвитку демократичного суспільства є стійкість партійної системи. Як «система взаємодій, що виникають внаслідок міжпартійної конкуренції» [1, р. 39], вона, з одного боку, є відображенням природного плюралізму інтересів, ідеологій, очікувань будь якого суспільства, з іншого – механізмом їхнього узгодження та формування спільних цілей та

стратегій, показником національної інтеграції та згуртованості. Нестабільна партійна система, для якої характерні постійні зміни її складу, моделей і принципів взаємодій, відсутність стійкої підтримки і мінливість електоральних симпатій, може дестабілізувати політичну систему, послабити демократичні інститути та національну безпеку. У нових державах, суспільствах, що трансформуються, стабільність партійної системи

є необхідною (хоча й недостатньою) умовою для консолідації демократії. Проблема стабільності партійних систем з посиленням впливу антиістеблшментських партій, які стали популістською альтернативною традиційним партіям, також актуалізується і для «старих» демократій. Вони отримують все більшу електоральну підтримку й політичне представництво і відповідно вплив на політику урядових коаліцій, функціонування партійних і політичних систем.

Українське суспільство з часу Незалежності не сформувало стабільну партійну систему, що негативно позначилось на трансформаційних демократичних процесах. Її становлення та функціонування характеризувалось постійною зміною основних гравців на партійній арені та правил гри. Останній електоральний цикл привів до лідерства та створення у парламенті однопартійної більшості з членів партії «Слуга народу», яка має виразні ознаки антиістеблшментських партій. Відтак, стабільність партійної системи в умовах завершення демократичного транзиту і боротьби з зовнішньою агресією залишається актуальною науковою та практичною проблемою.

Причини нестабільності партійних систем різноманітні й зумовлені суспільним середовищем, його структурними та інституційними характеристиками. Серед них вагомою є міра підтримки/непідтримки партій громадянами, динаміка змін їхніх електоральних преференцій. Саме вони й зумовлюють кінцеві трансформації в партійних системах. Відтак, громадяни, їхня свідомо політична поведінка є ключовим чинником трансформаційних процесів в партійній системі та суспільстві загалом. Електоральні преференції, в основі яких політичні уподобання виборців, формуються не лише інститутами та політичними технологіями, а й стійкістю/мінливістю ідентифікації громадян з політичними партіями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми становлення і функціонування партійних систем, електоральної поведінки розглядалися у працях багатьох українських науковців, зокрема, О. Гараня, І. Доцяка, В. Мороко, Г. Зеленько, О. Майбороди, А. Романюка, Ю. Шведа, М. Обушного, В. Бунь, М. Примуша, Ю. Остаця, А. Колодій, Ю. Ключковського, М. Кармазіної, Н. Хоми та ін. Проте автори більше уваги приділили інституційним або технологічним аспектам функціонування партійної системи та формуванню електоральних преференцій виборців. Вплив ідентифікаційних чинників на електоральні вподобання, формування партійної ідентичності досліджувались І. Бекешкіною, О. Вишняком, Н. Ротар, М. Козловцем, М. Рябчуком, Г. Щедровою, Г. Циганенко та ін. Однак, незважаючи на значний розвиток партологічних досліджень в Україні, проблематика впливу психологічних явищ, зокрема процесів

самоідентифікації громадян на функціонування партійної системи, проаналізована недостатньо.

Отже, **мета** статті – дослідження взаємозв'язку самоідентифікації громадян і стану (стабільності/нестабільності) партійної системи України. Оскільки сучасні дослідження самоідентифікації, національної ідентичності та трансформаційних партійних процесів носять переважно міждисциплінарний характер, найбільш релевантними пізнавальними інструментами в обраному предметному полі, на нашу думку, є принципи критичного дискурс-аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз взаємодії процесів самоідентифікації громадян і стану партійної системи засновується на факті взаємовпливу та взаємоконструювання психологічних та політичних явищ, в основі яких когнітивний аспект взаємодії людини та політичної системи – місце політичної системи у ментальній моделі світу людини та місце людини у політичній системі.

Формування ідентичності громадянина відбувається через ідентифікацію з «кимось» (групою, суспільством) або «чимось» (цінностями, інтересами, дискурсами і т.п.). Ідентифікація передбачає вплив психологічних, культурних, соціальних і політичних механізмів; це процес, наслідком якого є сформована ідентичність. Отже, ідентичність як психологічний, суб'єктивний феномен постає результатом самоусвідомлення суб'єкта через співвіднесення ідентифікаційних категорій зі своєю внутрішньою структурою; ідентифікація – об'єктивним процесом, інтерналізацією і прийняттям норм і цінностей встановленої й об'єктивованої реальності. Поєднання суб'єктивного (внутрішнього) і об'єктивного (зовнішнього) чинників ідентифікації й «створює» ідентичність. З. Бауман підкреслював, що ідентифікація «ніколи не закінчується, завжди незавершена, відкрита в майбутню діяльність, в яку всі ми з необхідності або свідомо залучені» [2, с. 192].

Складовою ідентифікації особистості з соціальними групами, нормами, цінностями, традиціями, зразками поведінки є процес самоідентифікації. Г. Хоружий підкреслив: «Самоідентифікація виступає процесом формування ідентичностей особистості, що містить пошук певної ідентичності як зразка для розвитку особистості, формування ідентичності або зміну її структури, вибір певних цінностей і якостей у структуру відповідної ідентичності. Самоідентифікація є також виразом потреби в інтеграції певних цінностей у структуру особистості, прагненням оволодіти певними знаннями, компетентностями». Вчений розглядає самоідентифікацію «найбільш зрілою фазою процесу інтерналізації (прийняття особою норм і цінностей, які нав'язуються зовнішнім соціальним середовищем), що включає інкорпо-

рацію (лат. *incorporatio* – приєднання), інтродукцію (включення індивідом у свій внутрішній світ поглядів, мотивів, установок тощо інших людей) та ідентифікацію» [3, с. 8, 9]. Оскільки ми розглядаємо формування інтересів та цінностей, дотичних до соціально-політичної сфери, то процес інтерналізації визначаємо як потенційно свідомий акт інтроспекції та самоідентифікації. Інкорпорація та інтродукція лише виявляють рішення індивіда обрати для себе важливими певні цінності, інтереси, партійні уподобання.

При цьому самоідентифікація як свідомо зміна структури особистості це дія, що потребує розвинених якостей інтроспекції та емоційно-вольової сфери особистості загалом і виявляється в когнітивних операціях й трансформації поведінки. Звісно не йдеться про зважений раціональний вибір на основі зіставлення різних перспектив, проте цінності та інтереси є ментальною основою особистості, необхідність їх формування зумовлена закономірностями функціонування психіки.

Однією із ключових особливостей ідентифікації є відчуття приналежності та причетності. У контексті нашого дослідження йдеться про причетність до групи, яка сповідує подібні цінності, ідеології, має подібні інтереси, бачення шляхів їхньої реалізації. Вони мають бути достатньо конкретизовані у партійних програмах, а також мати «опонентів» («інших») у своїй площині.

Конкретизація цінностей та інтересів дає змогу диференціювати суспільство на різні групи. Суспільство об'єднує ці групи, але одночасно створює площину, у якій вони не погоджуються, конкурують. Конкуренція груп й знаходить свій вияв у інституціоналізації партій та формуванні партійної системи. Йдеться про перспективу розвитку суспільства як площину та візії стосовно напрямку його розвитку та цілей загалом як критерій диференціації. Тобто осмислення перспектив майбутнього розвитку своєї держави та суспільства, місця людини у ній є фундаментом об'єднання громадян на основі тих спільних інтересів та цінностей, які можна окреслити як політичні. Вони знаходять своє відображення в національних інтересах, національній ідентичності та національній самосвідомості. З цього приводу М. Козловець зазначає: «Національна самосвідомість ставить смислоттєві питання, такі, що зачіпають не лише інтелект, а людську істоту в цілому, отже, є насущними для буття національної спільноти в усій його ціннісно сприйнятій людиною конкретності. У цій реальності – ключ до розуміння, чому будь-яка національна ідея завжди прагне до перетікання в практично-політичну сферу: споконвічно-людське «Хто я?», чи, стосовно спільноти, «Хто ми?», з необхідністю породжує з себе і «Що я повинен робити?» чи «Що ми повинні робити?» [4, с. 427]. В умовах транзитивності напрямку розвитку су-

спільства і держави часто є критерієм, що його розділяє, однак інтерес у збереженні держави є одним з інтегруючих чинників. Бажання зберегти державу об'єднує різних її представників, незважаючи на спільність, відмінність чи відсутність індивідуальних чи групових інтересів.

Сформовані групові, суспільні та національні інтереси мають бути артикульовані, щоб бути представленими у суспільно-політичному дискурсі. Реалізація цих інтересів передбачає їхнє закріплення в конституції у випадку національних інтересів, через захист і лобювання в представницьких органах – у випадку групових інтересів та формування програми дій уряду на основі суспільних цінностей. Реалізація цих інтересів можлива лише у разі функціонування партій, які артикують групові (партикулярні) інтереси, але в межах партійної системи узгоджують їх та виробляють спільну (компромісну) стратегію розвитку суспільства. При цьому стійкість сформованих політичних цінностей та інтересів стабілізує партійну систему, мінливість – відповідно дестабілізує і партійну і політичну системи. Партії і партійна система, проводячи політику держави відповідно до цих критеріїв, визначально впливатимуть на дискурс про політику держави, що формуватиме соціально-політичну реальність, в якій існує громадянин і яка є вагомим чинником конструювання і переконструювання їхньої ідентичності.

Проведений аналіз дає підстави сформулювати тезу про взаємозв'язок самоідентифікації громадян і визначення індивідуальних інтересів, цінностей зі стабільністю партійної системи. Стабільність партійної системи у такому сенсі зумовлена стійкістю цінностей та інтересів громадян як основи групових і суспільних інтересів. Але це передбачає свідоме визначення громадянами цінностей та інтересів у результаті самоідентифікації. Політичними вони стають унаслідок осмислення власного майбутнього в контексті майбутнього суспільства і держави. Ментальна репрезентація будь-якого об'єкта всередині ментальної моделі світу людини передбачає контекст, у якому цей об'єкт перебуває. Інакше кажучи, метою громадянина є не лише реалізація власних інтересів, а й формування умов, у яких вона є можливою. Активна участь громадянина у суспільному житті стає частиною шляху до реалізації індивідуальної мети.

Поняття «ментальна репрезентація» і «соціальна репрезентація» введені в науковий обіг представником критичного дискурс-аналізу Т. А. ван Дейком. Розрізнення цих понять «окреслюється між індивідуальними знаннями персонального досвіду, відображеними у епізодичній (довготривалій) пам'яті як ментальні моделі подій та ситуацій і більш загальними соціальними

репрезентаціями, розміщеними у «семантичній» – чи точніше «соціальної пам'яті» [5, р. 11]. Описуючи ментальні репрезентації, Т. А. ван Дейк стверджує: «Когнітивні процеси в пам'яті оперують специфічними когнітивними структурами, названими (ментальними) репрезентаціями, формуючи, змінюючи, зберігаючи чи (де)активуючи їх. Тобто думки, знання, вірування, інтерпретації, плани, установки чи ідеології є різними типами ментальних репрезентацій» [6, р. 5].

Ментальна репрезентація індивідом держави не обмежена лише контекстом його місця в ній у майбутньому. Як частина соціального життя індивіда, держава постає окремим елементом ментальної моделі світу, що має окрему ментальну репрезентацію, яка при цьому осмислюється у контексті політики як ширшого поняття. І держава, і політика, і суспільство, й інші категорії у цій площині є невід'ємною частиною існування людини. Відтак, ментальні репрезентації різних категорій, пов'язаних з соціально-політичною сферою, матимуть подібний контекст через репрезентації ширших категорій, на основі яких ґрунтуються слова чи осмислення людини. Тут йдеться про контекстуальні моделі, які Т. А. ван Дейк визначає «специфічним типом досвідних моделей. Вони репрезентують комунікативні епізоди, у яких ми беремо участь, зазвичай як частину інших щоденних епізодів» [7, с. 130]. З цього виникає, що ментальна репрезентація індивідів і соціальна репрезентація груп людей такої категорії, як «держава», є підґрунтям для процесу ідентифікації громадянина з різними інтересами та цінностями. Визначення держави як вартісного елемента соціального життя обумовлює витворення й диференціацію в суспільстві груп на основі цінностей та інтересів. Так участь у суспільному житті постає цінністю для громадянина, а модель майбутнього суспільства – інтересом, який тісно пов'язаний з його індивідуальними цілями. Це обґрунтовує стійкість цінностей та інтересів у вимірі ймовірності відмови від їх реалізації. Стосовно їх змістової видозміни наголосимо, що процес самоідентифікації – це формування структури особистості та ментальної моделі світу. З погляду індивіда, осмислення світу та себе в ньому є опорною точкою відображення ним реальності, тобто функціонування свідомості. Кардинальна зміна таких важливих елементів цього осмислення, як цінності та інтереси, зумовлює кризу ідентичності і на індивідуальному, і на суспільному рівнях. Однак, якщо ідентичність сформована, вихід з цієї кризи виформує нову політичну реальність та нові моделі ідентифікації. Повторюваність криз як ймовірної причини нестабільності залежить від сформованості ідентичності. У контексті трансформаційних процесів її необхідність, окреслена у вигляді суспіль-

ного запиту, відображає актуальність формування національної ідентичності.

Частина сучасного наукового доробку на тему трансформаційних процесів зосереджує увагу на видозміні державної політики, особливостях проведення реформ, правовому, соціальному та іншому забезпеченні. Проте критики такого підходу справедливо акцентують на проблемі агентів таких змін. Якщо агентами є органи державного управління, то задля здійснення кардинальних змін представники цих органів мають мати конституційні повноваження на втілення змін, які приведуть до реалізації інтересів тих груп населення, що виявляють активність у політичному житті. То ж якщо громадяни держави не артикулюють індивідуальні, групові, суспільні та національні інтереси, проявляючи байдужість та аполітичність, існує досить мала ймовірність того, що фінансово-промислові групи чи будь-які інші зацікавлені структури не реалізуватимуть власні інтереси за допомогою держави. Тому ми підкреслюємо роль індивіда як первинного агента суспільних змін.

У наведеній структурі ключовим елементом є свідомо дія громадян, як визначальна складова трансформаційних процесів у суспільстві та державі. Свідомо дія громадянина присутня у кожній ланці процесу змін: зіставленні власних цінностей та інтересів з подібними та відмінними, долучення чи створення групи на основі їх спільності, формуванні групових, суспільних, національних інтересів і національної ідеї, її декларування. Однак вона матиме сенс і результат при наявності інституційних посередників – політичних партій і виконання ними функцій дискурсивно формувати, представляти та лобіювати інтереси й цінності громадян в урядовій площині. Тому йдеться про самоідентифікацію не лише як визначення власних цінностей та інтересів, а й «вписування» їх у національні в контексті функціонування партійної системи. Отже, інституціоналізація партій та створення партійної системи під контролем суспільства – основа реалізації інтересів громадян і політики держави, дискурс про яку формуватиме реальність, як джерело інтерналізації громадянським спільним цінностей та норм.

Отже, ключем до активації трансформаційних процесів та конструктивної зміни політичної системи, її демократизації є свідомо дія громадянина, яка передбачає велику кількість і когнітивних операцій, і конативних дій, що перетворюють політичну реальність.

З наведених вище тез випливає, що роль держави у трансформаційних процесах є вторинною, проте держава може бути двигуном змін за умов, коли окрім декларацій, жодних інших свідомих дій громадяни не здійснюють. Створення партій – це справа громадян і їхня здатність

об'єднуватися. Якщо вимагати від політичної системи виформувати з себе нові партії, як агентів змін, свідомо не вводячи у цю систему нові елементи, жодного оновлення сподіватися не можна. Так, наприклад, в Україні запит на «нові обличчя» був реалізований відповіддю «невдомих обличчя». Єдине, що може запустити описаний вище процес, це гіпотетичні «благі наміри» та «висока компетентність» народних обранців, інакше кажучи, випадковість і прихильність фортуни. Постає питання, чи важливо для суспільства, що не може диференціювати і зртикулювати власні інтереси щодо його розвитку, який режим буде встановлений у країні, які цінності домінуватимуть? Оскільки підґрунтям для об'єднання громадян є формування індивідуальних інтересів та цінностей, політична еліта чи інші суб'єкти політики можуть гальмувати трансформаційні процеси, впливаючи на процеси самоідентифікації громадян, конструюючи їх за допомогою відповідної організації інформаційного простору та активного формування дискурсу соціально-політичної реальності.

У попередніх твердженнях стосовно процесу самоідентифікації громадянина ми опиралися на існування груп зі спільними цінностями й інтересами та окремих індивідів, які себе з ними ідентифікують, а також відповідного соціально-політичного у дискурсу про реальність. Але неструктурованому, соціально аморфному суспільству, коли політичні інтереси та цінності недиференційовані, громадянин однаково бути прагнути ідентифікувати себе з якимось інтересами та цінностями. Якщо у дискурсі відсутня репрезентація суто політичних цінностей та інтересів, що мають загальний, універсалістський зміст, у ранг «політичних» будуть зведені актуалізовані технологічно цінності та інтереси, релевантні очікуванням лише частини суспільства. І політична система функціонуватиме на їхню реалізацію. Для їхньої легітимації можуть бути створені партійні проекти.

Отже, задоволення елементарних потреб може бути зведене у ранг політичного інтересу. Проте суспільство як одна з найбільших груп, з якою себе може ідентифікувати громадянин, також має елементарні потреби, необхідність задоволення яких актуалізує почуття причетності до цієї групи. Такими є екзистенційні потреби, передовсім у виживанні. Складнішими для інтерналізації є національна ідея, національні цінності та інтереси, які виступають інтегруючим чинником виключно тоді, коли суспільство актуалізує задоволення цих потреб. Інакше кажучи, навіть у недиференційованому на основі цінностей та інтересів суспільстві суспільне потрясіння у вигляді загрози знищення може зумовити ідентифікацію громадян з суспільством як групою, до якої вони відчують

причетність. Це на короткий час може стати інтегруючим чинником суспільного розвитку.

Описане відчуття причетності до такої великої групи, як суспільство, є основою формування національної ідентичності – важливої складової структури самоідентифікації громадян. І. Кресіна зазначає, що національна ідентичність – це усвідомлення державно-політичної, громадсько-територіальної спільності, духовної єдності, етнічної та історичної спорідненості, психолого-етнічної самобутності та неповторності [8, с. 14]. Однак, процес ідентифікації не матиме жодного впливу за відсутності його змістового наповнення. Тобто, ідентифікуючи себе з певною групою, людина визначає певні характеристики цієї групи, які й викликають кореляцію з її власними особистісними особливостями, таким чином означаючи, якою є ця група. Тобто людина ідентифікує себе з групою, яка певним чином проявляє свою самобутність. В окреслених вище трансформаційних процесах національної ідентичності, ідея, цінності та інтереси є, з одного боку, логічним результатом інституційної взаємодії громадян під час формування груп зі спільними політичними інтересами та цінностями, а з іншого, першим елементом суспільних перетворень, особливо у випадку сильних суспільних потрясінь.

У ситуації необхідності концептуально оформити нові візії суспільного розвитку та конкретних дій стосовно перетворення соціально-політичної реальності постає питання суб'єктів видозміни ідеї, інтересів, цінностей, національної ідентичності. Актуальним полем дослідження у цьому вимірі постають джерела і агенти формування національної ідеї, ідентичності, цінностей та інтересів, які будуть інтерналізовані на індивідуальному рівні.

Можна стверджувати, що ключовим суб'єктом суспільних змін в Україні переважна більшість громадян бачить державу. Тому на сьогодні актуальнішим та релевантним є антропоцентричний підхід до визначення суб'єкта процесів соціально-політичної трансформації. Саме громадяни мають визначитися з ключовими агентами змін, а їхня свідома дія – стати первинною та фундаментальною ланкою трансформаційних процесів. Н. Кравченко так окреслює наведений термін в межах цього підходу: «Антропоцентричність визначається як дискурсивна категорія, представлена виявами антропологічних концептів “суб'єкт”, “суб'єктивність”, “людський фактор”, “автор”, “індивід”, “людина”, “особистість”. У когнітивному аспекті розгляд цієї категорії проектується на вивчення мовної і комунікативної особистості / свідомості автора й реципієнта, їх індивідуальної і ідіоетнічної картин світу, ситуаційних і контекстуальних моделей як параметрів, що визначають можливість і ракурси взаємоузгодження когні-

тивної діяльності комунікантів-антропоцентрів з концептуалізації змісту тексту» [9, с. 81]. Однак, такий підхід вимагає трансформації колективно уявлюваних цінностей як основи самоідентифікації громадян та неконфліктних механізмів їхньої інтерналізації, наявності політичних партій та партійної системи, які б артикулювали інтереси соціальних груп, а не інтереси еліти. В іншому випадку це нівелює соціалізуючий та інтегруючий потенціал політичних партій, створює труднощі в ідентифікації очікувань та ціннісно-ідеологічних установок громадян з партійними програмами та суспільними стратегіями, які в них пропонуються. Політичні партії, не представляючи громадянам чітких орієнтирів розвитку суспільства, намагаються «схопити» голоси якомога більшої кількості виборців, розвивають свою соціальну та ідеологічну ідентифікацію і при цьому «знищують» індивідуальні та групові ідентичності, передусім соціальні, які більше не визначають ідеологічні та партійні переконання громадян. Громадяни орієнтуються на особу лідера партії, абстрактні лозунги та наративи. Незадоволення станом справ у суспільстві та державі часто приводить до радикальних змін у партійній системі і появі партій, які, використовуючи популістський наратив, обіцяють швидко «зламати систему», підкреслюючи, що непов'язані з нею.

Подібні мотивації сформували в українському суспільстві запит на «нові обличчя» у владі. Однак, це постає проблемою, оскільки громадяни самі себе не визначають суб'єктами формування соціально-політичної реальності, що призводить до делегування індивідом відповідальності абстрактній «системі», якою керує абстрактна «еліта». За цією логікою проблеми функціонування системи, які безпосередньо впливають на життя індивіда вирішуються оновленням еліти, яка визначає функціонування системи. Через тяглість таких осмислень замість оновлення стратегії розвитку на перший план вийшла заміна політичної еліти, потреба в якій і була означена експертами як «запит на нові обличчя». Гіперболізоване бажання заміни еліти вилилося у готовність обрати «будь-що, аби не попереднє», яке видозмінило прихід «нових обличчя» на прихід «невідомих обличчя». Загалом логіка запиту на «нові обличчя» передбачає вертикальну соціальну мобільність представників груп суспільства зі спільними політичними інтересами, цінностями та ідентичностями. Оскільки в Україні такі групи відсутні через неартикульованість індивідуальних цінностей та інтересів, то загалом виправдана та важлива для політичної системи необхідність оновлення еліт переросла у готовність делегувати майбутнє власної держави невідомим широкому загалу людям.

Вартою уваги в цьому контексті також є проблема «політичності» інтересів громадян, повно-

важення на реалізацію яких вони делегують органам державної влади. Так, через домінування дискурсу «бідності», «зубожіння» і «знедолення» в Україні надзвичайно актуалізовані інтереси задоволення елементарних потреб та цінності економічного достатку. Водночас політизація цих інтересів перетворює їх у самоціль і зменшує імовірність їхнього повноцінного задоволення. На це визначально впливають декілька факторів: невпевненість у завтрашньому дні, гіперболізована суспільна недовіра, нерозвинуті горизонтальні соціальні зв'язки, обмеження осмислення топосу існування порогом власного дому, переважно екстернальний локус контролю громадян, контекстуальні моделі та пояснювальні схеми, нав'язані лівими ідеологіями, які знаходяться відгук в залишках радянської ідентичності українських громадян. Очікування максимального задоволення елементарних потреб переважно не залежить від рівня економічного достатку, що видається логічним на перший погляд. Адже можна стверджувати незадоволеність елементарних потреб і політизувати їх, прикриваючись лібералізмом, соціалізмом та правами людини, таким чином уникаючи необхідності взаємодіяти з людьми та докладати будь-яких зусиль, бо ці дії виявляються «не на часі».

Отже, обрання Президентом Володимира Зеленського та монополізація влади партією «Слуга народу» є відповіддю партійної системи, яка, стверджуючи власне оновлення, задекларувала захист тих інтересів, які переважна частина суспільства звела у ранг політичних, не опосередковуючи їх ціннісно-ідеологічними структурами власної ідентичності. До того ж від електорату не вимагалось жодних дій, окрім як делегувати повноваження кандидатам. Це явище відображає деякі особливості стану суспільства. По-перше, зазначені суб'єкти реалізують запит на передачу усіх повноважень та відповідальності обранцям та відмову від активних дій та докладання зусиль. По-друге, складність і відсутність ефективних механізмів контролю реалізації інтересів громадян органами державної влади, у тому числі й у соціальних репрезентаціях. Це означає, що монобільшість «Слуг народу» та обрання Президентом В. Зеленського є природним станом для сучасного українського суспільства і прямо відображає розмитість та невизначеність його суспільних пріоритетів, ідентичності, цінностей, і як результат інтересів.

У контексті української соціально-політичної реальності ключовим та найактуальнішим питанням є таке: якщо до сьогодні 30 років регулярних свідомих дій стосовно перетворення політичної реальності від переважної більшості громадян не спостерігалось, як можна сподіватися на зміну цієї тенденції? Одним із можливих варіантів роз-

витку подій, що зумовляють такий поворот є велике суспільне потрясіння, у результаті якого актуалізується потреба у національному та державному виживанні. Цей кризовий період можна назвати «вікном можливостей» для формування національних інтересів, ідеї, ідентичності, консолідації суспільства. Щоб така консолідація не була лише декларативною, а знайшла своє відображення і в урядових діях, і в активності громадян, суспільство повинно структуруватися, створивши реальні, а не «проектні» інститути для артикуляції позицій, цінностей та інтересів та партійну систему як середовище їхнього узгодження. Однак, запорука їхньої ефективності та використання «вікна можливостей» – передовсім в самоусвідомленні кожного громадянина та свого місця в суспільстві, політичних процесах.

Висновки. Отже, проведений аналіз дає змогу дійти висновку, що ключовим чинником нестабільності партійної системи України є проблеми та суперечності самоідентифікації громадян, оскільки основою трансформаційних процесів та конструктивної зміни партійної та політичної систем є свідомо дія громадянина, яка передбачає велику кількість і когнітивних операцій, і конкретних дій, що перетворюють політичну реальність. Визначені

ключові аспекти, що відображають особливості української соціополітичної дійсності та детермінують процеси самоідентифікації та політичних трансформацій: інертність суспільства загалом і епістемічних спільнот зокрема у контексті перетворення політичної реальності та формування чи відповіді на його запити; етатистський погляд на агентів змін, відсутність ствердження громадянами себе як суб'єктів реальності, у якій вони існують; неартикульованість індивідуальних цінностей та інтересів і як результат відсутність сформованих групових, суспільних та національних інтересів через відсутність груп за спільністю індивідуальних; політизація елементарних потреб та інтересів; відсутність визначення держави як важливого актора взаємодії у соціальних репрезентаціях об'єктів соціально-політичної реальності; відсутність фактору контролю у контекстуальних моделях та пояснювальних схемах вертикальної взаємодії у державі.

Перспектива подальших досліджень. Теоретична та практична розробка окреслених проблем створює перспективу подальших досліджень у цьому предметному полі, необхідність яких зумовлена недостатністю структурних антропоцентричних осмислень трансформаційних процесів в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Sartori G. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis; with a new preface by the author and an introduction by Peter Mair. Colchester : ECPR, 2005. 368 p.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество / пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. Москва : Логос, 2005. 390 с.
3. Хоружий Г. Самоідентифікація особистості як соціально-психологічний процес. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 2. С. 5–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2016_2_2
4. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
5. Van Dijk T. A. Discourse, Knowledge and Ideology: Reformulating Old Questions and Proposing Some New Solutions. *The Washington Post Company*. 2001. URL: <http://www.discourses.org/OldArticles/Discourse,%20Knowledge%20and%20Ideology.pdf>.
6. Van Dijk T. A. Sociocognitive Discourse Studies. *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies* / Ed. by John Flowerdew, John E. Richardson. London: Routledge, 2017. P. 26–43.
7. Van Dijk T.A. Context models in discourse processing. The Construction of Mental Representations during Reading. Mahwah /eds. H. van Oostendorp and S.R. Goldman. NJ: Lawrence Erlbaum, 1999. pp. 123–148. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.557.1104&rep=rep1&type=pdf>
8. Кресіна І. О. Національна свідомість: сутність, основні складові та рівні функціонування. *Нова політика*. 1998. № 3. С. 12–19.
9. Кравченко Н. К. Таксономія категорій дискурсу в сучасному дискурс-аналізі. *Вісник КНЛУ: Філологія*. 2014. Т. 17 С. 77–83.

ПАТРІОТИЧНА СТРАТЕГІЯ ЛОКАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ: ІНСТИТУЦІЙНІ ТА МОТИВАЦІЙНІ ЗАСАДИ

PATRIOTIC STRATEGY OF LOCAL POLITICAL DEVELOPMENT: INSTITUTIONAL AND MOTIVATIVE FUNDAMENTALS

Філатов Б.А.

*доктор політичних наук,
міський голова міста Дніпро*

Вивчаються цінності громадянської співпраці та політичної довіри, які стають вкрай важливими на всіх рівнях функціонування політичної системи – від національного до локального. Робиться уточнення інституційного значення локального або місцевого патріотизму та вказуються умови остаточно уникнення негативних конотацій, пов'язаних з цими поняттями. Розкриваються приклади локального патріотизму в Україні, який набув чіткого прояву діяльності волонтерського руху, інститутів місцевого врядування, локальних політичних партій тощо. Встановлюється потреба визначення основних оптимальних форм інституційного втілення локального патріотизму та ключових напрямків розвитку майбутніх політичних структур. Обговорюються визначення інституційної спроможності патріотичних політичних сил на локальному і регіональному рівнях, їх здатності запропонувати перспективи інноваційного розвитку місцевим громадам у післявоєнний період. У статті використані актуальні методичні засоби сучасної політології (структурно-функціональний та ретроспективний) та загальнологічні методи (аналітичний, синтетичний). З'ясовуються політичні наслідки патріотичних уподобань для формування окремої локальної політичної ідентичності як чинника суперництва між поселеннями. Досліджуються чинники, які формують патріотичну електоральну конфігурацію, а також пов'язані з партійними уподобаннями та ідеологічними концепціями. Розкрито значення умов сучасного урбаністичного розвитку як тенденції для підтримки патріотизму, що можуть проявляти відносно дрібні групи на периферії великих міст. Виявляється значення розвитку сталих демократій щодо появи стереотипів щодо інституційного втілення місцевого патріотизму. Встановлено специфіку різних підходів до стратегічного бачення розвитку патріотизму локальних спільноти. Досліджуються дані про місцевий патріотизм, які дозволяють говорити, що певна територія з більш або менш схильною до реалізації патріотичної політичної альтернативи та її інституційних втілень. З'ясовуються такі риси потенційних авторів патріотичних політичних стратегій на локальному рівні, як гнучкість у питаннях взаємодії з цінностями ідейного націоналізму. Вивчено актуальність місцевого патріотизму для сучасної України в контексті вирішального розриву з пострадянським періодом та домінуванням колоніальної російської культури. Зроблено висновок про етапи обговорень патріотичними політичними силами та громадськими організаціями локального рівня уточнення своїх ідейних та прагматичних позицій і цілей.

Ключові слова: патріотична політична стратегія, патріотична політична альтернатива, патріотичні політичний консенсус, громадянське суспільство, політичні інститути.

The values of civic cooperation and political trust, which are becoming extremely important at all levels of the political system, from national to local, are being studied. The institutional significance of local or local patriotism is clarified and the conditions for the final avoidance of negative connotations associated with these concepts are indicated. Examples of local patriotism in Ukraine, which has become a clear manifestation of the activities of the volunteer movement, institutions of local government, local political parties, etc. are revealed. The need to determine the main optimal forms of institutional implementation of local patriotism and key directions of development of future political structures is established. The definition of the institutional capacity of patriotic political forces at the local and regional levels, their ability to offer prospects for innovative development to local communities in the postwar period are discussed. The article uses current methodological tools of modern political science (structural-functional and retrospective) and general methods (analytical, synthetic). The political consequences of patriotic preferences for the formation of a separate local political identity as a factor of rivalry between settlements are clarified. Factors that shape the patriotic electoral configuration, as well as related to party preferences and ideological concepts, are studied. The significance of the conditions of modern urban development as a tendency to support patriotism, which can be shown by relatively small groups on the outskirts of large cities, is revealed. The importance of the development of sustainable democracies in the emergence of stereotypes about the institutional embodiment of local patriotism is revealed. The specifics of different approaches to the strategic vision of the development of patriotism of local communities are established. Data on local patriotism are studied, which allows us to say that a certain territory is more or less inclined to implement a patriotic political alternative and its institutional incarnations. Such features of potential authors of patriotic political strategies at the local level as flexibility in issues of interaction with the values of ideological nationalism are clarified. The relevance of local patriotism for modern Ukraine in the context of a decisive break with the post-Soviet period and the dominance of colonial Russian culture is studied. The conclusion is made about the stages of discussions of patriotic political forces and public organizations of the local level to clarify their ideological and pragmatic positions and goals.

Key words: patriotic political strategy, patriotic political alternative, patriotic political consensus, civil society, political institutions.

Постановка проблеми. В умовах зовнішньої агресії проти України як ніколи раніше актуалізується потреба внутрішньої консолідації українського суспільства. Цінності громадянської співпраці та політичної довіри стають вкрай важливими на всіх рівнях функціонування політичної системи – від національного до локального. Водночас у вітчизняній науці та політичній практиці продовжує існувати тенденція оцінки патріотизму переважно в культурній та ментальній площині. Натомість на часі є потреба в уточненні інституційного значення локального або місцевого патріотизму. Також слід остаточно уникнути негативних конотацій, пов'язаних з цими поняттями. Розвиток України після Євромайдану, а особливо в період широкомасштабної агресії північного сусіда дає змогу переконливо стверджувати, що патріотизм в Україні отримав вагоме інституційне втілення і на місцевому рівні. Він давно вже подолав «старорадянські» визначення, пов'язані з поняттями містечковості та відсталості, обмеженості тощо. Локальний патріотизм в сучасній Україні набув чіткого виразу в діяльності волонтерського руху, інститутів місцевого врядування, локальних політичних партій тощо. Ці явища не лише не суперечать загальнодержавному патріотизму, але й доповнюють його. Існує потреба визначення основних оптимальних форм інституційного втілення локального патріотизму та ключових напрямків розвитку майбутніх політичних структур. Означене питання є на часі в умовах очищення сучасної України від політичних сил, які заплямували себе співпрацею з окупантами та агресорами. Також політико-інституційний зміст патріотизму видається актуальним в контексті об'єднання громадян на «дополітичному» рівні. Першочерговою потребою є визначення інституційної спроможності патріотичних політичних сил на локальному і регіональному рівнях, їх здатності запропонувати перспективи інноваційного розвитку місцевим громадам у післявоєнний період.

Аналіз публікацій. Сучасні зарубіжні науковці досить глибоко розробляють проблему локального патріотизму на основі міждисциплінарного підходу. Зокрема, Ч. Блатберг здійснює нариси практичної філософії в контексті патріотичних розробок [2], М. Крейго надає увагу пріоритетам консервативної партії в контексті місцевого патріотизму як компоненту дискурсу про децентралізацію [3], Ф. Рекехо вивчає кейс націй-меншин на тлі понять космополітичної справедливості і прав меншин [4], Л. Моланд аналізує патріотизм, національність, космополітизм у вченні Гегеля про політичну ідентичність [9], А. Палумбо проводить диференціацію патріотизму і плюралізму у постнаціональній політиці [10], М. Соневицька зіставляє патріотизм і справедливість у глобальному вимірі [12], К.-Ч. Тан розкриває значення космополі-

тизму, націоналізму і патріотизму [13], Х. Варден розглядає патріотизм, бідність і глобальну справедливість [14]. Водночас необхідним подальше дослідження інституційних втілень політичного патріотизму та впровадження його принципів у розбудову місцевих громад.

Метою статті є виявлення змісту політичної стратегії локального врядування на патріотичних засадах. Завданням статті є розкриття конкретних інституційних форм втілення стратегії адаптивного інноваційного розвитку для місцевих громад.

Основний зміст

Традиційне етнологічне тлумачення патріотизму пов'язане із особливими емоціями населення до певної місцевості. При цьому характерною є диференціація з представниками інших громад. Політичні наслідки таких уподобань – це формування окремої локальної політичної ідентичності як чинника суперництва між поселеннями. В аналітичному матеріалі «Німецької хвилі» щодо змісту місцевого патріотизму в сучасній Німеччині стверджується, що «суперництво, що виникає через місцевий патріотизм, часто включає сусідні міста: Майнц проти Вісбадена, Франкфурт проти Оффенбаха або Дортмунд проти Гельзенкірхена, і це лише кілька прикладів» [7]. Саме неприципові локальні розбіжності стають основою для широкого патріотичного консенсусу.

Поширене значення поняття «локального патріотизму» нерідко позначається як дотримання певних звичаїв та поведінкових стереотипів. Серед іншого, воно стосується питань харчування. У цьому випадку вони не несуть конфліктного змісту. В аналітичні розвідки йдеться, що «місцевий патріотизм можна відчутти за межами традиційних ворожнечі між сусідніми містами. Німеччина сповнена невидимих кордонів між неофіційними областями. Заправка, яку ви вибираєте для свого картопляного салату, є лише однією з них: ви можете заправляти бульйон лише оцтом або лише майонезом» [7]. Наведене дає змогу зрозуміти, що патріотична локальна ідентичність має швидше соціетальну, ніж ідеологічну природу.

Політичні наслідки місцевого патріотизму, тим не менше, є більш далекосяжними. Вони формують певну електоральну конфігурацію (базу потенційних виборців), а також пов'язані з партійними уподобаннями та ідеологічними концепціями. Водночас місцевий патріотизм вимагає прояву в інституційному середовищі. Німецькі аналітики місцевого патріотизму стверджують, що «серед німців все ще точаться запеклі дебати щодо легітимності відкрито та відкрито пишатися своєю країною, особливо у світлі Другої світової війни, Голокосту чи геноциду Намібії, і це лише деякі історичні події. Але хоча прояви національної гордості – особливо на публіці – багатьом вважаються переплетеними з ультраправами,

регіональний патріотизм сприймається як більш достовірний спосіб висловити прихильність до певного місця і здебільшого вважається привабливою рисою» [7].

Більш «високим» рівнем прояву місцевого патріотизму, який отримує політико-інституційну конфігурацію, стає ціннісний критерій належності до певної спільноти. В умовах сучасного урбаністичного розвитку тенденції до підтримки патріотизму можуть проявляти відносно дрібні групи на периферії великих міст. Сучасні вчені аналізують причини та наслідки патріотичної орієнтації маргінальних спільнот. Як зазначає австралійський дослідник Пол Ештон, «місцевий патріотизм виник в Австралії в передмісті з середини ХІХ ст. У двадцятому столітті під впливом прогресизму це була популістська реакція нових передмість та муніципалітетів на державну владу та політичне та культурне домінування міста. Пропагуючи місцеве як якір для ланцюга національного та імперського буття і як місце, де відновлювався моральний капітал, місцевий патріотизм парадоксальним чином підніс зв'язки громади та місцевості понад усе. Він також демонстрував «реакційний модернізм», який охопив нові технології, прагнучи зберегти традиційні цінності, пов'язані з землею та британським спадком» [1]. Отже, патріотична стратегія мегаполісу має враховувати різноманітні «мікроідентичності» в урбаністичному середовищі. Це стосується й просування місцевих патріотичних альтернатив політичних рішень.

Попри укорінення патріотичної політичної ідентичності в цінностях локального рівня, політико-інституційні наслідки місцевого патріотизму ґрунтуються на прагматичних засадах населення певних урбанізованих територій. В контексті патріотичної політичної стратегії локальної громади ці уявлення та орієнтації стають визначальними для діалогу влади і громади як політико-культурні орієнтації громадян. П. Ештон вказує, що «в основі місцевого патріотизму в Австралії лежить особистий інтерес, який керується ексклюзивізмом, антиурбанізмом і «класовим карантинном». Хоча його значення було відносно недовгим, воно залишалася переконливим в австралійській політичній культурі» [1].

Дослідне проникнення до природи місцевого патріотизму здійснювалася, серед іншого, через зміну призми сприйняття суб'єкта дослідження. Національні школи етнології пропонували різні причини та наслідки проявів локального патріотизму як політичної ідентичності. Різні наукові школи визначали вплив модерну як типу свідомості та модернізму як політичного принципу на патріотичні уподобання. Протягом розвитку сталих демократій з'явилися стереотипи щодо інституційного втілення місцевого патріотизму. Зокрема, сформувалися американський та німець-

кий вектори тлумачення цього явища. Прикладом слугує позиція дослідниці Мартіни Кельбл-Еберт, яка надає детальну реконструкцію не лише історичної послідовності подій упродовж ХХ століття, а й особистих думок, емоцій та мотивів залучених вчених та соціального контексту їхнього дослідження. Вона показує, що відбулося раптове відновлення зв'язків німецьких дослідників із міжнародною науковою спільнотою, зокрема з більш прогресивними американськими дослідниками, після приблизно двадцяти п'яти років наукової ізоляції під час початку Другої світової війни та її наслідків [6].

Наявність різних підходів у сучасному світі до тлумачення національної належності та зобов'язань громадян перед державою сформували особливості ставлення до патріотизму як детермінанти політичної поведінки. Те, що в німецькій традиції вважалося затвердженим та зрозумілим, в романській традиції мало зовсім інший зміст. Звідси можна говорити про різні підходи до стратегічного бачення розвитку патріотизму локальних спільнот. Японські вчені Х. Саюрі та Т. Таджі зазначають, що «патріотизм Шульце-Наумбурга ґрунтувався не лише на антиіндустріалізації, а й на пруському націоналізмі, що виявляється як прагнення до об'єднання німецького народу й відновлення національних зв'язків. Жаннере прийняв цю концепцію місцевого патріотизму, хоча його почуття національності було швейцарсько-романським, що було антагоністичним Пруссії Шульце-Наумбурга» [5]. Це вказує на розбіжності в оцінці бажаного та дійсного в очікуваннях від патріотичної політичної поведінки.

На сучасному етапі існує тенденція до інтерпретації емпіричних проявів патріотизму. Що більш локальними є ці прояви, то більш безпечнішими є бачення перспектив розвитку патріотичного руху в локальній спільноті. Дані про місцевий патріотизм дозволяють говорити, що певна територія з більш або менш схильною до реалізації патріотичної політичної альтернативи та її інституційних втілень. Згідно з інформацією цифрового мовного довідника, в розділі «патріотизм» проти «націоналізму» «існують мільйони державних службовців, а також мільйони тих, хто віддає свій час на користь своєї країни. Індивідуальні прояви гордості, такі як демонстрація американського прапора вдома, також є прикладом патріотизму» [11].

Національні інтерпретації локального патріотизму можуть бути тісно пов'язані з історичною пам'яттю. Тому патріотична політична стратегія локальної громади не може суперечити загальнонаціональним символом та ідеям. Згідно з довідниковими даними, «слово патріотизм вперше згадується на початку 1700-х років. Цікаво, що до 1770-х років слово патріот могло означати «члена

руху опору, борця за свободу», зокрема тих, хто воював проти британців у війні за незалежність – асоціації, які зберігаються і сьогодні» [11].

Загальна мета патріотичного формування локальної стратегії розвитку спирається на позитивні конотації та звичні зразки добробуту та успіху. В сучасному світі добробут громади – це також сукупність позитивних очікувань в контексті загальних настанов функціонування і розвитку суспільства споживання. «Американоцентричний» мовний довідник з цього приводу переконливо стверджує наступне: «патріотизм загалом має позитивний відтінок. Він використовується для різних позитивних настроїв, ставлення та дій, пов'язаних із любов'ю до своєї країни та служінням великому благу всього її народу» [11].

Важливим завданням сучасних творців патріотичних політичних стратегій на локальному рівні є гнучкість у питаннях взаємодії з цінностями ідейного націоналізму. В кожній державі ідеологічні пріоритети нації мають різний прояв та рейтинг. Перебільшенням є ототожнення патріотизму і націоналізму в його партійно-ідейному втіленні. Очевидно, що націоналістичні тлумачення не можуть бути покладені до консенсусної патріотичної локальної стратегії. В політичному середовищі США «націоналізм загалом має негативний відтінок. Він використовується для політичних ідеологій і рухів, які є більш екстремальними та виключними любов'ю до своєї країни – за рахунок іноземців, іммігрантів і навіть людей у країні, які не вважаються належними якимось чином, часто за расовими та релігійними ознаками», вказують автори одного з найбільших цифрових словників англійської мови [11].

Багато сучасних науковців та політичних діячів намагаються представити патріотизм як певний ірраціональний потенціал, який може бути задіяний для досягнення політичних і соціальних цілей. В контексті патріотичної політичної стратегії патріотизм – це мотивуючий чинник для інноваційних перетворень в громаді. Тому як чинник ухвалення рішень і планування він повинен мати цілком раціональну природу. Однак, як зауважує авторитетний оглядач «National Affairs» професор Вілфред МакКлей, «патріотизм, правильно зрозумілий, також має прагнення за своїм характером, з сильною екзальтацією, що міститься в його природі. Так, це цілком природне почуття, чий первинні вимоги до нашої душі ми заперечуємо на свій страх і ризик. Але ми не можемо задовольнитися нею в початковій формі, в якій вона дана. Ми повинні працювати над нею, удосконалювати її та підносити її, якщо хочемо перетворити її на засіб, за допомогою якого ми зможемо прагнути «жити відповідно до найкращого в нас» [8].

Співвідношення універсальних та локальних емпіричних проявів патріотизму формує своє-

рідну проєкцію політичної стратегії розвитку локальної спільноти та доповнює своїми образами та смислами загальнонаціональний проєкт успіху. Для сучасної України це є дуже актуальним в контексті вирішального розриву з пострадянським періодом та домінуванням колоніальної російської культури. Як зазначає В. МакКлей, «патріотизм в американському контексті – це складна мережа ідеалів, настроїв і лояльностей, що перетинаються. З моменту свого заснування Америку часто розуміли як втілення ідеї, абстрактного та амбіційного твердження про самоочевидні істини, які стосуються всього людства. У цій точці зору, безперечно, є частка правди, але зосередження на ній виключно ігнорує дуже природні та конкретні аспекти американського патріотизму: наші спільні спогади про унікальні тріумфи, жертви та страждання нашої нації, а також наші унікальні традиції, культуру та землі. Ці два типи американського патріотизму, безсумнівно, перебувають у напрузі, але напруга була значною протягом усієї нашої історії; Універсальні ідеали нашої нації поєднувалися з місцевими та особливими настроями американців і отримали їхню силу» [8].

Таким чином, формування локальної патріотичної стратегії розвитку вимагає уваги до етнополітичної ретроспективи кожної окремої спільноти та її загальнонаціонального тла. Важливим є раціонально-критичний підхід до змісту інновацій, які будуть втілювати патріотично ідентичність. Звідси надважливим є патріотичний консенсус, відкриті обговорення та колегіальне затвердження патріотичної політичної стратегії.

Висновки

Патріотична політична стратегія згідно з досвідом багатьох держав світу визначається як сукупність цілеспрямованих кроків щодо розбудови дієздатної та інноваційної громади як політичної спільноти. Передусім ідеться про підвищення політичного залучення громадян, формами якого можуть бути обговорення проєктів інноваційного розвитку, висування вимог та політичних пропозицій. Етапами патріотичної політичної стратегії для локальної громади є інституалізація патріотичного політичного середовища, його консолідація та висування патріотичних політичних альтернатив до порядку денного інститутів публічної влади та врядування. В рамках цих етапів патріотичні політичні сили та громадські організації локального рівня мають провести обговорення щодо уточнення своїх ідейних та, головне, прагматичних позицій і цілей. Також необхідним є «інвентаризація» прибічників та перевірка мобілізаційного потенціалу патріотичної громади. Також доречним є консенсус на затвердження символічних та брендових аспектів локального патріотичного руху та його основних аспектів та при-

оритетів. Очевидним є необхідність узгодження положень та цілей патріотичних сил з потребами та пріоритетами регіональної влади та загальнодержавних інститутів політичного врядування. Доречною є координація патріотичних політичних альтернатив з позицією суміжних локальних спільнот. Патріотична політична стратегія громади – це втілення ініціативності політично

активних громадян та лідерів громади. Ця активність покликана закласти політичний фундамент для сталого розвитку поселень відповідно до найвищих європейських та світових стандартів. Перспективою подальшої розробки проблеми, порушеної в даній статті є розгляд патріотичних політичних рішень в рамках демократичного політичного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ashton P. «The spirit of local patriotism»: progress and populism in Sydney's northern suburbs in the 1920s. *Journal of Australian Studies*. 2010. 34:2. 163-177. DOI: 10.1080/14443051003721155
2. Blattberg Ch. *Patriotic Elaborations: Essays in Practical Philosophy*. 2009. McGill-Queen's University Press. 156 p.
3. Cragoe M. «We Like Local Patriotism»: The Conservative Party and the Discourse of Decentralisation, 1947-51. *The English Historical Review*, 2007 122(498), 965–985. <http://www.jstor.org/stable/4493989>
4. Requejo F. *Cosmopolitan Justice and Minority Rights: The Case of Minority Nations*. – 2012 – Ramon Llull *Journal of Applied Ethics* 3 (3):83.
5. Hayakawa S., Taji T. Charles-Édouard Jeanneret's Local Patriotism in La Construction des villes and Erneuerungsbewegung in Germany, *Les Cahiers de la recherche architecturale urbaine et paysagère* [En ligne], 2021. URL : <http://journals.openedition.org/craup/6988> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/craup.6988>
6. Kolbl-Ebert M. *From Local Patriotism to a Planetary Perspective Impact Crater Research in Germany, 1930s-1970s*. 2020. Routledge. 402 p.
7. Local patriotism: How Germans replaced nationalism with regional pride. URL: <https://www.dw.com/en/germany-patriotism-cologne-dusseldorf/a-54581152>
8. McClay W. M. How to Think about Patriotism. URL: <https://www.nationalaffairs.com/publications/detail/how-to-think-about-patriotism>
9. Moland L. L. *Hegel on Political Identity: Patriotism, Nationality, Cosmopolitanism*. 2011. Northwestern University Press. 220 p.
10. Palumbo A. Patriotism and Pluralism: Identification and Compliance in the Post-National Polity. 2009. *Ethics and Global Politics*. 2 (4):321-348.
11. «Patriotism» vs. «Nationalism»: What's The Difference? URL: <https://www.dictionary.com/e/patriotism-vs-nationalism/>
12. Soniewicka M. Patriotism and Justice in the Global Dimension. A Conflict of Virtues? 2011. *Eidos: Revista de Filosofía de la Universidad Del Norte* 14:50-71.
13. Tan K.-Ch. *Justice Without Borders: Cosmopolitanism, Nationalism, and Patriotism*. 2004. Cambridge University Press. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490385>
14. Varden H. Patriotism, Poverty, and Global Justice: A Kantian Engagement with Pauline Kleingeld's Kant and Cosmopolitanism. 2014. *Kantian Review*. 19 (2):251-266.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ТА ЗА ЇЇ МЕЖАМИ: ОРІЄНТИРИ ДЛЯ СИСТЕМИ ЛОКАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

DECENTRALIZATION IN MODERN UKRAINE AND ABROAD: GUIDELINES FOR THE SYSTEM OF LOCAL POLITICAL MANAGEMENT

Хмельников А.О.,
кандидат політичних наук,
депутат Дніпровської міської ради

Вивчаються процеси децентралізації в рамках аналізу нового локально-урбаністичного політичного простору. Розглядається специфіка децентралізації в Україні на основі власного досвіду і пріоритетів, а також на основі актуальних світових зразків. Розкривається засоби подолання наслідків існування вертикалі влади, бюрократизації та функціонування адміністративно-командної системи. Встановлюються вимоги до локального політичного менеджменту, які стосуються специфіки прийняття рішень, правил політичної конкуренції, можливостей обговорення інноваційних стратегій розвитку. Обговорюються уявлення про базові умови спроможності локального політичного менеджменту як функціонального виміру для українських політичних громад та політичних спільнот. У статті використані класичні підходи сучасної політичної науки (системний та синергетичний) та методи загальнологічні (аналітичний, синтетичний). З'ясовуються особливості процесів децентралізації як передумови розвитку системи локального політичного менеджменту. Досліджуються концептуальні основи аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду децентралізації політичного спектру для нових територіальних громад. Розкрито основи координації політичних дій різних суб'єктів локального рівня. Виявляється значення консолідованої політичної позиції локальних громад та їх здатність забезпечити позитивний сценарій розвитку. Встановлено специфіку прогнозування подальших подій, здійснювати планування та забезпечувати виконавчої дисципліни. Досліджується ступінь інтегрованості національного і локального політичного менеджменту до загальнодержавної системи державних видатків бюджетних відносин. З'ясовуються ступінь усвідомлення політичними менеджерами локальної спільноти повноважень та завдань різних рівнів влади. Вивчено виклики для політичного розвитку локальних громад, які виникли внаслідок процесів децентралізації та формування власного порядку денного. Зроблено висновок про специфіку політичної ініціативності в контексті інституалізації системи політичного врядування і системи локального політичного режиму.

Ключові слова: децентралізація, локальний політичний менеджмент, територіальні громади, локальні політичні еліти, громадське врядування.

The processes of decentralization are studied in the framework of the analysis of the new local-urban political space. The specifics of decentralization in Ukraine are considered on the basis of our own experience and priorities, as well as on the basis of current world standards. Means of overcoming the consequences of the existence of the power vertical, bureaucratization and the functioning of the administrative-command system are revealed. Requirements are set for local political management, which relate to the specifics of decision-making, rules of political competition, opportunities to discuss innovative development strategies. Perceptions of the basic conditions for the capacity of local political management as a functional dimension for Ukrainian political communities and political communities are discussed. The article uses classical approaches of modern political science (systemic and synergetic) and general methods (analytical, synthetic). The peculiarities of decentralization processes as a prerequisite for the development of the local political management system are clarified. The conceptual bases of the analysis of domestic and foreign experience of decentralization of the political spectrum for new territorial communities are investigated. The basics of coordination of political actions of various subjects of local level are opened. The importance of the consolidated political position of local communities and their ability to provide a positive development scenario is revealed. The specifics of forecasting further events, planning and ensuring executive discipline are established. The degree of integration of national and local political management into the national system of public expenditures of budgetary relations is studied. The degree of awareness of political managers of the local community of the powers and tasks of different levels of government is clarified. Challenges for the political development of local communities, which arose as a result of the processes of decentralization and the formation of their own agenda, were studied. The conclusion about the specifics of political initiative in the context of institutionalization of the system of political governance and the system of local political regime is made.

Key words: decentralization, local political management, territorial communities, local political elites, public governance.

Постановка проблеми. Інституційні передумови розвитку локальної та урбаністичної політики сучасної України вимагають аналізу процесів адміністративно-територіальної перебудови та перетворення відносин між центральними, регіональними та локальними елітами. Процеси децентралізації цікавлять сучасних політологів через необхідність аналізу нового політичного про-

стору, в якому з'являються нові політичні актори та формується новий політичний баланс. В умовах сучасної України здійснюються процеси децентралізації на основі власного досвіду і пріоритетів, а також на основі актуальних світових зразків. Наявна потреба у децентралізації в нашій державі склалися внаслідок специфічних умов урядування, які виникли в пострадянський період. Ними були,

як відомо, формування вертикалі влади, бюрократизація та відновлення адміністративно-командної системи. Водночас зарубіжний досвід децентралізації вказує на необхідність оформлення політичного самовизначення та автономії нових територіальних спільнот. Зазначені громади виникли внаслідок процесів урбанізації, укрупнення міських агломерацій, а також скасування збиткових або малочисельних за населенням населених пунктів, які в минулому мали інфраструктуру та вважалися спроможними поселеннями. За визначенням, політичні імперативи децентралізації формують певні вимоги до локального політичного менеджменту, які стосуються специфіки прийняття рішень, правил політичної конкуренції, можливостей обговорення інноваційних стратегій розвитку тощо. Все це вимагає інституційного аналізу учасників політичного процесу на локальному рівні, виявлення чинників впливу та орієнтирів модернізації публічного врядування. Україна, як вже зазначалося, буде власну модель політичної децентралізації. У зв'язку з цим необхідно сформулювати уявлення про базові умови спроможності локального політичного менеджменту як функціонального виміру для українських політичних громад та політичних спільнот. Також необхідно встановити значення викликів для європейської інтеграції та загроз у контексті російського вторгнення до України.

Аналіз публікацій. Інституційні засади локального політичного менеджменту в контексті процесів децентралізації стали предметом розгляду низки вітчизняних дослідників публічного врядування. Зокрема, С. Кіщевський долучився до розгляду процесів оновлення Конституції як завершення революції [3], В. Ковальова проаналізувала заміну держадміністрацій на виконкоми обласних і районних рад у рамках реформи місцевого самоврядування, К. Линьов звертає увагу на розкриття децентралізації та лінійності у державному управлінні [6], Р. Мінченко досліджує проблеми децентралізації державної влади і їх взаємодія з місцевим самоврядуванням в Україні [8], В. Пустовой розкриває зміст категорії централізації та децентралізації державної влади в державознавстві [9]. Водночас існує потреба в фаховому політологічному співвіднесенні проблем децентралізації та становлення політичного менеджменту локальних громад у контексті вітчизняного й зарубіжного досвіду.

Метою статті є з'ясування особливостей процесів децентралізації як передумови розвитку системи локального політичного менеджменту. Завданням статті є аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду децентралізації політичного спектру для нових територіальних громад.

Основний зміст

Обставини децентралізації покладають на локальний політичний менеджмент низку важ-

ливих функцій. Серед них важливе місце посідає функція координації політичних дій різних суб'єктів локального рівня. Також важливим аспектом є відновлення або встановлення політичної рівноваги на основі співпраці з локальними політичними суб'єктами. Важливим завданням є вихід за межі впливу центральної влади навіть на технічному рівні. Як слушно визначає І. Хожило, «децентралізація управління – характерна ознака становлення і розвитку соціального сектора різних країн на нових демократичних засадах. У більшості розвинених країн процес децентралізації здійснюється трьома взаємодоповнюючими шляхами: активне залучення громадського впливу на розв'язання соціальних проблем (1); посилення ролі місцевих органів управління соціальним сектором у прийнятті відповідних рішень про початок організаційно-економічних змін (2); зростання автономії закладів соціального сектора в управлінні їх фінансовими, матеріальними та кадровими ресурсами» [11, с. 131].

Важливим аспектом розвитком локального політичного менеджменту в умовах децентралізації є підвищення організаційної та інституційної спроможності локальних центрів прийняття рішень. Йдеться про можливість проаналізувати ситуацію, прогнозувати подальші події, здійснювати планування та забезпечувати виконавчу дисципліну. Локальний політичний менеджмент повинен не поступатися, а дечому набувати переваги над керівним центральним менеджментом. І. Хожило справедливо вказує, що «відповідно до теорії державного управління, децентралізація – це такий спосіб територіальної організації влади, згідно з яким держава передає право на прийняття рішень з певних питань або в певній сфері управлінським структурам локального чи регіонального рівня, органам місцевого самоврядування, що перебувають поза системою органів виконавчої влади і є відносно незалежними від неї» [11, с. 132].

Наявність різних моделей децентралізації спонукає до творчості та адаптивності на рівні локального політичного менеджменту. Водночас в умовах політичної трансформації адміністративно-територіальна реформа може здійснюватися як «паліативний» захід. Тобто вона буде спрямована на перерозподіл адміністративних, а не політичних повноважень. Локальний політичний менеджмент повинен «вміти» пристосуватися до такої ситуації. І. Хожило вірно зазначає, що «деконцентрація (адміністративна децентралізація) передбачає перегляд адміністративних обов'язків у рамках існуючої структури центрального уряду; на один чи декілька більш низьких рівнів передаються лише адміністративні, неполітичні повноваження. Це так звана міністерська модель, коли адміністративні обов'язки передаються в місцеві відді-

лення міністерств центрального уряду. Оскільки деконцентрація пов'язана з передачею адміністративних повноважень, а не політичних, тому вона вважається найменш радикальною формою децентралізації. Завдячуючи саме такому її характеру, серед інших форм децентралізації деконцентрація найчастіше і використовується» [11, с. 133].

Сутність перетворення локального політичного менеджменту не буде до кінця зрозумілим, якщо не враховувати питання розподілу ресурсів та принципів державної бюджетної політики. На сучасному етапі вони є визначальними для забезпечення локальних громад належними ресурсами. Водночас кожна держава має свої пріоритети бюджетного фінансування та бюджетних витрат. Це також є принциповим питанням для політичних обговорень всередині громади. Л. Рябушка характеризує результати аналізу показників децентралізації в Україні та підкреслює «існуючі проблеми в розподілі дохідних джерел та видаткових повноважень. Суперечливі питання бюджетного розподілу залишаються основною темою обговорення вітчизняних і зарубіжних економістів-практиків, політиків» [10, с. 127].

Залученість локального політичного менеджменту та питань бюджетування до ресурсного забезпечення громади вимагає чіткого розуміння потреб у фінансуванні. У зв'язку з цим є необхідним фаховий комплексний аналіз всіх життєвих потреб громади. Це стосується проблеми життєдіяльності та подальшого перспективного розвитку. На цій основі лише національний локальний політичний менеджмент може бути інтегрований до загальнодержавної системи державних видатків бюджетних відносин. Л. Рябушка наголошує на «ефективності децентралізації, яка забезпечується вирівнювальною системою міжбюджетних трансфертів, може мати як позитивні, так і негативні наслідки для соціально-економічного розвитку регіонів. Тому система міжбюджетних відносин має втілювати основний принцип – поступовий перехід від бюджетного забезпечення регіонів до бюджетного регулювання та певного ступеня координації податкового потенціалу» [10, с. 127].

Розгляд існуючої системи міжбюджетних відносин як сукупності можливостей для регіонального та локального розвитку вимагає від політичних менеджерів усвідомлення можливостей регіонів та громади. Також необхідним є політичний консенсус стосовно витрат локальних ресурсів. В сучасній Україні лише розвивається культура політичних дискусій на локальному рівні. При цьому завдання соціально-економічного розвитку є нагальними та невідворотними. Л. Рябушка правильно зазначає, що «децентралізація бюджетної системи неможлива без запровадження ефективних заходів соціально-економічного розвитку регіонів, посилення стимулюючої

складової міжбюджетної регуляції в частині підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування до збільшення фінансової самостійності» [10, с. 128].

Досягнення визначених цілей політичного розвитку регіону або локальної спільноти вимагає від політичних менеджерів чіткого усвідомлення повноважень та завдань різних рівнів влади. Ідеться про політичні компетентності, які, з одного боку, потребують реалізації, а з іншого боку вимагають фахової підготовки. В. Бондар важливого значення надає «державно-політичній функції й з точки зору розроблення та здійснення вищими органами державної влади різних заходів, програм і проектів, що стосуються інтересів столиці» [2, с. 36].

Особливий статус окремих населених пунктів та агломерацій також означає питання підготовки та координації менеджерських діяльності. В умовах сучасної України столичний статус Києва впливає на рівень координації та стратегічного планування. Всередині інститутів публічного врядування на локальному рівні необхідним є аналіз специфіки профілю міста або громади в контексті децентралізації. В. Бондар слушно підкреслює, що «розвиток децентралізаційних процесів державно-політичної функції столиці характерний для деяких країн у різних регіонах світу. Причини виникнення цього явища мають індивідуальний характер для окремо взятої країни або групи країн» [2, с. 37].

Розподіл функціональних ролей у контексті державної стратегії соціально-економічного розвитку в сучасній Україні і світі вимагає планування діяльності громади на тривалий період. Це стосується політичного затвердження плану розвитку міст в тому числі у контексті вимог сталого розвитку. Як порівнює В. Бондар, «відповідні децентралізаційні процеси певним чином сприяють формуванню та розвитку в межах території країни двох, а то й більше активних центрів управлінської діяльності, які на конкурентній і разом з тим взаємодоповнюючій основі протистоять один одному» [2, с. 37].

Вимоги прискорення розвитку локальних громад та поселень в умовах глобальної конкуренції також висувають певні виклики щодо спроможності локального політичного менеджменту. В сучасному світі існує тенденція до локалізації глобальних проблем та утверджується висування локальних умов на глобальний рівень. Це може бути шансом для системи локального політичного менеджменту та значною вимогою. В. Бондар резонно стверджує, що «подібна практика за відповідних умов може сприяти також розвитку державності, зміцненню територіальної цілісності країни та прискореному соціально-економічному розвитку внутрішніх регіонів» [2, с. 39].

Принципи локального політичного менеджменту значною мірою піддаються випробуванням у рамках модернізації системи публічного врядування. Також слід вважати за потрібне усунення залишків адміністративно-командного та директивного врядування, які характерні для багатьох трансформаційних країн. Це також вимагає від локального політичного менеджменту значних перетворень на світоглядному, процедурному та виконавчому рівнях. У цьому контексті Т. Личко доречно вказує, що «український досвід формування неокласичних, перехідних моделей місцевого самоврядування засвідчив можливість поєднання елементів старої радянської та нової національної моделі самоврядування» [7, с. 100].

Імперативи європейської інтеграції та залучення зарубіжного досвіду сучасних умовах також вимагають від системи локального політичного менеджменту адаптивності та гнучкості. Якщо говорити про сучасну Україну, то завданням є збереження керованості та виконавської дисципліни. Необхідним є розширення представництва інтересів всередині громади, що відповідає європейським практикам. Т. Личко вірно зазначає, що «в Україні відбувається процес трансформації нової муніципальної системи з чіткою політичною орієнтацією на класичні європейські моделі» [2, с. 100].

Адаптація до європейських практик місцевого самоврядування визначає необхідність постійного моніторингу зміни законодавства ЄС та тенденцій розвитку локального врядування на рівні країн-членів. Зазначене вимагає від локальних політичних менеджерів спроможності сприймати досвід на критичні основи. Т. Личко справедливо акцентує увагу на існуванні «певних фактичних труднощів із запровадженням європейської моделі місцевого самоврядування в Україні. Це пов'язано, наприклад, з порівняно низькою оплатою праці, насамперед, керівників органів місцевого самоврядування, нерозмежованістю об'єктів державної і комунальної власності, недостатнім рівнем муніципальної культури громадян тощо» [7, с. 100].

Таким чином, формування експертної та аналітичної спроможності локального політичного

менеджменту відбувається в умовах внутрішніх та зовнішніх викликів. Принципові засади організації локального політичного врядування зазвичай викладені в національному законодавстві. Водночас досягнення цілей децентралізації вимагає витрат ресурсів та спрямування зусиль. Консолідована позиція локальних громад здатна забезпечити позитивний сценарій розвитку громад.

Висновки

Таким чином, децентралізація є багатовимірним процесом, який формує нову політичну реальність. Йдеться про появу нових політичних суб'єктів, диференціацію повноважень центру, регіону та громади, появу нових можливостей, реалізації політичних інтересів тощо. Викликом для політичного розвитку локальних громад, які виникли внаслідок процесів децентралізації, є формування власного порядку денного. Він відрізняється від завдань публічного врядування більш високих рівнів територіальної організації. Також слід наголосити на політичній ініціативності, інституалізації системи політичного врядування і системи локального політичного режиму.

Наявність збалансованих відносин між інститутами публічної влади, місцевого самоврядування та громадою забезпечує стабільність та інноваційний розвиток. В умовах, коли соціально-політичні інтереси громади не є адекватним чином представлені, виникають складні конфлікти та протистояння. Значним викликом для громади сучасної України стала вимога публічності для всіх процесів представництва та управління. Вони збільшують відповідальність інститутів політичного менеджменту локальних громад, підвищують рівень уваги виборців до дій влади в міжвиборний період. На часі є необхідність «інвентаризації» політичних можливостей локальних інститутів влади в Україні. Також вимагає оцінки спроможності громадянського суспільства адекватно співпрацювати з владою та висувати конструктивні вимоги. Перспективою подальшого розгляду проблеми, порушеної в даній статті, є аналіз спроможності вітчизняних та зарубіжних локальних політичних еліт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белей Л. Децентралізація будить у звичайних громадян відповідальність за свою малу батьківщину. Український тиждень. 2014. № 17–18. С. 38–39.
2. Бондар В. В. Особливості розвитку процесів децентралізації функцій столичного міста. Український географічний журнал. 2012. № 1. С. 35–39.
3. Кіщевський С. Оновлення Конституції як завершення революції. Центр перспективних досліджень. 2015. № 1. С. 169–170.
4. Ковальова В. Реформа місцевого самоврядування: замість держадміністрацій створять виконкоми обласних і районних рад. Урядовий кур'єр. 2015.
5. Колишко Р.А. Децентралізація публічної влади: історія та сучасні тенденції розвитку. Вісник КНУ. Серія «Міжн. відн.». 2015. Вип. 27. С. 198.
6. Линьов К.О. Децентралізація та лінійність у державному управлінні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. К., 2015. 210 с.

7. Личко Т. М. Цінність місцевого самоврядування як демократичної форми децентралізації державно-владних повноважень. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. 2009. Т. 122, Вип. 109. С. 97-101.

8. Мінченко Р.М. Проблеми децентралізації державної влади і їх взаємодія з місцевим самоврядуванням в Україні. Держава і право. № 39. С. 452.

9. Пустовой В. С. Категорії централізації та децентралізації державної влади в державознавстві. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 49. С. 358-364.

10. Рябушка Л. Б. Децентралізація місцевого самоврядування: проблеми України та зарубіжний досвід. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2012. Вип. 36. С. 126-138.

11. Хожило І. І. Польський досвід децентралізації управління у соціальній сфері. Вісник Академії митної служби України. Сер. : Державне управління. 2009. № 1. С. 131-138.

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

STRATEGIC COMMUNICATIONS OF THE MINISTRY OF DEFENSE OF UKRAINE IN WAR

Хорішко Л.С.,

*доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політології
Запорізького національного університету*

У статті досліджено актуальність використання стратегічних комунікацій як ефективного інструменту політико-комунікативної діяльності, що сприяє формуванню колективної відповідальності у реагуванні на глобальні виклики сучасності. Стратегічні комунікації розглянуто як сукупність засобів впливу на громадськість, що використовуються у внутрішній та зовнішній політиці, сприяючи реалізації національних інтересів держави. Засобами впровадження стратегічних комунікацій визначено зв'язки з громадськістю, публічну дипломатію. Визначено, що стратегічні комунікації спрямовані на координацію зусиль політичних суб'єктів щодо популяризації своїх цінностей, програм діяльності за допомогою залучення лідерського потенціалу керівників, розширення каналів комунікативної взаємодії, результатом чого є формування довгострокового партнерського співробітництва. Конкретизовано основні принципи реалізації стратегічних комунікацій: координація зусиль, орієнтація на потреби різних аудиторій, сфокусованість на національних інтересах.

Досліджено особливості використання ресурсного потенціалу стратегічних комунікацій Міністерством оборони України. У діяльності міністерства використовується дві моделі стратегічних комунікацій. Модель впливу повідомлення сприяє інформуванню внутрішньої та зовнішньої громадськості, що передбачає конкретизацію суб'єктів політико-комунікативної діяльності, змісту інформаційних повідомлень і каналів комунікації. У рамках моделі впливу повідомлення основним інструментом стратегічних комунікацій є ресурсний потенціал зв'язків з громадськістю та двоступінчата комунікація. Прагматична модель сприяє постійній комунікації представників Міністерства оборони України із світовою спільнотою. Це розширює можливості України в отриманні додаткових військових, фінансових, політичних ресурсів, необхідних для завершення війни, відновлення територіальної цілісності та суверенітету держави. У рамках прагматичної моделі основним інструментом стратегічних комунікацій є публічна дипломатія. Комплексне використання основного інструментарію стратегічних комунікацій сприяє всебічному інформуванню громадськості, поглибленню співробітництва з різними стейкхолдерами, розробці заходів щодо протидії сучасним загрозам.

Ключові слова: війна, громадськість, інформування, зв'язки з громадськістю, стратегічні комунікації, публічна дипломатія.

The article investigated the relevance of the use of strategic communications as an effective tool for political and communicative activity, which contributes to the formation of collective responsibility in responding to global challenges of today. Strategic communications as a set of means of influencing the public, used in domestic and foreign policy, contributing to the realization of national interests of the state. It was specified that strategic communications were aimed at coordinating the efforts of political actors to promote their values, programs of activities by attracting leadership potential of leaders, expanding channels of communication, resulting in the formation of long-term partnerships. The means of implementing strategic communications are public relations, public diplomacy. The basic principles of realization of strategic communications were specified: coordination of efforts, orientation on needs of various audiences, focus on national interests.

The peculiarities of the use of the resource potential of strategic communications by the Ministry of Defense of Ukraine have been studied. The ministry uses two models of strategic communications. The model of the influence of the message contributes to informing the internal and external public, which involves the specification of the subjects of political and communicative activities, the content of information messages and communication channels. Within the model of the impact of the message, the main tool of strategic communications is the resource potential of public relations. The pragmatic model promotes constant communication between the representatives of the Ministry of Defense of Ukraine and the world community. This expands Ukraine's

ability to obtain additional military, financial and political resources needed to end the war, restore territorial integrity and sovereignty of the state. Within the pragmatic model, the main tool of strategic communications is public diplomacy. Comprehensive use of the basic tools of strategic communications contributes to public information, to deepen cooperation with various stakeholders, to develop measures to counter modern threats.

Key words: war, public groups, informing, public relations, public diplomacy, strategic communications.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення держави-агресора на територію України актуалізує пошук інструментів впливу на світову спільноту з метою залучення додаткових ресурсів для ведення оборонної операції та планування контрнаступальних дій. У цьому контексті досить дієвим є використання ресурсного потенціалу стратегічних комунікацій, спрямованих на координацію зусиль владних структур щодо встановлення стійких партнерських взаємозв'язків зі стейкхолдерами, вироблення спільних моделей поведінки у конфліктних ситуаціях та залучення їх ресурсного потенціалу у відстоюванні ключових інтересів [4]. В умовах війни актуалізується потреба дослідження стратегічної комунікації представників Міністерства оборони, що спрямована на формування конструктивного діалогу і співробітництва з представниками світової спільноти щодо отримання військової допомоги, необхідної для адекватного реагування на дії держави-агресора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження можливостей залучення потенціалу стратегічних комунікацій у військово-політичній діяльності оборонних відомств, особливостей їх використання в сучасних політичних реаліях широко представлена в наукових розвідках К. Галлахана, Д. Хольтцхаузена, Б. Рулера, Д. Верчича, Р. Брукс та інших. Практичні аспекти використання стратегічних комунікацій у військово-політичній діяльності можна знайти в експертно-аналітичних розробках Міністерства оборони США та НАТО.

Формування цілей статті (постановка завдання). Основна мета наукової розвідки – дослідити особливості використання стратегічних комунікацій представниками Міністерства оборони України в умовах російсько-української війни. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань: визначення змісту стратегічних комунікацій, аналіз особливостей їх використання Міністерством оборони, в рамках існуючих моделей, з метою залучення додаткових ресурсів для протидії державі-агресору.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку представників НАТО стратегічні комунікації можна розглядати як «скоординоване використання комунікативних можливостей суб'єкта (зв'язків із громадськістю, військових зв'язків із громадськістю, публічної дипломатії, інформаційних і психологічних операцій) з метою адекватного реагування на конкретну військово-полі-

тичну ситуацію та досягнення відповідних цілей» [7, с. 1]. У концепції стратегічних комунікацій Міністерства оборони США зазначається, що стратегічні комунікації покликані координувати зусилля урядових структур щодо формування сприятливого середовища для просування ключових інтересів держави серед зовнішньої аудиторії. Цьому має сприяти синхронізація заяв та дій урядовців щодо презентування здобутків та можливостей держави у реалізації національних інтересів [3]. Можна констатувати, що стратегічні комунікації спрямовані на формування публічного капіталу держави чи міжнародної інституції, сприяння функціонуванню цілісного інформаційно-комунікативного середовища та посилення координації зусиль суб'єктів у досягненні ключових інтересів на різних рівнях управління [5]. Відтак, стратегічні комунікації є дієвим інструментом включеності суб'єкта у формування внутрішнього та зовнішнього порядку денного, синхронізації зусиль владних структур у позиціонуванні національних інтересів та залученні ресурсного потенціалу стейкхолдерів для їх реалізації.

На думку представників оборонного відомства США, процес стратегічної комунікації повинен здійснюватися на горизонтальному та вертикальному рівнях, що сприятиме максимізації зусиль владних суб'єктів щодо пошуку, розподілу та перерозподілу ресурсів, необхідних для досягнення національних інтересів [3]. Відтак, першочергового значення набуває систематичність і координація дій Міністерства оборони, Генштабу та інших урядових структур щодо налагодження партнерської взаємодії зі стейкхолдерами. Не менш важливою є координація зусиль владної вертикалі щодо визначення змісту порядку денного на внутрішньому та зовнішньому рівнях, здійснення відповідних воєнних дій, інформування громадськості щодо їх змісту та значущості в конкретній ситуації. Комплексне використання потенціалу стратегічних комунікацій розширює можливості держави у: 1) дослідженні стану громадської думки на внутрішньому та зовнішньому рівнях; 2) вчасному реагуванні на динаміку сприйняття національного порядку денного за допомогою конкретних дій та взаємодій для досягнення балансу інтересів; 3) моніторингу зовнішніх і внутрішніх сигналів з метою адекватного реагування на них.

Можна констатувати, що Міністерство оборони України виступає одним із ключових суб'єктів влади, який здійснює стратегічну кому-

нікацію в умовах війни. Комунікативна взаємодія відбувається в рамках базових моделей стратегічних комунікацій [7, с. 16-17]. Модель впливу повідомлення забезпечує трансляцію обраними каналами повідомлення від суб'єкта А до конкретної аудиторії В, сприяючи інформуванню, відповідному сприйняттю інформації та мобілізації ресурсного потенціалу громадськості у протидії державі-агресору. Ефективність вказаної моделі залежить від каналів комунікації та активності ініціатора комунікації.

У цьому контексті Міністерство оборони України здійснює досить активну комунікативну взаємодію з громадськістю. По-перше, при Міністерстві функціонує інформаційне агентство АрміяINFORM, спрямоване на систематичне надання офіційної оперативної інформації Міністерства та Генштабу стосовно результатів оборонної операції на визначених напрямках та здобутків Збройних сил України. На інтернет-платформі агентства <https://armyinform.com.ua/about-us/> можна знайти значну кількість оперативної та аналітичної інформації, інтерв'ю, фоторепортажів, присвячених висвітленню ходу російсько-української війни. Для систематизації щоденної інформації створена спеціальна рубрика «Хроніка оборони».

Активно функціонує Військове телебачення України на каналі «YouTube», де створено спеціальні рубрики: «російсько-українська війна» та «терміново». У першій транлюються відеоролики, що відображають актуальну інформацію про здобутки Збройних сил України, наслідки ведення бойових дій. У другій – двічі на день (о 06.00 та о 18.00) подається офіційна оперативна інформація щодо російського вторгнення, а також констатуються бойові втрати противника. Кожен відеоролик супроводжується субтитрами англійською мовою, що суттєво розширює аудиторію даного каналу.

По-друге, щоденне надання громадянам оперативної інформації щодо російського вторгнення здійснюється представниками Міністерства, які запрошуються до Медіацентру Україна для проведення брифінгів. Інформаційні повідомлення характеризується чіткістю викладу, конкретним фактажем ходу бойових дій, наявністю військової термінології. Відтак, вони орієнтовані як на громадян в цілому, які наразі мають стійкий інтерес до військової тематики, так і на воєнно-політичних експертів. Особливістю вказаного каналу комунікації є орієнтація на внутрішню та зовнішню аудиторію, що сприяє цілісності та системності надання інформації в рамках, визначеного державою та військово-політичною ситуацією, порядку денного.

У рамках моделі впливу повідомлення основним інструментом стратегічних комунікацій

є ресурсний потенціал зв'язків з громадськістю, а саме організація спеціальних PR-подій (брифінгів) та двоступінчата комунікація з використанням інституційного суб'єкта формування громадської думки, а саме – інформаційного агентства АрміяINFORM, Військового телебачення України на каналі «YouTube» та Медіацентру Україна, створеного за громадської ініціативи.

Прагматична модель стратегічних комунікацій орієнтована на врахування різних факторів впливу на суб'єкта А, який формує та транлює інформаційні повідомлення [7, с. 16-17]. Водночас, важливим є врахування відношення (позитивного, нейтрального, негативного) суб'єкта В до повідомлення, що може розширювати чи звужувати можливості позитивного/негативного сприйняття його змісту. Вказана модель розширює можливості суб'єкта сприйняття інформації у здійсненні вибору «діяти/не діяти», виходячи з алгоритмів, запропонованих у повідомленні. Ефективність прагматичної моделі залежить від здатності суб'єкта А та Б налагодити партнерське співробітництво, що сприяє реалізації спільних інтересів.

Прагматична модель, передусім, орієнтована на стратегічну комунікацію із зовнішньою громадськістю. Відтак, суб'єктами сприйняття інформації є лідери та представники урядових структур інших держав. Водночас, при налагодженні комунікації слід враховувати особливості внутрішньої та зовнішньої політики держави, вплив на неї конкретної політичної ситуації, що сприятиме прогнозуванню можливостей надання економічної, політичної, військової підтримки. Прагматична модель передбачає наявність власної думки у суб'єкта сприйняття інформації, що не завжди збігається з потребами іншого.

Можна констатувати, що представники Міністерства оборони активно включені у взаємодію з очільниками оборонних та інших відомств держав-партнерів. Одним із ключових можна назвати візит до Києва Державного секретаря США Е. Дж. Блінкена і міністра оборони Л. Дж. Остіна. Міністр оборони США на зустрічі з представниками української влади, серед яких були очільники оборонного відомства України, заявив про незмінну підтримку українського народу у боротьбі з російською агресією [2]. Він також анонсував зустріч представників оборонних відомств 40 держав-партнерів у м. Рамштайн з метою налагодження співпраці у наданні всебічної допомоги Україні.

Міністр оборони України О. Резніков особисто прийняв участі у роботі першої конференції за участю міністрів оборони держав-партнерів, а також Генсека НАТО у м. Рамштайн. Учасниками було ініційовано створення Контактної групи з оборони України та підтримано потребу щомісячних зустрічей з метою координації зусиль. Відкриваючи роботу конференції Л. Дж. Остін зазначив,

що основна мета цієї дискусії полягає у наданні необхідної допомоги у боротьбі з державою-агресором та підвищенні обороноздатності Збройних сил України перед можливими загрозами у майбутньому [9]. Підсумком зустрічі стали конкретні заяви представників оборонних відомств відносно їх можливостей у швидкому постачанні до України важкого озброєння та боєприпасів до нього.

Друга зустріч Контактної групи з оборони України відбулася в онлайн форматі. У ній від України приймали участь Міністр оборони, заступник Головнокомандувача ЗСУ та представник ГУР, які надали актуальну інформацію про воєнно-політичну обстановку та критично важливі потреби військових. На думку О. Резнікова, сформувалася світова коаліція з підтримки України у боротьбі за відновлення територіальної цілісності та суверенітету держави. Співпраця у рамках визначеного формату базується на принципах вчасності реагування, забезпечення ефективних шляхів поставок та координації зусиль представників Контактної групи [1].

Модератором зустрічі був Міністр оборони США Л. Дж. Остін, який зазначив, що саме мужність українського народу та професіоналізм військових у протидії агресору активізували світову спільноту заради координації зусиль у підтримці України та сприянні підготовці до наступальних дій [6]. Він підсумував наявні здобутки держав-партнерів у постачанні озброєння та боєприпасів, анонсував приєднання нових партнерів до Контактної групи з оборони України. Було зазначено, що у діяльності групи визначилися основні вектори надання допомоги: 1) постачання важкого озброєння різних видів та боєприпасів до нього; 2) навчання українських військовослужбовців використовувати нове озброєння.

Можна констатувати, що кожна з держав-партнерів орієнтується, передусім, на особливості внутрішньої та зовнішньої політики, об'єктивні та суб'єктивні фактори впливу. Відтак, не завжди зроблені заяви сприяють отриманню результату, тобто швидкої поставки озброєння, що так необхідне ЗСУ для здійснення оборонної операції та переходу до контрнаступу. Наприклад, США схвалили програму ленд-лізу (2022-2023), що передбачає підвищення рівня обороноздатності України та спрощену процедуру постачання необхідного озброєння для протидії російській агресії [8]. Це дозволило, дійсно, в короткі терміни поставити в Україну обіцяне озброєння та пришвидшити процес навчання українських військових його використовувати. Не менш важливим у підтримці обороноздатності ЗСУ є рішення адміністрації Дж. Байдена про виділення 40 млрд. доларів допомоги, лівова частка якої буде спрямована на закупівлю важкого озброєння та сприяння логістичного забезпечення його поставок. Дещо іншу

позицію займає Німеччина, де ще й досі триває дискусія відносно прийняття рішення про надання озброєння, його можливої кількості, що зумовлено позицією канцлера О. Шольца та представників деяких політичних сил. Хоча друга зустріч Контактної групи показала певні позитивні зрушення у цьому питанні.

Досить активно очільник Міністерства оборони Резніков веде свою офіційну сторінку у соціальній мережі Twitter, де повідомляє стисло офіційну інформацію про комунікацію з представниками держав-партнерів та очікувані рішення. Наприклад, протягом 16.05.22 по 22.05.22 були проведені низка телефонних розмов та особистих зустрічей щодо підвищення обороноздатності української армії. По-перше, двічі за тиждень відбулися телефонні розмови з міністром оборони США, які стосувалися аналізу воєнної обстановки на фронті, визначення ключових потреб ЗСУ та проведення другої зустрічі у м. Рамштайн. У телефонній розмові з міністром оборони Німеччини було окреслено новий формат співпраці міністерств обох держав з метою пришвидшення отримання анонсованої німецькою стороною допомоги. З литовським колегою Резніков обговорив питання спільних проектів навчання військовослужбовців та можливостей залучення ресурсів Литви до розмінування українських територій. По-друге, була проведена особиста зустріч з головою канцелярії прем'єр-міністра Польщі, в ході якої обговорені актуальні питання забезпечення потреб ЗСУ та поточна воєнно-політична обстановка. Вказані комунікації є свідченням активного включення очільника Міністерства оборони у налагодження та активізацію партнерського співробітництва з метою залучення ресурсного потенціалу стейкхолдерів до підвищення рівня обороноздатності України.

Важливим аспектом координації, передусім, військових зусиль як у веденні оборонної операції, так і забезпеченні боєздатності армії відіграють комунікації Головнокомандувача Збройних сил України В. Залужного з іноземними колегами. Наприклад, періодично відбуваються телефонні розмови з Головою об'єднаного комітету начальників штабів США М. Міллі, що сприяє підвищенню рівня інформованості партнерів про поточну ситуацію на фронті, актуальні потреби української армії у певних видах озброєння. У ході зустрічі з представниками Військового комітету НАТО Залужний проінформував колег про ситуацію на фронті та потребу важкого далекобійного озброєння у контексті підготовки контрнаступу української армії. Вказані комунікації з одного боку сприяють вирішенню поточних потреб армії, а з іншого – окреслюють перспективні напрями співпраці оборонних відомств щодо модернізації Збройних Сил та інших силових структур України.

У рамках прагматичної моделі основним інструментом стратегічних комунікацій є ресурсний потенціал публічної дипломатії. Вона розширює можливості держави в роз'ясненні змісту конкретних подій для світової спільноти, сприяє постійній включеності у формування міжнародного порядку денного через участь у різних заходах (конференції, зустрічі), забезпечуючи інтенсифікацію партнерського співробітництва України із стейкхолдерами.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. В умовах сучасної політичної дійсності стратегічні комунікації є одним із основних інструментів реалізації ключових інтересів держави. З активізацією російсько-української війни була актуалізована потреба України в інтенсифікації діалогу та співробітництва з представниками світової спільноти з метою залучення їх

ресурсного потенціалу до протидії державі-агресору. У цьому контексті суб'єкти влади використовують ресурсний потенціал стратегічних комунікацій. Зокрема, Міністерство оборони України активно комунікує з внутрішньою та зовнішньою громадськістю у рамках основних моделей стратегічних комунікацій. Використання моделі впливу повідомлень сприяє інформуванню та консолідації зусиль, передусім, суспільства. Відтак, акцент робиться на використанні PR-інструментів та двоступінчатої комунікації. Прагматична модель орієнтована на залучення ресурсного потенціалу стейкхолдерів, а тому широко використовується публічна дипломатія. Стратегічні комунікації представників Міністерства оборони розширюють можливості України у реалізації національних інтересів, ключовим з яких наразі є відновлення територіальної цілісності та суверенітету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Резніков О. «Рамштайн» стає справжньою коаліцією вільного світу на підтримку України. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/05/24/oleksij-reznikov-ramshtajn-staye-spravzhnoyu-koalicziyeyu-vilnogo-svitu-na-pidtrymku-ukrayiny/> (дата звернення: 24.05.22).
2. Blinken and Austin meet Ukraine's President in Kyiv. URL: <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3009451/blinken-austin-meet-ukraines-president-in-kyiv/> (last accessed: 22.05.2022).
3. Department of Defense. Report on Strategic Communication (December 2009). URL: <https://www.hsdl.org/?abstract&did=716396> (last accessed: 18.04.2022).
4. Hallahan K., Holtzhausen D., Ruler B., Verčič D., Sriramesh K. Defining Strategic Communication. *International Journal of Strategic Communication*. № 1. 2007. С. 3-35. URL: https://www.researchgate.net/publication/241730557_Defining_Strategic_Communication (last accessed: 14.06.2021).
5. NATO strategic communication handbook. Ver 1.0 – September 2017. URL: <http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/NATO-STRATEGIC-COMMUNICATION-HANDBOOK.pdf> (last accessed: 03.07.2021).
6. Secretary of Defense Lloyd J. Austin III and Chairman of the Joint Chiefs of Staff Army Gen. Mark A. Milley Hold a Press Briefing, May 23, 2022. URL: <https://www.defense.gov/News/Transcripts/Transcript/Article/3040709/secretary-of-defense-lloyd-j-austin-iii-and-chairman-of-the-joint-chiefs-of-sta/> (last accessed: 24.05.2022).
7. Tatham S., Le Page R. NATO Strategic Communication: More to be Done? Riga : National Defence Academy of Latvia, Center for Security and Strategic Research, 2014. 55 с.
8. Ukraine Democracy Defense Lend-Lease Act of 2022. URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/3522/text> (last accessed: 29.04.2022).
9. US plans regular Ramstein Air Base meetings on Ukraine. URL: <https://www.dw.com/en/us-plans-regular-ramstein-air-base-meetings-on-ukraine/a-61593717> (last accessed: 22.05.2022).

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ НОВОГО «ПОКОЛІННЯ X, Y, Z» В РОЗБУДОВІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

POLITICAL CONSCIOUSNESS OF THE NEW «GENERATION X, Y, Z» IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETY

Цурканова І.О.,

кандидат політичних наук,
асистент кафедри філософії та політології
Українського державного університету науки і технологій

У статті автор досліджує політичну свідомість громадян трьох поколінь X, Y, Z у контексті розбудови українського суспільства. Проаналізовано, як політичні настрої цих поколінь впливають на виборчий процес в Україні при складанні явки на прикладі результатів місцевих виборів 25 жовтня 2020 року. Адже активна громадянська позиція завжди впливає на результати – які політичні сили у найближчі 5 років будуть представляти інтереси народу. На наш погляд, одним із головних завдань державотворення демократичної та незалежної України і є політична свідомість, яка відображає реалії сучасного політичного життя, а громадська думка відіграє значну роль при формуванні політичного процесу.

Доведено, що вікова відмінність між поколіннями впливає на політичну сформованість настрою суспільства. Проте, наразі в науковій літературі достатньою мірою ще не досліджувалася ця проблематика, тому ми впевнені, що ця тема визначає актуальність даної статті.

Отже, формування світогляду молоді, особливо у період цифрової трансформації, потребує подальшого дослідження, бо саме вплив держави і формує політичну свідомість у молоді. А відсутність у неї політичних знань може призвести до маніпулювання свідомості зі сторони ЗМІ.

Ми вважаємо, що політична свідомість – це сукупність політичних знань про політику, які виражаються за допомогою відчуттів, настроїв, поглядів, емоцій та інтересів людей.

Таким чином, ми можемо дійти висновку про те, що існує певна вікова відмінність щодо переживання історичних та соціальних подій, які відбуваються в суспільстві, зокрема, у політичному просторі. Це можуть бути деякі моделі поведінки, вірування та переконання, тобто, ті події, що належать до відповідної епохи та складають побудову громадянських політичних інститутів.

Ключові слова: політична свідомість, молодь, молодіжна політика, українське суспільство, покоління X, Y, Z.

In the article the author explores the political consciousness of the citizens of three generations X, Y, Z in the context of the development of Ukrainian society. It is analyzed how the political moods of these generations affect the electoral process in Ukraine when drawing up the turnout on the example of the results of the local elections on October 25, 2020. After all, an active civil position always influences the results – which political forces will represent the interests of the people in the next 5 years. In our opinion, one of the main tasks of state-building of a democratic and independent Ukraine is political consciousness, which reflects the realities of modern political life, and civic opinion plays a significant role in shaping the political process.

It is proved that the age difference between the generations affects the political formation of the mood of society. However, so far this issue has not been sufficiently studied in the scientific literature, so we are confident that this topic determines the relevance of this article.

Thus, the formation of the worldview of young people, especially in the period of digital transformation, needs further study, because it is the influence of the state and forms the political consciousness of young people. And her lack of political knowledge can lead to manipulation of consciousness by the media.

We think that political consciousness is a set of political knowledge about politics, which is expressed through the feelings, attitudes, views, emotions and interests of people.

Thus, we can conclude that there is a certain age difference in the experience of historical and social events that occur in society, in particular, in the political space. These may be some patterns of behavior, beliefs and convictions, that is, those events that belong to the relevant era and constitute the construction of civic political institutions.

Key words: political consciousness, youth, youth policy, Ukrainian society, generation X, Y, Z.

Постановка проблеми. Одним із прикладів проблеми є те, що на виборах, які відбулися 25 жовтня 2020 року, рівень явки молодого покоління був досить низький, адже воно майже не цікавилось політикою. Сьогодні у формуванні політичної свідомості та культури поведінки цієї вікової категорії існує гостра проблема, яку потрібно вирішувати на державному рівні. В першу чергу, треба впровадити відповідні навчальні програми, які б були

затверджені Міністерством освіти і науки України, щодо обізнаності у політичному напрямку, починаючи зі старших класів школи. Молодь дуже обережно ставиться до політичних процесів, адже, як відомо, їх формами існування завжди є політичні зміни та розвиток. Якщо взяти до уваги різницю у віці, то ми повинні враховувати й політичну свідомість учасників політичного процесу, які відрізняються своїм баченням політичних потреб

суспільства, настроєм та політичними інтересами. Вкрай важливо, щоб молодь брала активну участь у виборчому процесі, бо питання, що стосуються політичної свідомості людей різного віку на прикладі декількох поколінь X, Y, Z, є вкрай важливими та потребують більш детального вивчення цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням проблематики різних поколінь займалися вчені Ш. Анзенштадт, який брав за основу структурно-функціональний підхід та К. Мангейм, який розглядав покоління з точки зору культурологічного підходу. Слід за ними дану тематику з соціологічної точки зору досліджували Н. Хоув і В. Штраус, які і ввели поняття «покоління X, Y, Z». А ось О. Лютак та Н. Коваль у своїх роботах аналізують дослідження цих поколінь виключно з точки зору їх продуктивності праці та мотивації роботи. Але ми вважаємо, що у політичному процесі покоління X, Y, Z повною мірою досі не досліджувалися.

Вивченню державної молодіжної політики багато уваги приділив видатний вчений М. Головатий, який у своїй наукових працях спирався на роботи своїх колег: В. Криворученко, В. Лисовського, В. Павлова, Л. Рубіної, В. Колесникова та інших, які виступали проти абсолютизації вікових та психологічних ознак при визначенні поняття «молодь». Т. Краснопольська разом з науковцем Л. Луценко розглядали основні європейські моделі молодіжної політики в Україні та за кордоном. Разом з тим ще багато видатних науковців займаються вивченням даного напрямку.

Мета дослідження. Дослідити особливості формування політичної свідомості у молодого покоління, а також проаналізувати, як політичні настрої поколінь X, Y, Z впливають на виборчий процес в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Постіндустріальне суспільство за останні роки змінилося до невпізнаності. Після 2000-х років розвиток інноваційних послуг вийшов на перший план: з'явилися смартфони, Smart-TV, планшети та інші гаджети, тобто корисні речі для людини. Однак, не дивлячись на усе цифрове різноманіття, багато хто з людей не вміє усім цим користуватися. Їх переважну більшість становлять люди похилого віку, починаючи від 55 років і старше. Саме ця вікова категорія ходить на виборчі дільниці. І навпаки: молодь, яка живе у цифровому просторі, майже не цікавиться політикою.

Ця проблема стосується не лише IT-технологій – це образ мислення та звички. У цьому зв'язку особливо важливо, на нашу думку, підняти питання політичної свідомості людини та визначити, які фактори впливають на її цінність впродовж поколінь. Чому одна і та сама людина у 20 років не цікавиться політикою, а вже в 40 років вона

бере участь у виборах? Що її спонукає до цього рішення? Чи готова вона до політичного життя, навіть у разі відсутності політичної освіти.

Проблемою поколінь займалися ще у XIX столітті західноєвропейські вчені Ж. Дромель, О. Конт, О. Лоренц, Дж. Мілль та інші. Роботи П. Бурдьє та К. Мангейма заклали основу для вивчення соціокультурної взаємодії поколінь. Потім дану тему підняли дослідники із США Н. Хоув та В. Штраус. Багато критики лунало в їх адрес, але вони змогли дослідити найважливішу проблематику сьогодення і заклали основу для подальшого вивчення поколінь X, Y, Z.

У своєму дослідженні О. Лютак зазначає, що «на думку Н. Хоува і В. Штрауса, існує певна модель у розвитку поколінь, на яку впливали історичні події. Автори назвали цю модель перетвореннями чи періодами. Кожен період триває 20–22 років, 4 періоди складають повний цикл, що триває приблизно 80–90 років і відносно дорівнює тривалості людського життя» [3, с. 96].

Таким чином, покоління X припадає на період 1965-1980 рр, покоління Y – на 1981-1996 рр, а покоління Z – 1997-2020 рр. Саме ці три періоди ми й будемо аналізувати у своїй роботі, однак, ми не взяли до уваги ще три покоління, адже на нашу думку, вони нас не цікавлять. Їх ще називають «Мовчазне покоління» (1925-1942), «Бєбі-бумери» (1943-1964) та «Альфа», тобто це діти, які народилися приблизно після 2012 року – зараз неповнолітні.

На сьогодні не існує єдиної загальноприйнятої теорії щодо поколінь, однак, ми спробуємо охарактеризувати кожне з них на прикладі України для того, щоб зрозуміти їх настрої, думки та свідомість, що надалі впливає на їх політичний вибір.

Так, наприклад, *покоління X* – це переважно люди, які зростали у Радянському Союзі, відчували дефіцит товарів та продуктів. Вони дуже працьовиті, а їх основними цінностями була технічна грамотність, прагнення до навчання та здобутків у спорті. Саме це покоління зараз забезпечує себе та своїх батьків – «бєбі-бумерів». Багато хто з видатних науковців того покоління зробили вагомий внесок у розвиток та розбудову, як промислових технологій, так і у гуманітарній сфері. На нашу думку, доречним буде згадати й те, що зараз багато керівних посад в нашій країні займають саме люди покоління X, зокрема і мер міста Дніпро – Борис Філатов (1972 р.н.), який на практиці вміло показав свої вміння та навички, здобуті у політичному напрямку протягом багатьох років, і був обраний головою міста двічі. В 2010 році його підтримали майже 150 тисяч виборців або 78%. Це говорить про те, що людина з покоління X є досить сильно політично підготовлена та має стійкий характер для того, щоб приймати важливі рішення для майже 1 млн осіб, які проживають у місті.

Покоління Y або, як їх ще називають «Міленіали» – це самостійні люди, які ще застали розпад СРСР. Особливо важким періодом став для усіх початок 1990-х. Саме така риса характеру, як «самостійність», і дозволила надалі бути всебічно інформованими та цікавитися глобалізацією, адже вони завжди були допитливими. Це покоління почало зростати в початок епохи цифрових технологій. Коли з'явився Інтернет, то більшість людей поринули у цифрові технології та почали активно розвиватися в ІТ сфері.

Покоління Z – це молодь, тобто люди, що з'явилися на світ після 2000 року. Це покоління, на відміну від своїх батьків, занурило у різні гаджети – планшети, комп'ютери та смартфони – й спілкування з іншими людьми відійшло на інший план. Вони віддають перевагу мережі Інтернет та блогерству у Instagram, Tik Tok та на YouTube каналі. Що стосується політичного досвіду, то він є дуже замалий у цьому поколінні, адже більшість з них є неповнолітніми і не можуть брати участь у виборах, а інші, чомусь, здебільшого, ігнорують політичний процес.

Як зазначає О. Лютак: «Покоління, що мають однаковий історичний досвід на початку життя, формують колективний портрет і живуть за схожими життєвими сценаріями» [3, с. 96].

Таким чином, проаналізувавши три покоління, ми пропонуємо подивитися на структуру виборців, які взяли участь в голосуванні на місцевих виборах в Україні 25 жовтня 2020 року.

«Результати дослідження, які проводила соціологічна група Рейтинг в день виборів 25 жовтня, свідчать про те, що підсумкова явка на місцевих виборах в Україні склала лише 36,88%. «56% з тих, хто прийшов на дільниці, були люди старші за 50 років, при тому, що в загальній структурі виборців їхня частка становить 45%», а ось молодь, за даними соціологів, була менш активною – лише 11% з тих, хто прийшов на дільниці, були люди у віці 18-29 років, в загальній структурі виборців їхня частка становить 18%» [4].

Ми вважаємо, що на явку виборців, крім епідемії Covid-19, вплинула байдужість, а також політична неграмотність та незрілість серед молоді. А ось активну участь у виборчому процесі зайняло покоління X, тобто, це люди старшого віку, які звикли ходити на виборчі дільниці.

На наш погляд, якщо людина політично освідчена, а також може компетентно оцінити та проаналізувати діяльність політики уряду, то вона готова приймати активну політичну участь у виборчому процесі. Своєю чергою, політична свідомість є досить складною системою, адже вона виступає як специфічна форма мислення та має мінливий характер. При чому одні й ті самі її події та явища можуть сприйматися населенням по-різному.

У політичній свідомості розрізняють два взаємопов'язані рівні: теоретичний та емпіричний.

Як правило, теоретичний рівень вимагає більш детального аналізу вивчення політичного життя з наукової точки зору, за допомогою якої вивчаються політичні інтереси суспільства, які надалі і формують політичні програми. А ось емпіричний рівень формується на ґрунті практичного досвіду людей і зображує їх політичні погляди. Шляхом набутих власних політичних знань, уявлень, настроїв та подій, тобто під безпосереднім впливом повсякденної свідомості, і формується громадська думка.

Доречним, на нашу думку, є дослідження Н. Єфтені, що зазначає: «Політична свідомість відображає політичну діяльність та визначає політичну поведінку громадян, їх політичну активність. Рівень політичної свідомості, пануючі в суспільстві настрої та ідеї в період політичної, соціально-економічної нестабільності української держави можуть виступити важливим фактором в формуванні суспільства» [2, с. 66].

Залежно від суб'єкта політичної свідомості виокремлюються масова, групова та індивідуальна політична свідомість, які різняться за своїми соціально-політичними цінностями. Суттєвою для політики є масова свідомість, яка містить в собі соціально-політичні цінності та висвітлює її зі зростанням маси людей, що беруть участь в історичних подіях, відображенням яких є сукупність ідей, уявлень, почуттів та настроїв суспільства в цілому.

Індивідуальна політична свідомість характеризується з ціннісних компонентів індивіда, які розкривають його систему цінностей.

Ми вважаємо, що політична свідомість – це сукупність політичних знань про політику, зокрема, які виражаються за допомогою відчуттів, настроїв, поглядів, емоцій та інтересів людей.

Слушною думкою, на наш погляд, є ствердження Н. Єфтені: «Політичні переконання дозволяють індивіду ідентифікувати себе в політичній системі, формують систему цілей і цінностей. Індивід, усвідомлюючи свої очікування та орієнтири, ідентифікує себе з певними соціальними групами. Це дозволяє йому орієнтуватися в політичних процесах, здійснювати політичну діяльність. Підтвердженням цьому є вплив ідей, які виникають в суспільствах, підтримуються населенням і сприяють різким змінам (переворотам, революціям тощо)» [2, с. 68].

Особливе місце в груповій свідомості посідає політична ідеологія, оскільки саме вона визначає політичну поведінку членів групи.

Таким чином, ми можемо дійти висновку про те, що існує певна вікова відмінність щодо переживання історичних та соціальних подій, які відбуваються в суспільстві, відповідно у політичному просторі. Це можуть бути певні моделі поведінки, вірування та переконання, тобто ті події, що належать до відповідної історичної епохи та складають побудову громадянських політичних інститутів.

На думку Г. Смокової «Включення молоді до активного суспільно-політичного життя має два пов'язані аспекти – власне процес соціалізації молоді та процес психосоціальної, культурної трансформації суспільства. Адаптуючи кожне нове молоде покоління до усталених норм та форм життєдіяльності, суспільство змінюється й само: процес соціалізації переростає в процес оновлення суспільства. Своєю чергою, змінюючи суспільство, молодь змінюється й сама, стаючи рушійною силою країни загалом» [5, с. 70].

У своїх наукових роботах, видатний вітчизняний вчений М. Головатий особливу увагу приділяє молодіжній політиці та її впливу на розвиток державотворення. Він зазначає, що: «Як специфічна соціально-демографічна група суспільства молодь характеризується не лише віковими ознаками, але й місцем, яке вона посідає у соціальній структурі суспільства, особливостями соціального становлення та розвитку. Саме тому постає питання про молодь, як суб'єкт суспільних перетворень, а звідси – і про саме цю вихідну позицію у формуванні державної молодіжної політики [1, с. 55].

При цьому важливо зазначити, що в даному контексті доречним буде зазначити, вислів Г. Смокової: «Аналізуючи наявну нормативно-правову базу з молодіжної тематики можна констатувати, що метою державної молодіжної політики має бути створення необхідних соціально-економічних, політико-правових умов та гарантій для соціального становлення, розвитку і вдосконалення як окремої молодої людини, так і всього молодого покоління. В процесі вивчення даного питання, варто також підкреслити, що власне молодіжна політика та державна молодіжна політика не є тотожними. Тобто, ми маємо одну сферу впливу та різних суб'єктів діяльності. Адже молодіжна політика – це діяльність усіх суспільно-політичних інституцій стосовно молоді (як державних, так й комерційних), а державна молодіжна політика є її складовою і характеризує взаємовідносини саме держави й молоді» [5, с. 71].

Як зазначає, Н. Єфтені: «Значна роль у формуванні політичної свідомості відводиться інформації, яка надходить від політичної влади, офіційних джерел і циркуляції неформальної інформації, не підтверджених офіційно даних, тобто чуток,

пліток тощо. Ступінь достовірності і повнота інформації дозволяють індивіду використати її при здійсненні вибору. Засоби масової інформації є елементом громадянського суспільства, бо саме через медіа соціально активні люди виходять на велику суспільну арену. Використовуючи технології і особливі прийоми психологічного впливу, засоби масової інформації є найефективнішими маніпуляторами, які мають на меті оперативне і стратегічне маніпулювання» [2, с. 68].

На наш погляд, формування світогляду молоді, особливо у період цифрової трансформації, сьогодні є дуже актуальним питанням, що потребує подальшого дослідження. Саме вплив держави на свідомість молоді створює відповідні цінності формування політичної свідомості.

Також Г. Смокова свідчить про те, що: «За відсутності державного механізму цілеспрямованої соціалізації молоді, канали молодіжної комунікації будуть заповнені зовсім іншими цінностями та механізмами. Якщо поглянути на сучасне дозвілля молодого покоління, то значну частину їхнього часу займає віртуальний простір та, особливо, соціальні мережі, які стають основним засобом комунікації» [5, с. 71].

Ми повністю згодні з тим, що молодь поринула у віртуальний світ та може втратити зв'язок з оточуючими, зокрема, це стосується соціального суспільства, а відсутність політичних знань може призвести до маніпулювання свідомості зі сторони ЗМІ.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що політична свідомість є відображенням внутрішнього світу індивіда, що в подальшому впливає на його розвиток за допомогою набутих навичок та вмій у політичному просторі. Покоління відграють важливу роль у формуванні громадянського суспільства та становлять основу політичних відносин та взаємозв'язків між державою та громадянином. Молодь є невід'ємною складовою цих політичних відносин, що формують подальший електорат на виборах. Ми з упевненістю можемо сказати, що основою для молоді має бути доступна та якісна освіта щодо вивчення політичних явищ та процесів, адже головним завданням держави є активне сприяння молоді у розбудові суспільно-політичного життя країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головатий М. Ф. Державна молодіжна політика як феномен суспільного розвитку і нова парадигма державотворення у країнах перехідного стану *Український соціум*. 2002. № 1. С. 54 – 62.
2. Єфтені Н. М. Особливості формування політичної свідомості *Політичне життя*. 2019. № 4. С. 66-70.
3. Лютак О. Застосування теорії покоління у консультуванні персоналу організації *Збірник наукових праць: психологія*. 2019. № 23. С. 94-101
4. Названий вік найбільш активних виборців на місцевих виборах *Аналітичний портал Слово і Діло*: веб-сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/10/28/novyna/suspilstvo/nazvanyj-vik-najbilsh-aktyvnyx-vyborciv-miscevux-vyborax> (дата звернення: 21.05.2022).
5. Смокова Г. І. Інститути соціалізації як механізм реалізації державної молодіжної політики в Україні *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 69-73.

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 327.5

ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ

THE HYBRID WAR AS THE SOCIO-POLITICAL PHENOMENON

Братуга Є.О.,*студент IV курсу факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка***Братуга О.Г.,***кандидат економічних наук, доцент*

У статті досліджена така форма війни, як «гібридна війна». Цей феномен належить до відносно нових явищ, що виникли та актуалізовані на сучасному історичному етапі процесу еволюції суспільної сфери буття у системі міжнародних відносин. Зазначене явище у достатньо повній мірі досліджено на емпіричному рівні наукового пізнання, але на теоретичному рівні досі немає належного рівня систематизації отриманих результатів і глибини розкриття його змісту у понятійній формі. Мета дослідження цієї статті – визначити суспільну природу та форми існування «гібридної війни» як сучасного явища сфери міжнародних відносин. Для проведення дослідження була сформована система методологічного забезпечення, що складається з таких елементів: змістовна логіка як тип логічного мислення; традуктивна форма умовиводу як вид логічного мислення; передпосилкове знання на загальнонауковому рівні пізнання та категоріальний апарат – теорії діалектики; передпосилкове знання на конкретно-науковому рівні пізнання та категоріальний апарат суспільних дисциплін – «Военної науки», «Політології», «Теорії міжнародних відносин», «Конфліктології»; методологічні засоби – історичного аналізу, порівняльного аналізу, комплексного аналізу, категоріального аналізу, єдності історичного та логічного, класифікації, узагальнення. За результатами проведеного дослідження вдалося: 1) систематизувати отримані експертами у певних галузях суспільних дисциплін наукові результати щодо відповідного явища; 2) розкрити у логічно вичерпній формі його зміст і встановити обсяг, зокрема у частині визначення: складу та сукупності основних загальних й істотних ознак, що дозволяють ідентифікувати явище «гібридна війна»; його ролі як засобу вирішення геополітичних цілей державами-опонентами у процесі ескалації міжнародного конфлікту; часових і просторових меж використання зазначеного засобу стороною, яка є ініціатором конфлікту; критерію класифікації та складу видових форм відповідного явища. Під поняттям явища «гібридна війна» слід розуміти окрему видову форму війни у сучасних умовах суспільного буття, що використовується як певний інструмент для реалізації як проміжних, так і кінцевих геополітичних цілей державою-агресором у четвертій та п'ятій фазах процесу еволюції міжнародного конфлікту, завдяки застосуванню конвенційних, регулярних й іррегулярних засобів ведення бойових дій. У складі явища «гібридна війна» залежно від охоплення бойовими діями території держави, що стала об'єктом агресії, та характеру геополітичних цілей наявні дві видові форми – «обмежена (локальна) гібридна війна» та «широкомасштабна гібридна війна».

Ключові слова: система міжнародних відносин, міжнародний конфлікт, війна, гібридна війна, держава, геополітичні цілі.

This article explores such a form of warfare as «hybrid war». This phenomenon belongs to the relatively new phenomena, which emerged and actualized at the modern historical stage of the process of evolution of the public sphere of being in the system of international relations. This phenomenon has been sufficiently investigated at the empirical level of scientific knowledge, but at the theoretical level there is still no proper level of systematization of the results obtained and depth of disclosure of its content in conceptual form. The purpose of the research of this article is to determine the social nature and form of existence of «hybrid war» as a modern phenomenon of the sphere of international relations. To conduct the study, a system of methodological support was formed, consisting of the following elements: meaningful logic as a type of logical thinking; the traductive form of inference as a type of logical thinking; background knowledge at the general scientific level of cognition and categorical apparatus – theories of dialectics; precursory knowledge at the concrete-scientific level of cognition and the categorical apparatus of social disciplines: «Military Science», «Political Science», «Theory of International Relations», «Conflict Studies»; methodological tools: historical analysis, comparative analysis, complex analysis, categorical analysis, unity of historical and logical, classification, generalization. According to the results of the study, it was possible to: 1) to systematize the scientific results obtained by experts in certain fields of social disciplines on the relevant phenomenon; 2) to disclose in a logically exhaustive form its content and establish the scope, including in terms of the definition: the composition and the set of basic common and essential features that allow to identify the phenomenon of «hybrid war»; its role as a way of solving the geopolitical goals of opposing states in the

process of escalating international conflict; the time and spatial limits of the use of the means by the party initiating the conflict; criterion for the classification and composition of species forms of the corresponding phenomenon. The notion of the phenomenon of «hybrid war» should be understood as a separate form of war in modern conditions of social existence, used as a specific tool for the implementation of both intermediate and final geopolitical goals by the aggressor-state in the fourth and fifth phases of the process of evolution of the international conflict through the use of conventional, regular and irregular means of war. Within the phenomenon of «hybrid war», depending on the scope of military operations on the territory of the state, which has become the object of aggression, and the nature of geopolitical goals, there are two types of forms: «limited (local) hybrid war» and «large-scale hybrid war».

Key words: system of international relations, international conflict, war, hybrid war, state, geopolitical goals.

Постановка проблеми. Класичне тлумачення сутності загального поняття явища «війна» як специфічного засобу проведення політики державою потребує конкретизації форми прояву цього явища щодо певних історичних етапів процесу еволюції суспільної сфери буття, а тому ця проблема залишається постійним предметом дослідження «Военної науки» починаючи з першої половини XIX ст. У подальшому, зокрема в умовах глобалізації міжнародного середовища, до вивчення цього явища долучилася певна група суспільних дисциплін. Одна з нечисельних спроб систематизованого вирішення згаданої проблеми знайшла відображення у «теорії покоління воєн». Зокрема, у складі такої форми сучасної війни, як «війни четвертого покоління» визначено окрему видову форму – «гібридна війна». На нашу думку, відповідне явище, що належить до середовища міжнародних відносин і виникло й актуалізувалося на сучасному історичному етапі процесу еволюції суспільної сфери буття, досліджено лише на емпіричному рівні наукового пізнання у частині визначення його істотних ознак. У той же час на теоретичному рівні отримані результати не можна визначити як остаточні, тому що процес відповідних досліджень знаходиться на початковій стадії. Зазначене вище дає підстави стверджувати, що сформульована авторами у назві статті наукова проблема є актуальною та потребує проведення ґрунтовних комплексних досліджень.

Актуальність останніх досліджень і публікацій. Дослідженню явища «гібридна війна» присвячена доволі значна кількість наукових праць як іноземних, так і вітчизняних авторів. При цьому за змістом, на нашу думку, переважна більшість з них має компілятивний характер. У цих публікаціях їх автори у тій чи іншій формі намагаються дати власну інтерпретацію опублікованих авторитетними експертами результатів досліджень, що справді мають певну наукову цінність. Серед науковців, які внесли помітний вклад у дослідження явища «гібридна війна» необхідно назвати таких загальновідомих, як Р. Волкер, Ф. Гоффман, Т. Гюбер, В. Немет, а також очолюваний В.Г. Горбуліним колектив дослідників Національного інституту стратегічних досліджень, які підготували колективну монографію «Світова гібридна війна: український фронт». Зазначена наукова праця, хоч а була видана у 2017 р., узагальнює

на теперішній час та презентує останні наукові результати, що були отримані іноземними та вітчизняними науковцями при дослідженні явища «гібридна війна», тому має, на нашу думку, окрім наукової ще й енциклопедичну цінність. Поряд із цим слід наголосити, що хоча отримані результати дослідження мають цінність на емпіричному рівні наукового пізнання, на теоретичному рівні відповідні результати необхідно оцінити як онтологічно незавершені та хибні. Зокрема, це стосується таких питань, як: визначення змісту, у тому числі сутності, поняття явища «гібридна війна»; обґрунтування термінологічного апарату його ідентифікації; визначення видових форм та цілей застосування як у часі, так і просторі.

Об'єкт та предмет дослідження. Об'єкт дослідження – «гібридна війна» як сучасне явище сфери міжнародних відносин. Предмет дослідження – суспільна природа та форми існування «гібридної війни» як сучасного явища сфери міжнародних відносин.

Мета, завдання та методологічне забезпечення проведення дослідження. Мета дослідження – визначити суспільну природу та форми існування «гібридної війни» як сучасного явища сфери міжнародних відносин. Завдання дослідження: проаналізувати та систематизувати результати опублікованих досліджень явища «гібридна війна»; уточнити зміст і сформулювати визначення поняття явища «гібридна війна»; уточнити найменування терміну, що ідентифікує явище «гібридна війна»; уточнити критерії групування та визначити класифікацію видових форм явищ «гібридна війна», а також склад цілей, для яких вони можуть бути застосовані як у часі, так і просторі. Елементи методологічного забезпечення [1, с. 51] проведення дослідження: змістовна логіка як тип логічного мислення; традуктивна форма умовиводу як вид логічного мислення; передпосилкове знання на загальнонауковому рівні пізнання та категоріальний апарат – теорії діалектики; передпосилкове знання на конкретнонауковому рівні пізнання та категоріальний апарат суспільних дисциплін – «Военної науки», «Політології», «Теорії міжнародних відносин», «Конфліктології»; методологічні засоби – історичного аналізу, порівняльного аналізу, комплексного аналізу, категоріального аналізу, єдності історичного та логічного, класифікації, узагальнення.

Інформаційна база. У якості інформаційної бази були використані наукові видання, навчально-методична література та наукові періодичні видання окремих галузей суспільних наук.

Виклад основного матеріалу. Порівняльний аналіз змісту низки наукових публікацій [2 – 19], присвячених дослідженню явища, що переважною більшістю дослідників ідентифікується терміном «гібридна війна», дає підстави виокремити два принципово відмінних підходи: 1) локальний [2 – 10]; 2) глобальний [11 – 19].

Дослідники, які знаходяться на позиціях першого підходу, а це головним чином представники «Военної науки», тлумачать поняття явища «гібридна війна» як один з комплексних засобів ведення сучасної війни, що згідно положень «теорії поколінь війн» [17, с. 23] належить до «війн четвертого покоління» [17, с. 24]. Враховуючи історичні обставини виникнення й еволюції зазначеного суспільного явища, доречно звернути увагу на два процеси:

а) перший стосується зміни у найменуванні поняття цього явища, зокрема вживанню терміну «гібридна війна» тривалий час передував термін «гібридні засоби ведення війни» [17, с. 29]. Зміна терміну та більш змістовне наповнення поняття відповідного явища зумовлено подіями, що пов'язані з початком у 2014 р. «російської агресії проти України» [17, с. 29];

б) другий – урізноманітненням термінологічного апарату «Военної науки» для характеристики явища «гібридна війна» «і як об'єкту», «і як процесу», «і у відношенні його поняття до зовнішнього середовища». Зокрема, відповідна система методологічного забезпечення передбачає використання таких наукових термінів: «гібридні війни», «гібридні бойові дії», «гібридні загрози», «гібридний противник» [17, с. 22, 23]. Змістовно засадне місце у цьому термінологічному апараті щодо інших перелічених термінів посідає найменування поняття «гібридні загрози». «Гібридні загрози» – це такі загрози, які створюються противником, здатним до одночасного застосування звичайних і нетрадиційних засобів в адаптивний спосіб для досягнення своїх цілей [17, с. 32].

Основною причиною наявності означених процесів, та власне і дослідження явища «гібридна війна» теоретиками Военної науки, є необхідність забезпечити на стратегічному рівні країнам НАТО, і зокрема США, своєчасну й ефективну протидію воєнним викликам, зумовленим «гібридними загрозами» [17, с. 32, 33].

Принципова відмінність у тлумаченні змісту поняття явища «гібридна війна» дослідників, які знаходяться на позиції «глобального» підходу, що є у більшості випадків фахівцям у галузі «Політології», полягає у визначенні сутності цього явища

не лише як воєнного, але і як геополітичного явища [17, с. 29, 39].

Наведені вище засадні особливості двох підходів, що їх принципово відрізняють, знайшли відображення у відмінностях протилежних варіантів визначення поняття явища «гібридна війна».

Загальноновизнаним серед представників «локального» підходу є визначення поняття явища «гібридна війна» у такій редакції: «гібридні війни поєднують у собі цілу низку режимів ведення війни, включаючи звичайні можливості, іррегулярну тактику і формування, терористичні акти, зокрема невивіркове насильство і примушення, кримінальний безлад» [17, с. 30].

У свою чергу, переважна більшість представників «глобального» підходу надають перевагу визначенню поняття явища «гібридна війна» у наступній редакції: «як воєнні дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей» [17, с. 19]. При цьому політичні цілі держави, що розпочала гібридну війну проти іншої держави (групи держав), полягає у зміні її (їх) політичної системи та політичного режиму, або як висловився відомий британо-американський фахівець з російської політики М. Галеотті, що у процесі гібридної війни «одна сторона намагається вплинути на здатність врядування іншої» [17, с. 39].

Як видно із наведених варіантів визначення у розкритті змісту поняття явища «гібридна війна» представники «локального» підходу наголошують на тому, що перелік істотних ознак поняття явища представляє собою поєднання низки конвенційних й іррегулярних засобів ведення «бойових дій». Стосовно загальної ознаки у визначенні поняття явища слід констатувати, що вона відсутня. Таке положення слід кваліфікувати як логічну хибу, допущену науковцями про процедуру визначення поняття явища. Поряд із цим слід відмітити, що представниками цього підходу у їхніх працях загальна ознака, хоча і неявно (контекстуально), ідентифікується або через термін «війна» або «військовий конфлікт», що тлумачиться як тотожні поняття. Пояснити згадану логічну помилку можна тим, що представники відповідного підходу акцентують увагу у своїх дослідженнях на прикладних аспектах явища «гібридна війна», зокрема на ідентифікації прояву цього явища, а відтак на визначенні переліку стратегічних і тактичних засобів протидії негативним наслідкам відповідної форми ведення бойових дій. Засадні загальноновизнані класичні положення «теорії війни» (розроблені К. Клаузевіцем у першій половині XIX ст. [20]), що розкривають сутність поняття явища «війна», представниками «локального» підходу не використовуються в якості «передпо-

силкового знання на конкретно-науковому рівні пізнання», що є принциповим методологічним недоліком, який, у свою чергу, суттєво впливає на рівень наукової цінності отриманих результатів відповідних досліджень. Унаслідок цього втрачається логічний зв'язок між загальними та істотними ознаками, що перебувають у відношенні підпорядкування як загальне й одиничне поняття, і таким чином не дають можливість дослідникам розкрити у повній мірі сутність поняття явища. За таких обставин використання нового терміну поняття явища «гібридні засоби ведення війни» є більш коректним, ніж «гібридна війна», бо у цьому випадку забезпечується відповідність між змістом й обсягом поняття. Загальна ознака, що позначається терміном «війна», у даному випадку лише формально використана у найменуванні терміну «гібридна війна» для ідентифікації відповідного явища у якості видової форми абстрактного поняття «четверте покоління війн».

Підсумовуючи викладене вище можна зробити наступні висновки:

1) представники локального підходу при проведеному дослідженні обмежилися емпіричним рівнем;

2) змогли загалом у достатньо повній мірі визначити лише істотні ознаки, які притаманні поняттю явища «гібридна війна», що недостатньо для розкриття його сутності та обґрунтування правомірності вибору терміну його найменування;

3) допущені логічні помилки та хиби обумовлені методологічною недосконалістю проведених досліджень.

Крім того, слід додати, що представники локального підходу внаслідок методологічної недосконалості їх досліджень не визначили явно й чітко воєнні цілі щодо досягнення яких доцільно застосовувати «гібридні засоби ведення бойових дій». Останні ж, як зазначив К. Клаузевіц, обумовлені політичними цілями держави, що розпочинає війну [20].

На відміну від представників «локального» підходу представники «глобального» підходу розширили перелік істотних ознак поняття явища «гібридна війна», додавши невоєнні засоби, а також визначили цілі проведення гібридної війни – «стратегічні політичні цілі».

Стосовно першого положення доцільно висловити наступні зауваження:

1) твердження щодо поєднання воєнних і невоєнних засобів ведення гібридної війни, хоча і відповідає змісту поняття «гібридність», слід кваліфікувати як логічну хибу тому, що зміст поняття «війна» у класичному загальноновизнаному тлумаченні не передбачає включення невоєнних засобів до обсягу цього поняття. Зокрема, сутність цього поняття полягає у тому, що це «акт насильства», що здійснюється «збройними силами» за допо-

могою такого «засобу» як «бій» [20]. Отже, відповідні поняття слід кваліфікувати як «протилежні», що знаходяться у відношенні як «непорівнювані поняття»;

2) твердження щодо включення невоєнних засобів до складу засобів ведення гібридної війни є когнітивно помилковим з позиції таких наукових дисциплін як «Філософія» та «Теорія систем». Хоча явище суспільного буття є поліфонічною сферою, до складу якої у тому числі належать економічна, інформаційна, а також сфера міжнародних відносин («дипломатичні засоби»), у її межах зазначені складові перебувають у відносинах взаємодоповнення та взаємозалежності, а не гібридності. Таким чином, вони є складовими елементами суспільної сфери буття, що належить до такого типу систем як «цілісна система», а не «сумативна система», у межах якої між елементами наявні відносини гібридного типу.

До наведених вище зауважень слід додати ще й те, що представники «глобального» підходу для обґрунтування своїх теоретичних положень використали квазінауковий, з позицій таких наукових дисциплін як «Логіка» та «Філософія науки», методологічний прийом, що полягає у застосуванні для ідентифікації явища та розкриття змісту його поняття такий компілятивний засіб як «парасольковий термін». «Парасольковий термін, за визначенням, не пропонує єдиної несуперечливої теорії або взаємодоповнювальних концепцій для всіх випадків введення гібридних бойових дій. Його роль полягає в тому, щоб віднайти спільні характеристики гібридної війни або принципи варіювання сукупностей їх ознак, а також стати на заваді небажаному розпорошенню наявних підходів і стимулювати пошук теоретичного обґрунтування та ефективних практичних рішень» [17, с. 22].

На підставі викладеного вище можна стверджувати, що визначення поняття явища «гібридна війна» у межах «глобального» підходу на теоретичному рівні наукового пізнання у цілому є компілятивним, а отже квазінауковим, а відповідно неістинним.

Спільність позицій обох підходів полягає у тому, що у якості співвідносного поняття використовується неявно щодо явища «гібридна війна» як загальна ознака у визначенні сутності поняття поряд з терміном «війна» ще й термін «воєнний конфлікт», що розглядаються як синонімічні [3; 5; 10; 15; 17]. На нашу думку, використання згаданого терміну у відповідній іпостасі не є методологічно вірним через те, що не узгоджується із базовими положеннями такої галузі науки як «Конфліктологія».

У системі теоретико-прикладних знань такої науково-навчальної дисципліни як «Конфліктологія» були сформовані наступні базові положення, які стали аксіоматичними для дослідників (тобто

набули статусу нормативно-методологічного знання), зокрема щодо:

1) визначення поняття суспільного явища «конфлікт» (різновид суспільних відносин, що виникає за певного критичного рівня загострення протиріччя унаслідок зіткнення засадних інтересів соціальних суб'єктів у формі протистояння) та класифікації на загальному понятійному рівні його видових форм у відповідності до сфер суспільного буття (соціальний, політичний, економічний);

2) складу причин виникнення конфлікту – матеріальна (ресурси), соціальна (влада), духовна цінність (ідей, норма, принцип);

3) визначення міжнародного (міждержавний) конфлікту як окрема форма політичного конфлікту, що у змісті поняття відповідного явища ідентифікується як загальна ознака. Протистояння суб'єктів конфлікту (держав), зміст і форму протиріччя (національні інтереси) віднесені до основних істотних ознак поняття цього явища;

4) складу (шість фаз) і характеристики фаз життєвого циклу міжнародного конфлікту (характерною ознакою першої фази є те, що протиріччя національних інтересів між державами досягають критичного рівня; другої – сторонами конфлікту розробляються стратегії реалізації власних національних інтересів на основі оцінки внутрішньої та міжнародної ситуації, у якій перебувають опоненти як на теперішній час так і відповідну перспективу; у третій, четвертій та п'ятій фазах передбачено застосування невоєнних і воєнних засобів щодо реалізації вище зазначених стратегій; завданням шостої (заключної) фази є завершення конфлікту через проведення дипломатичних переговорів й укладення відповідних договорів);

5) моделей стратегії участі держав у міжнародному конфлікті («суперництва», метою якої є з боку держави ініціатора конфлікту нав'язування протилежній стороні прийнятного для себе рішення; «компромісу» – завершити конфлікт частковими поступками зі сторони опонентів конфлікту, але на користь держави, яка його ініціювала; «присотсування» – з боку держави, що не змогла у повній мірі протистояти опоненту конфлікту, відмова від боротьби та здачу власних позицій);

6) моделей стратегії ведення переговорного процесу («виграш-програш», стратегічною метою якої є реалізація у повній мірі одним із суб'єктів конфлікту власних національних інтересів за рахунок опонента; «програш-виграш» – піти на певні критично прийнятні поступки з позицій власних національних інтересів одним із суб'єктів конфлікту своєму опоненту; «програш-програш» – продовжувати до кінця одним із суб'єктів конфлікту відстоювати власні національні інтереси попри критично значні втрати у протистоянні з опонентом; «виграш-виграш» – припинення конфлікту на

основі прийнятних з позицій засадних національних інтересів обох опонентів.

На підставі результатів аналізу стану дослідження явища «гібридна війна» та відповідних базових теоретичних положень такої науковонавчальної дисципліни як «Конфліктологія» були зроблені наступні висновки.

У класифікації форм суспільного конфлікту, у тому числі його складового елементу «політичний конфлікт», відсутня така форма на рівні особливого й одиничного понять як «воєнний конфлікт». На нашу думку, така ситуація обумовлена двома причинами:

1) «війна» не є окремою сферою суспільного буття, а є лише сегментом політичних відносин [20] і «крайнім засобом» реалізації політичних цілей певної держави або групи держав [20];

2) одна з істотних ознак у визначенні поняття «конфлікт» («різке загострення протиріччя» між суб'єктами конфлікту не відповідає змісту відносин, що відбуваються у межах такого суспільного явища, як «війна» («війна – це акт насильства, спрямований на те, щоб змусити ворога виконувати нашу волю. Для досягнення цієї мети ми повинні розбити ворога та позбавити його можливості чинити опір» [20]). Поряд із цим слід відмітити, що і «війна» і «конфлікт» відбуваються у формі протистояння суб'єктів зазначених форм суспільних відносин, що є ще однією істотною ознакою визначення понять згаданих явищ. І лише у цій частині зміст поняття «війна» співпадає, але не є тотожним, змісту поняття «конфлікт», що власне і дало підстави дослідникам обох підходів опосередковано розглядати явище війни як форму суспільного або політичного конфлікту. Слід зауважити, що наявність формального співпадіння окремих ознак порівнюваних явищ, що представлені у визначеннях їх понять, не є підставою розглядати поняття цих явищ як тотожні. Відповідну оцінку можна робити лише за сукупністю загальних й істотних ознак поняття зазначених явищ.

Отже, підсумовуючи викладене вище можна зробити висновок, що положення про те, що явище «війна» взагалі, а «гібридна війна» зокрема є формою «конфлікту» є онтологічно помилковим і логічно хибним.

Відштовхуючись від загальновідомого положення, що війна є засобом реалізації політичних цілей держави або групи держав [20], а відповідно таким, що використовується у політичній сфері буття, слід вважати обґрунтованим теоретичне положення, яке застосовується у «Конфліктології», що зовнішньополітична сфера суспільного буття є тією сферою, де війна використовується як специфічний інструмент вирішення протиріччя між суб'єктами конфлікту (державами) у формі протистояння. На підставі цього виокремлено таку форму політичного конфлікту, як «міждер-

жавний» або «міжнародний конфлікт». Зазначені терміни фахівцями розглядаються як синонімічні.

З характеристики перших двох фаз процесу життєвого циклу міжнародного конфлікту зрозуміло, що на будь-якій з них застосування засобів та форм ведення бойових дій недоцільно та неможливо. Поряд із цим, з характеристики другої фази видно, що на цьому етапі передбачаються заходи щодо визначення воєнних засобів, які доцільно застосувати у наступних фазах розгортання конфлікту.

За таких обставин завдання подальшого дослідження полягає у тому, щоб на підставі аналізу характеристики змісту подальших фаз процесу еволюції міжнародного конфлікту визначити які види воєнних засобів й у якій формі ведення воєнних дій можливі на одній з цих фаз, а також як це онтологічно пов'язано з явищем «гібридна війна».

Спільною ознакою для третьої, четвертої та п'ятої фаз життєвого циклу міжнародного конфлікту є застосування однакового переліку типів заходів щодо реалізації стратегії участі держави у конфлікті щодо реалізації власних національних інтересів зокрема невоєнних (політичних, економічних, ідеологічних, інформаційних, міжнародно-правових, дипломатичних) і воєнних. Відмінності полягають у: 1) пріоритеті, що надається тому чи іншому типу заходів (третьа фаза – невоєнним; четверта – рівноцінний статус; п'ята – воєнним); 2) особливостях складу засобів і масштабах ведення бойових дій (третьа фаза – нелінійні, асиметричні, іррегулярні воєнні засоби, що просторово застосовуються обмежено в окремих регіонах країни, тобто локально; четверта – поєднання нелінійних і лінійних, асиметричних і симетричних, іррегулярних, конвенційних засобів, що застосовуються обмежено в окремих регіонах країни, тобто локально; п'ята – воєнні засоби мають ті ж самі істотні ознаки, що використовуються у четвертій фазі, але їх застосування має широкомасштабний характер.

Зазначені вище принципові відмінності у характері, істотних ознаках, а також складі засобів ведення війни, визначених щодо характеристики третьої, четвертої та п'ятої фаз процесу еволюції міжнародного конфлікту свідчать про наявність протиріччя у визначенні змісту поняття та класифікації явища «війна» загалом, а також «сучасна війна» зокрема у «теорії покоління війн». Згадана теорія, на нашу думку, не узгоджується зі змістом поняття явища «сучасна війна», а тому не змогла у своєму складі вірно визначити форми останньої. Зазначений онтологічний недолік обумовлений тим, що розробники цієї теорії у своїх дослідженнях допустили методологічну хибу – не врахували принцип «єдності історичного та логічного». У той же час науковим результатом цієї теорії є те, що вдалося на емпіричному рівні пізнання в істо-

ричному ракурсі виокремити, узагальнити та класифікувати засоби ведення бойових дій.

Типологізацію явища «сучасна війна» слід здійснювати на основі врахування: змісту загального поняття «війна»; «еквівалентності» політичних і воєнних цілей; специфіки засобів ведення бойових дій.

Згідно з класичним визначенням загального поняття «війна», що є незмінним для будь-якого історичного етапу еволюції суспільної сфери буття, «війна – це акт насильства, спрямований на те, щоб змусити ворога виконувати нашу волю», а також «війна є продовженням політики тільки іншими засобами» [20]. Спираючись на ці загальні й істотні ознаки явища можна стверджувати, що у третій, четвертій і п'ятій фазах міжнародного конфлікту застосовується однією зі сторін конфлікту (державою-агресором) поряд з невоєнними таким засіб вирішення політичних цілей як війна у розумінні цього явища як загального поняття. Відмінність форм війни, що притаманні для кожної із згаданих фаз конфлікту, як зазначалося вище, проявляються у характері, засобах і просторових межах ведення бойових дій, і, таким чином, їх слід кваліфікувати як видові форми сучасної війни. У свою чергу, ці форми загалом визначають зміст сучасної війни як форми війни в історичному аспекті, поняття яких знаходяться у відношенні загального й особливого.

На підставі представлених вище теоретичних положень можна стверджувати наявність двох видових форм сучасної війни, що застосовуються у відповідних фазах міжнародного конфлікту, – «іррегулярна війна» та «гібридна війна».

Під поняттям «іррегулярна війна» слід розуміти окрему видову форму війни у сучасних умовах суспільного буття, що використовується як другорядний інструмент реалізації проміжних геополітичних цілей державою-агресором у третій фазі міжнародного конфлікту, завдяки застосуванню іррегулярних засобів ведення бойових дій для дестабілізації соціально-політичної обстановки на усій або частині території держави-опонента.

Під поняттям «гібридна війна» слід розуміти окрему видову форму війни у сучасних умовах суспільного буття, що використовується як певний інструмент для реалізації як проміжних, так і кінцевих геополітичних цілей державою-агресором у четвертій та п'ятій фазах процесу еволюції міжнародного конфлікту, завдяки застосуванню конвенційних, регулярних й іррегулярних засобів ведення бойових дій. У складі явища «гібридна війна» залежно від охоплення бойовими діями території держави, що стала об'єктом агресії, та характеру геополітичних цілей наявні дві видові форми – «обмежена (локальна) гібридна війна» та «широкомасштабна гібридна війна».

Як свідчить досвід ескалації міжнародного конфлікту між РФ і Республікою Молдова, РФ і Республікою Грузія, РФ і Республікою Україна у складі геополітичних цілей держави-агресора окрім кінцевих (основними з яких є позбавлення протилежної сторони конфлікту де-факто суверенітету та перетворення її на маріонеткову державу, розширення власної сфери впливу у міжнародному середовищі за рахунок збільшення кількості підпорядкованих маріонеткових держав) є ще й і проміжні. Останні реалізуються у третій і четвертій фазах міжнародного конфлікту, де для їх досягнення застосовуються такі форми сучасної війни, відповідно як «іррегулярна війна» та «обмежена гібридна війна». Зокрема, варіантами результатів досягнення проміжних геополітичних цілей держави-агресора унаслідок проведення зазначеної форми гібридної війни, на нашу думку, є: анексія частини території та її включення до складу держави-агресора; утворення на частині де-факто захопленої території такого типу «політико-територіального утворення» як «квазідержави». Згадані вище цілі визначаються та досягаються або кожна окремо, або обидві разом.

На нашу думку, онтологічно та логічно правомірним є використання терміну «квазідержави» на противагу широко вживаному серед науковців терміну «невизнана держава». Це різні суспільні явища, тому що зміст їх понять принципово відрізняється. До цього висновку автори цієї статті дійшли на підставі отриманих ними наукових результатів раніше проведених досліджень [21, с. 710].

У загальному випадку, коли на межі п'ятої та шостої фаз наступає спад у процесі ескалації міжнародного конфлікту, у подальшому можливі, на нашу думку, два варіанти сценарію розвитку подій, відповідно до яких сторони конфлікту обиратимуть прийнятну з одного боку або вимушену з іншого модель «стратегії переговорного процесу»:

а) перший сценарій базується на таких обставинах, що визначають у подальшому розвиток подій: держава-агресор порівняно з опонентом конфлікту має значну перевагу у воєнно-економічному потенціалі; сприятлива ситуація на міжнародній арені або пасивний супротив міжнародного співтовариства щодо її агресивної політики; держава-агресор обрала таку модель стратегії протиборства у конфлікті як «суперництво», а також форми воєнної боротьби у третій фазі конфлікту – «іррегулярна війна», четвертій та п'ятій фазах – «гібридна війна»; держава-агресор досягла оптимального рівня реалізації своїх воєнних цілей (роззброяла противника та позбавила його здатності чинити опір воєнними засобами, змусила його виконувати волю держави-агресора). За таких обставин у шостій фазі міжнародного конфлікту буде обрано таку модель стратегії переговорного процесу як «виграш-програш». За під-

сумками переговорного процесу між сторонами конфлікту буде підписана мирна угода, у тексті якої будуть закріплені геополітичні цілі визначені державою-агресором у прийнятій нею на етапі другої фази міжнародного конфлікту стратегії протиборства у конфлікті (порушення територіальної цілісності та втрата суверенітету державою у тій чи іншій формі);

б) другий сценарій базується на таких обставинах: держава-агресор порівняно з опонентом на самому початку процесу ескалації конфлікту має значну перевагу у воєнно-економічному потенціалі; сприятлива ситуація на міжнародній арені або пасивний супротив міжнародного співтовариства щодо її агресивної політики; держава-агресор обрала таку модель стратегії протиборства у конфлікті як «суперництво» та форми воєнної боротьби у третій фазі конфлікту – «іррегулярна війна», четвертій та п'ятій фазах – «гібридна війна»; держава-агресор не змогла роззброяти противника та позбавити його здатності чинити опір воєнними засобами і не змусила його виконувати волю держави-агресора. Поряд із цим у процесі подальшої ескалації конфлікту як держава-агресор, так і її опонент зазнали критично значних матеріальних і людських втрат, унаслідок чого виникла ситуація, коли подальше продовження широкомасштабних воєнних дій є недоцільним або неможливим. Крім того, у п'ятій фазі конфлікту відбулися загрозливі для держави-агресора зміни в її міжнародному становищі (гранично значна частина міжнародного співтовариства зайняла позицію активної підтримки держави-опонента конфлікту). За таких обставин у шостій фазі міжнародного конфлікту може бути обрана одна з двох альтернативних моделей стратегії переговорного процесу: 1) «програш-виграш» (вибір моделі зумовлений втратою політичної волі щодо продовження протиборства агресії або вищим керівництвом разом із гранично більшою частиною суспільства держави-опонента, або тільки вищим державним керівництвом); 2) «програш-програш» (вибір моделі зумовлений тим, що вище керівництво разом із гранично більшою частиною суспільства держави-опонента, незважаючи на критичні матеріальні та людські втрати на момент прийняття рішення, а також подальшої перспективи суттєвого погіршення ситуацій, залишаються на позиції продовження воєнного протиборства з державою-агресором). Унаслідок реалізації моделі «програш-виграш» держав-агресор зможе реалізувати свої геополітичні цілі лише частково (держави-опонент зможе зберегти суверенітет, попри втрату територіальної цілісності, над контрольованою нею частиною території країни), при цьому сам конфлікт буде заморожений на довгий термін. У разі реалізації моделі «програш-програш» держав-агресор не зможе взагалі реалі-

зувати свої геополітичні цілі, а міжнародний конфлікт набуде довготривалого характеру при цьому формат «широкомасштабної гібридної війни» буде змінений на формат «обмеженої гібридної війни». Поряд із викладеним вище слід зазначити та наголосити, що ситуація може кардинально змінитися на користь держави-опонента конфлікту у випадку дієвого потужного втручання (застосування невоєнних і воєнних засобів врегулювання міжнародного конфлікту) «третьої сторони» (світового співтовариства або його частини). У цьому випадку вже до держави-агресора буде застосована така модель стратегії переговорного процесу, як «виграш-програш», що забезпечить повний захист національних інтересів держави-опонента міжнародного конфлікту.

Висновки. «Гібридна війна» належить до відносно нових явищ, що виникли та актуалізовані на сучасному історичному етапі процесу еволюції суспільної сфери буття у системі міжнародних відносин. Зазначене явище у достатньо повній мірі досліджено на емпіричному рівні наукового пізнання, але на теоретичному рівні досі немає належного рівня систематизації отриманих результатів і глибини розкриття його змісту у понятійній формі.

Проведені авторами статті дослідження дозволили: 1) систематизувати отримані експертами у певних галузях суспільних дисциплін наукові результати щодо відповідного явища; 2) розкрити у логічно вичерпній формі його зміст і встановити обсяг, зокрема у частині визначення: складу та сукупності основних загальних й істотних ознак, що дозволяють ідентифікувати це явище; його ролі як засобу вирішення геополітичних цілей державами-опонентами у процесі ескалації міжнародного конфлікту; часових і просторових меж використання зазначеного засобу стороною, що

є ініціатором конфлікту; критерію класифікації та складу видових форм явища «гібридна війна».

Під поняттям явища «гібридна війна» слід розуміти окрему видову форму війни у сучасних умовах суспільного буття, що використовується як певний інструмент для реалізації як проміжних, так і кінцевих геополітичних цілей державою-агресором у четвертій та п'ятій фазах процесу еволюції міжнародного конфлікту, завдяки застосуванню конвенційних, регулярних й іррегулярних засобів ведення бойових дій. У складі явища «гібридна війна» залежно від охоплення бойовими діями території держави, що стала об'єктом агресії, та характеру геополітичних цілей наявні дві видові форми – «обмежена (локальна) гібридна війна» та «широкомасштабна гібридна війна». «Обмежена гібридна війна» застосовується державою-агресором у четвертій фазі міжнародного конфлікту для досягнення її проміжних геополітичних цілей, однією з яких є утворення на частині захопленої території держави-опонента такої видової форми «політико-територіального утворення», як «квазідержави».

У фінальній фазі міжнародного конфлікту, де настає спад у процесі його ескалації, можливі два варіанти сценарію розвитку подій, відповідно до яких сторони конфлікту обиратимуть прийнятну з одного боку або вимушену з іншого модель «стратегії переговорного процесу». За першого сценарію, що передбачає максимально сприятливі умови для держави-агресора, буде обрано таку модель стратегії переговорного процесу, як «виграш-програш». За другого сценарію, коли державі-агресору у процесі ескалації конфлікту не вдалося досягнути стратегічних воєнних цілей, буде обрана одна з двох альтернативних моделей стратегії переговорного процесу – «програш-виграш» або «програш-програш».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Братута О. Г. Аналіз методологічних засад проведення наукового дослідження в Економічній науці. *Теорія об'єднання підприємств* : монографія. Дніпро: ДВНЗ УДХТУ, 2018. С. 16–52.
2. Радковець Ю. І. Ознаки технології «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України. *Наука і оборона*. 2014. № 3. С. 36–42.
3. Іващенко А. М., Шура М. І. Еволюція поглядів на стратегію сучасного гібридного конфлікту та сценарії протидії гібридним загрозам. *Зб. наук. пр. Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони ім. І. Черняхівського*. 2015. № 1. С. 18–23.
4. Леонов В. В., Ворочин Б. О., Сивоха І. М. Війни XXI століття: технології «гібридної війни». *Зб. наук. пр. Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони ім. І. Черняхівського*. 2015. № 1. С. 24–30.
5. Богарніков В. П., Свешніков С. В. Погляди на характер сучасних воєнних конфліктів. *Наука і оборона*. 2017. № 1. С. 3–8.
6. Левченко О. В. Еволюція гібридної війни Російської Федерації проти України. *Наука і оборона*. 2017. № 2. С. 11–16.
7. Сегеда С. П., Шевчук В. П. Гібридна війна Росії проти України. *Наука і оборона*. 2019. № 1. С. 31–35.
8. Приполова Л. І., Риндич Д. С. Збройний конфлікт в Україні: доктринальний аспект і гібридні ознаки. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 57–58.

9. Бутенко М. П., Ворочив Б. О., Іващенко А. М. Міжнародно-правові аспекти протидії гібридній війні. *Зб. наук. пр. Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони ім. І. Черняхівського*. 2020. № 2. С. 30–34.
10. Феденко О., Панасюк В. Незаконні збройні формування як інструмент гібридної війни. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2020. Вип. 48. С. 117–126.
11. Завадовська О. Формування інформаційного «порядку денного» як методу ведення гібридної війни в контексті сучасних міжнародних відносин. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2015. Вип. 36. С. 32–39.
12. Мороз Ю., Твердохліб Ю. Інформаційно-психологічні операції в умовах ведення гібридної війни. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2016. Вип. 38. С. 97–105.
13. Феськов І. В. Основні методи ведення гібридної війни в сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 66–76.
14. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Отологія гібридної війни: гра прихованих смислів. *Стратегічна панорама*. 2017. № 1. С. 7–16.
15. Динис Г. Сучасні гібридні збройні конфлікти: правові аспекти (приклад агресії Російської Федерації проти України). *Геополітика України: історія і сучасність*. 2017. Вип. 2. С. 102–111.
16. Федина С. Гібридні загрози міжнародній безпеці та шляхи протидії. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2017. Вип. 43. С. 54–63.
17. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
18. Матерняк Д. Гібридна війна: російська доктрина і висновки з дій під час російсько-української війни. *Стратегічна панорама*. 2020. № 1–2. С. 42–47.
19. Антипенко І. В. Гібридна війна як ризикоутворюючий чинник глобалізації. *Ефективність державного управління*. 2020. Вип. 4. Ч. I. С. 13–26.
20. Клаузевиц К. О войне. URL: <http://militera.lib.ru/science/clausewitz/01.html> (дата звернення: 02.02.2022).
21. Братута Є., Братута О. Дослідження Республіки Китай як політико-територіального утворення в системі міжнародних відносин. *Науковий щорічник «Україна дипломатична»*. 2021. Вип. XXII. С. 700–715.

РОЛЬ ДИАСПОРЫ В РАЗВИТИИ АЗЕРБАЙДЖАНО-БЕЛОРУССКИХ ОТНОШЕНИЙ

РОЛЬ ДІАСПОРИ У РОЗВИТКУ АЗЕРБАЙДЖАНО-БІЛОРУСЬКИХ ВІДНОСИН

THE ROLE OF THE DIASPORA IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJANI- BELARUSIAN RELATIONS

Гаджиева С.М.,

ведущий научный сотрудник

Института истории Национальной академии наук Азербайджана

В статье изучаются вопросы деятельности азербайджанской диаспоры Беларуси. Несмотря на разность культуры, вероисповедания и традиций дружба Азербайджана и Беларуси остается крепкой и непоколебимой. Этапы развития народной дипломатии, а именно история азербайджанской диаспоры всегда имеют актуальное значение. Исследуются главные цели первой азербайджанской диаспоры «Гобустан». В статье также освещается работа «Азербайджанская диаспора Беларуси», кандидата исторических наук А. Ганбарова, являвшегося заместителем председателя Минского городского отделения «Гобустан» в Республике Беларусь. А. Ганбаров является одним из самых знаменитых активистов азербайджанской диаспоры Беларуси. Азербайджанская молодежь Беларуси ежегодно проводит культурные и музыкальные дни с целью познакомить белорусов с культурным наследием Азербайджана. Во время Второй Карабахской войны активное лоббирование диаспоры было необходимым для донесения правдивой информации об армяно-азербайджанском конфликте белорусской общественности, именно в этом вопросе диаспора сыграла немаловажную роль и действовала во имя защиты национальных интересов Азербайджана. Азербайджанская диаспора Беларуси влияет на углубление дружеских отношений между этими странами. Диаспора – это важный элемент внешнеполитического сотрудничества, изучения деятельности которой заслуживает научного внимания. Между государствами существуют дружеские отношения которые позитивно влияют на деятельность диаспоры. Благодаря культурному диалогу между странами сформировался новый уровень двусторонних отношений. Азербайджанская диаспора Беларуси вносит существенный вклад в развитие двусторонних связей. В этой статье упоминаются организационные основы жизни диаспоры, проанализирована ее социально-экономическая структура и другие направления ее деятельности. В этой статье предпринята попытка краткого изложения основных фактов истории деятельности диаспоры и ее главных целей.

Ключевые слова: диаспора, Азербайджан, Беларусь, Гобустан, дружба народов.

У статті вивчаються питання діяльності азербайджанської діаспори Білорусі. Незважаючи на відмінність культури, віросповідання та традицій дружба Азербайджану та Білорусі залишається міцною та непохитною. Етапи розвитку народної дипломатії, а саме історія азербайджанської діаспори, завжди мають актуальне значення. Досліджуються основні цілі першої азербайджанської діаспори "Гобустан". У статті також висвітлюється робота «Азербайджанська діаспора Білорусі», кандидата історичних наук А. Ганбарова, який був заступником голови Мінського міського відділення «Гобустан» у Республіці Білорусь. А. Ганбаров є одним із найзнаменитіших активістів азербайджанської діаспори Білорусі. Азербайджанська молодь Білорусі щорічно проводить культурні та музичні дні з метою познайомити білорусів із культурною спадщиною Азербайджану. Під час Другої Карабахської війни активне лобювання діаспори було необхідним для донесення правдивої інформації про вірмено-азербайджанський конфлікт білоруської громадськості, саме в цьому питанні діаспора відіграла важливу роль та діяла в ім'я захисту національних інтересів Азербайджану. Азербайджанська діаспора Білорусі впливає на поглиблення дружніх відносин між цими країнами. Діаспора – це важливий елемент зовнішньополітичного співробітництва, вивчення діяльності якої заслуговує на наукову увагу. Між державами існують дружні відносини, які позитивно впливають на діяльність діаспори. Завдяки культурному діалогу між країнами сформувався новий рівень двосторонніх відносин. Азербайджанська діаспора Білорусі робить істотний внесок у розвиток двосторонніх зв'язків. У цій статті згадуються організаційні засади життя діаспори, проаналізовано її соціально-економічну структуру та інші напрями її діяльності. У цій статті зроблено спробу короткого викладу основних фактів історії діяльності діаспори та її головних цілей.

Ключові слова: діаспора, Азербайджан, Білорусь, Гобустан, дружба народів.

The article examines the activities of the Azerbaijani diaspora in Belarus. Despite the diversity of culture, religion and traditions, the friendship between Azerbaijan and Belarus remains strong and huge. The stages in the development of public diplomacy, namely the history of the Azerbaijani diaspora, are always relevant. The main goals of the first Azerbaijani diaspora "Gobustan" are investigated. The article also highlights the work of the "Azerbaijani Diaspora of Belarus", candidate of historical sciences A. Ganbarov, who was activists of the Azerbaijani diaspora in Belarus. The Azerbaijani youth of Belarus annually holds cultural and musical days in order to acquaint Belarusians with the cultural heritage of Azerbaijan. During the Second Karabakh War, active lobbying of the diaspora was necessary to convey truthful information about the Armenian-Azerbaijani conflict to the Belarusian public, it was in this issue that the diaspora played an important role and acted in the name of protecting the national interests of Azerbaijan. The Azerbaijani diaspora of Belarus influences the deepening of friendly relations between these countries. Diaspora is an important element of foreign policy cooperation, the study of which activity deserves scientific attention. There are friendly relations between

states that positively influence the activities of the diaspora. The new level of bilateral relations has been formed in virtue of the cultural dialogue between the countries. The Azerbaijani diaspora in Belarus makes a significant contribution to the development of bilateral ties. This article mentions the organizational foundations of the life of the diaspora, analyzes its socio-economic structure and other areas of its activity. This article is an attempt to summarize the main facts of the history of the diaspora and its main goals.

Key words: diaspora, Azerbaijan, Belarus, Gobustan, friendship of peoples.

Роль и деятельность негосударственных организаций на мировой арене, а также развитие транснациональных акторов вызывают интерес многих исследователей. В этом контексте следует обратить внимание на дефиницию «диаспора», которая представляет собой транснациональное сообщество мигрантов, которое поддерживает материальные и эмоциональные связи с территорией (страной) происхождения и одновременно адаптируется к ограничениям и возможностям принимающего общества [13, с. 120-127]. Одной из важных целей диаспоры является пропаганда культурных, исторических, политических, экономических интересов своей страны в пределах другого государства. Диаспора это один из путей использования и реализации "мягкой силы". Несмотря на то, что к термину "пропаганда" придают отрицательную оценку, это один из видов развития публичной дипломатии. Известно, что впервые, изучением этого вопроса занимались авторы теории «мягкой силы» – Д. Най и Р. Кохэн. Развитие политической системы мира в XXI в. вносит новые коррективы в применение «мягкой силы». Это является одним из способов введения внешней политики с целью улучшения взаимосвязей с другими странами.

Активность негосударственных акторов в XXI в. продолжает возрастать по многим параметрам: их количеству на мировой арене, сферам, в которые они вовлекаются, влиянию и т.д. [14, с. 219]. Таким образом, в современном мире деятельность диаспор влияет на качество двусторонних отношений. Согласно Закону Азербайджана «О государственной политике в отношении азербайджанцев, проживающих за рубежом», к азербайджанской диаспоре относят граждан Азербайджанской Республики, проживающих за ее пределами, их детей, а также лиц (не граждан Азербайджана), считающих себя азербайджанцами с точки зрения этнических, языковых, культурных или исторических связей со своей родиной [21].

Впервые вопросом деятельности азербайджанской диаспоры в Белоруссии занимался Ганбаров Б.А. «Азербайджанская диаспора в Республике Беларусь: организационная структура, социально-экономическое положение и основные направления деятельности (1989-2013 г.)», «В авангарде Азербайджанской диаспоры в Беларуси: к 25-летию деятельности объединения "Гобустан", «Республика Беларусь во внешней политике Азербайджанской Республики в 2001-2012 гг.». Указанные монографии получили широкий

отклик в научных кругах Беларуси и других стран. Также научный анализ азербайджано-белорусских отношений в экономической сфере предпринял Ф. Юсубов «Развитие экономического сотрудничества Республика Беларусь и Азербайджан».

Примером активной деятельности диаспоры с целью укрепления двусторонних связей является диаспора Азербайджана в Беларуси. С провозглашением независимости взаимоотношения между Азербайджаном и Белоруссией развивались динамично и позитивно. Дипломатические отношения между Республикой Беларусь и Азербайджанской Республикой установлены 11 июня 1993 года [4]. Дипломатические представительства были открыты, немного позже, в 2006 году. Углублению и развитию двусторонних отношений, непосредственно, влияет роль диаспоры.

Согласно национальному составу населения Республики Беларусь, число азербайджанцев в Беларуси составляет: мужчин -5567, женщин-3807, это 0,1 процентов общей численности населения [17]. Большинство азербайджанской диаспоры составляют мужчины. Азербайджанцы проживают в основном в городах. Общественно-политическую и культурно-просветительскую деятельность азербайджанской диаспоры началась в конце 1980-х гг. Студенты ряда минских вузов с помощью некоторых представителей Азербайджана стали обсуждать план создания общественного объединения азербайджанской общины. В октябре 1989 г. состоялась регистрация общественной организации диаспоры под названием «Гобустан» [6, с. 98]. Известно, что Гобустан является историко-археологическим заповедником Азербайджана, который основан в 1966 г. Название было выбрано не случайно, ведь этот заповедник является важной частью азербайджанской культуры. Первым председателем диаспоры стал студент-заочник юридического факультета БГУ Э. Керимов, а его заместителем был К. Абилов. Э. Керимов вспоминая о времени создания «Гобустан» в Минске, подчеркивал, что одним из первых идею образовать объединение белорусских азербайджанцев выдвинул Яшар Фарамазов, который вместе с Э. Керимовым работал тогда на Минском автомобильном заводе. Я. Фарамазов являлся активистом комсомольской организации завода и поддерживал тесные контакты с Э. Керимовым, который возглавлял заводскую организацию дружинников. Оба интересовались футболом и регулярно вместе с другими минскими азербайджанцами встречались на футбольном поле.

Однажды, Я. Фарамазов и Э. Керимов решили создать национальное объединение азербайджанцев в Беларуси, тогда большинство участников были студенты-азербайджанцы, которые учились в государственных вузах Беларуси [7, с. 24].

В 1990-1991 гг. «Гобустан» провел ряд важных общественно-культурных мероприятий-празднование Новруз байрама, 850-летия Низами, лекции и фотовыставки. В 1991 г. состоялась перерегистрация «Гобустана» в общину с республиканским статусом. В ноябре 1992 г. председателем «Гобустана» стал известный художник Камиль Камал [7, с. 24]. Он является автором нескольких книг, неоднократно отмечен национальными и международными премиями за творческие достижения в области изобразительного и монументально-декоративного искусства. Имя Камиля Камала давно вошло в энциклопедии: 80-томную, изданную в Германии (Художники всех времен и народов), 18-томную Белорусскую энциклопедию, Энциклопедию Союза художников Беларуси, Энциклопедию культуры Беларуси [11]. В 1994-1998 гг. председателем «Гобустана» являлся К. Меджидов – всемирно известный спортсмен, олимпийский чемпион по борьбе.

Главной целью «Гобустана» являлось развитие культурных связей между Азербайджаном и Беларусью, укрепление дружеских отношений между странами и народами. Уже в начале 2000-х г. организация Гобустан стала получать поддержку от офиса посольства Азербайджана в Беларуси. Это было положительным этапом в деятельности организации, ведь государственная поддержка придавала ей официальный статус.

Немаловажная роль в развитии азербайджанской диаспоры Беларуси принадлежит К. Абилову. Кроме многочисленных мероприятий он участвовал в организации мини-футбольного турнира «Новруз» среди любительских команд азербайджанской диаспоры (в 2002–2007 гг.). Однако с 2005–2006 гг. он стал постепенно отходить от участия в жизни азербайджанской диаспоры в связи с резким ростом политических разногласий с руководством конгресса, которое крайне негативно реагировало на деятельность талышских просветительских организаций с участием К. Абилова (Международный фонд возрождения талышской культуры и Талышская национальная академия), а также информационного агентства «Толышпресс», главным редактором которого он стал [1].

В конце 2001 г. появился первый печатный орган азербайджанской диаспоры в Беларуси – газета «Утренняя звезда», учредителем которой стала компания «Симург-арт». Редакцией газеты руководил К. Абилов. 23 ноября 2002 г. в Минске состоялась учредительная конференция Конгресса Азербайджанских общин Беларуси.

Основными задачами Конгресса стали укрепление белорусско-азербайджанских отношений в духе дружбы и взаимопонимания, развитие культурных и социальных связей между народами Азербайджана и Беларуси, возрождение азербайджанских национальных традиций, ознакомление белорусов с культурным и историческим наследием Азербайджана [6, с. 101]. Таким образом все диаспоры, которые действовали на территории Беларусь (Достлуг, Хазар, Азери) включая «Гобустан» слились в единую организацию – «Конгресс азербайджанских общин», объединяющий по не уточненным данным приблизительно 90 тысяч проживающих в этой стране азербайджанцев [15, с. 105].

Ежегодно Конгресс азербайджанских общин совместно с посольством Азербайджана чтут память Ходжалинской трагедии, просвещая белорусский народ с историей Азербайджана. Также, проводятся различные мероприятия, в том числе национальные праздники, Новруз байрам с целью ознакомления белорусов с традициями и культурой азербайджанского народа. Так, 7 апреля 2009 г., как сообщила пресс – секретарь посольства Азербайджана в Минске Эсмира Исмаилова, в деревне Боруны Ошмянского района Беларуси состоялось торжественное открытие мемориального знака, установленного в память о героически погибшем в годы Первой мировой войны экипажа воздушного корабля «Илья Муромец № 16». Среди павших в бою был и первый азербайджанский летчик Фаррух Гаибов. В мероприятии приняли участие сотрудники посольства Азербайджана в Беларуси, белорусские дипломаты, представители Министерства обороны РБ, а также местных районных властей [2].

Немаловажную роль в развитии азербайджанской диаспоры в Беларуси сыграл Натиг Багиров – заслуженный мастер спорта Беларуси и многократный чемпион мира. В 1997 года Н. Багиров избран председателем культурно-просветительского общественного объединения «Гобустан». С 2002 года – он председатель Конгресса общин азербайджанцев Беларуси, вице-президент Конгресса азербайджанцев Европы. Член Координационного совета азербайджанцев мира, Натиг Багиров в 2006 году Распоряжением Президента Азербайджана за деятельность по укреплению солидарности азербайджанцев мира награжден орденом «Шохрат» [5].

Большую роль в налаживании политического диалога между двумя государствами играли соответствующие посольства в Баку и в Минске. Высоко оценивая результаты визита А. Лукашенко в Баку, азербайджанский посол в Беларуси А. Нагиев в июне 2007 г. высказался за то, чтобы государственные органы обеих стран создали необходимые условия для всесторонней активизации

ции азербайджано-беларусского взаимодействия. Был подписан договор о дружбе и сотрудничестве.

В 2008-2009 гг. «Гобустан», Конгресс и Посольство Азербайджана провели очень много различных культурно-политических акций, как традиционных, так и новых. Азербайджанская диаспора приняла самое активное участие в президентских выборах в октябре 2008 г. и почти полностью поддержала кандидатуру И. Алиева и проводимую им политику [6, с. 108].

В 2010 г. под руководством находящегося с визитом в Азербайджане первого заместителя министра иностранных дел Беларуси, главы делегации Игоря Петришенко и заместителя министра иностранных дел Азербайджана Халафа Халафова между министерствами иностранных дел двух стран состоялись политические консультации. в ходе переговоров обсуждены актуальные вопросы, связанные с развитием двусторонних отношений, продолжением взаимных визитов на высоком уровне, интенсификацией межпарламентских связей, координированием двустороннего сотрудничества в рамках международных организаций, взаимодействием в рамках инициативы Евросоюза «Восточное партнерство», а также по межрегиональному сотрудничеству, консульским вопросам, укреплением договорно-правовой базы, проведением тематических консультаций между министерствами иностранных дел и др [16].

В 2011 г. различные объединения диаспоры активно участвовали в праздновании 20-летия восстановления государственной независимости Азербайджанской Республики. Прошли многочисленные встречи, концерты, выставки, в том числе в различных регионах республики.

Адресом литературной, культурной дружбы Беларуси и Азербайджана можно назвать и мастерскую белорусского художника азербайджанского происхождения Камиля Камала (Гаджиева), которая находится в Минске [8, с. 12].

8 октября 2012 года, в Национальном академическом Большом театре оперы и балета Беларуси состоялась торжественная церемония открытия Дней культуры Азербайджана в Беларуси. В тот же день начала работу выставка туризма и работ азербайджанских фотографов «Азербайджан на стыке традиций и современности». На выставке были представлены работы таких известных фотографов, как Фарид Хайрулин, Лейла Ахундзаде, Таир Мамедов и Мирнаиб Гасаноглы [18].

В декабре 2015 года состоялась встреча Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева и Президента Республики Беларусь Александра Лукашенко в расширенном составе с участием делегаций в Минске. Подобные двусторонние встречи дают импульс развитию экономики, политики и культуры. Также, это непо-

средственно влияет на деятельность диаспоры страны.

28 ноября 2016 г. состоялась церемония вручения Президенту Республики Беларусь Александру Лукашенко ордена «Гейдар Алиев». Президент Александр Лукашенко подчеркнул, что в последние годы в Азербайджане достигнуто огромное развитие во всех областях, и этот процесс под руководством Президента Ильхама Алиева, успешно продолжающего дело великого лидера, является уникальным опытом Азербайджана [19, с. 1].

Важным культурным событием стало проведение в Республике Беларусь 9–12 апреля 2017 года Дней молодежи Азербайджана. Они проходили с большим размахом и отличались душевной атмосферой, традиционным белорусским радушием. В рамках Дней многочисленная азербайджанская делегация посетила Минск и другие белорусские города, были проведены совместные концерты и выступления [9, с. 37]. В ноябре 2018 г. состоялась встреча И. Алиева и президента Беларуси А. Лукашенко один на один.

Известно, что осенью 2020 года Азербайджан вернул под свой контроль оккупированные Арменией 30 лет назад земли. По итогам войны было подписано трехстороннее заявление глав Азербайджана, Армении и России. По словам посла Беларуси в Азербайджане А. Равкова «Республика Беларусь последовательно поддерживала и поддерживает суверенитет и территориальную целостность Азербайджанской Республики на основе общепризнанных принципов международного права [12].

В 2021 году в Минске Президенту Республики Беларусь Александру Лукашенко вручен золотой орден «Друг Азербайджана», учрежденный международным журналом «Мой Азербайджан», за братское и дружеское отношение к азербайджанскому народу и за особо большие заслуги в установлении, укреплении и развитии двусторонних отношений с Азербайджанской Республикой [3]. В сентябре 2021 года Чрезвычайным и полномочным послом Азербайджана в Беларуси стал Ульви Бахшалиев.

Политические отношения между странами стабильные и имеют положительные перспективы. В целом отношения Белоруссии с Азербайджаном являются наиболее тесными по сравнению с отношениями с другими закавказскими республиками. Причиной этому служат экономические интересы – продажа в Азербайджан оружия, налаживание лицензионной сборки белорусской техники и т. д. Кроме того, А. Лукашенко видит в Азербайджане определенную опору в случае очередного конфликта с Россией. Баку помог Минску справиться с некоторыми долгами перед Россией, выдав краткосрочный кредит. Также Баку помог продемонстрировать

белорусские возможности по быстрому поиску замены российской нефти [19, с. 2].

Сегодня в Беларуси действуют 12 офисов азербайджанской диаспоры с центром в Минске. Все они действуют в разных городах страны. Главный офис Конгресса азербайджанских общин Беларуси возглавляет заслуженный мастер спорта Беларуси Натиг Багиров [10, с. 448].

Таким образом, можно отметить, в современном мире диаспора играет важную роль в обеспечении дружеских отношений между странами. Это своего рода инструмент «мягкой силы», который эффективно влияет на внешнюю политику стран. Азербайджанская диаспора Бела-

руси является активным актором развития азербайджано-белорусских отношений. История диаспоры показывает, что в рамках культурного обмена между народами повышается уровень доверия между странами. Азербайджанская диаспора в Беларуси принимает активное участие в укреплении и развитии духовной культуры азербайджанцев, распространении национальных обычаев и традиций, в поддержании связей со своей исторической родиной. Следует также отметить особую роль диаспоры в донесении правдивой и объективной информации об азербайджано-армянском конфликте, в том числе о 44-дневной войне.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Абилов И. Памяти Кахина Абилова. Электронный ресурс. URL: <https://regnum.ru/news/society/2980579.html>
2. Агазаде З. Память азербайджанского летчика увековечена в Беларуси. Азертадж, 2009. - https://azertag.az/ru/xeber/Pamyat_Azerbaidzhans_letchika_uvekovechen-703886
3. Azərbaycan Respublikasının Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi – <http://diaspor.gov.az/>
4. Белорусско-азербайджанские двусторонние отношения. Посольство Республики Беларусь в Азербайджанской Республике. URL: https://azerbaijan.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/political/
5. В Беларуси прошла презентация миниатюрной книги о жизни известного спортсмена Натика Багирова https://azertag.az/ru/xeber/V_Belarusi_proshla_prezentaciya_miniatyurnoi_knigi_o_zhizni_izvestnogo_sportsmena_Natika_Bagirova-1006027
6. Ганбаров Б.А. Республика Беларусь во внешней политике Азербайджанской Республики (2001-2012). – Минск, 2013.
7. Ганбаров Б. В Авангарде Азербайджанской диаспоры. Минск, 2016.
8. Ганбаров Б., Карлюкевич А. Творческие побратимы. Адреса азербайджанской литературы Беларуси. – Каспий, 2017.
9. Гандилов Л. Вместе мы сильнее и богаче духовно и материально. Міжнародныя адносiны. Беларуська думка. № 2, 2018.
10. Гронский А.Д. Отношения Белоруссии с Азербайджаном (2005-2018 гг.). Между экономикой и поиском политической опоры. Вестник РУДН. Серия: Международные отношения. 2019. Т. 19. № 3. – 439-449 сс.
11. Иманов В. Азербайджанский гений Камиль Камал из Беларуси: Через искусство люди могут прочесть мою душу. 2018, – <https://www.trend.az/life/interview/2902561.html>.
12. Интервью Report с Чрезвычайным и Полномочным Послом Республики Беларусь в Азербайджанской Республике Андреем Равковым (3 марта, 2021). URL: <https://mfa.gov.by/press/smi/c1f36bac14a88904.html>.
13. Лошкарёв И.Д. Роль диаспор в современной мировой политике. Вестник МГИМО № 2(41), 2015
14. Лебедева М.М. «Мягкая сила»: понятие и подходы. Вестник МГИМО-Университета. 2017. 3(54) – 212-223 сс. Белорусско-азербайджанские двусторонние отношения. Посольство Республики Беларусь в Азербайджанской Республике. URL: https://azerbaijan.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/political/
15. Мамед-заде Н.С. Взаимоотношения Азербайджанской Республики со славянскими странами СНГ и Восточной Европы. – Баку, 2006.
16. Между министерствами иностранных дел Азербайджана и Беларуси состоялись политические консультации. 31.03.2010. Азертадж. URL: https://azertag.az/ru/xeber/Mezhd_Ministersvami_Inostrannyh_Del_Azerbaidzhana_i_Belarusi_Sostovalis_Politicheskie_Konsultacii-720543
17. Национальный состав населения Республики Беларусь. Уполномоченный по делам религий и национальностей. URL: <https://belarus21.by/Articles/1458134839>
18. Посольство Азербайджанской Республики в Республике Беларусь. Новости, URL: <https://minsk.mfa.gov.az/ru/news/3040/8-10-oktyabrya-2012-goda-proshli-dni-kultury-azerbaydzhana-v-belarusi>.
19. Президенту Беларуси Александру Лукашенко вручен орден «Гейдар Алиев» Бакинский рабочий., 2016. – 30 ноября. – С. 1. Президенту Беларуси вручен золотой орден «Друг Азербайджана», Бакинский рабочий – 2021. – 11 августа.
20. Президенту Беларуси вручен золотой орден «Друг Азербайджана», Бакинский рабочий – 2021. – 11 августа. С. 2.
21. Xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı dövlət siyasəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. – r 2002-ci il.

**ОКУПАЦІЯ КРИМУ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ
В ПОЛІТИКО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ**

**OCCUPATION OF CRIMEA BY RUSSIAN FEDERATION
IN POLITICAL AND LEGAL DISCOURSE**

Горюнова Є.О.,

*кандидат історичних наук, доцент,
кафедри філософії та історії*

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Верещук А.-В.В.,

магістрантка кафедри філософії та історії

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

У статті проаналізовані основні підходи до визначення подій весни 2014 р. в Криму. Зазначено, що в українському та міжнародному політико-правовому дискурсі використовуються терміни – окупація, тимчасова окупація, анексія, незаконна анексія та замах на анексію. Російські науковці використовують зовсім протилежні дефініції – приєднання та возз'єднання.

Проведений аналіз доводить, що в російському науковому дискурсі політична доцільність домінує над юридичною аргументацією. Відповідно, навіть вважаючи «акт волевиявлення кримчан» нелегітимним через його протиріччя українському законодавству, російські правники доводять, що Кремль мав право на цей крок через політичні причини: «антиконституційний переворот в Україні», «порушення прав кримчан» та в контексті реалізації права народу на самовизначення.

У той час світова наукова спільнота більшою мірою критикує російський підхід, який нівелює міжнародне право. Погоджуючись з правом народу на самовизначення, експерти наголошують, що це право більш характерно для колоніальної епохи і має використовуватися в сучасному світі із застереженнями: утиски та репресії за етнічними або релігійними ознаками як реальна підстава для відділення. Однак в Криму не було зафіксовано дискримінації російськомовного населення, а російська мова домінувала в приватному та діловому спілкуванні. Нарешті, будь-яке самовизначення шляхом референдуму не може проводитися під тиском чи у присутності збройних сил іншої держави, як це було в Криму. У такому випадку голосування втрачає будь-яку легітимність, а військова присутність іншої держави розцінюється як міжнародний злочин.

В українському політико-правовому дискурсі зберігається певна дихотомія: правники використовують концепт «анексія», натомість на державному рівні домінує визначений в законі термін «тимчасово окупована територія». Хоча юристи наполягають на відсутності принципової різниці між цими поняттями, бо окупація передую анексії, більш доцільним все ж вважається використання терміну «замах на анексію». Саме таке трактування кримських подій все частіше з'являється в резолюціях ГА ООН із закликами до Росії забрати війська та звільнити територію півострову.

Ключові слова: окупація, анексія, Крим, Україна, Російська Федерація.

The article analyzes the main approaches to determining the events of spring 2014 in Crimea. It is noted that in the Ukrainian and international political and legal discourse the terms are used – occupation, temporary occupation, annexation, illegal annexation and attempt to annex. Russian scientists use completely opposite definitions – accession and reunification.

The analysis proves that in Russian scientific discourse, political expediency dominates over legal reasoning. Accordingly, even considering the «act of expression of Crimean will» illegitimate due to its contradiction with Ukrainian law, Russian lawyers argue that the Kremlin was entitled to this step for political reasons: «unconstitutional coup in Ukraine», «violation of Crimean rights» and in the context of self-determination.

At the same time, the world scientific community is more critical of Russia's approach, which undermines international law. While agreeing with the people's right to self-determination, experts emphasize that this right is more typical of the colonial era and should be used in the modern world with reservations: ethnic and religious oppression and repression as a real basis for secession. However, no discrimination against the Russian-speaking population was recorded in Crimea, and the Russian language dominated private and business communication. Finally, any self-determination through a referendum cannot be carried out under pressure or in the presence of the armed forces of another state, as was the case in Crimea. In this case, the vote loses all legitimacy, and the military presence of another state is considered an international crime.

There is a certain dichotomy in the Ukrainian political and legal discourse: lawyers use the concept of «annexation», while at the state level the term «temporarily occupied territory» defined by law dominates. Although lawyers insist that there is no fundamental difference between these concepts, as occupation precedes annexation, it is still more appropriate to use the term «attempt to annex». This is the interpretation of the Crimean events that is increasingly appearing in UN General Assembly resolutions calling on Russia to withdraw troops and liberate the territory of the peninsula.

Key words: occupation, annexation, Crimea, Ukraine, Russian Federation.

Постановка проблеми. Понад вісім років тому Російська Федерація окупувала Автономну республіку Крим та місто Севастополь, а потім приєднала на правах суб'єктів федерації. Ці дії Росії спричинили дискусію серед українських та міжнародних науковців щодо правильного визначення цих подій. Досі в українському політичному дискурсі активно використовується два терміни щодо Криму – окупований та анексований. В документах міжнародних організацій зустрічаються терміни «нелегальна анексія» чи «спроба анексії», що створює не тільки юридичну плутанину, але й певні перешкоди для майбутньої деокупації Кримського півострову з урахуванням політико-дипломатичних інструментів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовий вимір подій 2014 р. в Криму знаходить відображення в монографіях українських правників О. Задорожного та О. Марусяка, а також низки іноземних авторів (А. Беблер, М. Барковскі, М. Веллер, Р. Мюллерсон тощо). Абсолютна більшість авторів визначає російське захоплення Криму як анексію, тобто як міжнародний злочин.

Російський погляд виявляється діаметрально протилежним – не маючи юридичних аргументів, російські вчені намагаються використовувати інші підходи (геополітичний, історичний та політичний), щоб обґрунтувати своє право на «приєднання Криму». Риторика В. Томсінова, В. Кабішева, Ю. Курілюк та інших не витримає наукової критики, але стає частиною аргументації для внутрішньої та часткового зовнішньої аудиторії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак в цілому в сучасному політичному дискурсі досі немає чіткого термінологічного визначення для розуміння не тільки подій весни 2014 р., але й їх політико-правових наслідків. Бо окупація території вимагає логічної деокупації – у військовий або дипломатичний спосіб, а термін «анексія» має дещо інше смислове навантаження та потребує залучення інших механізмів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Провести науковий аналіз ключових понять, які зустрічаються в політичному дискурсі щодо подій 2014 р. в Криму в контексті майбутньої деокупації півострова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «окупація» та «анексія» є невід'ємною частиною міжнародно-політичного дискурсу, бо й досі в світі держави окупують та анексують чужі території. «Окупація – (від латинської occupation) – у воєнній справі, в міжнародному праві тимчасове захоплення збройними силами території супротивника» [1, с. 543].

В міжнародній практиці трапляються випадки окупації однією державою території іншої дер-

жави, яка відбулася без відкритого військового конфлікту між ними, хоча й супроводжувалась застосуванням сили з боку окупаційної держави. Держава-окупант може посилатися на підтримку місцевого населення та називати себе «визволителями», як це сталося в Криму.

Як зазначено у Великій українській енциклопедії, окупація Криму – це насильницьке та протиправне захоплення Російською Федерацією частини території України (АР Крим та м. Севастополь) [2].

Анексія доволі часто стає продовженням окупації, бо в перекладі з латини означає «приєднання». Політологічний словник визначає анексію як «примусове приєднання, захоплення однією державою території чи частини території, що належить іншій державі, або будь-якого простору, що перебуває у спільному користуванні міжнародних спільнот» [1, с. 35]. Відповідно в сучасному міжнародному праві анексія тотожна агресії та її актам. Набуття територіального верховенства в будь-який насильницький спосіб є незаконним і за жодних обставин не може бути визнане [3].

Український професор О. Задорожний пропонує розглядати події 2014 р. в такий послідовності: Росія спочатку окупувала Крим («операція з окупації»), а потім анексувала його 18 березня 2014 р., коли російський президент В. Путін та «кримські маріонетки» підписали «Договір про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів» [4, с. 198]. При цьому правник наголошує, що всі дії кримської влади – від призначення так званого референдуму до підписання договору – були абсолютно незаконними, бо питання кордонів України може розглядатися тільки на загальноукраїнському референдумі (ст. 73 Конституції України). Саме тому цей «акт волевиявлення кримчан» не було визнано ані в Україні, ані в світі (резолюція ООН № 68/262 від 27 березня 2014 р.).

О. Марусяк намагається більш ретельно розібратися в термінології, однак також розглядає події 2014 р. як акт агресії Росії проти України, який включав послідовну окупацію та анексію Криму та Севастополя з імітацією самовизначення кримчан [5, с. 95-96].

Теорія самовизначення, яка розглядає право добровільного виходу зі складу держави частини її території (сецесія) стає основою для російського дискурсу, де замість юридичних аргументів, як правило, використовуються політичні та історичні маніпуляції. Так, частина фахівців акцентує увагу на тому, що Крим було «незаконно передано Україні в 1954 р.». Професор Г. Романовський називає передачу Кримської області УРСР «подарунковою анексією Криму Українською РСР», що

вимагало вирішення статусу півострову між РФ та Україною [6].

Деякі російські юристи намагаються знайти протиправні дії в політиці України щодо Криму, щоб обґрунтувати доцільність виходу Криму зі складу України. Наприклад, В. Кабишев вважає незаконним скасування Конституції Криму 1992 р. (яка, до речі, протирічила українському законодавству), бо це призвело до «порушення прав народу Криму», у тому числі на користування російською мовою [7, с. 61]. Хоча в дійсності російська мова домінувала в Криму: майже 87% кримчан напередодні російської окупації вільно користувалися нею в побуті та на роботі [8, с. 24].

Але найбільш поширеною в російському дискурсі стає теза про «антиконституційний переворот» та «фашизацію України», що «змусило Росію встати на захист півострову» [7, с. 71].

У той же час російські правники вимушені визнати незаконність кримського референдуму, проведення якого порушувало законодавство України. «Оскільки на референдум було винесено питання щодо виходу Криму зі складу України, то його не можна не визнати таким, що протирічить діючим конституціям України та Автономної республіки Крим», – зазначає В. Томсінов [9, с. 7]. Але це не заважає йому маніпулюючи фактами та певними прогалинами в міжнародному праві зробити висновок, що Крим все ж таки «мав право на вихід зі складу України та приєднання до РФ».

Ю. Курілюк йде ще далі та доводить, що право народу на самовизначення стоїть вище принципу територіальної цілісності держави [10, с. 74], що закладає міну уповільненої дії під саму Росію. Тому В. Томсінов підкреслює, що ситуація з Кримом – це унікальний випадок, а не прецедент [9, с. 5], який породжує особливе «кримське право».

Таким чином, російські правники в абсолютній більшості відверто маніпулюють нормами міжнародного права, підмінюючи поняття та керуючись політичною доцільністю. Російські політологи посилаються на зміну політичної ситуації в Україні, що вказує на «вимушеність організації та проведення референдуму в Криму заради збереження стабільності» [11, с. 79]. Цікаво, що їх думки повністю співпадають з тезами В. Путіна, які він висловив під час «приєднання Криму». «Крим – це наше спільне надбання та найважливіший фактор стабільності у регіоні. І ця стратегічна територія має бути під сильним, стійким суверенітетом, який за фактом може бути лише російським сьогодні» [12].

Світова наукова спільнота відповідає на політико-правові маніпуляції росіян юридичними аргументами. Дж. Евісон вважає, що оскільки право на самовизначення було інструментом деколонізації, його слід дуже обережно застосовувати в сучасному постколоніальному світі та розріз-

няти реальне бажання народу на відокремлення від примусу/тиску з боку інших держав [13, р. 99].

Б. Десаї та Б. Сідху зауважують, що право на самовизначення все частіше розглядається як нейтральний в правовому сенсі акт та вимагає саме політичного аналізу ситуації, в межах якої воно реалізується. Але ця нейтральність руйнується, якщо це право реалізується в умовах використання сили, як це було в Криму під час його окупації російськими збройними силами [14, р. 24].

Професор Р. Мюллерсон вважає, що референдум в Криму не відбувся б без присутності російських військ, що на пряму вказує на порушення Росією норм міжнародного права [15, р. 139].

Таким чином, світова науково спільнота вважає дії Росії в Криму в 2014 р. протиправними, що унеможливує визнання результатів «референдуму».

Однак вживання понять «окупація» та «анексія» щодо подій в Криму викликає певні політико-правові складнощі. На думку О. Марусяка, це породжує певну дихотомію щодо анексованої території, бо держава-агресор буде розповсюджувати на неї свій суверенітет разом з власною політичною практикою [5, с. 115]. Натомість держава-жертва буде вважати захоплену територію своєю, яка тимчасово потрапила під контроль держави-агресора, не визнаючи жодних її дій з усім комплексом міжнародно-правових наслідків.

Саме такий підхід застосовує Україна, визнавши на законодавчому рівні Автономну Республіку Крим і місто Севастополь як «території, що знаходяться під тимчасовою окупацією» [16].

В міжнародних документах щодо оцінки подій в Криму також немає єдності – термін «анексія» вживається не завжди. Наприклад, його немає в резолюції ГА ООН 68/262 від 2014 р. «Територіальна цілісність України» [17] та низці тематичних щорічних резолюцій ГА ООН щодо мілітаризації Криму.

В правових актах Європейського Союзу переважно використовують термін «нелегальна анексія», що демонструє невизнання з боку ЄС протиправного включення українського Криму до складу РФ.

В резолюціях ГА ООН щодо порушення прав людини з 2018 р. присутні обидві терміни: «окупація Криму» та «спроба (замах) анексії Криму». Відповідно, ООН акцентує увагу на тому, що ці території захоплені силою та мають бути повернуті Україні.

На думку українського професора Б. Бабіна, така міжнародна класифікація є абсолютно виправданою, бо «це може бути тільки спроба анексії, а не анексія як така, адже «суверенітет» Росії над Кримом не визнаний міжнародними організаціями, державами світу та самою Україною» [18, с. 45]. Тому в наукових розвідках та суспільно-політичному дискурсі доцільним та правомірним

є використання саме такого формулювання, що демонструє одразу декілька складових російської політики щодо Криму. По-перше, це було силове захоплення півострову (тобто окупація). По-друге, російська спроба встановити контроль над окупованою територією не визнається абсолютною більшістю держав світу, що має практичні наслідки: з російськими паспортами кримчани не можуть їздити в країни Європи, США; на авто з російськими кримськими номерами можна їздити тільки кількома країнами (Білорусь, Вірменія тощо). Відповідно, в сучасному політико-правовому дискурсі правильним буде розглядати дії Росії в Криму як замах на анексію (спроба анексії), яка не визнана міжнародною спільнотою. Відповідно, Кримський півострів залишається частиною України, яка має повне право на відновлення повноцінного суверенітету над цією територією.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Як демонструє наше дослідження проблема чіткого термінологічного визначення подій весни 2014 р. в Криму зберігає актуальність й сьогодні через складність питання та багатозначність трактувань.

У російському дискурсі наполягають на «легітимному приєднанні» Криму до Росії внаслідок реалізації права на самовизначення народу (так званий референдум). Однак російські вчені підмінюють реальні обставини щодо застосування

такого права політичними маніпуляціями на кшталт «державного перевороту в Україні» та «порушення прав кримчан», забуваючи, що добровільний вихід не може базуватися на військовій присутності іншої держави.

В міжнародному середовищі події в Криму найчастіше кваліфікують як анексію, яка вважається міжнародно-правовим злочином. Аргументація правників базується на тому, що так званий референдум проходив у присутності російських військових та всупереч нормам українського законодавства.

Основні дискусії в українському науковому середовищі ведуться щодо правомірності застосування поняття «анексія» через його однозначність: анексована територія вже належить іншій державі. Тому на державному рівні Крим вважається «тимчасово окупованою територією», на яку розповсюджуються політико-правова практика України. Відповідно, Україна має повне право на повернення території півострову й де-факто під свій контроль, тобто деокупацію.

Аналогічного трактування останнім часом дотримується ООН, де разом з терміном «окупація» все частіше використовується інший варіант – «спроба/замах анексії». Така термінологія демонструє, що світова спільнота не визнає російського акту приєднання, а, відповідно, й російської юрисдикції над Кримом, та вимагає від Кремля повернути півострів під контроль України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Політологічний словник / за заг. ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. К.: МАУП, 2005. 792 с.
2. Окупація Криму. Велика українська енциклопедія. Словник / кер. авт. колективу д-р іст. наук, проф. Киридон А.М. URL: https://vue.gov.ua/%D0%9E%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83
3. Анексія. Велика українська енциклопедія. Словник / кер. авт. колективу д-р іст. наук, проф. Киридон А.М. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F>
4. Задорожний О.В. Анексія Криму – міжнародний злочин: Монографія. К.: К.І.С., 2015. 576 с.
5. Марусяк О. В. Анексія Криму Російської Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти : Монографія. Чернівці: «Місто», 2016. 220 с.
6. Романовский Г. Итоги воссоединения Крыма с Россией: правовые вопросы. *Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство»*. 2016. Т.4, № 3 (15). URL: <http://esj.pnzgu.ru>
7. Кабышев В.Т., Заметина Т.В. Принятие в Российскую Федерацию Республики Крым и города Севастополя – восстановление исторической справедливости: конституционно-правовой анализ. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2014. № 2. С. 58-74.
8. Горюнова Є.О. Трансформація кримської ідентичності в умовах російської окупації півострова (2014-2021 рр.). *Politicus*. 2021. № 5. С. 23-28.
9. Томсинов В.А. «Крымское право» или юридические основания для воссоединения Крыма с Россией. *Вестник Московского университета. Серия 11. Право*. 2014. № 5. С. 3-31.
10. Курилюк Ю. Е., Семеновский И.Д. Правовой аспект вхождения Крыма и Севастополя в состав России. *Научные записки молодых исследователей*. 2014. № 2. С. 73-78.
11. Кирсанова Е. С. Панкратов. Воссоединение Крыма с Россией в контексте тенденций и противоречий современного политического процесса. *Вестник Волгу. История. Регионоведение. Международные отношения*. 2016. Т. 21. № 6. С. 76-82.
12. Обращение Президента Российской Федерации 18 марта 2014 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20603>

13. Evison J. Migs and monks in Crimea: Russia flexes cultural and military muscles, revealing dire need for balance of *uti possidetis* and internationally recognized self-determination. *Military law review*. 2014. Vol. 220. P. 90-128.
14. Bharat H Desai, Balraj K Sidhu Crimean Declaration of Independence. A Challenge for International Law? *Economic & Political Weekly*. August 30, 2014. Vol XIX. No 35. P. 23-25.
15. Müllerson, R. Ukraine: Victim of Geopolitics. *Chinese Journal of International Law*. 13 (2014). P. 138-145.
16. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». URL: <https://web.archive.org/web/20210101180918/https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
17. UN, 2014. Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014. URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262
18. Бабін Б. Замах на анексію Криму та міжнародна правова практика. *Право України*. 2020. № 40. С. 40-48.

СПІЛЬНА ПОЛІТИКА ЄС ЩОДО ОСВОЄННЯ КОСМОСУ: ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

EU COMMON POLICY ON SPACE EXPLORATION: IMPLEMENTATION ISSUES

Івасечко О.Я.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Іванишин Х.І.,

*студентка I курсу магістратури факультету міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті розглянуто особливості та проблеми імплементації спільної політики ЄС щодо освоєння космосу. Виокремлено п'ять етапів становлення політики офіційного Брюсселю в космічній галузі впродовж 1950 – 2021 років. Доведено, що її еволюція відбулась від появи перших космічних програм до затвердження космічної політики. Відтак, трактування «спільної політики ЄС щодо освоєння космосу» через правовий та управлінський підходи визначило, що це горизонтальний тип політики, який реалізується ЄС, ЄКА та їх державами.

Розглянуто, що ЄКА наділене виконавчими та консультативними повноваженнями, що стосуються космічних програм офіційного Брюсселю: «Copernicus», «Galileo», «GOVSATCOM» та інші. Відповідно, ці масштабні космічні програми ЄС надали потужну підтримку освоєнню космосу як горизонтального інструменту ЄС на підтримку широкого спектру інших політик.

Проаналізовано моделі дослідження космосу (Франції та Німеччини), що включають ефективні закони, космічні програми ЄС та ЄКА, внутрішні космічні активи, стратегії національної космічної безпеки та оборони.

Зазначено, що виклики конкуренції промисловості та безпеки космічного простору загрожують статусу ЄС у космосі. Аргументовано, що майбутня космічна політика у Європі потребуватиме у провадженні двох спеціальних галузевих політик: політики космічної безпеки та політики космічної промисловості.

Репрезентовано сценарії «Статусу-кво», «ЄС як держави учасника ЄКА» та «ЄКА як постійної агенції ЄС», а також сценарії «Малої та Великої Європи». З'ясовано, що сучасна концепція космічної політики ЄС та ЄКА в рамках дослідження «Space2020» є відображенням сценарію «Малої Європи», що характеризується зростанням стратегічної конкуренції в комерційній, політичній та безпековій сферах.

Подано прогноз, що до 2030 року існує необхідність у «побудові стовпа ЄС» та реалізації «ЄКА як постійної агенції ЄС», що стане рушієм прогресу у європейській космічній політиці.

Ключові слова: спільна політика ЄС, Європейське космічне агентство, космічна програма, моделі дослідження космосу, загрози та виклики, перспективи політики ЄС щодо освоєння космосу.

The article considers the features and problems of implementing the EU's common space exploration policy. Five stages of the formation of Europe's policy in the space industry during 1950 – 2021 years are identified. It is proved that its evolution took place from the appearance of the first space programs to the approval of space policy. Consequently, the interpretation of the «EU common policy on space exploration» through legal and managerial approaches has determined that this is a horizontal type of policy implemented by the EU, ESA, and their states.

It is considered that ESA has executive and advisory powers related to the space programs of official Brussels: «Copernicus», «Galileo», «GOVSATCOM» and others. Accordingly, these large-scale EU space programs have provided strong support for space exploration as a horizontal EU tool in support of a wide range of other policies.

Models of space exploration (France and Germany) are analyzed, including effective laws, EU and ESA space programs, internal space assets, and National Space Security and Defense strategies.

It is emphasized that the challenges of industrial competition and space security threaten the EU's status in space. It is argued that the future space policy in Europe will require the implementation of two special industry policies: the Space Security Policy and the space industry policy.

The «status quo», «EU as an ESA member state» and «ESA as a permanent EU agency» scenarios are presented, as well as the «Small and Large Europe» scenarios. It was found out that the modern concept of space policy of the EU and ESA in the framework of the «Space 2020» study reflects the scenario of «Small Europe», characterized by an increase in strategic competition in the commercial, political, and security spheres.

It is predicted that by 2030 there will be a need to «build an EU pillar» and implement «ESA as a permanent EU agency», which will be the engine of progress in European Space Policy.

Key words: common EU policy, European Space Agency, space program, space exploration models, threats and challenges, prospects of EU space policy.

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах лідерству Європейського Союзу в космосі існує зростання конкуренції з боку США, Індії, Китаю, Росії, Японії, що прямо загрожує автономії та ції спільної політики ЄС щодо освоєння кос-

мосу для налагодження ефективності механізму функціонування політики. Таким чином, дискурс про рівновагу між аспектами міжнародної політики, економічним зростанням і безпековим виміром космічної галузі, які беруть початок ще з 1950-х роках, призвели до усвідомлення того, що інновації космічної діяльності повинні відповідати викликам сьогодення з урахуванням потреб людей у майбутньому.

Космос є спільною справою в Європі вже понад 50 років. Перші структури співпраці між державами ЄС в 1960-х роках призвели до створення Європейського космічного агентства (ЄКА) в 1975 році. Згодом, в 1990-х роках Європейський Союз почав залучатися до цієї галузі, насамперед завдяки розробці космічних програм ЄС. Так, програми «Galileo» для супутникової навігації та «Copernicus» для спостереження за планетою Земля були впроваджені у спільній роботі з ЄКА.

Європейська космічна політика імплементується комплексно на рівні таких суб'єктів як Європейський Союз, Європейське космічне агентство та їх держави-члени. Ця різноманітність акторів, з одного боку, призводить до гнучкості, а, з іншого, до роздробленості та неефективності у таких сферах, як реалізація програм ЄС чи розвиток міжнародних відносин. Поява приватних суб'єктів на місцях та посилення безпеки та оборони, також кидають виклик поточному управлінню європейською космічною політикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема імплементції спільної політики ЄС щодо освоєння космосу є темою динамічною та актуальною. Однак, вітчизняні дослідники у своїх наукових розвідках окреслили лише окремі аспекти європейської космічної політики. Тому для вивчення проблеми «Спільна політика ЄС щодо освоєння космосу: проблеми імплементції» пріоритетними джерелами інформації були праці зарубіжних вчених; публікації інформаційних агентств, періодичних видань; та нормативно-правова база Європейського Союзу.

Генезу європейської космічної політики репрезентували у своїх статтях такі зарубіжні вчені як В. Рейлон [26], Дж. Кріге [23], А. Руссо [23] та Л. Себеста [23]. Беручи до уваги, перспективи та можливості щодо Спільної політики ЄС в галузі освоєння космосу науковці А. Атцей [12], К. Пейнер [12], Д. Райт [12] займалися спільним вивченням цієї теми в рамках дослідження «Space 2020».

Серед вітчизняних вчених особливості імплементції політики Європейського Союзу розглядали А. Омельченко [4], Н. Боротканич [1], М. Псюк [5], Ю. Утко-Масляник [8], О. Федоров [9], О. Стельмах [7], Л. Сорока [6], Н. Юрковська [11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Космос є горизонтальною

політикою, оскільки космічні програми підтримують велику кількість інших політик (навколишнє середовище, транспорт, сільське господарство, рибальство тощо). Європейська політика щодо освоєння космосу досі керується в Комісії Генеральним директором з питань внутрішнього ринку, промисловості та підприємництва.

У 2013 році Європейський Парламент зазначив, що «Комісія ще не має горизонтального підходу з метою включення космічної політики та її цілей у різні сфери політики Союзу» [26, с. 34]. Для різних космічних програм ЄС були створені групи транскомісійних користувачів, щоб наголосити на потенційному використанні даних або послуг, що надаються програмою у різних сферах політики. Сучасна структура Комісії дозволила покращити міжвідомчі консультації щодо космічної стратегії 2016 року, яку контролювали два віце-президенти Комісії (Марош Шефчович та Юркі Катайнен). Проблема освоєння космосу також була включена в останні Повідомлення, прийняті Комісією щодо інших сфер політики [26, с. 34].

Попри те, що між ЄКА та ЄС зв'язки істотно посилились за останні роки, все ще існує низка перешкод, які на сьогодні стримували повну інтеграцію обох об'єднань. Відтак, це дослідження зосереджене на поступовій «гомогенізації» космічної політики відповідно до структури спільної політики ЄС.

Формування цілей статті (постановка завдання). Основним завданням статті є дослідити особливості та перспективи співпраці спільної політики Європейського Союзу щодо освоєння космосу, з'ясувати проблеми імплементції такої політики, а також репрезентувати потенційні сценарії розвитку спільної політики ЄС у сфері космосу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Космічна сфера для ЄС є фрагментарною. Стратегії політики ЄС у сфері космосу реалізуються на багатьох рівнях. Європейська космічна політика базується на співпраці трьох рівнів суб'єктів, а саме: держав-членів Європейського Союзу, Європейського Союзу та Європейського космічного агентства (іноді ці відносини називають «космічним трикутником»). Держави-члени ЄС наділені більшими повноваженнями щодо прийняття рішень, оскільки вони визначають цілі та напрями космічної політики та фінансування на усіх рівнях [19]. Ключовим партнером ЄС для реалізації спільної політики в галузі освоєння космосу є Європейське космічне агентство (ЄКА), яке також є і загальним космічним агентством для низки європейських держав. ЄКА є самостійною структурою і не залежить від політики у цій сфері офіційного Брюсселю, попри те, що Європейська космічна політика 2007 року забезпечує основу для координації між двома організаціями та державами-членами ЄС, включаючи такі питання як безпека та обо-

рона, доступ до космічного простору, наука про космос та дослідження космосу.

Важливо, що після реформування та розширення ЄС за Лісабонським договором 2007 р., політика ЄС щодо освоєння космосу набула нового виміру і космічні питання в цій галузі стали вирішуватися в рамках міжурядових форм.

Голова Європейської Ради Шарль Мішель дотримується візії про те, що космос має безпосередній вплив, геополітичну мету – стратегічна автономія. «Європа вже є великим гравцем у космосі. Якщо ми хочемо бути сильнішими і впевненішими на глобальному рівні, ми також повинні бути сильнішими і в космосі» – зазначив європейський політик [2].

В свою чергу, Гюнтер Фергойген, німецький політик, колишній віце-президент Європейської Комісії та Уповноважений з питань підприємництва та промисловості, який відповідав за космічний портфель в рамках Комісії Ж.М. Баррозу, визначив, що «суть поточних зусиль у галузі космічної політики полягає у створенні континууму, де основний суспільний попит на космічні рішення буде формуватися ключовими політиками Союзу в таких сферах, як транспорт, навколишнє середовище та Спільна зовнішня політика та політика безпеки» [28].

Стратегічні наміри американського підприємства «Space X» свідчить про те, що космос вимагає швидких політичних рішень від держав-учасників політики щодо освоєння космосу для балансу інтересів у цій галузі [3]. Космічні технології – це лише інструменти для імплементації стратегічної політики [19].

Досліджуючи проблеми імплементації спільної політики ЄС щодо освоєння космосу, необхідним є висвітлення ключових етапів її становлення. Відтак, зарубіжні експерти виокремлюють п'ять етапів, а саме:

I-етап: 50-ті роки XX ст. – поява в Європі державних космічних програм.

II-етап: 60-ті XX ст. – створення європейських космічних інституцій («ELDO» 1962 року та «ESRO» 1964 року).

III-етап: 70-ті роки – заснування Європейського космічного агентства (внаслідок злиття «ESRO» та «ELDO») в 1975 році та оновлення космічної політики Європи.

IV-етап: 90-ті роки XX ст. – утвердження європейської космічної стратегії та розробка правової бази для співпраці між ЄС та ЄКА.

V-етап: від 90-их років XX ст. до сьогодні – «Нова концепція політики ЄС щодо освоєння космосу»: затвердження космічної політики в документах ЄС (Лісабонський договір 2007 року) та створення структури її управління. Так, під час перших (I-III-х) етапів європейська космічна політика спиралася на так звану «лінійну модель

інновацій», де існував загальний принцип, згідно з яким уряди повинні інвестувати в дослідження через відсутність стимулів з боку приватного сектору з метою підтримки статусу світового лідерства. Вчені вважають, що дотепер космос визначався як закритий сектор, що розвивається ізольовано від інших секторів. Тому сучасна політика космічних досліджень (V-го етапу) повинна виправити це припущення та забезпечити відкритість космічної діяльності.

В цьому контексті можна визначити, що космічна галузь не мала політичної програми і формувалася лише як наука з моменту заснування ЄС. Згодом, прийняття Лісабонського договору в 2007 році ознаменувало початок реформування структури Європейського Союзу та формування нового виду політики – спільної політики. Таким чином, спільна політика ЄС щодо освоєння космосу – це горизонтальна спільна політика. Як наслідок, Європейська космічна політика була оновлена в 2007 році, розділивши ролі, функції та повноваження між ЄКА (сектор висхідного потоку) і ЄС (сектор низхідного потоку) [14].

Цілі спільної політики ЄС щодо освоєння космосу полягають в наступному:

1. визначити пріоритети та вимоги до космічних систем;
2. розвивати та посилювати політичну волю та попит серед користувачів;
3. гарантувати доступність та безперервність послуг, що підтримують політику Європейського Союзу шляхом фінансування відповідної науково-дослідної та науково-конструкторської діяльності;
4. забезпечити інтеграцію космічних систем із відповідними системами для сприяння розвитку користувацьких сервісних програм, що підтримують політику ЄС;
5. створити оптимальне управлінське середовище для інновацій;
6. сприяти координації європейської позиції у міжнародному співробітництві [15].

З метою розуміння ролі Європейського космічного агентства (ЄКА), на наш погляд, доцільно репрезентувати його цілі:

1. підтримувати технічну специфікацію космічного сегменту космічних прикладних програм, враховуючи особливості вимог ЄС;
2. створювати та просувати космічні технології, зокрема в галузі доступу до космосу, науки та досліджень;
3. досягати досконалості наукових досліджень у космосі та з космосу;
4. консультивати Європейський Союз щодо вимог космічного сегмента для підтримки доступності та безперервності послуг;
5. впроваджувати міжнародну співпрацю в рамках програм, очолюваних Європейським космічним агентством [15].

ЄКА часто зображають як одне із найважливіших досягнень співпраці європейських країн в науково-технічній галузі. Як міжурядова організація з 22 державами-членами та 7 членами співпраці, ЄКА відіграє важливу роль у розробці та реалізації європейської космічної політики. Вона відповідає за координацію та використання можливостей національних галузей [23].

Європейське космічне агентство засноване як міжнародна організація з правосуб'єктністю [16, с. 41]. Його основна мета – дослідити космос з метою «швидкого інтегрування європейських національних космічних програм в єдину європейську космічну програму наскільки це можливо» [16; 23]. Є десять держав-членів-засновниць Європейського космічного агентства серед яких: Італія, Великобританія, Німеччина, Швеція, Франція, Іспанія, Бельгія, Нідерланди, Данія, Швейцарія. Ключовою метою цих держав було «підвищення продуктивності спільних європейських космічних зусиль шляхом ефективного використання ресурсів, котрі в даний час присвячені космосу та визначені європейської космічною програмою виключно в мирних цілях». Таким чином, кінцевою метою Агентства, як зазначено у Статті 2 Конвенції, було, в такий спосіб, «забезпечувати та сприяти виключно мирним цілям у співпраці між європейськими державами в галузі космічних досліджень та технологій; та їх космічного застосування» [16]. Важливо зазначити, що не всі держави-члени ЄС є членами ЄКА, і не всі держави-члени ЄКА є членами ЄС. Більше того, ЄКА є цілком незалежною організацією стосовно Європейського Союзу. Тим не менше, ЄКА має все тісніші зв'язки з ЄС. Таким чином, фінансування, яке отримує Європейське космічне агентство від Європейського Союзу, складає близько 20% бюджету ЄКА, що визначає ЄС як актора з найбільшим членським внеском в бюджет Європейського космічного агентства [27].

Сильними сторонами ЄКА є її гнучкість, яка впливає з балансу між обов'язковою та факультативною діяльністю, що складає переважну більшість космічних інвестицій держав-учасниць. Згодом відсоток коштів, вкладених країною в поточну програму, перерозподіляється між сферами діяльності, що перебувають під її юрисдикцією, за допомогою механізму «справедливої віддачі», реалізація яких здійснюється в процесі постійного вдосконалення. Поєднання цього принципу промислової політики та факультативних програм забезпечило стабільні державні інвестиції в космос протягом останніх трьох десятиліть [19, с. 12]. Однак, стверджується, що як і «ESRO» та «ELDO», Європейське космічне агентство не має реальної спроможності проводити космічну політику. Такий факт зафіксовано ще в Першому

Повідомленні Європейської Комісії про космос в 1988 році [18].

Відповідно до напрямів діяльності ЄС у космічній галузі, Європейська Комісія 6 червня 2018 року репрезентувала нову космічну програму на період 2021 – 2027 років [25]. Ця програма спрямована на забезпечення постійних інвестицій Європейського Союзу, підтримку конкурентоспроможності, сприяння науково-технічному прогресу та інноваційному потенціалу в космічну галузь. Так, космічна програма 2021 – 2027 років об'єднує існуючу інфраструктуру та послуги, що виконуватимуть такі функції, як-от:

- захист безперервності та розвитку «Galileo» та «EGNOS» – глобальних та регіональних супутникових навігаційних систем ЄС, а також програми «Copernicus» як вільної та відкритої програми спостереження за Землею;

- розробка нових елементів безпеки, таких як автономність космічної та ситуаційної обізнаності «SSA» та нового урядового супутникового зв'язку «GOVSATCOM», які сприятимуть безпечному супутниковому зв'язку для коригування космічних небезпек;

- просування розвитку потужної та інноваційної космічної галузі шляхом покращення доступу для стартапів та малих й середніх підприємств щодо ризикових фінансів,

- підтримка автономного доступу ЄС до космосу, наприклад, шляхом координації попиту ЄС на послуги запуску та інвестиції в інноваційні технології, до прикладу, багаторазових пускових установок [29].

16 грудня 2020 року Європейський Парламент та Рада досягли тимчасової політичної згоди щодо Регламенту, який затвердив космічну програму ЄС на 2021 – 2027 роки. Відомо, що фінансовий пакет космічної програми на 2021 – 2027 роки передбачає 14,8 млрд. євро в поточних цінах та розподіляється в такий спосіб: для «Copernicus» – 5,4 млрд. євро; для «SSA» та «GOVSATCOM» – 442 млн. євро; для «Galileo» та «EGNOS» – 9 млрд. євро. Також, варто зазначити, що Європейський Союз фінансує космічні дослідження за рамковою програмою «Horizon 2020». Профінансовані проекти використовують космічні дані для додатків щодо спостереження за планетою Земля [29].

Тоді як, Регламент програми «Horizon 2020» окреслив чотири пріоритетні сфери дій:

1. конкурентоспроможність, незалежність та розвиток у європейському космічному секторі;
2. досягнення космічних технологій;
3. експлуатація космічних даних;
4. дослідження на підтримку міжнародних космічних партнерств [21]. Відтак, бюджет космічних досліджень становив близько 1,4 млрд. євро [21]. В свою чергу, нова ініціатива «GOVSATCOM» забезпечить надійні, захищені та економічно

ефективні послуги супутникового зв'язку для Європейського Союзу та його органів влади, які керують критично важливими місіями та інфраструктурою безпеки [20].

Так, за останні 40 років ЄКА стала лідером у просуванні та посиленні співпраці Європи в космічному секторі. Внаслідок чого, 26 жовтня 2016 року відбулося оголошення «Спільних поглядів та цілей для майбутнього Європи в космосі» в рамках консолідації ЄС та ЄКА. Однак, усе-таки існують різні стратегії держав-членів ЄС та ЄКА, які не зважаючи на загальну основу не збігаються [22]. Так, в червні 2018 року у пропозиціях щодо створення Космічної програми ЄС Франція та Німеччина висловила цілком різні позиції, а саме: в той час як Франція схилилася до космічних відносин через політичні мотиви, Німеччина ж, навпаки відстоювала свій економічний інтерес в цих відносинах. Незважаючи на таку невідповідність поглядів між різними суб'єктами спільної космічної політики ЄС, стосунки держав-членів ЄС та ЄКА з роками зміцнювалися [25]. Їх щільна мережа космічних компаній та підприємств робить вагомий внесок у розвиток космічної індустрії. Примітно, що Німеччина та Франція є членами як ЄС так і ЄКА, а це і стало перевагою для вибору серед моделей провадження політики щодо освоєння космосу. Проте, неминуче, що нова структура космічного управління цих держав за участі приватних акторів призводить до їх втручання у політику один одного. Тому, як наслідок, держави Європейського Союзу, у новій програмі державної космічної політики виділяють для себе такі два пріоритети: забезпечення ізоляції від зовнішнього тиску та прагнення до розвитку внутрішнього потенціалу. Так, Франція для вирішення поточних питань безпеки космічної інфраструктури створила орган управління космічної оборони та розробила стратегію космічної безпеки. Важливо, що Франція та Німеччина стали взірцем у провадженні космічної політики для інших держав-членів ЄС. Як результат, Італія, також йде шляхом змін та реформування. В 2019 році вона затвердила космічну програму стратегічних завдань щодо своєї оборони у космосі.

Однак, незважаючи на багатообіцяючі кроки, в процесі імплементації спільної політики ЄС щодо освоєння космосу все ще існує низка проблем. *Перша проблема* полягає в необхідності погодити інституційну основу для співпраці між ключовими суб'єктами спільної політики щодо освоєння космосу, а саме: ЄКА та ЄС. Це загальний політичний імператив, про який регулярно наголошується в програмних документах ЄС. Разом з тим, це також актуально і для космічної торгівлі, зокрема для гармонізації правил закупівель. Дві флагманські програми, «Galileo» і «GMES»,

постраждали від відсутності такої інституційної основи, і є необхідність розробки єдиної моделі співпраці між ЄС і ЄКА з метою уникнення переговорів щодо кожної нової програми [26, с. 10].

Друга проблема – необхідність узгодження комерційних та політичних аспектів щодо спільної політики ЄС в освоєнні космосу. Таким чином, космічні ініціативи повинні фінансуватися за рахунок державних коштів. Аналогічно, незалежний доступ до космосу є стратегічною необхідністю для офіційного Брюсселю і повинен підтримуватися за рахунок інституційного фінансування. Фокусуючи увагу на «секторі апстріму», то, варто зауважити, що в 2020 році відбулось обговорення в рамках ЄС про майбутнє європейських космічних програм, що чітко вказує на те, що, незважаючи на необхідність інституційної підтримки Європейського космічного сектора, існує необхідність у інтеграції програм в одну, що в такий спосіб знизить витрати бюджету [10].

Третя і ще одна проблема стосується космічного законодавства і нормативних актів для комерційної космічної діяльності. Дійсно, космічне законодавство може сприяти або підвищенню, або усуненню ринкових бар'єрів [17].

На основі спостережень тенденцій космічної галузі можна визначити основні виклики та їх причини для офіційного Брюсселю у космосі:

- зростання конкуренції в космічній галузі через появу нових учасників;
- тиск з боку лідерів космосу (США, Росії та Японії) – гонка космічних озброєнь;
- зростаючі загрози європейській космічній інфраструктурі – атаки з боку конкурентів (кібератаки);
- залежність від технологічних досягнень конкурентів – відсутність програми безпеки.

Однак Регламент ЄС щодо Космічної програми та результати зустрічі Ради міністрів ЄКА Space19+ фіксує готовність європейських зацікавлених сторін йти шляхом до таких важливих організаційних цілей, як-от:

- активізувати інтеграцію питань та проблем пов'язаних з освоєнням космосу в європейське суспільство та економіку;
- сприяти конкурентоспроможності європейського космічного сектору на глобальному рівні;
- забезпечити європейську автономію та використання космосу в безпечному середовищі своєї інфраструктури, уникаючи кібератак [17, с. 1].

Починаючи із засідання міністрів у м. Неаполі (Італія) в 2012 році, ЄКА та ЄС розпочали активну дискусію щодо можливого розвитку їх відносин. Традиційно експерти виокремлюють такі сценарії/траєкторії можливого розвитку у спільній політиці ЄС щодо освоєння космосу.

Перший сценарій – це статус-кво. У такий спосіб, політичні та стратегічні цілі визначатимуться

спільно ЄС та ЄКА та знайдуть фіксацію у новій Рамковій угоді. Ця угода буде прийнята спільно ЄКА та Радою ЄС і ратифікована Європейським Парламентом. Акцентуючи увагу на імплементації програм, то у новій Рамковій угоді будуть зафіксовані нові механізми координації, в яких ЄКА буде наділена фінансовими повноваженнями [24].

За другим сценарієм, який часто розглядається як ексцентричний в цій інституційній конфігурації, ЄС стане членом ЄКА, подібно до того, як ЄС є членом Світової Організації Торгівлі. Цей варіант підтримують, головню, ті, хто вважає, що за такої домовленості ЄКА залишатиметься «наріжним каменем» європейської космічної політики. Ця модель, хоча і багато в чому приваблива, на думку багатьох представників ЄС як учасників політичної системи, але мало реалістична [24].

За третім сценарієм, існує необхідність того, щоб ЄКА була включена в організаційну структуру ЄС і стала перманентною агенцією, яка виконує та втілює рішення ЄС. Цей варіант є цікавим для Європейської Комісії та подібний до того, як було прийнято рішення щодо Західноєвропейського Союзу 1948 року. Окрім цього, варто зважити й на те, що держави-члени ЄКА були обережними щодо збереження статусу незалежності Агентства. Деякі спостерігачі підкреслювали, що, як на організаційному, так і на оперативному рівні, ця конфігурація буде проблематичною через добре налагоджений механізм співробітництва між ЄКА та окремими інституціями Комісії. Попри ці складнощі, експерти на рівні офіційного Брюсселю вже пропонували можливі кроки такого процесу, що ведуть до включення відомства до структури ЄС [13].

Безумовно, трансформація світового космічного сектору матиме важливе значення для подальшого розвитку подій. Дослідження Європейського космічного агентства «Space 2020» являє собою прогноз потенційних зрушень не тільки в космічній діяльності, але й всередині ЄКА. В рамках «Space 2020» існує два сценарії в якості еталонних моделей для обраного часового горизонту: сценарій «Великої Європи» та сценарій «Малої Європи». За сценарієм «Великої Європи», ЄКА може стати інтеграційним відомством, яке має можливість розширити свій міжнародний вплив на США, Росію та країни Азії. За сценарієм «Малої Європи» існує загроза, що космічний сектор розділиться на кілька регіональних альянсів, щоб задовольнити комерційні та національні вимоги. Зрештою, прогнозовано, що у світі 2030 року для ЄС здійсниться сценарій «Малої Європи», де ЄКА зіткнеться з постійною боротьбою за бюджети та обмеженим політичним правом з боку США, Росії, Індії, Японії та Китаю [12].

Іншим варіантом спільної політики ЄС та ЄКА щодо освоєння космосу було б створення програмної структури, присвяченої виключно управ-

лінню програмам ЄС, створюючи «стовп ЄС». З цього погляду вважається важливим, щоб запропонований «стовп ЄС» був розроблений таким чином, щоб діяти відповідно до правил Європейського Союзу. Така конструкція дозволить вирішити проблему невідповідності між фінансовими правилами Союзу та Європейського космічного агентства [24]. Отже, дія в межах «стовпа ЄС», середовища подібного до ЄС, не виникатиме жодних проблем, пов'язаних з асиметричним складом двох організацій. Насправді прогнозується, що «стовп ЄС» буде розміщений в межах ЄКА, враховуючи, з логістичної точки зору, спільне використання деяких спільних служб із «стовпом ЄС» та Європейським космічним агентством. Також, гарантується, що створення «стовпа ЄС» в рамках ЄКА не вплине на поточне функціонування інших міжурядових департаментів ЄКА. Відповідно для стану подій спільної політики ЄС та ЄКА виникає необхідність більш глибокого аналізу правових та інституційних питань, зокрема щодо політичної відповідальності. Такий підхід мав би діяти у повній відповідності з чинними фінансовими правилами та, зокрема, бюджетними принципами, передбаченими Фінансовим Регламентом ЄС.

Також, варто визначити, що до 2030 року Європа повинна мати можливість повною мірою скористатися своїми космічними рішеннями для реалізації своєї політики, зміцнення європейських цінностей та безпеки, вдосконалення знань та сприяння процвітанню. Кожен європейський громадянин повинен скористатися космічними можливостями та перевагами Європи. Про що свідчить Спільна заява щодо візії та цілей майбутнього Європи у космосі Європейським Союзом та Європейським космічним агентством від 26 жовтня 2016 року [22].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, можемо висновувати про те, що спільна космічна політика ЄС недостатньо досліджене серед вітчизняних вчених. Сьогодні європейська політика щодо освоєння космосу розвивається на основі двох різних швидкостей. По-перше, нові гравці, що мають політичну легітимність, можуть внести в сферу космосу новий вимір політичної злагоженості та інституційних інвестицій. Це і є ключовою причиною недавнього зміцнення зв'язків між ЄС та ЄКА. По-друге, космос є стратегічним надбанням і повинен бути частиною інструментарію ЄС, якщо Європа прагне відігравати більш вагому роль у світі завдяки своїй різноаспектній та багатомірній зовнішній політиці. Космос справді стане стратегічним надбанням, коли ЄС чітко визначить свою політичну роль. Доведено, що у світлі сучасних викликів, з якими зіштовхується Європа, необхідними будуть дві спеціальні галузеві політики: політика космічної безпеки та полі-

тика космічної промисловості. На нашу думку, виконання цих вимог, зокрема просування до більш стратегічного та єдиного підходу Європи, буде важливою умовою збереження рівних умов та злагодженої конкуренції; безпечного та стійкого доступу до космічного простору; спільного використання його Європою як ключового актора і партнера у космосі.

Крім того, аналіз різних сценаріїв («Статус-кво», «ЄС як держава учасник ЄКА» та «ЄКА як постійна агенція ЄС», а також сценарії «Малої та Великої Європи») на основі конкретних структурних перешкод приводить до висновку, що виявлені асиметрії щодо правил промисловості та виклики у сфері безпеки майже повністю вирішуються,

якщо ЄКА буде одночасно постійною агенцією ЄС і, якщо в межах ЄКА буде створений «стовп ЄС». Цей стовп буде кроком на шляху до ефективної координації щодо політичних обов'язків та фінансових правил, створюючи умови, наближені до тих, що передбачені законодавством ЄС. Дійсно, політична координація та узгодження цілей Спільної космічної політики ЄС зростатимуть, тоді як механізми прийняття рішень залишатимуться проблематичними, якщо ЄКА та ЄС не визначить для себе ефективних умов співпраці. Так, результати дослідження «Space 2020» свідчать про те, що ЄС та ЄКА на шляху до повної імплементації сценарію «Малої Європи», а саме в боротьбі за космічні ресурси та безпеку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боротканич Н. Переваги співпраці з Європейським космічним агентством у вивченні космосу. *Комітет Верховної Ради України з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва*. 2020. 26 грудня. URL: <http://komzak.rada.gov.ua/uploads/documents/30502.pdf>
2. ЄС повинен бути сильнішим у космосі. *Інформаційне агентство interfax-Україна*. 2021. 12 січня. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/715589.html>
3. Місія «Марс»: чи сягне людство Червоної планети у XXI столітті? *Інформаційне агентство «Укрінформ»*. 2020. 23 липня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3068976-misia-marsci-sagne-ludstvo-cervonoi-planeti-u-xxi-stolitti.html>
4. Омельченко А. В. Політика Франції в ЄС на початку XXI ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. № 37. С. 252 – 257
5. Псюк М. О. Роль космічних агентств у формуванні державної політики розвитку космічної галузі. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. Т. 93, № 3. С. 70 – 77
6. Сорока Л. В. Адміністративно-правовий механізм реалізації космічної доктрини України: дис. докт. юр. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 490 с.
7. Стельмах О. С. Міжнародно-правовий режим безпеки дослідження та використання простору в мирних цілях: дис. канд. юр. наук: 12.00.11. Київ, 2016. 240 с.
8. Утко-Масляник Ю. М. Інституційний механізм реалізації європейської космічної політики. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. № 115(2). С. 210 – 217
9. Федоров О. П. Космічна діяльність: підходи до розробки стратегії Why space for Ukraine? : монографія. ІКД НАНУ, ДКА НАНУ. Київ: Наук. думка, 2019. 206 с.
10. Шейко Ю. Зоряні війни: Європа боїться залишитися беззахисною в космосі. *Deutsche Welle*. 2020. 23 січня. URL: <https://p.dw.com/p/3Wggu>
11. Юрковська Н. Актуальні напрямки розвитку космічної галузі України в рамках гармонізації національного законодавства з європейським. *Космічна наука і технологія*. 2016. Т.22, № 6. С. 45 – 53
12. Atzei A., Pseiner K., Raitt D. Future Perspectives for Europe in Space. *ESA Bulletin*. 1995. No. 82. P. 27 – 34 URL: <https://www.esa.int/esapub/bulletin/bullet82/atzei82.htm>
13. Béclard J. The Lisbon Treaty and the Evolution of European Space Governance *Institut français des relations internationales*. 2013. 12 вересня URL: <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/actuellesespacen12.pdf>
14. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament about European Space Policy of 26 April 2007 *Commission of the European Communities*. URL: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0212:FIN:en:PDF> (дата звернення: 03.12.2021)
15. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament of 23 May 2005. European Space Policy – Preliminary Elements *Commission of the European Communities*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52005DC0208&from=EN> (дата звернення: 06.12.2021)
16. Convention for the establishment of a European Space Agency on 30 May 1975 *European Space Agency*. URL: https://www.riigiteataja.ee/aktilisa/2070/7201/5002/ESA_Convention.pdf (дата звернення: 17.11.2021)
17. ESPI Report 75 – European Space Strategy in a Global Context – Full Report. *European Space Policy Institute (ESPI)*. URL: <https://espi.or.at/publications/espi-public-reports/send/2public-espi-reports/548-european-space-strategy-in-a-global-context-fullreport> (дата звернення: 17.09.2021)
18. EU Documents on Space and Satellite Policies. URL: https://www.europarl.europa.eu/workingpapers/econ/w27/annex_en.htm (дата звернення: 10.05.2021)

-
19. Florent M., Jan W., Walter T. Working Paper No. 25 – April 2009. The Evolution of European Space Governance: Policy, Legal and Institutional Implications. Leuven: Leuven Centre for Global Governance Studies, 2013. 32 p. URL: <https://www.law.kuleuven.be/iir/nl/onderzoek/working-papers/wp135e.pdf>
 20. Govsatcom inception impact assessment. *European Commission*. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9898-2018-ADD-3/en/pdf> (дата звернення: 22.12.2021)
 21. Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs. Sectors. Space. URL: https://ec.europa.eu/growth/sectors_en (дата звернення: 27.09.2021)
 22. Joint statement on shared vision and goals for the future of Europe in space by the European Union and the European Space Agency of 26 October 2016 *European Commission*. URL: https://www.esa.int/About_Us/Corporate_news/Shared_vision_and_goals_for_the_future_of_Europe_in_space (дата звернення: 26.04.2021)
 23. Krige J., Russo A., Sebesta L. A History of the European Space Agency 1958 – 1987 The Netherlands: European Space Policy Agency, 2000. 703 p. URL: <https://www.esa.int/esapub/sp/sp1235/sp1235v2web.pdf>
 24. Liakopoulos D. The Future of the European Space Agency-EU relationship: Critical Aspects and Perspectives. *European Journal of Current Legal Issues*. 2019. Vol 25, No 2. P. 1 – 12 URL: <https://webjcli.org/index.php/webjcli/article/view/649/919>
 25. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing the Space Programme of the Union and the European Union Agency for the Space Programme and repealing Regulations (EU) No 912/2010, (EU) No 1285/2013, (EU) No 377/2014 and Regulation (EU) No 2016/1139 of the European Parliament and of the Council as regards fisheries control. *European Commission*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018PC0447&from=EN> (дата звернення: 02.11.2021)
 26. Reillon V. European space policy: historical perspective, specific aspects and key challenges: in-depth analysis. *European Parliamentary Research Service*. 2017. 30 січня. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/595917/EPRS_IDA\(2017\)595917_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/595917/EPRS_IDA(2017)595917_EN.pdf)
 27. Report from the Commission. Progress report on establishing appropriate relations between the European Union and the European Space Agency (ESA) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52013DC0056&from=EN> (дата звернення: 16.12.2021)
 28. Verheugen G. Europe's space plans and opportunities for cooperation. *Space Policy*. 2005. № 2. P. 93 – 95.
 29. Wilson A. EU Space programme 2021-2027 *European Parliament*. 2021. 12 травня. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628300/EPRS_BRI\(2018\)628300_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628300/EPRS_BRI(2018)628300_EN.pdf)

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ

PECULIARITIES OF THE TRANSFORMATION OF THE MODERN GEOPOLITICAL SPACE

Ігнат'єва Т.В.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

Віннічук О.В.,

*кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

Чабанов В.Г.,

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

Окреслено актуальність дослідження сучасного геопростору, роль і місце діджитал-технологій, які є визначальними у формуванні політичної, економічної, культурної, міжнародної систем. Відзначено, що цифровізація докорінно змінює уявлення про геополітичний простір сучасного світу, ототожнюючи його з кіберпростором.

Розкрито дефініцію геополітичного простору з точки зору класичної геополітики та в умовах трансформаційних процесів. Доведено, що в умовах глобальної діджиталізації XXI ст. на геополітику вагомим чином впливають не тільки глобальні процеси, а й ІТ-технології, що призводить до мутації геополітичного простору. Тобто, якщо класична геополітика проектувалася на одновимірний простір, то до середини XX ст. відбулося ускладнення структури геополітичного простору, а нова форма геопростору набула багатовимірності та обраховувалася за формулою: простори земель + океанів + повітря + космосу = геопростір.

У сучасних умовах розвитку світового політичного процесу ця формула зазнає революційних трансформацій, створюючи мутаційні форми геопростору за рахунок ІТ-технологій та формування «глобальних міст», нових віртуальних просторових утворень без географічних обмежень.

Акцентовано увагу на мережевому просторі (кіберпросторі), який чинить тиск на сучасну людину та виступає важливою складовою світу політики.

Необхідно відзначити, що кіберпростір являє собою систему міждержавних протистоянь та війн. Відзначено, що найбільш агресивну позицію в ньому займає Росія. Основними завданнями агресора є шпигунство у кіберпросторі та ведення кібервійн. Підведено підсумки, що позиція Кремля на сучасному етапі направлена на декомпозицію міжнародної системи безпеки та зайняття РФ положення світового лідера.

Припущено, що геополітична диспозиція після закінчення війни РФ проти України та заявлені нові європейські лідери (як Польщі, країн Балтії) шляхом підтримки та сприяння Україні у відновленні миру сформує нову архітектуру геополітичного простору.

Ключові слова: геополітика, геополітичний простір, трансформація, кіберпростір, цифровізація.

The relevance of the study of modern geospace, the role and place of digital technologies, which are decisive in the formation of political, economic, cultural, international systems. It is noted that digitalization fundamentally changes the idea of the geopolitical space of the modern world, identifying it with cyberspace.

The definition of geopolitical space in terms of classical geopolitics and in terms of transformation processes. The article proves that under the conditions of global digitalization of the 21st century geopolitics is influenced not only by global processes, but also by IT technologies, which leads to the mutation of geopolitical space. That is, if the classical geopolitics was designed for one-dimensional space, by the mid-twentieth century there was a complication of the structure of geopolitical space, and the new form of geospace acquired multidimensionality and was calculated according to the formula: expanses of lands + oceans + air + space = geospace.

In the modern conditions of development of the global political process, this formula is undergoing revolutionary transformations, creating mutational forms of geospace due to IT technologies and the formation of "global cities", new virtual spatial formations without geographical constraints.

Emphasis is placed on the network space (cyberspace), which exerts pressure on modern man and acts as an important component of the world of politics.

It should be noted that cyberspace is a system of interstate confrontations and wars. It is noted that the more aggressive position in it is held by Russia. The main tasks of the aggressor are espionage in cyberspace and cyber warfare. It is summarized that the Kremlin's position at the present stage is aimed at decomposition of the international security system and Russia's assumption of the position of a world leader. It is assumed that the geopolitical disposition after the end of Russia's war against Ukraine and the statement of new European leaders (like Poland, the Baltic states) by supporting and assisting Ukraine in restoring peace will form a new architecture of geopolitical space.

Key words: geopolitics, geopolitical space, transformation, cyberspace, digitization.

Постановка проблеми. XXI століття – епоха глобальних трансформацій усіх сфер життєдіяльності людства. Еволюційно найбільш епохальні зміни нашого буття відбулися в результаті трьох промислових революцій. Сьогодні ми перебуваємо у фазі розгортання революції 4.0/цифровізації – впровадження цифрових технологій в усі сфери життя: від взаємодії людини з людиною до промислових виробництв, від предметів побуту до дитячих іграшок тощо. Це – перехід від біологічних і фізичних систем у кібербіологічні та кіберфізичні (об'єднання фізичних та обчислювальних компонентів, перехід діяльності з реального світу у світ віртуальний (онлайн)) [1]. Споживачами цифрових технологій є усі: люди, бізнеси, освіта, політики, уряди тощо.

Діджител-світ захопив основні управлінські важелі в політиці/геополітиці, економіці, військовій сфері, освіті та в багатьох інших суспільних галузях. Повальна цифровізація, цифрові технології, перехід від біологічних і фізичних систем до кібербіологічних та кіберфізичних докорінним чином змінили класичне уявлення про геопростір який у вузькому розумінні трактувався як матриця взаємодії політичного та географічного, внутрішньополітичний вимір глобальної геополітичної конфігурацій; а у широкому як уся сфера політики з позиції стратегії держави.

Аналіз джерел та останні дослідження. Дослідники геополітичних питань завжди приділяли надзвичайну увагу дослідженням геопростору – основної категорії геополітики. У період глобальних трансформацій, спричинених діджител-революцією, увага науковців прикута до появи нових складових геопростору, особливо кіберпростору. Приміром, Бондарчук Ю. [2] зупиняється на його особливостях як нової арени міжнародного протистояння. Дубов Д. [3] досліджує кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва, а Драчук С. [4] звертає увагу широкої громадськості, що Україна ще задовго до російсько-української війни (2022) стала випробувальним майданчиком для кібервійни зі сторони РФ. Про кіберагресію як інструмент політичного впливу РФ пише Садомська Б. [5].

Зауважимо, що в умовах російської агресії проти України в медійному просторі з'явилася ціла низка публікацій стосовно кіберфронті, ведення кібервійни та залучення маси молоді в кіберпротистояння [6].

Два медійних канадських експерти Нік Даєр-Візефорд та Світлана Матвієнко (народжена у м. Кам'янці-Подільському) у своїй монографії «Кібервійна і революція» [7] звертають увагу на таку проблему сучасності як милітаризація інтернет-простору. Дослідники пропонують нове, політико-економічне, розуміння кібервійни та доводять, що цифрова війна є ознакою хаотичного,

безладного, несвідомого глобального капіталізму; вона тотальна й мобілізує «бійців»-користувачів на рівні підсвідомого, залучаючи величезні масиви людей (свідомих, але більшою мірою несвідомих) у свій алгоритм розвитку.

Нові складові геополітичного простору описують у своїх наукових розвідках іспанський соціолог М. Кастельс, американські політологи Р. Кеохейн і Дж. Най-молодший [8], Девід Лондслей [9], американський адмірал Уільфм Оуенс [10], Девід Ронфельд та Джон Акрілла [11] тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є виокремлення особливостей трансформації сучасного геополітичного простору пов'язаних із формуванням і функціонуванням цілої низки його нових структурних елементів.

Виклад основного матеріалу. Сучасні науковці категорію *геополітичний простір* наповнюють різним змістом, здебільшого акцентуючи увагу на його структурі, яка була сформована ще класичною геополітикою та доповнювалась новими елементами впродовж еволюційного розвитку людського суспільства: держави, міжнародні організації, транснаціональні організації тощо та їх комунікаційні взаємодії. Сучасна ж структура диверсифікована новими елементами, що сформувалися під впливом науково-технічного розвитку: кіберпростір, інтернет-мережа, соціальні мережі, глобальне місто, які значно потіснили (й продовжують цей процес) державу як основного геополітичного гравця та з успіхом відчужують її функціональні можливості в усіх площинах.

Класична геополітика XIX – початку XX ст. (Ф. Ратцель, Р. Челлен, К. Хаусхофер) у процесі свого становлення та напрацювання теорій і концепцій найбільшу увагу приділила тлумаченню категорії «простір», «життєвий простір», «великий простір», «просторовий фактор», що здебільшого проєкціювалися на одновимірний простір – певну територію суходолу. Зауважимо, що поступово одновимірність класичної геополітики (земля/територія/суходіл) у процесі опанування людством нових технологій трансформувалась у двовимірну парадигму (земля+моря/океани), де просторовий розвиток відбувався не лише через збільшення континентальних масивів та диверсифікації сухопутних комунікацій, а й завдяки залученню океанічного простору (через торговельно-воєнні флоти) до нових видів комунікації. Таким чином геополітичний простір став двовимірним і продовжував процес трансформації всотуючи усі новинки науково-технічного прогресу, що давали людині освоювати нові простори.

Третя промислова революція середини XX – початку XXI ст. зробила світ більш «сучасним і досяжним» через запровадження комп'ютеризації та Інтернету, поширення

ІТ-технологій без яких зараз немислене існування людства. В цілому, ми бачимо законний процес ускладнення структури геополітичного простору та збільшення кількості його компонентів. Приміром, протягом ХХ століття у переліку структурних елементів геопростору з'явилися не тільки повітряний, а й космічний виміри. Його нова форма набула багатовимірності: простори земель+океанів+порітря+космосу=геопростір. На зламі ХХ-ХХІ ст. процес диверсифікації видової компоненти/структури геополітичного простору активізувався через формування інформаційного, економічного, кібернетичного та інших елементів геопростору.

Важливою подією трансформації геопростору стала поява глобального простору в процесі поширення швидких темпів глобалізації (особливо в економічній сфері). Це призвело до утворення системи глобального світу та до формування нової геополітичної конфігурації простору – глобального геополітичного простору.

Швидка глобальна діджиталізація ХХІ ст. чітко показала, що на геополітику вагомим чином впливають не тільки глобальні процеси, а й ІТ-технології, що призводить до серйозної трансформації/мутації геополітичного простору та формування нових його складових: мережевий простір, простір потоків, постгеополітичний простір у вигляді «глобального міста», кіберпростір тощо.

Інтернет мережа живиться енергією, фактично, кожної людини на планеті Земля. Спробуйте знайти того, хто щоденно не використовує соціальні мережі та месенджери, найбільш популярні з яких є Twitter, Facebook, Instagram тощо.

Мережевий простір об'єднує та вбирає усі інші простори геополітики, коли вони із самостійних геополітичних суб'єктів трансформуються в елементи глобальної мережі.

Простір потоків (за Мануелем Кастельсом) це – матеріальна організація соціальних практик, де *потоки* є цілеспрямованими, повторюваними, програмованими послідовностями обмінів і взаємодій між фізично роз'єднаними позиціями, які займають соціальні актори в економічних, політичних і символічних структурах суспільства.

Науковець вважає, що для суб'єктів мережі не існує простору, мережа знищує його, перетворюючи в ефемерний, швидкозмінюючий пучок енергії. Сама ж мережа існує як самостійна реальність, що оперує зі шаленою швидкістю величезними масивами інформації, а це в свою чергу, призводять до життя нові мережеві форми.

Далі логіка М. Кастельса приводить нас до створення «постгеополітичного» світу у вигляді «глобального міста». Отже, звичне для нас місто, розташоване в географічних координатах замінить глобальне місто без прив'язок до географічних координат. За його допомогою центри вироб-

ництва і споживання розвинених послуг, місцеві громади, які відіграють при них допоміжну роль, взаємодіють у глобальній мережі на основі інформаційних потоків, одночасно обриваючи зв'язки з районами, віддаленими від промислового центру [12, с. 134]. Так як у глобального міста відсутня просторова прив'язка, то воно розташовано в усіх місцях світу і ні в жодному з них.

Мережевий простір вже й тепер надзвичайно сильно чинить тиск на сучасну людину, спонукаючи її до певної лінії поведінки, уподобань у політиці, їжі, відпочинку, моді тощо. А в очікуванні (30-40-і роки) – формування мережі нейронету, де взаємодія учасників (людей, тварин, інтелектуальних агентів) буде відбуватися за принципами нейрокомунікації, коли від людини в режимі реального часу буде передаватися інформація (слова, образи, відчуття тощо) які для перетворення штучним інтелектом. Іншими словами нейронет це – процес створення нового типу інтелектуальних пристроїв – органічних комп'ютерів, невід'ємною частиною яких може стати людина [13].

Термін кіберпростір новий як для політики, так і для геополітики. Його детальне тлумачення ми знаходимо у монографії українського науковця Дмитра Дубова «Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва», де автор наводить приклади розуміння кіберпростору американськими вченими:

1) сфера, де використовується електронні та електромагнітні засоби для запам'ятовування, модифікування та обміну даними через мережеві системи та пов'язана з ними фізична інфраструктура;

2) цифрове довкілля, що створила людина яке використовується для миттєвого, безкордонного, глобального, без організаційних, культурних, національних чи політичних кордонів збору, зберігання й передачі даних та інформації між електронним обладнанням;

3) взаємозалежні мережі, комп'ютерні системи. ІТ-інфраструктури, що включають інтернет, телекомунікаційні мережі, комп'ютерні процесори та контролери у критично важливих сферах;

4) мережа інтернет, всі мережеві форми та цифрова діяльність тощо [14].

Підсумовуючи, зауважимо, що під кіберпростором розуміємо форму співіснування сукупності матеріальних та нематеріальних об'єктів і процесів, спрямованих на породження, сприйняття, запам'ятовування, переробку та обмін інформацією. Деякою мірою, кіберпростір – це віртуальний світ, який базується на реальному матеріальному фундаменті та з реальними наслідками свого «існування та розвитку». Кіберпростір є дуже складним явищем, що об'єднує в собі реальність і віртуальність, матеріальне і нематеріальне, абстрактність і дійсність.

Але людство переносить у кіберпростір усі форми взаємодії із реального життя, в тому числі міждержавні протистояння та війни. Хакери стали військовими кібервійськ і кіберфронту. Однією з найбільш агресивних у кіберпросторі є РФ, де низка кібергруп перебуває на службі в Головному управлінні Генерального штабу РФ та ФСБ. Їх завданням є не тільки шпигунство у кіберпросторі, а й ведення безпосередньої кібервійни проти нашої держави про, що свідчать події лютого-березня 2022 р.

Зараз людство стало свідками першої світової кібервійни яку широкомасштабно розгорнув російський агресор. По всьому світу в ній беруть участь державні органи, спецслужби, хакери (українці з вдячністю приймають допомогу хакерської групи *Anonypous*), ІТ-спільноти, маса пересічних громадян (особливо молоді) тощо [15].

Звичайно, зараз дещо рано аналізувати геополітичну диспозицію після закінчення війни РФ проти України, але, очевидно, що геополітичний простір зазнає значних трансформацій. Ми вже бачимо нових європейських лідерів (Польща, Франція, країни Балтії) та їх грандіозні зусилля у наданні допомоги Україні та відновлення миру. Разом із тим українців непокоїть досить пасивна позиція НАТО.

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок. Дослідивши еволюційні зміни геополітичного простору протягом попередніх століть ми отримали змогу з'ясувати особливості трансформації сучасного його стану:

- процес перетворення двовимірного геополітичного простору у багатовимірний (простір суходолу, морів, повітря, космосу, інформації, ідеології, економіки, мереж і потоків тощо) активно розпочався із стрімким розвитком науково-технічних перетворень, особливо із появою Internet (середина 50-х рр. ХХ ст.);

- така масштабна диверсифікація структури простору, за короткий історичний відрізок часу, призвела до формування поняття й явища «глобального простору»;

- збільшення кількості структурних елементів геопростору, не дивлячись на процес його глобалізації, ймовірно, привнесе ще більшу анархію в процес інтеракцій глобальних гравців;

- зауважимо, що світова глобалізація одночасно проявляється в глокалізації (регіоналізації): створення локальних центрів сили із регіональним лідером, що, звичайно вплине на переструктуризацію світового геопростору від орієнтації на світового гегемона (США) на регіональних лідерів (Туреччина, РФ, Індія, ЄС, Китай, Бразилія тощо тощо).

Така структура геопростору ХХІ ст. дуже нагадує його структуру в ХІХ ст.: орієнтація на блоки Антанта (Росія, Великобританія і Франція) та Троїстий союз (Німеччини, Австро-Угорщини та Італії);

- геополітичний простір сучасного світу продовжує ускладнювати свою структуру та види за рахунок впливу на нього цифрових технологій (діджиталізації);

- діджиталізація безперечно впливає на мутацію геопростору призводячи до життя такі його види як кіберпростір, мережевий простір, простір потоків, постгеополітичний простір у вигляді «глобального міста», простір інфосфери (п'ятий вимір) тощо.

- безперечно, як і в класичній геополітиці, так і в сучасному її вимірі залишаються актуальними старі інструменти інтеракцій геополітичних гравців: протистояння, тиск, війна тощо. Але, зауважимо, що сьогодні активні міжнародні гравці використовують не тільки географічну площину, а й космічну та віртуальну, де немає кордонів, чітко виражених наступальних операцій та бойових дій, а існує перманентний стан суперництва/протистояння/війни із застосуванням ІТ-технологій та гібридністю проявів.

- російська війна проти України (2022) є яскравим прикладом зламу старої світової/європейської геополітичної архітектури яка проіснувала з 70-х рр. ХХ ст. та намагання утвердитись РФ в статусі «незамінного» міжнародного актора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цифровізація. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/Prezentatsiya_Margarita-szhatyiy.pdf.
2. Бондарчук Ю. Кіберпростір: нова арена міждержавного протистояння. URL: <https://adastra.org.ua/blog/kiberprostir-nova-arena-mizhderzhavnogo-protistoyannya>.
3. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва. Київ: НІСД, 2014. 328 с.
4. Драчук С. Україна стала випробувальним майданчиком для кібервійни – світова преса. Радіо Свобода. 2020 (1 квітня). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ohliad-presy/30523562.html>.
5. Садомська Б. Кіберагресія як інструмент політичного впливу Російської Федерації. Adastra. 2021 (16 січня). URL: adastra.org.ua/blog/kiberagresiya-yak-instrument-politichnogo-vplivu-rosijskoyi-federaciyi.
6. Як допомагати Україні на кіберфронті. URL: <https://tech.liga.net/ua/other/article/kak-pomogat-ukraine-na-kiberfronte-sobrali-varianty>
7. Даєр-Візефорд Н., Матвієнко С. Кібервійна і революція. Київ: Критика. 2021. 325 с.
8. Kohen, R. O. and Nye, J. S., Jr. Power and Interdependence in the Information Age. Foreign Affairs. 1998, 77 (5) pp. 81–94.

9. Lonsdale David J., Gray Colin S., Sloan G. Informational power: strategy, geopolitics and the fifth dimension. Geopolitics, Geography and Strategy. London: Frank Cass, 2003.
10. Owens William A. Lifting the Fog of War. Washington: The Johns Hopkins University Press, 2001.
11. Arquilla J. Ronfield D. Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy. Washington: RAND, 2003.
12. Коновал В. О. Мережеві технології у сучасних умовах суспільного розвитку: філософські концепції. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 2. С. 134-139.
13. Нейронет. URL: [https://future.fandom.com/ru/wiki/%D0%9D%D0%B5%D0%B9%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%82_\(%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%B9\)](https://future.fandom.com/ru/wiki/%D0%9D%D0%B5%D0%B9%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%82_(%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%B9)).
14. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва : монографія Київ: НІСД, 2014. 328 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-02/Dubov_mon-89e8e.pdf
15. Очільник Мінцифри заявив про початок наступу у кібервійні проти Росії. ZAXID.NET. 2022 (28 березня). URL: https://zaxid.net/ochilnik_mintsifri_zayaviv_pro_pochatok_nastupu_u_kiberviyeni_proti_rosiyi_n1537236

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR ENSURING ENERGY SECURITY IN PARTNER COUNTRIES OF THE EU'S EASTERN PARTNERSHIP INITIATIVE¹

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ГАРАНТУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В КРАЇНАХ-АДРЕСАТАХ ІНІЦІАТИВИ ЄС «СХІДНЕ ПАРТНЕРСТВО»

Turchyn Ya.B.,

*Doctor in Political Sciences,
Professor at the Department of Political Sciences and International Relations
Lviv Polytechnic National University*

Ivasechko O.Ya.,

*PhD in Political Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Sciences and International Relations
Lviv Polytechnic National University*

Tsebenko O.O.,

*PhD in Political Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Sciences and International Relations
Lviv Polytechnic National University*

The article analyzes the energy potential of such the partner countries of the EU's Eastern Partnership (EaP) initiative as Georgia, Moldova, Ukraine, Belarus, Armenia and Azerbaijan. The key mechanisms of cooperation between the EU and the countries of the EaP region, represented in particular through the thematic platform of the EU's Eastern Partnership Initiative – “Energy Security”, the EU4Energy program, as well as the multilateral agreement “Energy Charter”, have been singled out. It has been found that the priority areas of cooperation between official Brussels and the EaP countries in the energy dimension are the following: 1) strengthening solidarity between states; 2) support for infrastructure development and diversification of energy supplies; 3) harmonization of energy policy and legislation. It has been determined that Azerbaijan is the only country of the EaP region which is energy independent. It has been emphasized that the Eastern Partnership region is important for the EU in terms of energy transit and ensuring of energy security. The data of the World Energy Trilemma Index 2021 for the EaP partner countries, which are calculated by the World Energy Council, have been highlighted and an assessment of the state of the energy sector of these countries has been given. According to this index, countries are assessed for their ability to provide sustainable energy in three dimensions, namely: energy security, energy equity (accessibility and affordability), environmental sustainability. The focus is on the Energy Transition Index, which has been used to evaluate the potential of the EaP countries in the process of transition to alternative energy.

The key problems and prospects for the energy sector of the six countries have been identified. Sound conclusions and key recommendations for improving the energy security of the EaP countries have been presented.

Key words: Eastern Partnership, energy security, EU, Russian Federation, energy potential, green energy, World Energy Trilemma Index, Energy Transition Index.

У статті проаналізовано енергетичний потенціал країн-адресатів ініціативи ЄС «Східне партнерство», як-от: Грузії, Молдови, України, Білорусі, Вірменії та Азербайджану. Виокремлено ключові механізми співпраці ЄС та країн регіону СхП, репрезентованих зокрема через тематичну платформу Ініціативи ЄС Східне партнерство – «Енергетичну безпеку», програму EU4Energy, а також багатосторонню угоду «Енергетичну Хартію». З'ясовано, що пріоритетними напрямками співпраці офіційного Брюсселю та країн-учасниць СхП в енергетичному вимірі є наступні: 1) зміцнення солідарності між державами; 2) підтримка розвитку інфраструктури та диверсифікації поставок енергоресурсів; 3) гармонізація енергетичної політики та законодавства. Визначено, що єдиною країною регіону СхП, яка є енергетично незалежною – це Азербайджан. Наголошено на тому, що регіон Східного партнерства є важливим для ЄС з точки зору транзиту енергоресурсів та гарантування енергетичної безпеки. Висвітлено дані «Індексу енергетичної трилеми» станом на 2021 рік для країн-адресатів СхП, які розраховані Світовою енергетичною радою та надано оцінку стану енергетичної сфери зазначених країн. Згідно цього індексу оцінюються країни за їх спроможністю забезпечити стійку енергетику за трьома вимірами, а саме: енергетична безпека, енергетична прозорість (доступність і цінова доступність), екологічна стійкість. Сфокусовано увагу на «Індексі переходу енергетики», за допомогою якого, зроблено оцінку щодо потенціалу країн-учасниць СхП в процесі переходу на альтернативну енергетику.

Визначено ключові проблеми та перспективи енергетичної сфери шести країн. Подано ґрунтовні висновки та репрезентовано ключові рекомендації щодо покращення енергетичної безпеки країн-учасниць СхП.

Ключові слова: Східне партнерство, енергетична безпека, ЄС, РФ, енергетичний потенціал, зелена енергетика, «Індекс енергетичної трилеми», «Індекс переходу енергетики».

¹ Article was written under the grant ERASMUS+ J.MONNET MODULE «EU Eastern Partnership Initiative: opportunities for Ukraine» 619891-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE.

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Formulation of the problem. The issue of ensuring energy security takes one of the prominent places on the European Union's agenda. In view of this, countries such as Georgia, Moldova, Ukraine, Armenia, Azerbaijan and Belarus, which are covered by the official Brussels' Eastern Partnership initiative, also profess similar priorities today. This is confirmed by the Joint Declaration of the sixth Eastern Partnership Summit, held on December 15, 2021 in Brussels. Among the key points of the Joint Declaration are those that have an energy dimension: firstly, intensification of efforts to strengthen energy security and prevent the use of natural gas as a weapon; secondly, modernization of national gas transmission systems with the support of the EU; thirdly, stepping up partner countries' efforts to achieve climate neutrality by 2050 and to speed up the energy transition process; fourthly, from the EU position, support for partner countries in implementing effective carbon offset schemes and/or carbon tax policies, which are in line with the Community's position, in particular on the Carbon Border Adjustment Mechanism; fifthly, attribution of energy security to the spheres of enhanced sectoral cooperation. However, despite the fixation of highly ambitious goals in the field of ensuring of the energy security both by the EU and by the partner countries of the Eastern Partnership initiative in the Joint Declaration and other adopted legal documents, there is a problem of their practical implementation. In addition, a significant threat to the energy security of the partner countries of the Eastern Partnership and the strengthening of their partnership with the EU is the aggressive policy of the Russian Federation, which, on the one hand, initiates exclusively geopolitical projects (for example, «The Nord Stream 2»), thus involving not only the Eastern Partnership countries, but also EU member states, in its well-thought-out "geopolitical game", where the determinants are not energy carriers, but political levers of influence, and, on the other hand, using hybrid threats, increases its influence and lures the EaP countries to its side (in 2021, Belarus suspended participation in the Eastern Partnership).

The study is also actualized by the fact that the involvement of six post-Soviet countries in energy cooperation with the EU is mainly due to geopolitical changes in interstate relations. Energy relations today are politicized, and energy resources are used as a tool for political manipulation. This leads to conflict rhetoric between states, exacerbates political contradictions and threatens international or regional stability and security.

Energy security is a key priority in cooperation between EU member states and participating countries in the Eastern Partnership and has the potential for further development. The EU expects significant progress in energy cooperation with countries in the region. Therefore, in order to ensure effective

cooperation between the EU and the EaP countries, it is important to assess the energy potential of these states. This will make it possible to evaluate the problematic aspects of the energy of the EaP countries and develop priority areas for reform, investment or more effective cooperation in the energy sector of each of the countries in the region.

Analysis of recent research and publications. The problem of ensuring the energy security of the Eastern Partnership countries attracts the attention of both domestic and foreign researchers. Mainly, it is worth noting the scientific works of such scientists as Kseniia Pashaieva, Sabina Strimbovchi, David Yengibaryan, Georg Zachmann, Rauf Mammadov, who in their research have focused on the problem of energy potential of Georgia, Moldova, Ukraine, Armenia, Azerbaijan and Belarus. Statistics on the energy potential of the EaP countries have become an important informational addition to the writing of the article. Various reports, in particular the reports of the World Energy Council on the World Energy Trilemma Index and of the World Economic Forum on the Energy Transition Index, are particularly valuable in the study of energy security of the countries of the EaP region. In addition, special attention should be paid to electronic resources, especially the websites of official institutions of state structures that make decisions in the energy sector.

Highlighting previously unsettled parts of the general problem. The Eastern Partnership countries occupy an important place in the energy security system of the European space. A comprehensive analysis of the energy potential of Ukraine, Azerbaijan, Moldova, Georgia, Armenia and Belarus will help identify problematic and promising areas of EU cooperation with them. The analysis of the World Energy Trilemma Index and the Energy Transition Index will allow to study the current state of the energy potential of the EaP countries and provide recommendations for improving the energy policy of each country.

Forming the goals of the article. The aim of the article is to study the problems and prospects for ensuring energy security of the participating countries in the EU's Eastern Partnership initiative. In accordance with the aim, the following tasks have been formed: to analyze the general trends in the energy potential of the countries of the Eastern Partnership region; to study the state of energy security of countries according to the World Energy Trilemma Index developed by the World Energy Council; to determine the readiness of the countries of the EaP region for the transition to green energy, using the data of the Energy Transition Index calculated by the World Economic Forum; to identify problems and make recommendations for improving the energy policy of each country.

Presentation of the main material of the study. First of all, it must be stressed that the Eastern Part-

nership is an EU initiative that covers six partner countries, specifically: Azerbaijan, Belarus, Armenia, Georgia, Moldova, and Ukraine. The initiative was launched on May 7, 2009 at the Prague Summit to deepen the European Union's cooperation with the countries of Eastern Europe and the South Caucasus. It should be emphasized that the format of cooperation is key here, as the initiative does not provide for EU membership. This confirms the involvement in its composition of Azerbaijan, Armenia, and Belarus, which do not have clear European integration aspirations, as well as internal democratic and market transformations. Accordingly, the EU has a differentiated approach to the development of cooperation with associated EaP partner countries (Ukraine, Moldova, Georgia) and non-associated countries (Azerbaijan, Armenia, Belarus). For example, the EU4Energy initiative, which is a continuation of the INOGATE program with offices in the Energy Community Secretariat, is valid for those EaP associated countries, and the Energy Charter is valid for EaP non-associated countries.

The energy dimension of the EU's cooperation with the EaP partner countries is aimed at implementing the following priorities 1) strengthening solidarity; 2) support for the development of interconnection infrastructure and supply diversification; 3) harmonization of energy policies, etc [1]. However, energy cooperation within the EaP is not always effective, as it strongly depends on the foreign policy of the interested states, their ability to counter political challenges and threats, and thus ensure energy security. The level of efficiency is also influenced by the fact that the partner countries of the Eastern Partnership differ significantly in their international status and development in the energy sector.

The most different in this aspect are the countries of the South Caucasus – Azerbaijan, Armenia, and Georgia. The peculiarity of this region is that in terms of energy it is a kind of bridge between East and West. At the same time, its geographical location between the Middle East, Europe, and Russia creates geopolitical competition, especially in terms of energy production, consumption, and control. Geopolitical competition here takes place between regional actors (Armenia and Azerbaijan) and international actors (the Russian Federation, Turkey, Iran, USA, and EU). The political and economic development of the countries of this region after the collapse of the Soviet Union have been generally unstable, characterized by ethnic and territorial conflicts, social and economic fragmentation of society, lack of democracy, etc [2]. After all, after the 1990s, due to the collapse of energy space and infrastructure, the energy potential of Azerbaijan, Georgia, and Armenia was virtually nullified.

Azerbaijan is the only EaP participant that has its own energy resources and transports them to Europe. It is in the energy sector of cooperation with the EU

that Azerbaijan has achieved the most obvious results. Analysts note that this country has the so-called "three G's" – geography, geology, and geopolitics, ie it has powerful energy resources and is geographically advantageous because it connects the South Caucasus and Central Asia, Europe, and Asia, Russia, and the Middle East. It is no secret that the deposits of the Caspian Sea have created the preconditions for the EU's interest in Azerbaijan. The EU's efforts are aimed at developing Azerbaijan's energy potential as a producer and transit country for oil and gas. Azerbaijan's current gas reserves are almost three trillion cubic meters (tm³), including some in the Shah Deniz field (about 1.3 thousand cubic meters). Besides, gas reserves have been found in the Absheron and Umid fields, each containing 400 billion cubic meters. According to experts, this is enough for Azerbaijan to transport up to 15-20 billion cubic meters of gas to European markets. At the same time, Azerbaijan plans to increase gas production to 30-50 billion cubic meters per year from 2025 [3]. Azerbaijan has established itself as a reliable energy partner for the EU. Concurrently, projects for the development of alternative energy sources – solar, wind, water, etc. – are being actively implemented here.

The opposite is the energy situation in Armenia. The country is characterized by a low level of energy potential. Armenia has the Metsamor nuclear power plant, which has been an important point of the country's energy infrastructure and a key part of the country's energy security for more than 20 years. At the same time, under the Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA) between Armenia and the EU, Armenia has committed to shut down its nuclear power plant and replace it with a modern way of producing energy [4]. In addition to nuclear energy, there are two thermal power plants in Armenia, which provide 40% of the population with electricity. The largest station is the Hrazdan thermal power plant, which is operated and owned by the Russian Federation. In 2012, the fifth-largest thermal power unit was put into operation, a plant which runs on gas supplied by Iran. Hydropower meets the country's energy needs by 20%. It is important that of all the countries of the South Caucasus, Armenia is actually the most dependent on Russia, which leads here in terms of foreign direct investments. For example, Russian companies finance such large projects as the construction of the Armenian NPP, Hrazdan TPP, etc. Armenia is Russia's only ally in the South Caucasus under the Collective Security Treaty Organization (CSTO), and two Russian bases in Gyumri and on the border with Turkey are also located here. In May 2014, Armenia became a member of the Eurasian Economic Union, which provides for the preservation of preferential prices for Russian gas.

The transit status of the partner countries of the Eastern Partnership initiative deserves special atten-

tion. After all, ensuring European energy security is impossible without cooperation with all energy transit countries (this also explains the involvement of Belarus in the EaP). Among the transit countries, the role of Georgia is particularly important for the EU in this context. Its energy potential comes down to the following aspects as Georgia: 1) is an energy transit country (energy resources from Azerbaijan transit to Turkey through its territory); 2) seeks to expand the pipeline network from Azerbaijan to Turkey and Europe, which will give it additional benefits as an important regional center of energy relations; 3) exports electricity to Eastern Europe, Turkey, and Serbia; 4) plays a key role in the Caspian oil and gas exports to Europe and the Mediterranean; 5) invests in the development of renewable energy, mainly hydropower to reduce energy dependence on Russia [5]. Regarding the latter, Georgia is the second country in the world in terms of the presence of hydroelectric power stations. Experts claim that numerous rivers of Georgia have the potential to not only meet domestic needs but also generate five times more energy for export. In fact, today Georgia exports only 20% of its hydropower potential [6]. Due to the development of hydropower, Georgia is an example of an energy model for other EaP partner countries.

Taking advantage of the favorable geographical location Georgia plays an important role in regional trade in electricity, oil, and natural gas [7]. Thus, thanks to the EaP, significant investments have been involved in Georgia's electricity sector, primarily in oil and gas transportation infrastructure. This has strengthened Georgia's position as a transit country and its regional energy platform. The reforms created the country's image of a "star reformer". Today, the reforms are aimed at diversifying the electricity sector, strengthening competition and security of supply following EU energy legislation. In the oil sector, the government's task is to meet the requirements of EU oil legislation, ie to implement the obligation to maintain minimum reserves of crude and/or petroleum products [8]. In addition to the countries of the South Caucasus, Moldova is an important country for the transit of Russian natural gas from Ukraine to Romania, Bulgaria, and Turkey, with branches to Greece and Northern Macedonia.

The total length of Moldova's three transit pipelines is 247 km ("Moldovatransgaz") with a total capacity of 34.6 billion cubic meters per year. Another pipeline connection with Ukraine passes through Moldova in the north to connect two parts of the Ukrainian network. This pipeline has a capacity of 9.1 billion cubic meters per year and is important for the security of the supply of Moldova, as it is connected with the storage facilities of Bohorodchany in Ukraine [9]. According to experts, the country has potential in the development of solar energy and renewable energy. Moldova promotes the use of

renewable energy as a means of supply diversification. Energy efficiency is also considered as a tool to reduce external energy dependence. In 2017, a new Law on Energy was adopted, which provides for the creation of conditions to limit monopolistic activities in the energy market, its liberalization, and the promotion of transparent competition.

The energy potential of Belarus, like that of Armenia, is characterized by a low supply of natural resources and energy dependence on Russia. Belarus, which occupies third place in the world in peat production, has small deposits of crude oil and natural gas. Thus, only 15% of all energy needs are met by its own production, which makes the state energy dependent on external supplies. Hence, imports of fuel and energy account for about 85% of the total primary consumption of energy resources.

Belarus has two refineries ("Naftan" and "Mozyr") and pipeline networks that supply Russian oil and gas to Europe. Both plants receive oil from Russia through the world's longest "Druzhba" pipeline, which supplies 24 million tons of oil a year to Belarus and 40 million tons to Europe. Gas is also supplied to Ukraine through the "Druzhba" pipeline. Besides, "Gazprom" owns a controlling stake in the "Northern Lights" pipeline, the Belarusian section of which is operated by a local subsidiary of Russian gas producer "Gazprom Transgaz Belarus" (formerly "Beltransgaz") [10].

Ukraine is a key transit country for energy imports from Russia. More than 50% of Russian gas supplies to the EU pass through pipelines in Ukraine. Ukraine covers almost 65% of the total energy demand by domestic production. More than half of the country's electricity is generated by nuclear energy. It is worth noting that Ukraine and Armenia are the only EaP partner countries that produce energy from nuclear energy. Ukraine is also a leading energy consumer among EU4Energy-oriented countries. Its main energy supply was 93 million tons in 2018, which corresponds to approximately 90% of Poland's consumption [11].

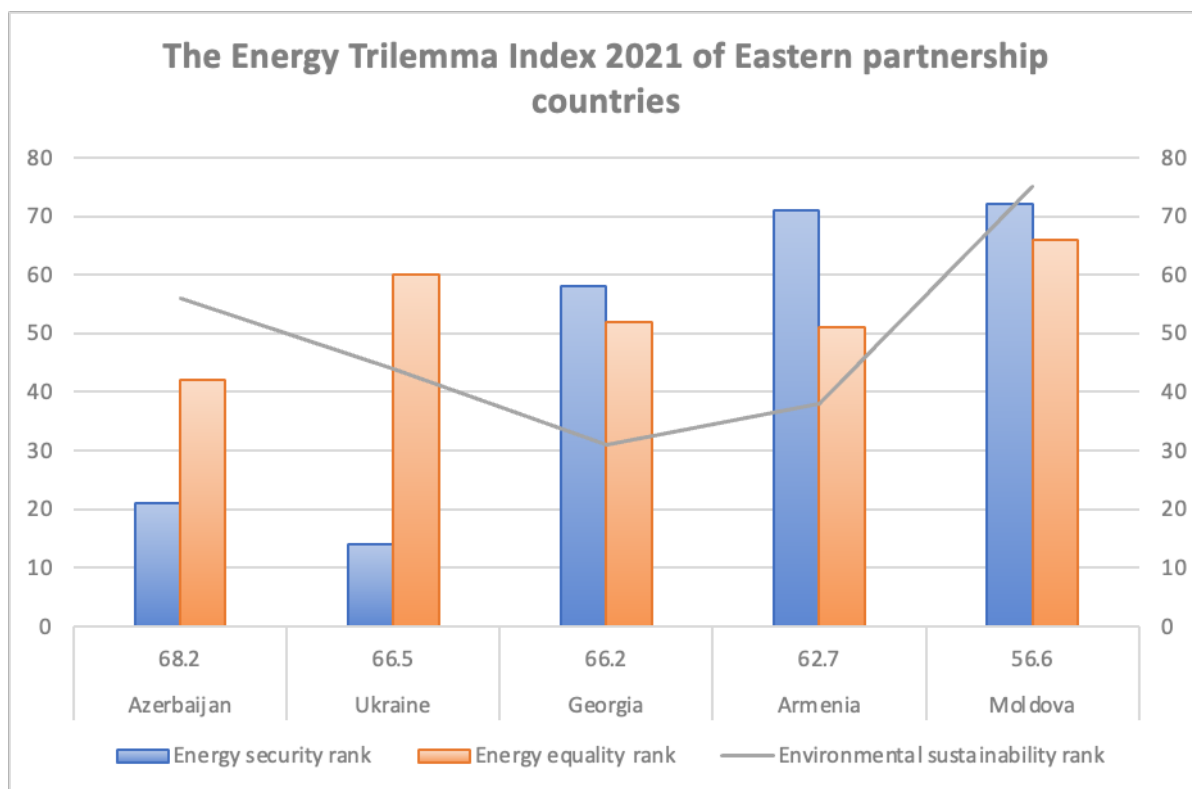
In order to more thoroughly analyze the energy potential of the EaP countries, it is necessary to analyze the World Energy Trilemma Index (Table 1), which will help us determine the real state of affairs in the energy of the studied countries.

According to the analysis of Table 1, which summarizes the data of the Energy Trilemma Index (this index estimates countries for their ability to provide sustainable energy in three dimensions: energy security, energy equity (accessibility and affordability), environmental sustainability in 2021), which is calculated by the World Energy Council, we can conclude that among the Eastern Partnership countries, the most independent energy sector is in Azerbaijan (39th place). Slightly lower in the ranking there are Ukraine (43rd place) and Georgia (44th place). The

energy sector of Armenia (53rd place) and Moldova (68th place) are less protected. There is no data in the organization’s reports on another country in the region, namely Belarus. As we mentioned above, this index has three components: energy security, energy equity, and environmental sustainability. According to sub-indices, the positions of countries in the world ranking slightly differ from the average score. According to the energy security sub-index, Ukraine is in first place (14th place), 58 points ahead of Moldova (72nd place), which is in last place. It should be noted that Ukraine and Azerbaijan are in high positions among all countries of the world according to this indicator. Analyzing the criterion of energy equity of the EaP countries, we can see about the average value of countries in the world ranking. The first here is Azerbaijan (42nd place), the last are Ukraine (60th place) and Moldova (66th place). The data on the environmental sustainability sub-index, which includes the field of renewable energy, are quite inter-

esting. Georgia (31st place) and Armenia (38th place) are in the lead among the EaP countries. In last place is Moldova (75th place). Summing up the analysis of the energy potential of the Eastern Partnership countries, it is important to state the fact that in general the countries of the region are in about the average value (39th-68th place) among 125 countries represented in the statistical report of the World Energy Council. Azerbaijan, Ukraine and Georgia have slightly better positions in the energy sector. Armenia and Moldova need to strengthen their energy potential [13].

According to the World Energy Council, Armenia has virtually no domestic fossil fuel resources and is highly dependent on fossil fuel imports. In January 2021, the Government of Armenia approved the Republic of Armenia Energy Sector Development Strategic Program (until 2040) and the corresponding Action Plan. Priority is given to the development of renewable energy, improving energy efficiency, further extending the life of the Armenian Nuclear

Graph 1. The Energy Trilemma Index 2021 of Eastern partnership countries

Table 1

The Energy Trilemma Index 2021 of Eastern Partnership countries [13].

Position in the world ranking	Country name	Trilemma score	Energy security rank	Energy equality rank	Environmental sustainability rank
39	Azerbaijan	68.2	21	42	56
43	Ukraine	66.5	14	60	44
44	Georgia	66.2	58	52	31
53	Armenia	62.7	71	51	38
68	Moldova	56.6	72	66	75

Power Plant (NPP) (until 2026), development of modern gas generating plants, improving regional connectivity and gradual liberalization of the electricity market. Solar energy is becoming a priority for this country [13].

Regarding the energy sector of Georgia, there is a positive trend in the field of energy security. In particular, the country's dependence on net imports of energy resources is decreasing, the diversity of domestic sources of electricity production and the country's ability to meet oil and gas demand are improving. The dynamic of Georgia is positive in such indicators as public access to electricity, electricity prices and prices for petrol and diesel fuel. Unfortunately, there is stagnation in the field of green energy. In particular, in 2021, the production of low-carbon electricity was slightly decreased by CO2 emissions from fuel combustion per capita. In general, Georgia is demonstrating a trend towards reform of energy sector and the potential for improvement of this area in the future [13].

Having analyzed the energy sector of Azerbaijan, we can observe negative trends in this area, which is primarily due to the authoritarian type of government. In particular, there is a negative dynamic (2011-2021) in all three areas (energy security, energy equity and environmental sustainability). The situation of the state is the best in terms of independence from energy imports, access to electricity and energy prices. The situation with the diversification of energy sources, low-carbon electricity production and CO2 emissions per capita in Azerbaijan is negative. The renewable and green energy sector needs significant reforms. Among the positives, we can state the fact that Azerbaijan is the only country in the Eastern Partnership that is independent of energy supplies, which, in turn, gives it a certain energy geopolitical independence [13].

Despite the fact that the Republic of Moldova is one of the most developed EaP countries, in the ranking of energy potential, it ranks last among the countries of the region. In 2021, positive trends are observed in the indicators of public access to energy sources and energy prices for the population. The situation with energy security and green energy is much worse. Moldova needs to carry out a thorough reform of the energy sector, which it has started to do successfully within the framework of the Association with the EU and within the framework of Energy Platform of the Eastern Partnership [13].

Despite the rather high position of Ukraine in the overall rankings of the energy sector, the following trends should be highlighted: there are some positive developments in the field of renewable energy. However, in 2021 there is an increase in energy and fuel prices in the country, as well as it is covered by the crisis with the supply of coal and an energy crisis potentially can arise. But the tendency towards dependence

on energy imports is deteriorating. Ukraine needs urgent measures to ensure energy security and independence from the Russian Federation [13].

To analyze the potential of the EaP countries, it is advisable, in our opinion, to highlight the data of the Energy Transition Index 2021. The index is calculated by the World Economic Forum and measures 115 countries on the current efficiency of their energy systems in three dimensions – economic development and growth, environmental sustainability, as well as energy security and access to energy – and their readiness to transit to safe, sustainable, affordable and inclusive energy systems [12].

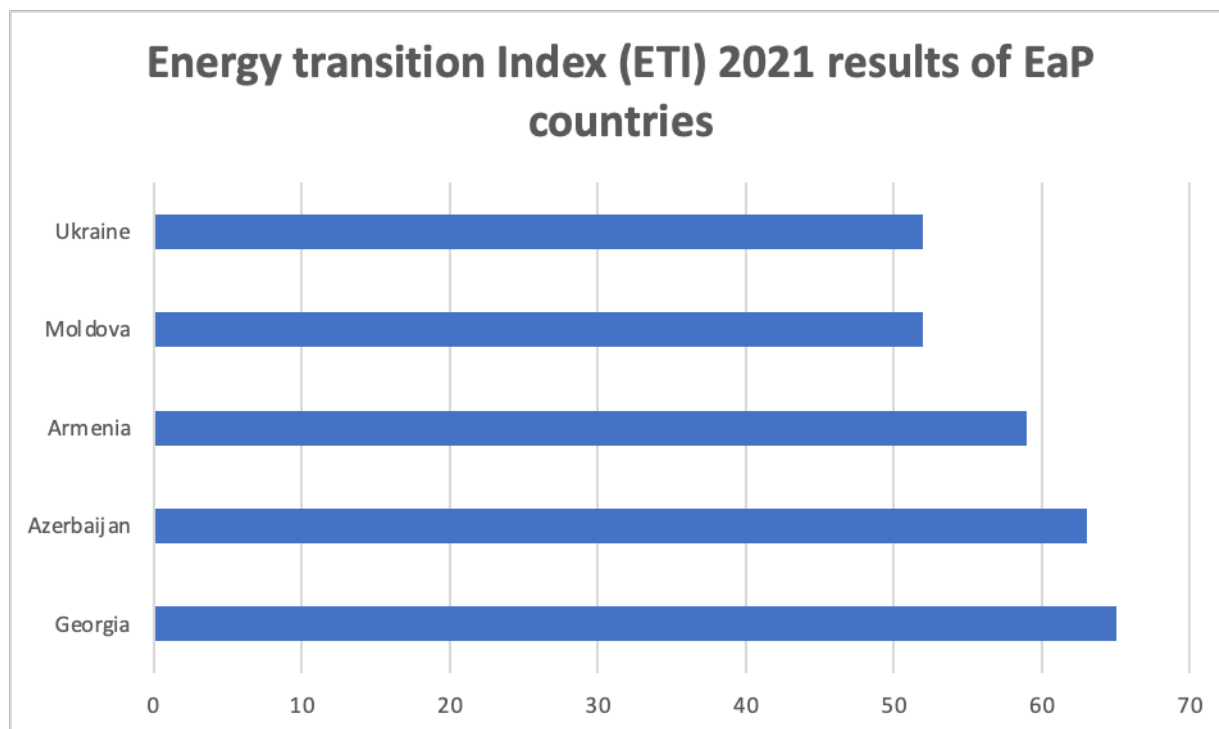
Table 2
Energy transition Index (ETI) 2021 results table of EaP countries [12]

Country rank	Country name	ETI score
33	Georgia	65
44	Azerbaijan	63
57	Armenia	59
90	Moldova	52
91	Ukraine	52

Analysis of the Energy Transition Index allows to talk about the progress in energy transformation over the last decade among the EaP countries in the direction of readiness to switch to green energy. According to the analysis of this index in 2021 Georgia looks the most promising (33rd place). Azerbaijan (44th place) and Armenia (57th place) are in the middle level. Ukraine (91st place) and Moldova (90th place) have rather low positions in the field of energy readiness for the transition to renewable energy sources [12]. However, in the future, the Eastern Partnership countries need to further reform this area. Progress in such areas as environmental sustainability remains uneven and insufficient. Recent threats posed by COVID-19 or climate change have challenged the sustainability of the energy transition. Reducing CO2 emissions should be a priority for the EaP countries in the next decade. The transition to a green economy and the construction of environmentally friendly enterprises are important. In addition, the introduction of new clean energy technologies for the complete decarbonization of all energy systems is promising. The climate problem is a global problem for the whole world, so in this context, the EaP countries should maximize their capacity in the field of renewable energy and in reducing greenhouse gas emissions.

Conclusions and prospects for further research in this direction.

In conclusion, it should be noted that the energy potential of the Eastern Partnership countries is heterogeneous, there are a number of challenges to energy security of the countries of the region. The countries of the South Caucasus – Azerbaijan, Armenia, Georgia – have the greatest potential to increase the supply

Graph 2. Energy transition Index (ETI) 2021 results of EaP countries

of energy resources from Asia to the EU, which will help the latter to avoid total dependence on gas supplies from the Russian Federation. Azerbaijan is the only country among the EaP countries that has its own energy resources and transports them to Europe. The energy sector of Azerbaijan's cooperation with the EU is one of the highest priorities. As for Georgia's potential, it is an important transit country for energy resources from Azerbaijan to Europe, exports its own electricity to Eastern Europe, and its sea routes are key in the export of Caspian oil to European countries. The opposite situation is in Armenia, which is characterized by a low level of energy potential, which is mainly based on nuclear energy, but according to the agreement with the EU, Armenia must close its nuclear power plant and replace it with a modern method of energy production. In terms of energy, Armenia is significantly dependent on the Russian Federation. As for the assessment of energy potential of Belarus, Russian oil and gas are supplied to Europe through its pipeline systems. As of today, Belarus is politically, economically and energy dependent on Russia, from which most energy resources are supplied. Ukraine is a key transit country for energy imports from Russia to the EU. More than 50% of Russian gas supplies to the EU pass through pipelines in Ukraine. It should be noted that Ukraine and Armenia are the only partner countries of the Eastern Partnership that produce energy from nuclear energy. Ukraine is also a leading energy consumer among EU4 energy-oriented countries. The problem is the dependence of the Ukrainian state on Russian gas. A problematic issue for the

Ukrainian energy sector is the construction of «The South Stream» and «The Nord Stream 2», bypassing the Ukrainian gas transmission system, which can bring significant economic and geopolitical losses to Ukraine in the future. Ukraine has the potential to produce its own energy resources. The Republic of Moldova is a transit country for energy resources to the EU. The state is dependent on energy supplies from Russia. According to experts, the country has potential in the development of solar energy and renewable energy. Moldova promotes the use of renewable energy as a means of diversifying supplies.

Thus, the six EaP partner countries have different energy potentials and, accordingly, the presence/absence of energy resources or the ability/inability to take advantage of their transit status determine the level of their energy security. Given current international trends, it is worth noting that a significant foreign policy perspective for the development of the energy sector for the EaP partner countries is to carry out reforms in this area that meet EU requirements and focus on new "green" technologies. These factors enable the countries to resist Russian influence and ensure energy security. However, relations with the EU and the Russian Federation for the EaP countries have their own features.

According to the analyzed data of the World Energy Trilemma Index 2021, we can conclude that among the Eastern Partnership countries, Azerbaijan, Ukraine and Georgia have the best indicators of energy sustainability. More significant energy problems are observed in the Republic of Moldova and

Armenia. In general, there are threats to energy security and sustainability in all countries of the region. The Eastern Partnership countries should reform the energy sector, use mechanisms of cooperation with the EU in the field of energy, in particular the EU's Eastern Partnership Initiative. This will help countries invest in renewable energy, diversify energy supplies, create transparent national energy systems and market conditions. This direction is important in the context of the release of these countries from energy dependence on the Russian Federation, which largely uses the gas factor as a tool of geopolitical influence on the Eastern Partnership countries and the EU.

According to the analysis of the Energy Transition Index data, we can outline that the EaP countries in the short term are not ready to switch to renewable energy sources and need comprehensive reform of the energy sector, stimulating "green" investments. Cooperation between the countries of the region and the EU in the direction of energy transition, in particular better use of the EaP Green initiative, should be a priority.

The partner countries of the EU's Eastern Partnership Initiative have many problems in the energy sector. The key problem is the energy dependence of

most countries in the region on the energy resources of the Russian Federation (except Azerbaijan). Unfortunately, some EaP countries do not have energy security guarantees from the EU (Ukraine). Countries in the region often have outdated energy systems and do not sufficiently use their energy potential to produce their own energy resources. There is no consensus among the countries in the region on building a common energy strategy. A significant challenge is the problem of countries' transition to renewable energy. In order to improve the energy situation, the EaP countries should: 1) intensify cooperation with the EU institutions in strengthening the common security system and attracting additional investment in green energy; 2) negotiate the provision of certain guarantees by the EU in the context of combating energy dependence on Russia; 3) develop common visions of all six countries on energy cooperation; 4) carry out internal reforms in the energy sector of each state and develop a national energy strategy; 5) make the transition to renewable energy sources a priority for each state; 6) take the EU countries that have achieved great success in reforming and transitioning to green energy as an example in this direction.

REFERENCES:

1. Східне партнерство. URL: <https://mtu.gov.ua/content/shidne-partnerstvo.html> (дата звернення: 4.01.2022).
2. Pashaieva K. Energy resources of the South Caucasus Region: the political and security dimensions. *Науковий журнал «Політикус»*. 2019. Випуск 5. С. 54-58. URL: http://politicus.od.ua/5_2019/10.pdf.
3. Strimbovchi S. The influence of energy resources in developing "pragmatic" relations between Azerbaijan and the West. *CES Working Papers*. 2016. Volume VIII. Issue 3. P. 505-521. URL: http://www.ceswp.uaic.ro/articles/CESWP2016_VIII3_STR.pdf.
4. Yengibaryan D. Energy security in Armenia: accomplishments, dangers and risks. *JAM News*. 2017. 16 листопада: URL: <https://jam-news.net/energy-security-in-armenia-accomplishments-dangers-and-risks/>.
5. Politics and energy Eastern partnership trends. URL: <https://visegradinsight.eu/eap2030/politics-energy-eastern-partnership/> (дата звернення: 4.01.2022).
6. Georgia's power sector: energy crossroads in uncertain transition. URL: <https://www.transparency.ge/sites/default/files/GEORGIA%27S%20POWER%20SECTOR%20-%20ENG.pdf> (дата звернення: 2.01.2022).
7. Energy Policy Review. Georgia. URL: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/202007/Georgia_2020_Energy_Policy_Review (дата звернення: 2.01.2022).
8. Zachmann G. Energy Security of Georgia. Berlin/Tbilisi: German Economic Team Georgia, 2014. 10 p. URL: http://zachmann.be/wpcontent/uploads/2014/12/PP_01_2014_en_energy-security-georgia.pdf.
9. Moldova energy profile. URL: <https://www.iea.org/reports/moldova-energy-profile/energy-security> (дата звернення: 3.01.2022).
10. Mammadov R. Belarus's Role in East European Energy Geopolitics. *Jamestown Foundation's*. 2020. 31 січня. URL: <https://jamestown.org/program/belaruss-role-in-east-european-energy-geopolitics/>.
11. Forbes: Для України битва за енергетичну незалежність найважливіша. *УНІАН*. 2019. 1 липня. URL: <https://www.unian.ua/economics/energetics/10602141-forbes-dlya-ukrajini-bitva-za-energetichnu-nezalezhnist-nayvazhlivisha.html>.
12. Fostering Effective Energy Transition Index 2021 edition. *World Economic Forum*. 2021. 1 квітня. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Fostering_Effective_Energy_Transition_2021.pdf.
13. World Energy Trilemma Index 2021. *World Energy Council*. 2021. 1 грудня. URL: https://www.worldenergy.org/assets/downloads/WE_Trilemma_Index_2021.pdf?v=1634811254.

РОЗДІЛ 5 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 94(092)(477.87)132:378.4

**ПРОФЕСОР МИКОЛА ВЕГЕШ: ІСТОРИК, ПОЛІТОЛОГ,
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ДІЯЧ ЗАКАРПАТТЯ**

**PROFESSOR MYKOLA VEHESH: HISTORIAN, POLITICAL SCIENTIST,
CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVIST OF TRANSCARPATHTIA**

Олашин М.В.,

*доктор філософії, кандидат історичних наук,
доцент кафедри античності, середньовіччя та історії домодерної доби
Ужгородського національного університету*

Палінчак М.М.,

*доктор політичних наук,
професор кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

У статті зроблена спроба простежити основні віхи життєвого шляху одного з провідних учених Ужгородського національного університету, доктора історичних наук, професора кафедри політології і державного управління, академіка Академії Наук вищої освіти України Миколи Миколайовича Вегеша. Одним із перших в Україні ще наприкінці 1980-х рр. він почав об'єктивно і незаангажовано досліджувати державотворчі процеси на Закарпатті в 1938–1939 рр., реабілітувавши історію Карпатської України та її президента Августина Волошина, яку сфальсифікувала радянська історіографія. Багаторічна робота дослідника завершилася успішним захистом кандидатської (1994 р.) та докторської дисертацій (1999 р.), у яких історія краю висвітлювалася крізь призму українського державотворення ХХ ст.

Автори, проаналізувавши лише окремі видання (монографії, науково-популярні книги, підручники і навчально-методичні посібники) історика і політолога, акцентують на основних напрямках його наукової діяльності: дослідження політичної історії Закарпаття, висвітлення епохальних подій у житті Української Греко-Католицької церкви, вивчення національно-визвольних змагань українців упродовж ХХ ст. (історія ОУН–УПА, роль і місце митрополита Андрея Шептицького у вітчизняній і світовій історії), актуальні аспекти історичної та політичної науки в Україні та на Закарпатті.

В Ужгородському національному університеті Микола Вегеш пройшов шлях від аспіранта кафедри історії України до завідувача кафедри, декана історичного факультету і ректора. Його наукові й навчально-методичні праці друкувалися як в Україні («Український історичний журнал», «Наука і суспільство», «Сучасність», «Дзвін») так і за кордоном (США, Канада, Великобританія, Чехія, Словаччина, Угорщина, Хорватія, Румунія, Польща). Упродовж багатьох років він активно співпрацює з престижними вітчизняними енциклопедичними виданнями («Енциклопедія історії України», «Енциклопедія Сучасної України», «Енциклопедія історії Закарпаття»). Багатогранна наукова і педагогічна діяльність Миколи Вегеша високо оцінена на державному рівні. Він є кавалером ордена «За заслуги» третього і другого ступенів, «Відмінником освіти України», лауреатом премій імені Августина Волошина, Василя Гренджі-Донського, академіка Івана Крип'якевича, Почесним доктором Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, заслуженим професором Ужгородського національного університету. Підготував 19 докторів і кандидатів наук.

Ключові слова: політична історія, політологія, Ужгородський національний університет, Карпатська Україна, Августин Волошин, історія Української Греко-Католицької церкви, геополітика, біографія, бібліографія, історіографія.

The article attempts to trace the main milestones of the life of one of the leading scientists of Uzhhorod National University, Doctor of History, Professor at the Department of Political Science and Public Administration, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine Mykola Mykolayovych Vehesh. He was one of the first in Ukraine in the late 1980s to study objectively and impartially the state-building processes in Transcarpathia in 1938–1939, rehabilitating the history of Carpathian Ukraine and its president, Avgustyn Voloshyn, which was falsified by Soviet historiography. The long-term work of the researcher ended with the successful defense of PhD (1994) and doctoral dissertations (1999), in which the history of the region was covered through the prism of Ukrainian state-building of the twentieth century.

The authors, analyzing only separate publications (monographs, popular science books, textbooks and manuals) of the historian and political scientist, focus on the main areas of his scientific activity: research on the political history of Transcarpathia, coverage of epoch-making events in the life of the Ukrainian Greek Catholic Church, study of national

liberation struggles of Ukrainians during the twentieth century (history of the OUN-UPA, the role and place of Metropolitan Andrey Sheptytsky in national and world history), current aspects of Historical and Political science in Ukraine and Transcarpathia, problems of Ukrainian and world geopolitics.

At Uzhhorod National University, Mykola Vehesh went through a path from a graduate student at the Department of History of Ukraine to the head of the department, dean of the Faculty of History and rector (2005-2012). His scientific and educational works have been published both in Ukraine ("Ukrainian Historical Journal", "Science and Society", "Modernity", "Bell") and abroad (USA, Canada, Great Britain, Czech Republic, Slovakia, Hungary, Croatia, Romania). For many years he is actively cooperating with prestigious domestic encyclopedic publications ("Encyclopedia of the History of Ukraine", "Encyclopedia of Modern Ukraine", "Encyclopedia of the History of Transcarpathia"). Mykola Vehesh's multifaceted scientific and pedagogical activity is highly appreciated at the state level. He is a Chevalier of the Order of Merit of the third and second degrees, "Excellent Representative of Education of Ukraine", winner of the Avgustyn Voloshyn Prize, of Vasyl Grendzha-Donsky Prize, of Academician Ivan Krypuyakevych Prize, Honorary Doctor of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Honored Professor of Uzhhorod national University. He has prepared 19 doctors and candidates of sciences.

Key words: political history, Political Science, Uzhhorod National University, Carpathian Ukraine, Avgustyn Voloshyn, history of the Ukrainian Greek Catholic Church, geopolitics, biography, bibliography, historiography.

Постановка проблеми. Карпатська Україна (1938–1939 рр.) – важливий період не тільки крайової, але й вітчизняної історії в цілому. Він по праву вважається одним із важливих етапів українського державотворення. Зрозуміло, що в часи гортіївської окупації краю та радянську добу національно-визвольні змагання українців Закарпаття змальовувалися тільки чорними фарбами. І лише з кінця 1980-х років ситуація почала змінюватися на краще. А найбільша заслуга в цьому тоді ще молодого історика Миколи Миколайовича Вегеша. Він у ті неоднозначні часи не побоявся взятися за вивчення вищезгаданих подій. Відтоді минуло понад три десятиріччя. Сфера наукових зацікавлень науковця суттєво розширилася. Вона охоплює різнопланову проблематику: дослідження політичної історії Закарпаття 1918–2022 років, актуальні писання історії Української Греко-Католицької церкви в період тоталітаризму, сторінки історії національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях між двома світовими війнами, боротьбу УПА в роки Другої світової війни. Чільне місце в науковій роботі М. Вегеша посідають різноманітні проблеми політичної науки і геополітики. Зараз наш колега – відома в наукових і політичних колах людина, він – доктор історичних наук, професор кафедри політології та державного управління. Його фахові здобутки та майбутній життєвий ювілей і спонукали нас до написання цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життєвий шлях і окремі аспекти наукової та освітньо-культурної діяльності М. Вегеша вже перебували в центрі уваги дослідників. Одними з перших це зробили відомий закарпатський письменник В. Фединишинець [166] та педагог В. Туряниця [164]. Вищеназвані автори спричинилися до видання бібліографічних покажчиків М. Вегеша. Професор М. Токар зробив скрупульозний аналіз наукових публікацій ученого, присвячених Августину Волошину і Карпатській Україні [161-163], зауваживши, що Микола Вегеш «підтверджує реноме плеяди вітчизня-

них історичних шкіл, адже він є талановитим учнем відомого українського історика, доктора історичних наук, професора Володимира Грабовецького, який так само був одним із учнів академіка Івана Крип'якевича» [163, с. 4]. Відомий український мовознавець М. Зимомря висвітлив наукову діяльність М. Вегеша крізь призму дослідження державотворчих процесів у Карпатській Україні [143]. Дещо подібною в цьому плані є стаття М. Зана [141]. Окремі аспекти роботи вченого на посаді ректора Ужгородського національного університету охарактеризував член-кореспондент НАН України С. Віднянський [134]. Місце Миколи Вегеша в історії краю та університету знайшло своє відображення в низці узагальнюючих праць [123–132]. Енциклопедичний нарис про свого учня опублікував В. Грабовецький [138]. Діяльність М. Вегеша на посаді декана історичного факультету УжНУ висвітлена в монографіях та довідникових виданнях [139, 151–157]. Біографічний портрет ученого помістив на сторінках «Енциклопедії культури русинів» відомий канадсько-американський історик, закордонний член НАН України П. Р. Магочій [174]. Президент України Віктор Ющенко (2005–2010) у «Вітанні учасникам, організаторам і гостям творчого звіту художніх колективів Закарпатської області» 11 грудня 2009 р. зарахував Миколу Вегеша до видатних особистостей, серед яких назвав Івана Чендея, Федора Потушняка, Петра Скунца, Йосипа Бокшая та багатьох інших [168].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що у вищеназваних публікаціях частково висвітлювалися окремі аспекти життєвого шляху і різносторонньої діяльності Миколи Вегеша, досі ще не існує цілісного його портрета як провідного науковця політичної історії Закарпаття ХХ століття, відомого педагога і культурно-освітнього діяча.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є проаналізувати життєвий шлях та наукові здобутки доктора істо-

ричних наук, професора Миколи Вегеша, акцентуючи на працях із політичної історії та політології.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Микола Вегеш народився 28 листопада 1962 р. в смт Міжгір'я Міжгірського (тепер Хустського) району Закарпатської області в родині службовців. У 1984 р. закінчив історико-педагогічний факультет Івано-Франківського державного педагогічного інституту (тепер Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника). У 1984–1990 рр. був вчителем історії та суспільствознавства Синеvirської СШ, що на Міжгірщині. Згодом навчався в аспірантурі. З листопада 1993 р. працює в Ужгородському університеті на таких посадах: асистент (1993–1994) та доцент (1994–1997) кафедри історії України; доцент (1997–2000), професор (2000–2002) та завідувач (2002–2011, 2016–2022 рр.) кафедри політології; декан історичного факультету (2004–2005). У 2005–2012 рр. – ректор Ужгородського університету. Крім того, очолював за сумісництвом Інститут карпатознавства (2000–2004) та НДІ політичної регіоналістики УжНУ (2009–2012 рр.) [151, с. 161–164].

Професор Микола Вегеш – відомий вітчизняний вчений. Бібліографія його публікацій налічує понад 1000 позицій. Тут ми виділимо головні напрямки його дослідницьких пошуків.

Головна наукова тема, вивченню якої колега присвятив понад три десятиріччя, торкається такого важливого періоду крайової історії, як Карпатська Україна. Як уже було сказано, ця проблема привернула увагу історика ще у 80-х рр. ХХ ст. Ставши аспірантом, Микола Вегеш під керівництвом спочатку проф. Василя Ілька, а згодом проф. Володимира Задорожного наполегливо, цілеспрямовано і систематично працював над вивченням обраної теми. Він ґрунтовно опрацював матеріали Державного архіву Закарпатської області. Проаналізував і праці попередників, написані переважно на основі марксистсько-ленінської ідеології. Розшукав окремих учасників досліджуваної події і зафіксував їх спомини. До закінчення аспірантури він не тільки написав дисертацію, але й мав низку наукових публікацій, у тому числі дві книги [43, 85]. У студіях історик показав розвиток промисловості, сільського господарства та торгівлі на Закарпатті наприкінці 1930-х років. Він також приділив чільне місце характеристиці внутрішньополітичного становища Карпатської України, зокрема розкрив питання виникнення Карпатської Січі, підготовки і проведення виборів до Союму, показав внесок українців Східної Галичини, Північної Буковини і Наддніпрянської України у розбудову Карпатської України, боротьбу січовиків проти угорських окупантів тощо. Підсумовуючи, можна сказати, що М. Вегеш уперше змалював об'єктивну картину розвитку подій на Закар-

патті в період із жовтня 1938 р. і по березень 1939 р. Логічним наслідком дослідницьких пошуків у цьому напрямку став успішний захист кандидатської дисертації в березні 1994 р. [46].

Захистивши кандидатську дисертацію, М. Вегеш продовжив дослідження обраної проблеми. Тепер він почав вивчати Карпатську Україну в контексті міжнародних відносин другої половини 30-х рр. ХХ ст. Найбільш глибоко і комплексно ця проблема розкрита у докторській дисертації (захищена у вересні 1998 р.) [28] та низці монографій (написаних одноосібно або у співавторстві) [4–7, 12, 14–16, 19, 25, 33–34, 37, 42, 44–46, 48–50, 58]. У цих та інших студіях науковець уперше показав місце, роль і значення Закарпаття в зовнішньополітичних концепціях і політиці Німеччини, Італії, Угорщини, Польщі, Румунії, Югославії... На основі глибокого і всебічного опрацювання архівних документів (у тому числі й зарубіжних архівосховищ) Микола Вегеш об'єктивно висвітлив взаємовідносини керівництва Карпатської України з різними політичними об'єднаннями і організаціями та урядами окремих європейських держав. Він також зробив об'єктивний аналіз державно-правового становища Закарпаття в досліджуваній період. Погоджуємося з думкою дослідника про те, що Августин Волошин орієнтувався на Німеччину тільки тому, що вбачав у ній гаранта територіальної цілісності Карпато-Української держави (на жаль, інтереси правлячих кіл Угорщини, свого союзника, Гітлер поставив вище державницьких потуг закарпатських українців). Додамо, що М. Вегеш скрупульозно простежив етапи вивчення вищезазначеної проблеми (як вітчизняними, так і зарубіжними вченими) і запропонував власну її періодизацію [50, с. 9–80]. У співавторстві з професором С. Федакою дослідник видав найповніші бібліографічні довідники з історії Карпатської України [119–120].

Крім синтетичних праць з проблем Карпатської України, М. Вегеш написав низку досліджень, у яких розкриваються окремі актуальні аспекти досліджуваної теми. Також велику увагу історик приділяв вивченню життєвого шляху, політичної та державної діяльності видатних діячів Карпатської України. Серед них треба назвати Августина Волошина, Михайла Брацайка, Юлія Брацайка, Василя Гренджу-Донського, Степана Клочурака, Михайла Колодзінського (Гузара), Федора Ревая, Юліана Ревая, Івана Рогача, Вікентія Шандора та ін. [1–3, 58, 60, 71, 72, 89–90, 97, 115–118, 144–145]. У співавторстві з визначним українським істориком С. Віднянським М. Вегеш написав найґрунтовніший на цей час політичний портрет (монографія витримала три перевидання) А. Волошина [66–67, 135] – Героя України (2002), президента Карпатської України (1939),

видатного культурного, громадсько-політичного і державного діяча, загальноновизнаного лідера українського національно-культурного напрямку в міжвоєнному Закарпатті, з іменем якого цілком закономірно пов'язують національне відродження закарпатських українців у першій половині ХХ ст. У книзі йдеться про історичні умови формування світогляду, національно-культурної орієнтації та політичних поглядів А. Волошина, його церковно-релігійну, культурно-освітню, педагогічну і громадсько-політичну працю та діяльність на чолі автономного уряду Підкарпатської Русі – Карпатської України і внесок у розбудову Карпато-Української державності напередодні Другої світової війни, а також про життя в еміграції і останні дні президента Карпатської України, закатованого 77 років тому в радянських в'язницях. З використанням нових джерел і новітніх історіографічних здобутків із теми дослідження автори наголошують на маловивчених і дискусійних питаннях, пов'язаних насамперед із політичною діяльністю Волошина та оцінкою Карпатської України як одного з етапів українського державотворення і феномена української історії.

Микола Вегеш виступив науковим консультантом документального фільму із циклу передач «Третій відділ» «1939-й. Карпатська Україна» (режисер Олександра Мазер). Він також взяв участь у створенні документального фільму Закарпатської обласної державної телерадіокомпанії «Тиса» «Гіркота солодкої землі», присвяченому Августину Волошину і Карпатській Україні (режисер і автор сценарію Дмитро Кешеля). Стрічка визнана кращою публіцистичною роботою в галузі журналістики 2009 року і відзначена Премією імені В'ячеслава Чорновола. На основі книг Миколи Вегеша і Олександра Пагірі Василь Петрушко створив документальний фільм «Битва за Закарпаття. Карпатська Україна».

Підкреслимо, що в коло наукових зацікавлень ювіляра входять не тільки питання Карпатської України. Він досліджував низку інших проблем, а саме: національно-визвольні змагання українців Східної Галичини і Закарпаття у першій половині ХХ ст. [58, 68, 84, 112–114, 142], діяльність Української Повстанської Армії [51, 52, 83, 84, 94], угорську іреденту на Закарпатті у міжвоєнний період [70], становище українців Румунії після 1945 року [77, 82], заснування та розвиток Ужгородського державного (національного) університету [62, 64, 73]. Найсолідніша праця з цього питання – це монографія «Ужгородський національний університет: історія і сьогодення» (Ужгород, 2007). Чимало розвідок він присвятив відомим діячам вітчизняної історії – Михайлу Драгоманову, Михайлу Грушевському, Олегу Ольжичу, Андрею Шептицькому, Михайлові Колодзінському та ін. [1–2, 47, 58, 76, 106, 175]. Вищезазначені про-

блеми, які впродовж багатьох років досліджував М. Вегеш, найповніше представлені на сторінках його багатотомних видань – «Історичні дослідження» [30–36] та «Історія і політика» [38–41]. Нещодавно у Видавничому домі «Гельветика» побачила світ фундаментальна монографія за співавторства Миколи Вегеша «Політична історія Закарпаття крізь призму українського державотворення» [96]. У ній на основі величезного масиву архівних і опублікованих джерел, використання останніх здобутків української та зарубіжної історіографії, зроблена успішна спроба комплексно дослідити соціально-економічне, культурне і політичне становище Закарпаття в першій половині ХХ століття крізь призму державотворчих процесів в Україні. Автори монографії простежили складний історичний процес еволюції закарпатських русинів від народу-племени до усвідомлення себе частиною української політичної нації. Значна увага приділена висвітленню національно-визвольної боротьби закарпатських українців у 1918–1919 роках, яка увінчалася проголошенням славнозвісної Гуцульської республіки та державотворчим процесам у Карпатській Україні напередодні Другої світової війни. Об'єктивно і неупереджено аналізується діяльність Народної ради Закарпатської України в перші післявоєнні роки.

Низку публікацій, у тому числі й окремих видань, він має про свого вчителя – професора Володимира Грабовецького (1928–2015) [13, 17, 20, 26, 69, 75]. Саме завдяки його зусиллям побачили світ п'яте і шосте видання бібліографічного покажчика видатного українського історика [17]. «Ти один з тих моїх учнів, який по-справжньому не забував свого вчителя і гідно оцінив у своїх книгах про мене мою скромну працю. – писав В. Грабовецький М. Вегешу. – Хто знає як склалося б, коли б на моєму шляху не зустрівся незабутній мій вчитель Іван Крип'якевич. Але я його не забуваю, бо він повірив у мою наукову перспективу і став моїм наставником в тих нелегких 50-60-х роках минулого століття... Бажаю тобі наснаги в науковій творчості і гідно вести своїх учнів Ужгородської історичної школи на початку нового 21 століття» [133].

Займається Микола Вегеш й історією Греко-Католицької церкви [1–2, 27, 91–93, 106]. У колективній монографії «У Соборі Святого Юра: сторінки історії Української Греко-Католицької церкви» висвітлено історичну роль УКГЦ в суспільному житті України. На маловідомому джерельному матеріалі аналізуються церковно-релігійні трансформації в західному регіоні. Особливу увагу приділено життєдіяльності церковних структур після відновлення незалежної України. Автори простежують основні віхи життя митрополита Андрея Шептицького. Головна увага приділяється з'ясуванню аспектів наукової, освітньої та еку-

менічної спадщини визначного церковного, культурного і громадсько-політичного діяча України. У монографії також йдеться про взаємовідносини Галицького митрополита з діячами Закарпаття. Зокрема, висвітлюється позиція А. Шептицького стосовно проголошення в березні 1939 р. Карпатської України.

Микола Вегеш опублікував більше сотні статей на сторінках престижних енциклопедичних видань «Енциклопедія історії України», «Енциклопедія Сучасної України», «Малий словник історії України», «Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник», «Енциклопедія Закарпаття ХХ століття» тощо. Його співпрацю з «Енциклопедією Сучасної України» високо оцінив академік НАН України Іван Дзюба. У листі до М. Вегеша головний редактор ЕСУ писав: «Я не просто вдячний Вам, я просто зворушений тим, як Ви відгукнулися на потреби ЕСУ. Нам би в кожному регіоні такого співробітника, то не довелося б тут нам мучитися, збираючи по крихті інформацію... Усі Ваші 55 гасел (плюс раніше надіслані) безумовно підуть. Вони ідеально збігаються з тим, чого ми хочемо [1] максимально широке коло явищ і осіб, що «складають» у сумі Україну ХХ ст.; 2) виклад точний і лаконічний, але вичерпний], – із чим так важко погодитися авторам, «вихованим» на УРЕ. Усе, що Ви подасте, піде, навіть якщо вже є написане іншими авторами, – у Вас «добротніше»! Не дивуйтеся, що я пишу від руки і ніби в приватному порядку. Просто офіційною поштою буде довше, крім того, як я сам вкинув листа в скриньку, то вже знаю, що діло зробив. Бажаю добра і праці! І. Дзюба» [133].

Завершуючи мову про наукові здобутки колеги, зауважимо, що в останній період він більше працює в царині політології (переважно геополітики). Частина його студій із цієї тематики увійшла до уже згаданого 4-томника «Історія і політика» (Ужгород, 2005). А ще побачили світ наступні видання: «Західна геополітика в іменах» (Ужгород, 2003), «Геополітика в іменах» (Ужгород, 2011), «Геополітична енциклопедія» (Ужгород, 2017) [21, 22, 56–57, 61, 63, 107–110]. До підручника «Геополітика в постатях і термінах», написаного у співавторстві з М. Палінчаком і В. Петрінком, увійшли нариси про засновників науки, яка протягом тривалого часу вважалася забороненою в колишньому Радянському Союзі – Фрідріха Ратцеля, Рудольфа Челлена, Карла Гаусгофера, Алфреда Тейлора Мегена, Ніколаса Спайкмена та багатьох інших. Автори не обійшли увагою також яскравих представників теорії географічного детермінізму, довівши, що початки геополітики слід шукати у найдавніші часи. Саме тому в пропонуваному читачам виданні також йдеться про Аристотеля, Гіппократа, Цицерона, Макіавеллі, Монтеस्क'є... Основні погляди визначних геополітиків згруповано в окремі розділи «Німецька геополітика», «Італійська геополітика», «Англійська геополітика», «Скандинавська геополітика», «Американська геополітика», «Французька геополітика», «Російська геополітика», «Українська геополітика». Значну увагу відводиться висвітленню місця України в сучасному геополітичному просторі [108].

За редакцією М. Вегеша побачив світ підручник «Політологія», який витримав три видання й був рекомендований Міністерством освіти і науки України для студентів і аспірантів вітчизняних вишів [160]. У співавторстві з В. Боднаром і В. Худаничем Микола Вегеш ще на початку 1990-х років видав унікальні навчальні посібники «Становлення і розвиток політичної думки в Україні» [11] та «Історія української державності» [8], які позитивно оцінили рецензенти. Особливо плідною була співпраця з колегами по кафедрі політології і державного управління М. Заном і Ю. Остапцем [86–88, 100–105].

У наступній частині своєї статті торкнемося здобутків М. Вегеша в царині педагогіки і методики. Безперечно, він має педагогічний дар. Підтвердженням цьому слугує і той факт, що уже в 23 роки його було обрано керівником Міжгірського методичного об'єднання вчителів історії. І він успішно справлявся з покладеними на нього обов'язками. В університеті викладав такі курси, як «Історія України», «Політологія», «Зовнішня політика України», «Методика викладання політичних дисциплін» та спецкурс «Суспільно-політичні процеси на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.» Він завжди демонстрував чудове знання фактичного матеріалу, вміння викладати його логічно, послідовно і доступно у взаємозв'язку з раніше вивченими темами, розуміння студентської психології тощо. Його заняття динамічні, пізнавальні і заставляють студентів працювати. Неабияким попитом у студентів закладів вищої освіти користуються методичні рекомендації, розроблені М. Вегешем. Перш за все йдеться про викладання навчальних дисциплін «Організація і проведення наукових досліджень», «Основи наукових досліджень», «Політична географія і геополітика», «Геополітика», Презентація наукових результатів та управління науковими проектами» [18, 22, 24, 53–57, 63, 110] тощо.

Професор Микола Вегеш постійно дбає і про підготовку науково-педагогічних кадрів. Він плідно керує науковою роботою аспірантів. Під його керівництвом написали і успішно захистили кандидатські дисертації К. П. Сміян (1996), М. Ю. Токар (2004), Ю. О. Остапець (2004), І. В. Буковський (2004), Н. В. Скоблик (2005), А. Ю. Ключкович (2006), Андраш Берені (2007), Л. М. Матьовка (2007), С. М. Волощук (2007), М. М. Басараб (2007), Н. І. Греченюк (2008), І. О. Стряпко (2009), А. М. Костенко

(2009), В. І. Гиря (2010), О. С. Кухарчук (2011), О. І. Шафраньош (2019), В. І. Басараб (2019). М. Вегеш виступив офіційним консультантом докторських дисертацій Є. Б. Кіш (2008) і О. М. Ситника (2010). Усі вони щиро вдячні наставнику за постійну увагу, допомогу і підтримку.

Багаторічна і сумлінна праця професора М. Вегеша гідно відзначена. Так, його нагороджено орденом «За заслуги» III і II ступенів (2007 і 2009), Почесною грамотою Верховної Ради України «За особливі заслуги перед Українським народом» (2007), Грамотою Верховної Ради України (2004). А ще він – академік Міжнародної Слов'янської академії (1999), АН вищої освіти України (2006), Відмінник освіти України (2007), почесний доктор Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника (2007), лауреат премій ім. Василя Гренджі-Донського (1993), академіка Івана Крип'якевича (1996) та Августина Волошина (2014). Його обрано Почесним членом музею Олекси Довбуша в Івано-Франківську (2000), Почесним членом Дослідницького Бюро Радників Американського Біографічного Інституту (2001), членом наглядової ради Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Союз обдарованої молоді України» (2008), ухвалою Президії Академії наук Вищої освіти Укра-

їни Миколі Вегешу присуджено нагороду Святого Володимира за визначні здобутки в галузі історичної науки та успіхи в патріотичному вихованні студентської молоді краю.

Висновки. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. тоді ще молодий науковець Микола Вегеш почав досліджувати історичні процеси в Карпатській Україні, аргументовано довівши: автономна, а згодом самостійна Карпато-Українська держава – окремий етап українського державотворення в ХХ ст. Упродовж тридцяти років своєї наукової діяльності, розвиваючи цю та дотичні до неї проблеми, учений опублікував понад 1000 наукових праць, серед яких близько 100 монографій, науково-популярних книг, підручників та посібників. Досліджуючи державотворчі процеси в Україні, М. Вегеш зробив чималий внесок у вивченні історії національно-визвольного руху в Україні та історії Української Греко-Католицької церкви. Його перу належать численні публікації як із політичної історії України, так і з історії світової політичної думки, теоретичної політології та геополітики. Завдяки його науковим пошукам були повернуті із забуття десятки славних імен представників української політичної еліти, спадщина яких була заборонена в часи панування радянської тоталітарної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Басараб В., Вегеш М. Дві постаті з історії української церкви: Андрей Шептицький і Августин Волошин. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 210 с.
2. Басараб В., Вегеш М. Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2003. 112 с.
3. Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. 152 с.
4. Басараб М., Вегеш М., Токар М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення: Навчальний посібник. Ужгород: Карпати, 2008. 256 с.
5. Басараб М., Вегеш М., Токар М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення: Навчальний посібник. Видання друге. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. 256 с.
6. Богів О., Вегеш М. Міжнародне становище Карпатської України (1938–1939 рр.) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1997. 136 с.
7. Боднар В., Вегеш М. Карпатська Україна у міжнародних відносинах (1938–1939) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1997. 136 с.
8. Боднар В., Вегеш М., Худанич В. Історія української державності: (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, коледжів, ліцеїв) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1996. 203 с.
9. Боднар В., Вегеш М., Худанич В. Основи політології: (Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів) / Ужгородський державний університет, кафедра політології. Ужгород, 1998. 170 с.
10. Боднар В., Вегеш М., Худанич В. Основи політології: Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів) / Ужгородський державний університет, кафедра політології. Видання друге. Ужгород, 2000. 204 с.
11. Боднар В., Вегеш М., Худанич В. Становлення і розвиток політичної думки в Україні: (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, коледжів, ліцеїв та гімназій) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1995. 89 с.
12. Буковський І., Вегеш М. Славна сторінка в історії українського народу (Карпатська Січ – захисник незалежності Карпато-Української держави: 1938–1939 рр.): Навчальний посібник / Ужгородський національний університет, Львівський військовий інститут імені гетьмана Петра Сагайдачного при Національному університеті «Львівська Політехніка». Ужгород – Львів, 2002. 60 с.

13. Вегеш І., Вегеш М., Палінчак М., Голонич Ян. Дослідник Олекси Довбуша і карпатських опришків. Життєвий шлях і наукова діяльність академіка Володимира Грабовецького. Спогади. Епістолярна спадщина. Вибрана бібліографія (1928–2015). Фермонт, США, 2020. 562 с.
14. Вегеш І., Вегеш М., Палінчак М., Голонич Ян. Карпатська Україна в центрально-європейській політичній кризі напередодні Другої світової війни (1938–1939 рр.). Фермонт, США, 2020. 272 с.
15. Вегеш М. «Мозок Січі». Полковник Михайло Колодзінський: науково-популярний нарис. Ужгород: Видавництво: «АУТДОР-ШАРК», 2021. 132 с.
16. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. Львів: ЗУКЦ, 2004. 414 с.
17. Вегеш М. Академік Володимир Грабовецький – визначний історик України. Видання друге, доповнене / Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника; Кафедра історії України. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2006. 432 с.
18. Вегеш М. Актуальні проблеми українського елітотворення. Методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти на третьому (освітньонауковому) рівні (доктор філософії / Doctor Philosophy (Ph.D)). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 48 с.
19. Вегеш М. Велич і трагедія Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. 296 с.
20. Вегеш М. Володимир Грабовецький – видатний історик України / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1996. 58 с.
21. Вегеш М. Геополітика в іменах / Видання друге, доповнене. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 216 с.
22. Вегеш М. Геополітика. Методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти за напрямом підготовки 052 – Політологія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 60 с.
23. Вегеш М. Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918–1919 роках: (Матеріали до спецкурсу для студентів історичного факультету) / Ужгородський державний університет, кафедра історії України. Ужгород, 1996. 62 с.
24. Вегеш М. Державотворчі процеси в Україні. Методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти на третьому (освітньонауковому) рівні (доктор філософії / Doctor Philosophy (Ph.D)). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 42 с.
25. Вегеш М. Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939). Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2020. 552 с.
26. Вегеш М. Дослідник Олекси Довбуша. До 80-річчя від дня народження почесного доктора Ужгородського національного університету академіка Володимира Грабовецького. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. 312 с.
27. Вегеш М. Духовний поводитир Закарпаття. До 100-річчя від дня народження єпископа Івана Марґітича. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. 58 с.
28. Вегеш М. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни. Автореферат дис. ...доктора іст. наук / Національна Академія Наук України, Інститут історії України. Київ, 1998. 30 с.
29. Вегеш М. Західна геополітика в іменах / Ужгородський національний університет, Кафедра політології. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. 200 с.
30. Вегеш М. Історичні дослідження: Августин Волошин: педагог, політик, людина / Ужгородський державний університет, Науково-дослідний інститут Карпатознавства. Ужгород, 2000. Т.ІІІ. 357 с.
31. Вегеш М. Історичні дослідження: Закарпаття між двома світовими війнами / Ужгородський державний університет. Ужгород, 2000. Т. IV. 339 с.
32. Вегеш М. Історичні дослідження: Історія в портретах / Ужгородський державний університет. Ужгород, 2001. Т. VI. 425 с.
33. Вегеш М. Історичні дослідження: Історія Карпатської України (1938–1939) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 2000. Т. I. 311 с.
34. Вегеш М. Історичні дослідження: Історія Карпатської України (1938–1939) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 2000. Т. II. 282 с.
35. Вегеш М. Історичні дослідження: Українська історична наука в портретах ХІХ–ХХ ст. / Ужгородський державний університет. Ужгород, 2000. Т. V. 469 с.
36. Вегеш М. Історичні дослідження: Українська історія та культура: минуле і сучасне (рецензії, інтерв'ю) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 2001. Т. VII. 344 с.
37. Вегеш М. Історичні монографії та дослідження: Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни / Національна Академія Наук України, Інститут історії України, Ужгородський державний університет. Київ – Ужгород: Колір Прінт, 1998. Т. I. 380 с.
38. Вегеш М. Історія і політика: В чотирьох томах. Т. 1. Сторінки історії України. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2005. 412 с.

39. Вегеш М. Історія і політика: В чотирьох томах. Т. 2. Історія Карпатської України. Августин Волошин – президент Карпатської України. Будівничі Карпатської України. Василь Гренджа-Донський розповідає... Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2005. 552 с.
40. Вегеш М. Історія і політика: В чотирьох томах. Т. 3. Історична наука в Ужгородському університеті. Володимир Грабовецький – історик України. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2005. 440 с.
41. Вегеш М. Історія і політика: В чотирьох томах. Т. 4. Основи політичної науки. Західна геополітика в іменах. Історія, філософія, політологія і літературознавство (Рецензії різних років). Передвиборні програми, політичні звернення та прокламації. Інтерв'ю різних років (1994–2005). Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2005. 478 с.
42. Вегеш М. Карпатська Січ: сторінки історії (1938–1939 рр.) / Ужгородський державний університет, кафедра історії України. Ужгород, 1996. 23 с.
43. Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939): Соціально-економічний і політичний розвиток / Ужгородський державний університет, кафедра історії України, консалтинг-центр «Перспектива». Ужгород, 1993. 136 с.
44. Вегеш М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1997. Т. 1. 235 с.
45. Вегеш М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1997. Т. 2. 198 с.
46. Вегеш М. Карпатська Україна в 1938–1939 рр.: соціально-економічні і політичні аспекти. Автореферат дис. ...канд. іст. наук / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1994. 20 с.
47. Вегеш М. Карпатська Україна в портретах. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. 376 с.
48. Вегеш М. Карпатська Україна і Німеччина (1938–1939 рр.). Ужгород, 1996. 22 с.
49. Вегеш М. Карпатська Україна у міжнародних відносинах (1938–1939): Виступ на пленарному засіданні міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна: Національне відродження. Політичний розвиток. Персоналії». (м. Ужгород, 11 березня 1999 р.). Ужгород: Колір Принт, 1999. 12 с.
50. Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2004. 432 с.
51. Вегеш М. Назустріч волі: Нариси історії визвольних змагань / Ужгородський національний університет; Науково-дослідний інститут карпатознавства. Ужгород, 2004. 178 с.
52. Вегеш М. Назустріч волі: Нариси історії визвольних змагань. Видання друге, змінене й доповнене. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2008. 152 с.
53. Вегеш М. Організація і проведення наукових досліджень. Методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти на третьому (освітньонауковому) рівні (доктор філософії / Doctor Philosophy (Ph.D)). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 39 с.
54. Вегеш М. Основи наукових досліджень [Навчально-методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти спеціальності «Політологія»]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2021. 67 с.
55. Вегеш М. Основи наукових досліджень. Методичні матеріали для бакалаврів політології / Видання друге, доповнене. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. 74 с.
56. Вегеш М. Політична географія і геополітика. Методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування». Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 84 с.
57. Вегеш М. Політична географія і геополітика. Методичні рекомендації для студентів спеціальності «Публічне управління та адміністрування» / Видання друге, змінене і доповнене. Ужгород, 2022. 108 с.
58. Вегеш М. Полковник Михайло Колодзінський-Гузар (1902–1939): сторінки життя і військово-політичної діяльності. Науково-популярний нарис. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. 64 с.
59. Вегеш М. Презентація наукових результатів та управління науковими проектами. Методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти на третьому (освітньонауковому) рівні (доктор філософії / Doctor Philosophy (Ph.D)). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 48 с.
60. Вегеш М. Світ історії. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. 452 с.
61. Вегеш М. Світовий процес і геополітика / Видання третє, доповнене. Навчальний посібник. Ужгород: «ФОП Сабов А.М.», 2017. 303 с.
62. Вегеш М. Ужгородський національний університет: історія і сьогодення. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. 384 с.
63. Вегеш М. Україна в сучасних вітчизняних і зарубіжних геополітичних доктринах. Методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти на третьому (освітньонауковому) рівні (доктор філософії / Doctor Philosophy (Ph.D)). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 64 с.
64. Вегеш М. Університет у моєму житті / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2006. 296 с.
65. Вегеш М. Якою ми бачимо нову Україну (Політичні замітки про минуле і майбутнє українського народу). Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2004. 120 с.

66. Вегеш М., Віднянський С. Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу». Київ: Парламентське видавництво, 2020. 472 с.+Іл., ім. пок. (Серія «Політичні портрети»).
67. Вегеш М., Віднянський С. Августин Волошин – будівничий української державності за Карпатами. Видання друге. К.: Парламентське видавництво, 2021. 472 с. (Серія «Політичні портрети»).
68. Вегеш М., Віднянський С. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939) / Національна Академія Наук України, Інститут історії України, Ужгородський державний університет. Київ – Ужгород, 1998. 257 с.
69. Вегеш М., Гапоненко-Товт І. Академік Володимир Васильович Грабовецький. Бібліографічний покажчик (Видання п'яте) / Ужгородський національний університет, Науково-дослідний інститут карпатознавства. Ужгород, 2003. 128 с.
70. Вегеш М., Гиря В., Король І. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами 1918–1939 рр. / Ужгородський державний університет. Ужгород: Колір Прінт, 1998. 130 с.
71. Вегеш М., Горват Л. Вчитель і учень (Ілля Шульга і Володимир Задорожний: історичні нариси) / Ужгородський державний університет, Історичний факультет. Ужгород, 1998. 26 с.
72. Вегеш М., Горват Л. Громадсько-політична і культурно-освітня діяльність Василя Гренджі-Донського (1897–1974): (Матеріали до спецкурсу «Історія української культури ХХ століття») / Ужгородський державний університет, Науково-дослідний інститут Карпатознавства. Ужгород: ТОВ «Колір-принт», 2000. 106 с.
73. Вегеш М., Горват Л. Історична наука в Ужгородському державному університеті: (Матеріали до лекцій для студентів історичного факультету) / Ужгородський державний університет, Науково-дослідний інститут Карпатознавства. Ужгород, 2000. 160 с.
74. Вегеш М., Горват Л. Карпатська Україна 1938–1939 років в портретах: (Методичний посібник для студентів історичного факультету, що вивчають «Краєзнавство») / Ужгородський державний університет, Науково-дослідний інститут Карпатознавства. Ужгород: Видавництво «Колір-принт», 2000. 101 с.
75. Вегеш М., Горват Л. Короткий життєпис академіка Володимира Грабовецького: (До 70-річчя з дня народження) / Ужгородський державний університет, Науково-дослідний інститут Карпатознавства, Карпатське братство. Ужгород: Колір Прінт, 1998. 99 с.
76. Вегеш М., Горват Л. Михайло Грушевський: Деякі аспекти наукової і політичної діяльності / Ужгородський державний університет. Ужгород: Колір Прінт, 1998. 38 с.
77. Вегеш М., Горват Л. Нариси історії українців Мараморіщини (Румунія) в 1918–1945 роках / Ужгородський державний університет. Ужгород: Колір Прінт, 1998. 87 с.
78. Вегеш М., Горват Л. Румунія і Карпатська Україна (1938–1939). Короткий історичний нарис / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1999. 20 с.
79. Вегеш М., Горват Л. Сторінки історії Закарпаття: історичні статті, есе, історико-біографічні нариси / Союз Українців Румунії. Бухарест: Видавництво Мустанг, 2003. 407 с.
80. Вегеш М., Горват Л. Українська державність у ХХ столітті: (Матеріали до лекцій для студентів історичного факультету) / Ужгородський державний університет, Кафедра історії України, кафедра політології. Ужгород, 2000. 98 с.
81. Вегеш М., Горват Л. Українська історична наука в середині ХІХ – на початку ХХІ століття: (Матеріали до лекцій для студентів історичного факультету) / Ужгородський державний університет, Науково-дослідний інститут Карпатознавства. Ужгород, 2000. 135 с.
82. Вегеш М., Горват Л. Українці Румунії (Мараморіщини): проблеми соціально-економічного та політичного розвитку (1918–1944) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1997. 60 с.
83. Вегеш М., Горват Л., Ікавчук Л. Українська Повстанська Армія: сторінки історії (1942–1944) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1997. 100 с.
84. Вегеш М., Греченюк Н. Національно-визвольні змагання українців Східної Галичини і Закарпаття в 1918–1950 рр. ХХ ст. / Ужгородський національний університет, Науково-дослідний інститут карпатознавства. Ужгород, 2003. 195 с.
85. Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України: історико-популярний нарис / Закарпатське товариство «Знання», консалтинг-центр «Перспектива». Ужгород, 1993. 84 с.
86. Вегеш М., Зан М., Остапець Ю., Токар М. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання. Ужгород, 2007. 88 с.
87. Вегеш М., Зан М., Остапець Ю., Токар М. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання / Видання друге, доповнене і змінене. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 96 с.
88. Вегеш М., Зан М., Остапець Ю., Токар М. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання / Видання третє, доповнене і змінене. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. 92 с.
89. Вегеш М., Кляп М., Тарасюк В., Токар М. Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України. 2-ге видання, доповнене. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. 480 с.

90. Вегеш М., Кляп М., Тарасюк В., Токар М. Августин Волошин: Життя і помисли президента Карпатської України. Ужгород: Карпати, 2005. 464 с.
91. Вегеш М., Концур-Карабінович Н. Українська Греко-Католицька Церква в портретах. Ужгород: «АУТДОР-ШАРК», 2021. 347 с.
92. Вегеш М., Концур-Карабінович Н., Марчук В., Палінчак М. У Соборі Святого Юра: сторінки історії Української Греко-Католицької церкви. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 750 с.
93. Вегеш М., Концур-Карабінович Н., Марчук В., Палінчак М., Голонич Ян. Українська Греко-Католицька Церква: минуле і сучасне. Фермонт, США, 2020. 380 с.
94. Вегеш М., Король І. Біля джерел повстанської армії: історичні нариси / Ужгородський державний університет, Ужгородське культурно-освітнє і благодійницьке товариство «Карпатське братство». Ужгород, 1996. 51 с.
95. Вегеш М., Міщанин В., Палінчак М. Закарпаття: «Земля без імені» чи територія Соборної Української держави? Вибрана бібліографія політичної історії Закарпаття ХХ – першої половини ХХІ століть: [Електронний ресурс] / ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Факультет історії і міжнародних відносин; Факультет міжнародних економічних відносин; Факультет суспільних наук. Ужгород, 2022. 241 с.
96. Вегеш М., Міщанин В., Палінчак М. Політична історія Закарпаття крізь призму українського державотворення. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 834 с.
97. Вегеш М., Олашин М. Григорій Васильович Павленко: Бібліографічний покажчик / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1996. 47 с.
98. Вегеш М., Олашин М. Професор Микола Палінчак. Штрихи до портрета науковця, педагога, людини: науково-популярний нарис [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Факультет суспільних наук; Факультет історії і міжнародних відносин. Ужгород, 2022. 44 с.
99. Вегеш М., Олашин М. У бурі народно-визвольної війни 1648–1654 років / Ужгородський державний університет, Карпатське братство. Ужгород, 1996. 42 с.
100. Вегеш М., Остапець Ю. Болонський процес і кредитно-модульна організація навчального процесу / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2005. 32 с.
101. Вегеш М., Остапець Ю. Основи політології / Ужгородський національний університет; Кафедра політології. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. 421 с.
102. Вегеш М., Остапець Ю. Політологія в Ужгородському національному університеті та Болонський процес / Ужгородський національний університет, Історичний факультет, Кафедра політології. Ужгород, 2004. 124 с.
103. Вегеш М., Остапець Ю. Політологія: Конспект лекцій. Ужгород, 1999. 82 с.
104. Вегеш М., Остапець Ю. Світ політології: Навчально-методичний посібник. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2006. 472 с.
105. Вегеш М., Остапець Ю. Як писати наукову роботу (методичні рекомендації по написанню курсових, бакалаврських, дипломних і магістерських робіт для студентів-політологів) / Ужгородський національний університет; Кафедра політології. Ужгород, 2003. 72 с.
106. Вегеш М., Остапець Ю., Хоменко О. Громадсько-політична, церковна і культурно-освітня діяльність митрополита Андрея Шептицького / Ужгородський державний університет, кафедра політології, кафедра філософії. Ужгород: Колір Прінт, 1998. 149 с.
107. Вегеш М., Палінчак М., Голонич Ян. Геополітика: Україна. Європа. Світ (Суспільно-політичний погляд): Підручник. Фермонт, США, 2020. 249 с.
108. Вегеш М., Палінчак М., Петрінко В. Геополітика в постатях і термінах: підручник для студентів і аспірантів спеціальності «Політологія». Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 786 с.
109. Вегеш М., Петрінко В. Геополітична енциклопедія: Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 492 с.
110. Вегеш М., Петрінко В. Політична географія і геополітика. Збірник навчально-методичних матеріалів для студентів спеціальності «Публічне управління та адміністрування». Ужгород: Ужгородський національний університет; Факультет суспільних наук; Кафедра політології і державного управління, 2021. 146 с.
111. Вегеш М., Сміян К. Нариси історії національно-визвольного руху в Галичині та Волині напередодні і в роки Другої світової війни (1939–1944) / Ужгородський державний університет. Ужгород: Колір Прінт, 1998. 102 с.
112. Вегеш М., Токар М. Вершина духу. До 80-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2018. 324 с.
113. Вегеш М., Токар М. Карпато-Українське державотворення: До 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 536 с.

114. Вегеш М., Токар М. Карпатська Україна на шляху державотворення. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. 448 с.
115. Вегеш М., Туряниця В. Августин Волошин (1874–1945): Бібліографічний покажчик / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1994. 25 с.
116. Вегеш М., Туряниця В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874–1945) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1995. 29 с.
117. Вегеш М., Туряниця В. У вінок шани і визнання / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1995. 36 с.
118. Вегеш М., Туряниця В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1995. 40 с.
119. Вегеш М., Федака С. Державотворчі процеси в Карпатській Україні (1938–1939). Хронологія подій. Бібліографія. До 83-ї річниці проголошення незалежності Карпатської України; передмова С. Віднянського і В. Міщанина; біографічні нариси про авторів книги М. Олашина і М. Зимомрі / Видання друге, доповнене і виправлене. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2022. 642 с.
120. Вегеш М., Федака С. Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1998). Хронологія подій. Бібліографія. Ужгород: Видавництво «АУТДОР-ШАРК», 2021. 437 с.
121. Вегеш М., Чаварга А. В обороні Карпатської України: Карпато-Українська держава та світове українство (1938–1939) / Переклад архівних документів із чеської Н. Петріца. Ужгород: «АУТДОР-ШАРК», 2021. 378 с.
122. Вегеш М., Щадей М. Зарубіжні футурологічні концепції на межі тисячоліть: порівняльний аналіз / Ужгородський національний університет; Кафедра політології. Ужгород, 2003. 77 с.
123. Вегеш Микола Миколайович, завідувач кафедру, доктор історичних наук, професор. Бібліографічний покажчик. *Кафедра політології Ужгородського національного університету. Біобібліографічний покажчик* / Міністерство освіти і науки України, Ужгородський національний університет, Кафедра політології. Ужгород, 2003. С. 32–87.
124. Вегеш Микола Миколайович. Бібліографія. Окремі видання; навчально-методичні посібники; наукові статті. *Кафедра політології Ужгородського національного університету. Біобібліографічний покажчик* / Упорядники: М. М. Вегеш, М. П. Зан. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. С. 33–87.
125. Вегеш Микола Миколайович. *Закарпаття. Хто є хто*. Присвячується 60-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною. Міжнародне довідково-біографічне видання. Випуск другий. Київ: Українська академія геральдики, товарного знаку та логотипу; Українське наукове товариство геральдики і вексилології, 2005. С. 96.
126. Вегеш Микола Миколайович. *Закарпаття: місцеве самоврядування*. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2012. С. 35.
127. Вегеш Микола Миколайович. *Кращі люди України*: Енциклопедія. К.: ТОВ «Редакція альманаху «Кращі люди України», 2009. Випуск 1. С. 164.
128. Вегеш Микола Миколайович. *Наукова еліта Закарпаття*. Доктори наук, професори Ужгородського національного університету. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2005. С. 25–26.
129. Вегеш Микола Миколайович. *Суспільні науки в Ужгородському університеті*. До 5-річчя факультету суспільних наук. Ужгород, 2011. С. 48–49.
130. Вегеш Микола Миколайович. *Ужгородський національний університет на порозі III тисячоліття* / Редколегія: М.М. Вегеш – голова редколегії, О.Г. Сливка, Л.О. Белей, І.П. Студеняк, В.В. Марина, Т.М. Розумик – відповідальний редактор, М.М. Басараб, В.В. Браславець. Ужгород: Всеукраїнське державне багатoproфільне видавництво «Карпати» – «Наш рідний край» – «Вісник Карпат», 2005. С. 10–11.
131. Вегеш Микола Миколайович. *Хто є хто в Україні*: політики, парламентарі, громадські діячі, урядовці, судді, підприємці, військові, релігійні діячі, науковці та освітяни, журналісти, суспільствознавці. 9000 біографічних довідок. К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. С. 144.
132. Вегеш Микола Миколайович. *XX роки. Академія наук вищої освіти України*. К.: ТОВ «Брама-V», 2012. С. 154–155.
133. Вегеш Микола Миколайович. *Особистий архів*. Листування (1990–2022).
134. Віднянський С. Ректор-історик, це не сенсація, а європейська практика, – стверджує відомий український учений Степан Віднянський. Інтерв'ю взяв М. Токар. *Новини Закарпаття*. 2005. 12 березня.
135. Віднянський С., Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення. К.: Інститут історії України НАН України, 2021. 373 с.
136. Віднянський С., Олашин М. Вегеш Микола Миколайович. *Українські історики*. Біобібліографічний покажчик. Серія: «Українські історики». Випуск 3. К., 2010. С. 31–31.
137. Вони боронили Карпатську Україну: нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / ред. М. М. Вегеш. Ужгород: Карпати, 2002. 712 с.

138. Грабовецький В.В. Вегеш Микола Миколайович. *Енциклопедія Сучасної України* / Національна академія наук України; Наукове Товариство ім. Шевченка; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Том 4. В-Вог. К., 2005. С. 181.
139. Досліджуючи історію Карпатської України: Біобібліографічний покажчик праць професора Миколи Вегеша про Карпатську Україну / Передмова М. Олашина. Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. 128 с.
140. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура (україномовний варіант українсько-угорського видання) / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег. Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М. Токар]. Ужгород: Ліра, 2010. 721 с.
141. Зан М. Публікації Миколи Вегеша про Августина Волошина і Карпатську Україну (1990–2003). Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. Львів: ЗУКЦ, 2004. С. 385–412.
142. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована історія / Автор ідеї, головний редактор і керівник авторського колективу Микола Кугутяк. Львів – Івано-Франківськ: «Манускрипт – Львів», 2008. 524 с.
143. Зимомря М. Образ Карпатської України: Спрямованість у майбутнє (До 50-річчя від дня народження Миколи Вегеша). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка*. Серія Літературознавство. Тернопіль, 2012. С. 411–423.
144. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин / Інститут методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, Закарпатське обласне відділення Педагогічного товариства України. Ужгород: Закарпаття, 1995. 101 с.
145. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин: До 120-річчя від дня народження видатного громадського, культурного та церковного діяча України. Слупськ–Ужгород, 1994. 126 с.
146. На допомогу аспірантам-політологам. Робочі програми навчальних дисциплін для здобувачів вищої освіти на третьому (освітньо-науковому) рівні доктор філософії / Doctor Philosophy(Ph.D) галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки спеціальності 052 Політологія освітньої програми Політологія / Political Science / За загальною редакцією професорів М. М. Вегеша і Ю. О. Остапця. Видання друге, перероблене і доповнене. Ужгород, 2020. 193 с.
147. Нариси історії Закарпаття: В 3-х томах. Т. II (1918–1945) / І. Гранчак (відповідальний редактор і керівник авторського колективу), Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп. Ужгород: «Закарпаття», 1995. 663 с.
148. Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви. В двох томах. Т. 1 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М. М. Вегеш, Н. М. Концур-Карабінович, В. В. Марчук, М. М. Палінчак; передмова В. В. Гудзя, О. М. Ситника. Ужгород, 2022. 392 с.
149. Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви. В двох томах. Т. 2 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М. М. Вегеш, Н. М. Концур-Карабінович, В. В. Марчук, М. М. Палінчак; передмова В. В. Гудзя, О. М. Ситника. Ужгород, 2022. 348 с.
150. Наукова бібліографія кафедри політології і державного управління УжНУ: бібліографічний покажчик / Упоряд.: Микола Вегеш і Маріан Токар; Ужгородський національний університет. Ужгород: Видавництво «АУТДОР-ШАРК», 2021. 216 с.
151. Олашин М. Визначний дослідник Карпатської України: Професору Миколі Вегешу – 60. *Календар «Просвіти» на 2022 рік* / Укладачі: П. М. Федака, П. П. Федака; Редагування та коректура П. М. Федаки. Ужгород: ГО «Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство «Просвіта», 2022. С. 161–164.
152. Олашин М. Микола Миколайович Вегеш. 50-річчя від дня народження вченого-історика, політолога, педагога і адміністратора вищої школи (нар. 1962). *Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2012 рік*. Рекомендаційний бібліографічний посібник. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2011. С. 258–263.
153. Олашин М.В. Вегеш Микола Миколайович. *Історичний факультет Ужгородського національного університету. Біобібліографічний довідник*. Ужгород: Видавництво Гражда, 2010. С. 75–77.
154. Олашин М.В. Історичний факультет Ужгородського національного університету (1945–2007): Короткий історичний нарис та довідкові матеріали / МОН України, Ужгородський національний університет; Відповідальний за випуск І.О. Мандрик. Ужгород: Гражда, 2007. 124 с.
155. Олашин М.В. Історичний факультет Ужгородського національного університету. Біобібліографічний довідник. Ужгород: Видавництво Гражда, 2010. 440 с.
156. Олашин М.В. Історичний факультет: здобутки, пріоритети, перспективи. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Випуск 25. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. С. 4–32.
157. Олашин М.В., Токар М.Ю., Фенич В.І. Вегеш Микола Миколайович (нар. 1962). *Під покровительством музи Клію*. Історичному факультету Ужгородського національного університету – 60 років / Упорядники: Олашин М.В., Остапець Ю.О., Токар М.Ю., Фенич В.І. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2005. С. 60–64.
158. Орос О., Вегеш М. В боротьбі за свободу України: політичні замітки про минуле і майбутнє українського народу. Ужгород, 1996. 60 с.
159. Політична наука: Навчально-методичний посібник / За загальною редакцією М. М. Вегеша. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 444 с.

160. Політологія: Підручник / За редакцією М. М. Вегеша. Третє видання, перероблене і доповнене. К.: Знання, 2008. 556 с. (Вища освіта XXI століття).
161. Токар М. Вегеш Микола Миколайович. Бібліографічний покажчик (1990–2007). *Микола Вегеш: вечний, політик, людина*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. С. 197–365.
162. Токар М. Професор Микола Вегеш. Біобібліографічний покажчик (До 40-річчя від дня народження). Ужгород: Видавництво «Два кольори», 2002. 314 с.
163. Токар М. У пошуках істини про Карпатську Україну. *Біобібліографічний покажчик праць професора Миколи Вегеша про Карпатську Україну*. До 70-річчя проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород: Видавництво Гржда, 2009. 132 с.
164. Туряниця В. В. Бібліографія праць Вегеша Миколи Миколайовича. *Науковець, педагог, людина*. Науково-педагогічна і культурно-освітня діяльність доцента Ужгородського державного університету Миколи Миколайовича Вегеша. Ужгород: Міська друкарня, 1995. С. 14–24.
165. Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси / За редакцією чл.-кор. НАН України С. В. Віднянського. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 814 с.
166. Фединашинець В. Микола Миколайович Вегеш. Бібліографічний покажчик. Ужгород: ТОВ «Колір принт», 1997. 44 с.
167. Хроніка Закарпаття. 1867–2010. *Karpatalja Evszamokban. 1867–2010 / українсько-угорське двомовне видання; ukran-magyar ketnyelvu kiadvany / Серія «Studia Regionalistica»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 312 с.
168. Ющенко В. Вітання учасникам, організаторам і гостям творчого звіту художніх колективів Закарпатської області. *Прес-служба Президента України Віктора Ющенка*. 2009. 11 грудня. С. 2.
169. Ющенко В. Президент затвердив склад Національної конституційної ради. *Прес-служба Президента України Віктора Ющенка*. 2010. 11 лютого. С. 1.
170. Ющенко В. Указ Президента України N 141/2009 «Про відзначення державними нагородами України з нагоди 70-ї річниці подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України». *Офіційне представництво Президента України*. 2009. 10 березня.
171. Carpathian Ukraine in the Central European political crisis on the eve of World War II: Collective monograph / M. M. Vehesh, M. M. Palinchak, V. V. Marcuk, M. M. Kotsur-Karabinovych etc. Lviv–Torun: Liha-Pres, 2020. 220 p.
172. Church, spirituality, nation: the Ukrainian Greek-Catholic Church in the social life of Ukraine: Collective monograph / M. M. Vehesh, M. M. Palinchak, V. V. Marcuk, M. M. Kotsur-Karabinovych etc. Lviv–Torun: Liha-Pres, 2020. 224 p.
173. Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra / F ő s z e r k e s z t ő: Fedinec Csilla, Vehes Mikola Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutatató Intézete, 2010. 640 old.
174. Magocsi Paul Robert, Pop Ivan. Irredentism. *Encyclopedia of Rusyn and Culture*. Toronto Buffalo London: University of Toronto Press, 2002. P.207.
175. Metropolitan Andrey Sheptytsky and the Greek Catholic in Eastern Galicia and Transcarpathia: Collective monograph / M. M. Vehesh, M. M. Palinchak, V. V. Marcuk, Ye. B. Kish etc. Lviv–Torun: Liha-Pres, 2019. 212 p.

ВИЗНАЧАЛЬНІ ЧИННИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

DETERMINING FACTORS AND PECULIARITIES OF UKRAINIAN POLITICAL MENTALITY

Рубан А.О.,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології*

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

У статті автор аналізує поняття «політична ментальність», яке характеризує вплив національної ментальності як цілісної системи та її окремих елементів на політичні процеси, а також зворотню дію політичної сфери на ментальні риси народу.

Зауважується, що у формуванні політичної ментальності суспільства головне місце належить політичній культурі. Політична культура є важливою складовою духовного життя суспільства, знаходить своє відображення у політичній свідомості. В цьому контексті цінність політичної культури полягає в тому, що вона дозволяє виявити глибинні основи специфіки політичної поведінки різних соціальних спільнот, виявити їх менталітет політичний як єдність духовних, чуттєвих, емоційних та дієвих форм політичного буття народу в державі. Обґрунтовується те, що менталітет політичний формується суспільним середовищем, у якому проходить політичне життя людини і суспільства. Менталітет політичний безпосередньо зумовлений станом громадянських та політичних прав і свобод у країні, менталітет політичний представляє політичне життя країни, ілюструє політичний побут з певною політичною культурою, звичаями, традиціями, спілкуванням.

Аргументується, що успішне творення державно-політичного організму на новому витку національної історії залежатиме від того, наскільки українська державницька ідея увійде у свідомість громадян України, адекватно відповідатиме сутності ментальності та особливостям менталітету українського народу.

Серед базових рис політичного менталітету українства виокремлено демократизм, конституціоналізм, екзистенціальний індивідуалізм, егалітаризм. У цьому зв'язку новітня українська ідея полягає у створенні суверенної держави, яка б основні риси політичного менталітету українства використала як головні постулати ідеології свого розвитку.

Ключові слова: ментальність політична, динаміка політичних перетворень, дискурс політичної ментальності, генетичний дух, самобутність культури.

In the present article, the author attempts to analyze the notion of "political mentality" which characterizes the influence of national mentality as an integral system, and the influence of its specific elements on political processes, as well as to explore the retroactive effect of the political field on mental peculiarities of the nation.

It is noted that the primary role in forming political mentality of the society belongs to political culture. This type of culture is an important element of the spiritual life of the society, and it is reflected in political consciousness. In this context, the value of political culture consists in allowing to reveal the in-depth foundations of specific political behavior inherent to various social communities, and to view their political mentality as a unity of spiritual, sensuous, emotional and active forms of people's existence within the state. It is justified that political mentality is formed by the social environment that serves as the background for political life of a person and the society alike. Political mentality is directly predetermined by the state of civic and political rights in the country, and this mentality represents the country's political life, illustrating its everyday flow with certain political culture, customs, traditions, communication etc.

It is argued that successful creation of a state and political body at the new stage of national history will depend on how deeply the Ukrainian statist idea becomes rooted in the minds of its citizens, and on how accurately it reflects the essence of their mindset and peculiarities of Ukrainian mentality.

Democratism, constitutionalism, existential individualism and egalitarianism are distinguished as basic features of Ukrainian political mentality. In this connection, the new Ukrainian idea consists in building a sovereign state that would use the main features of Ukrainian political mentality as the primary postulates for the ideology of its development.

Key words: political mentality, dynamics of political transformations, political mentality discourse, genetic spirit, authenticity of culture.

Україна завжди була й залишатиметься частиною Європи, але були дуже складні часи в житті українського народу, коли його землі розривали більш потужні держави, нав'язуючи свою модель бачення світу, релігію, віру, цінності. І не завжди ця нова модель для частини пригнобленої України ґрунтувалася на європейських цінностях і нормах, більше того, у деяких випадках вона віддаляла

українців від Європи. Євразійська, візантійська, азіатська моделі майбутнього розвитку України постійно протистояли її одвічному бажанню йти європейським шляхом, бути частиною європейської спільноти.

Декларуючи нашу прихильність до європейської та євроатлантичної інтеграції, ми повинні неупереджено поглянути на дуже складний

феномен політичної ментальності й побачити як ідентичність, так і відмінність між нами та європейцями. А те, що у нас є ментальні відмінності з європейцями, сумніватися не доводиться, оскільки існують відмінності й між народами Європейського Союзу, що їх об'єднав.

Найбільш повне висвітлення проблематики сутності ментального виміру української регіональної цивілізації, її феномен, історичні витоки й основні етапи розвитку від найдавніших часів до сьогодення здійснили Я. Калакура, О. Рафальський, М. Юрій [1].

Проблему генезису та функціонування ментальності у феноменах духовного життя нації, зокрема впливу ментальності на формування політичної культури нації найглибше здійснено у працях І. Грабовської [2], Н. Калини [3], В. Киричука [4], М. Козловця [5], О. Рудакевича [6], І. Старовойта [7], О. Терент'євої [8] та ін.

Та, незважаючи на комплексність і всебічність сучасного наукового вивчення проблем української ментальності, нинішнім дослідженням бракує політологічного погляду на проблематику, тобто аналізу ментальності з точки зору потреб і вимог політичної сфери.

Мета дослідження – проаналізувати сутність поняття та виокремити визначальні чинники української політичної ментальності.

Усвідомлення того, що народи відрізняються один від одного «власним неповторним духом», характерне вже для філософської думки Античності й Середньовіччя. Проте тогочасні дослідження мали радше описовий характер і практично-рекомендаційну спрямованість, що полягала в ґрунтовному аналізі традицій і звичаїв різних народів, їхньому ставленню до тих чи інших суспільних явищ і процесів. Разом з тим уперше в чіткій формі ідею прообразів пізнання та культури висловив Платон, який посилався на віковічні ейдоси, що стоять за діяннями людини.

Епоха Нового часу позначена зростанням участі громадян у вирішенні історичної долі власних держав, що прискорило процес формування європейських націй, а відтак загострило питання щодо ментальних відмінностей між народами в предметному полі тогочасної соціально-політичної філософії.

У епоху Просвітництва відмінності між менталітетами різних народів досліджувалися переважно крізь призму географічного детермінізму, що загалом відповідало провідним тенденціям тогочасного філософування. Значний внесок у дослідження цього соціального феномена здійснив Йоганн-Готфрід Гердер, який обґрунтував детермінованість рис менталітету певної нації способом її життя, системою суспільного виховання, особливостями політичного ладу, а необ-

хідною умовою розуміння його змісту називав вивчення історії народу, його культури.

Зокрема, він зазначав, що єдиний характер народу (тобто його менталітет) «визначає їх спосіб життя, і ведення господарства, і виховання, і форму правління, і хід справ, і звичаї війни і миру... І чесноти, і пороки – все це особливий, неповторний характер! [9]». Цей «генетичний дух, характер народу, – зауважував мислитель, – це взагалі річ вражаюча і дивна. Його не можна пояснити, не можна і стерти з лица землі: він старий, як нація, старий, як ґрунт, на якому жив народ [9, с. 314]».

У своєму дослідженні «Про людину» Клод Адріан Гельвецій розглядає характер народу, властивості характеру, аналізує причини, які привели до формування цих властивостей. «Кожна нація, – пише мислитель, – має свій особний спосіб бачити й почувати, який становить її характер; і в усіх народів цей характер або раптово змінюється, або поволі переінакшується залежно від раптових чи непомітних змін, які відбуваються у формі їх урядування, отже, в громадському вихованні [10, с. 143]».

Поняття «менталітет» склалося на початку ХХ ст. у руслі західноєвропейської культурної традиції і спочатку використовувалося як одна з характеристик раціональних основ духовного життя суспільства. Воно свідчило про відмінність характеру і джерел мислення, що існували в громадянському суспільстві, у порівнянні з основами власне політичних переконань. Згодом, поряд з внутрішнім ускладненням змісту поняття «менталітет» стало застосовуватися для характеристики складу мислення соціальної спільності, групи не тільки в національній, релігійній та інших неполітичних сферах життя, але і в політиці. В залежності від менталітету, що склався, соціальна спільність – клас, народ, нація та інші володіють певною сприйнятливістю до того або іншого типу ідеології, культурних норм, політичних вимог тощо. Менталітет має спроможність виявляти відносно автономний вплив на політичну поведінку суб'єктів.

Поняття «політичний менталітет» використовується для характеристики в узагальненому вигляді властивостей та особливостей соціальної та політичної психології людей, конкретно політичної свідомості та самосвідомості.

Політичний розвиток на теренах України засвідчив, що трансформація менталітету політичного є досить тривалим і болісним процесом, що пов'язаний з труднощами відмови від колишнього «психологічного оснащення», з певною інерційністю та специфічністю типу «опірністю» колишнього менталітету політичного, з небезпекою деструктивних наслідків, труднощами та складністю формування нового менталітету політичного у процесі розвитку суспільства.

Менталітет політичний формується суспільним середовищем, у якому проходить політичне життя людини і суспільства. Він безпосередньо зумовлений станом громадянських та політичних прав і свобод у країні, ілюструє політичний побут з певною політичною культурою, звичаями, традиціями, спілкуванням. Менталітет політичний нації містить у собі сприйняття політики, політичну поведінку нації, прагнення народу, пов'язані з політичними діями, настроями тощо.

У своєму дослідженні «Ментальний вимір української цивілізації» українські науковці розглядають еволюцію ментального образу українців під впливом зародження писемності, прийняття християнства, формування козацтва, розвитку книгодрукування, університетської освіти, науки, міжконфесійного діалогу, засвоєння духовних цінностей епохи Ренесансу і Просвітництва, історіософії Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Грушевського та ін. [11].

Український дослідник М. Козловець крізь призму ментальності українців розглядає процеси державного будівництва в сучасній Україні та звертає увагу на особливостях територіального, культурно-господарського розвитку і самобутності етнічної еволюції українців як народу. Доводить те, як специфічний спосіб сприйняття і розуміння етносом свого внутрішнього світу та зовнішніх обставин ментальність разом із матеріальними чинниками інтегрує народ, націю в єдине ціле, відкриває шлях до побудови ефективної держави. Також обґрунтовує те, що успішне творення державно-політичного організму на новому витку національної історії залежатиме від того, наскільки українська державницька ідея увійде у свідомість громадян України, адекватно відповідатиме сутності ментальності та особливостям менталітету українського народу [5].

Монографію «Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції [12]» присвячено дослідженню політико-правової ментальності українського соціуму в умовах європейської інтеграції, історії формування політико-правового менталітету українського народу, базовим характеристикам сучасної політико-правової ментальності українського суспільства, історії, сучасному дискурсу, перспективам розвитку європейської інтеграції, впливу політико-правової ментальності на модернізацію політичної та соціокультурної систем українського суспільства за європейським вектором розвитку, особливостям формування європейських цінностей політико-правової ментальності українства на сучасному етапі вітчизняного державотворення.

У науковому ужитку терміни «ментальність» і «менталітет» доволі часто ускладнюються неоднозначністю їх трактування, через абстрактність

або схематичність визначень, через що в суспільно-політичній практиці втрачається пояснювальна сила цих концептів.

Одним із суттєвих моментів політичної ментальності стає процес відображення у свідомості людей соціальних відносин, що склалися, формування схеми сприйняття, оцінки людьми свого становища в соціумі.

Ментальність – це вираження на рівні культури народу історичної долі країни, як деяка єдність характеру історичних задач та способів їхнього вирішення, що закріпилися в народній свідомості, у культурних стереотипах. Ментальність – це своєрідна пам'ять народу про минуле, психологічна детермінанта поведінки мільйонів людей, вірних своєму історичній «коду» у будь-яких обставинах, не виключаючи катастрофічних. Менталітет також визначають як продукт конкретно-історичного місцезнаходження людини в складно структурованій суспільній реальності, його джерело при цьому варто шукати у соціокультурному бутті особистості. Об'єктивні соціально-економічні умови життя людини формують деякі структури духовного життя, фундаментальні стійкі структури свідомості.

Будь-яка нація має оригінальну структуру, що сприймається людьми як цілісність. Ця цілісність припускає спільність поведінкових рис, що передаються від покоління до покоління. Риси ці не випадкові, вони виробляються в процесі адаптації людей в етнічному й ландшафтному середовищі та утворюють стереотип поведінки нації, що, у свою чергу, є фундаментом етнічної традиції, включаючи культурні і світоглядні основи, форми спільного проживання і господарювання – неповторні за своїми особливостями у будь-якому етносі. Звідси випливає, що немає людей поза етносом, поза приналежністю до національного. Людина може не знати про своє походження, забути рідну мову (чи не знати її зовсім), не мати властивих для даної нації релігійних або атеїстичних уявлень, але без поведінки в колективі вона жити не може. А національна приналежність визначає характер поведінки.

Як зазначає О. Рудакевич, ментальність політична – поняття, яке характеризує вплив національної ментальності як цілісної системи та її окремих елементів на політичні процеси, а також зворотню дію політичної сфери на ментальні риси народу. Підставою для виокремлення цього поняття є можливість диференціації об'єкта ментального відображення і виділення в ньому політичні компоненти. Настанови ментальності політичної, як і ментальності загалом, є виявом колективного несвідомого. У ній вирішальне значення мають архетипи, їх певне поєднання. О. Рудакевич зауважує, що «у структурі української національної політичної культури важливу

роль відіграють такі ментальні риси як інтровертивність (зосередження особи на проблемах внутрішнього світу), індивідуалізм (прагнення до особистої свободи без належного ставлення до колективних проблем), ескапізм (намагання втекти від дійсності в світ ілюзій і фантазій), громадоцентризм (скхильність до творення малих та інтимних груп-спільнот), демократизм (повага до прав і свобод іншої людини, волелюбність і рівноправ'я), ексекютивність (перевага жіночого начала), кордоцентричність (виявляється в сентиментальності, чутливості, розбудові моральних засад), емоційність (перевага емоційного начала перед інтелектом і волею), толерантність (терпимість та повага до інших) [6, с. 217]». Дослідник виокремлює, що ментальність політична народу трансформується зі зміною його політичного статусу. В умовах підневільного стану розвивається мімікрія, конформізм, формальне сприйняття суспільних ідеалів і норм, консерватизм, комплекс «меншовартості». Із здобуттям суверенітету поступово відновлюються автентичні риси ментальності, що є важливою умовою формування адекватної життєвим інтересам національної політичної культури.

Українські дослідники О. Рафальський і З. Самчук доповнюють, що до складу базових особливостей політичного менталітету українства найчастіше відносять інтроверсійність, кордоцентричність, екзистенційний індивідуалізм, егоцентризм, ескапізм, світоглядну провінційність і невибагливість, консерватизм, соціальний егалітаризм, аполітичність, анархічність тощо. Те, що стосується ідеологічного і в цілому суспільно-політичного профілю українського соціуму, то він значною мірою заданий засвоєними історичними уроками [13].

Як зазначає І. Поліщук, «упродовж усієї історії розшматований український народ був змушений більше підкорятися іноземцям, аніж будувати власну державу. Тому для більшості поколінь українців державна влада сприймалася як щось чужинське. Держава часто уособлювалася з національним та соціальним примусом. Звідси – від генерації до генерації трансливався негативний стереотип у ставленні до державних справ узагалі [14, с. 44]».

Як зауважують О. Рафальський та З. Самчук «драматизм і трагедійність історичного становлення зумовили переважання в українському ментальному середовищі світоглядного егалітаризму над ідеєю державної незалежності як необхідної передумови національної свободи. Український

менталітет упродовж усієї історії становлення здебільшого віддавав перевагу ідеї рівності, а не свободи. Втеча від свободи – до природи чи в кордоцентризм – може тлумачитися як наслідок і своєрідна соціально-психологічна компенсація державної, політичної і в цілому історичної упослідженості, неповноцінності: не маючи можливості для соціально-історичної суверенізації, український тип ментальності шукав і знаходив такі форми суверенітету, які не залежали від зовнішніх політичних, ідеологічних та світоглядних регламентацій. Виконуючи вкрай необхідну адаптативну та психотерапевтичну функцію, інтровертивний індивідуалізм українства водночас, як влучно зазначав Дмитро Донцов, був очевидним «пораженством», закріпленням історичної окраденості й упослідженості на рівні узвичаєних стереотипів та нормативів життєдіяльності. Володимир Винниченко зазначав, що українцям притаманний феномен «двох орієнтацій», а головною для українського політичного менталітету є ідея національної незалежності – причому, не стільки «незалежності для», скільки «незалежності від [13]».

Отже, менталітет політичний формується суспільним середовищем, у якому проходить політичне життя людини і суспільства, безпосередньо зумовлений станом громадянських та політичних прав і свобод у країні, ілюструє політичне життя з певною політичною культурою, звичаями, традиціями, спілкуванням тощо.

Політичну ментальність пов'язують із різними формами самоорганізації суспільства. Різноманітність форм політичного життя, ставлення людей до політичної влади, легітимність останньої, традиційні форми правління, популярність політичних партій та політичних лідерів – усе це є змістом політичної ментальності.

У функціях української ментальності виокремлюють такі групи чинників: природно-географічні, культурно-історичні та соціетнічні. Наприклад зміна впливу різних сусідів, постійна мінливість етнічних, територіальних, воєнних, культурно-мовних, державно-політичних факторів відбиваються на його психології, свідомості, духовному самовідчутті.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі можуть бути направлені на подальше осмислення та дослідження факторів політичної ментальності українського соціуму в сучасних умовах трансформації, європейської інтеграції та російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. Ментальний вимір української цивілізації. Київ: Генеза, 2017. 560 с.
2. Грабовська І. Проблема засад дослідження української ментальності та національного характеру. *Сучасність*. 1998. № 5. С. 58–70.

3. Калина Н., Черный Е., Шоркин А. Лики ментальности и поле политики. Київ: Агропромиздат України, 1999. 332 с.
4. Киричук В. Ментальність. Суть, функції, ґенеза. Ментальність. Духовність. саморозвиток особистості. Київ ; Луцьк, 1994. Ч. 1.
5. Козловець М. Ментальність українського народу і процеси державотворення. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2018. С. 48-53. URL. <http://eprints.zu.edu.ua/>.
6. Рудакевич О. Ментальність політична. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін. [за заг. ред. Н. М. Хоми]. Львів, «Новий світ -2000», 2015. 492 с.
7. Старовойт І. Західноєвропейська та українська ментальності: збіг і своєрідності. Філософсько-історичний аналіз : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03. Київ, 1997. 31 с.
8. Терент'єва О. Менталітет як чинник розвитку державотворення в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Харків, 2010. 18 с.
9. Гердер И. Идеи к философии истории человечества URL: https://bib.convdocs.org/v19299/гердер_и.г._идеи_к_философии_истории_человечества.
10. Гельвецій К. Про людину, її розумові здібності та її виховання [Пер. з фр. В. Підмогильного]. Київ: Основи, 1994. 183 с.
11. Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. Ментальний вимір української цивілізації. Київ: Генеза, 2017. 560 с.
12. Безрук О., Бліхар В., Герасіна Л. та ін. Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції : монографія [за ред. М. Требіна. Харків : Право, 2019. 744 с.
13. Рафальський О. О., Самчук З. Ф. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. Київ, ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 688 с.
14. Поліщук І. Традиційні настанови політичної ментальності українства. *Нова політика*. Київ, 2000. № 5. С. 42-50.

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 29

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 20,0. Замов. № 0622/229. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709-38-69, +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.